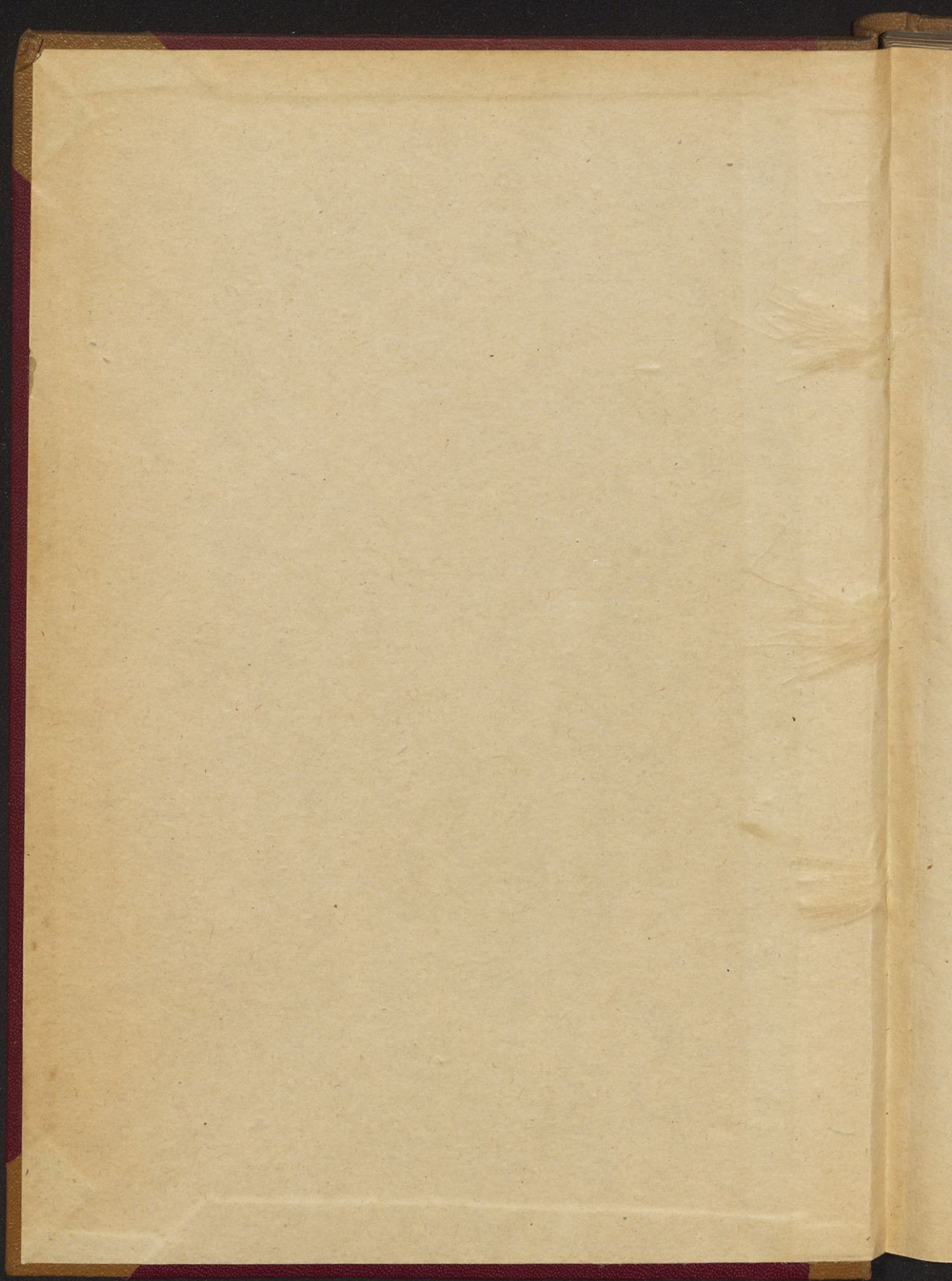

II
71696

514/d 13

Uvod

v biblijske zgodbe nove zaveze.

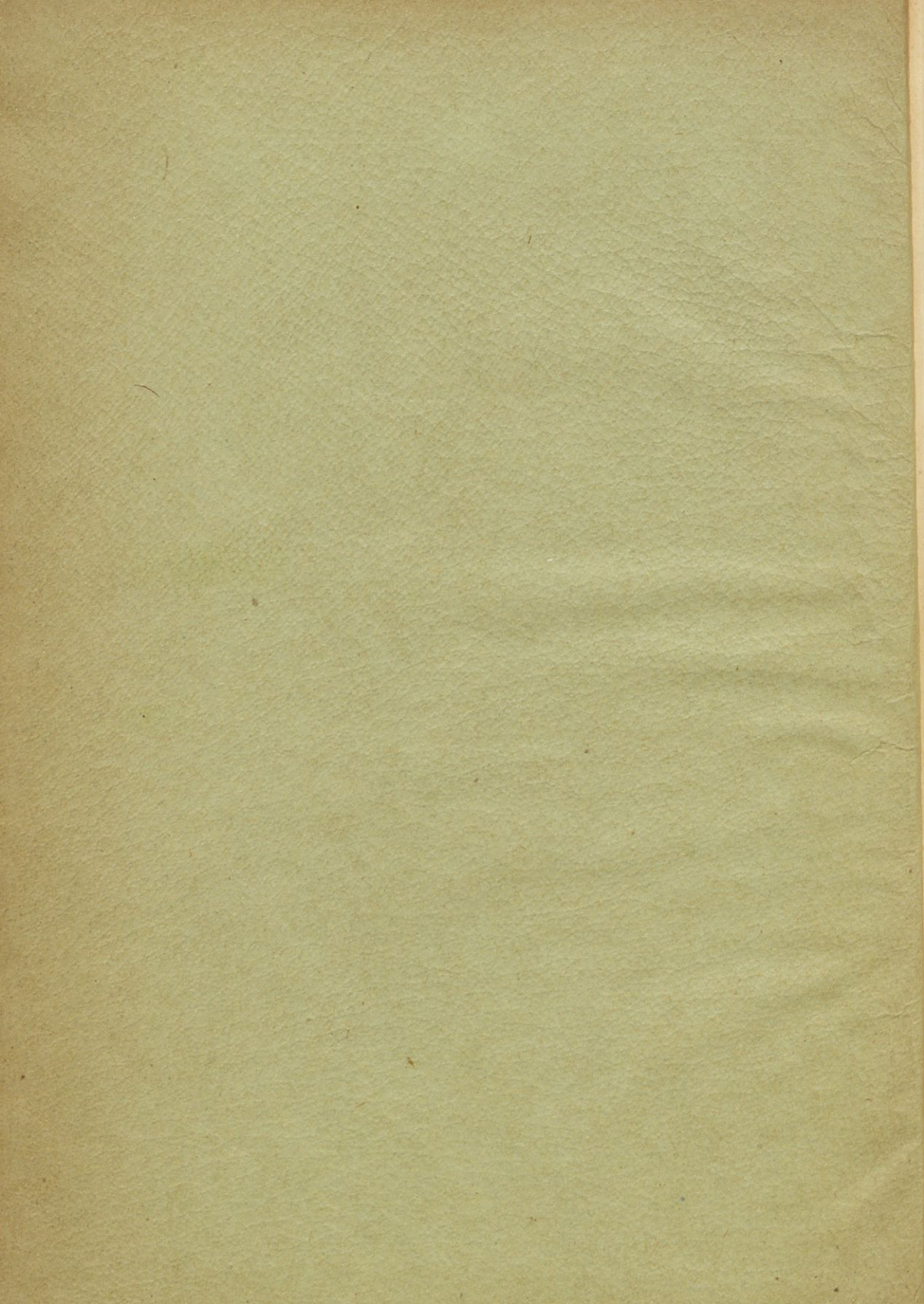
Spisal
Dr. Jožef Lésar,
profesor bogoslovja, knezo-škofijski konzistorijalni svétnik itd.
v Ljubljani.

Z dovoljenjem preč. kn.-šk. lavant. ordinarijata z dne
14. febr. 1902, šte. 576.

Ponatis iz „Voditelja“.

V Mariboru, 1902.

Založilo uredništvo »Voditelja«. — Tisek tiskarne sv. Cirila.

Uvod

v biblijske zgodbe Nove Zaveze.

Spisal

Dr. Jožef Lésar,

profesor bogoslovja, knezo-škofijski konzistorijalni svétnik
v Ljubljani.

14

Z dovoljenjem preč. kn.-šk. lavant. ordinarijata z dne 14. febr. 1902, šte. 576.

Ponatis iz „Voditelja“.

V Mariboru, 1902.

Založilo uredništvo »Voditelja«. — Tisek tiskarne sv. Cirila.

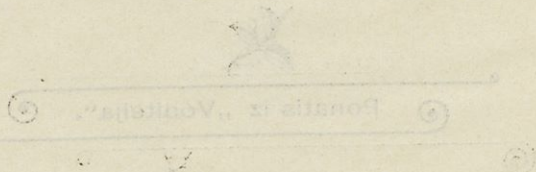
Uvod

v biblijske zgodbe Nove Zaveze.

71696

030041127

V Mariboru, 1902.

Naklada: 1000. — Tisk: Ljubljana, 1902.

KAZALO.

I. Sv. dežela ob Kristusovem času.

	Stran
1. Zemljepisna lega in imena sv. dežele	1
2. Pereja	3
3. Galileja	6
4. Samarija	8
5. Judeja	10
6. Jeruzalem	13
7. Herodov tempelj	15
8. Obljubljena dežela	18

II. Politično stanje judovskega ljudstva ob Kristusovem času.

1. Hazmonejci	20
2. Herod Veliki	24
3. Homatije po Herodovi smrti	30
4. Herodovi sinovi	31
5. Judeja pod rimskimi oskrbniki	34
6. Rimski oskrbniki v Judeji od l. 6. do 41. po Kr.	37
7. Herod Agripa I.	43
8. Rimski oskrbniki v Palestini od l. 44. do 66. po Kr.	46
9. Herod Agripa II.	50
10. Itureja, Halkida in Abila	53
11. Rimsko-judovska vojska (66 do 73. po Kr.)	55
12. Po rimsko-judovski vojski	72
13. Vojne pod Trajanom	77
14. Veliki upor pod Hadrianom	79

III. Versko-nravno stanje judovskega ljudstva ob Kristusovem času.

A. Kaj je pospeševalo versko-nravno življenje?

1. Služba božja v templju	88
2. Prazniki	99
3. Zasebna služba božja	110

	Stran
4. Šola in sinagoga	115
5. Sinedrij	123
6. Skrb za rajnike	129

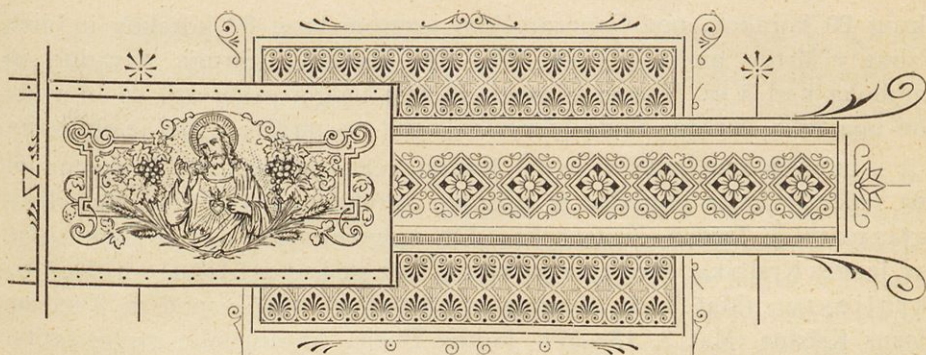
B. Kaj je oviralo versko-nravno življenje?

1. Pismouki	134
2. Nekateri imenitni pismouki	139
3. Veliki duhovniki	149
4. Duhovniki	154
5. Stranke	159
6. Judovski Mesija	175

Popravek.

Na straneh 72, 77 in 79 so nadomestiti pri naslovih črke *f*), *g*) in *h*) s številkami 12, 13 in 14.

I. Sv. dežela ob Kristusovem času.

1. Zemljepisna lega in imena sv. dežele.

Palestina leži med $30^{\circ} 50'$ in $33^{\circ} 10'$ severne širine in $34^{\circ} 30'$ in $36^{\circ} 32'$ vzhodne dolžine od Greenwicha. Od severa proti jugu je dolga krog 33 geografičnih milj (230—240 *km*) in široka od zapada proti vzhodu 28 geografičnih milj (krog 200 *km*). Obsegala je ob Kristusovem času pokrajine, ki so se od severa proti jugu raztezale od Libanona¹ ter Antilibanona do Arabske puščave ter od zapada proti vzhodu od Sredozemskega morja do Sirske puščave. Obsegala je krog 29.000 *qkm*; bila je torej nekoliko večja kot Štajersko. Reka Jordan, ki izvira pod Velikim Hermonom², najbolj južnim Antilibanonovim razrastkom, teče od severa proti jugu ter se izliva v Meromsko in potem v Genezareško jezero in naposled v Mrtvo morje ter deli vso deželo v dve polovici: v vzhodno in zapadno, v deželo onostran Jordana in v deželo tostran Jordana.

Jordan³, največja in najpomembnejša reka v sv. deželi, izvira pri vasi Banias, nekdanj Paneas, pod Vel. Hermonom iz skalnate votline. Kmalu se mu pridružita Mali Jordan, ki izvira pri Tell el Kadi (starem Danu) in Hasbani, ki izvira severno od Hasbeje ob Libanonu. Struga Jordanova je zelo neenakomerna, sedaj plitva in široka, sedaj pa ozka in globoka. Med Meromskim in Genezareškim jezerom je široka

¹ לְבָנוֹן, L'banón = Bela gora.

² Visok je 2860 *m*; Arabci ga imenujejo Džebel Šeh, glava gorá, Beduinci pa Džebel Telč, snežnik, svetilnik puščave.

³ יַרְדֵּן, Jarden, deroči.

krog 20 korakov, pod Genezareškim jezerom krog 80 korakov in blizu izliva v Mrtvo morje gotovo 100—150 korakov. Struga navadno ni globoka nad 3 m. V suši bi se tu in tam mogla prebresti, če bi voda ne bila tako deroča. Voda je rumenkasta, ne mrzla; v njej je obilo rib.

Izraelskemu ljudstvu je bil Jordan zelo omiljen; saj je spominjal na najčudovitejše dogodke iz njegove zgodovine. Pa tudi nam kristjanom je Jordan sveta reka. Ob njegovih bregovih je donel glas sv. Janeza Krstnika: Delajte pokoro, ker se je približalo nebeško kraljestvo (Mat. 3, 2). V njem je bil krščen naš Gospod in Zveličar Jezus Kristus (Mat. 3, 13—17), Jagnje Božje, ki odjemlje grehe sveta. Od tedaj radi romajo verniki iz vseh dežel k njegovim bregovom in se kopljejo v njegovih valovih.

Imenovala se je ta dežela v raznih časih različno.

a) **Palestino**¹ jo dandanes imenujemo. Prvotno se je tako imenoval oni južnozapadni del ob Sredozemskem morju, kjer so stanovali Filistejci.

b) **Kánaan** se je imenovala, ker so prvotno tod stanovali Kanaanjci, potomci Kanaanovi, četrtega sinu Kamovega. V prvih časih je imela to ime le dežela med Sredozemskim morjem in Jordanom.

c) **Dežela Hebrejcev**, to je, po eni razlagi²: dežela Inozemcev, Onostrancev, namreč potomcev Abrahamovih, kateri se je bil na božje povelje tukaj priselil od onostran Evfrata; drugi pa ime verjetnejše izvajajo od Eberja (עֶבֶר), pravnuka Semovega.

d) Imenovala se je **Juda** ali **Judeja** po Judu, Jakopovem sinu. Juda se je spočetka imenovala samo deželica, v kateri je stanoval rod Judov. Po razdelitvi kraljestva se je umevala pod deželo Juda tudi še pokrajina rodu Benjaminovega. Z imenom Judeja se je označeval od časa, ko so Rimljani podjarmili deželo, prav za prav le južni, gorati del dežele tostran Jordana; pozneje pa se je preneslo ime na vso sveto deželo.

e) Dežela **Izraelova** se je klicala, ker so v njej stanovali potomci Jakopovi, kateremu je bil Bog sam dal ime Izrael (יִשְׂרָאֵל), t. j. borivec božji³. Po razdelitvi kraljestva je ohranilo severno kraljestvo deseterih rodov to ime.

f) Dežela **Jehovova** se je imenovala, ker je bila posebna lastnina božja. Moja je in vi ste tujci in moji seljaki (zakupniki)⁴.

¹ Tega imena v sv. pismu ne nahajamo. Navstalo je iz פְּלִשֶׁת (P'lešet), dežela Filistejcev (Jos. Antiq. I, 6. 2).

² עֶבֶר, prilog od predloga עַבְרָה, črez, onostran; prim. LXX. Gen. 14, 13 ὁ περὰ τῆς.

³ Prim. Gen. 32, 34 ss.; 35, 10. — ⁴ Lev. 25, 23.

g) **Obljubljeno deželo** jo imenuje apostol Pavel¹, ker jo je bil Bog obljubil Abrahamu in njegovim potomcem: In tebi in tvojemu zarodu bom dal deželo, v kateri potuješ, vso kanaansko deželo v last vekomaj.

h) **Sveto deželo** jo tudi imenujejo, ker je bil sam Bog kralj te dežele, stolujoč v Jeruzalemskem templju. Kristjani pa jo imenujemo Sveto deželo tudi zato, ker se je tam narodil Zveličar sveta, ker je v njej učil, hodeč od kraja do kraja, potrjeval svoje nauke s čudeži ter delil dobrote vsake vrste, dokler ni prelil na Golgoti na lesu svetega križa za nas krvi do zadnje kaplje. — Tudi Jezusova deviška mati Marija je bila rojena v tej deželi in skoraj gotovo se sme reči, da je v Sveti deželi tudi dokončala brezmadežno svoje življenje. — Tu so apostoli najprvo oznanjevali Jezusovo vero; tu je najprvo tekla kri mučencev; od tod so širili apostoli in njih nasledniki kraljestvo božje po vseh deželah, oznanjajoč Kristusa Križanega vsem rodovom.

Na vsem svetu je ni dežele, ki bi se mogla primerjati s »Sveto deželo«. »Možje raznih ver in najrazličnejših nazorov priznavajo, da se niso mogli ustavljati silnim čuvstvom, ki so oprijemala njih dušo na svetih mestih«, piše protestant zemljepisec Daniel². Celo Turki, sedanji gospodarji Sv. dežele, visoko cenijo te kraje in mesto Jeruzalem imenujejo El Kuds, to je: svetišče ali sveto mesto.

2. Pereja.

Dežela **onostran Jordana** ali **Pereja** v širjem zmislu je bila razdeljena v 9 manjših pokrajin:

a) **Pereja** v ožjem smislu se je imenovala dežela med rekama Arnonom in Jabokom; tod so nekdanj bivali Amoniti.

Po poročilu sv. Janeza (1, 28) je v tej pokrajini iskati Betanija⁴ (Βηθανία, בֵּתְאֲנִיא, čolnišče), kjer je krščeval Janez Krstnik.

b) **Gilead**, severno od Jaboka do Gadare in Abile.

c) **Deseteromestje**⁵ (Δεκάπολις), to je: zveza deseterih združenih grških mest ob južnem in vzhodnem bregu Genezareškega jezera, ki so bila neposrednje pod rimsko oblastjo.

¹ Hebr. 11, 9: »terra repromissionis«. — ² Gen. 17, 8.

³ Illustr. kleines Handbuch der Geographie, 1882, I. str. 154.

⁴ Madabski mozaični zemljevid, napravljen ob času Justinijana I. (527 — 565), nam kaže sicer Betanijo ob desnem Jordanovem bregu; a že Evzebij Cezarejski in sv. Hieronim, ki sta oba živela v sv. deželi, izrecno trdita, da je bila ta Betanija ob levem bregu Jordanovem. (Prim. »Stimmen aus Maria Laach«, 1897, zv. 9.)

⁵ Mesta so bila v raznih pokrajinah. Zemljepisci prištevajo Deseteromestju n. pr. Scitopolis, Hipos, Gadara, Pela, Filadelfija, Dion, Geraza, Rafana. Za gotovo se pa mesta ne dajo več določiti.

V tej pokrajini je iskati evangelijska dežela Gadarencev¹, ali po drugih rokopisih Gerazencev in Gergezejev. Najpravilnejše pa jo imenujemo deželo Džerazencev, ki pa se ne imenujejo tako po kakem mestu, ampak po hribu »Qurn Džeradi«. Najbližje mesto Džerazencem je bilo Hipos².

č) **Gavlonitida**, pokrajina vzhodno od Genezareškega jezera in Jordana pa do Vel. Hermona.

Vzhodno od izliva Jordanovega v Galilejsko morje je bilo mesto Betzajda (Βηθσαιδα, בֵּית־צֵידָא, ribišče). Filip Četrtnik je bil prejšnjo vasico Betzajdo povečal v mesto ter je imenoval v čast Juliji, hčeri cesarja Avgusta, Julias³. Tetrarh Filip je od časa do časa tu stoloval ter je tukaj tudi umrl. Današnje razvaline El Tell kažejo kraj, kjer je bilo nekdaj to imenitno mesto.

V Betzajdi (Julias) je Gospod ozdravil slepca (Mark. 8, 22). — Ne daleč od tod proti severovzhodu se je razprostirala mala ravnina, kjer je Zveličar dvakrat čudežno pomnožil kruhe (Mat. 14, 4; 15, 32; Mark. 6, 32; 8, 1; Luk. 9, 12; Jan. 6, 2).

d) **Bataneja**, vzhodno od Gavlonitide, stari Basan.

e) **Itureja**⁴, severovzhodno od Bataneje.

f) **Avranitida**, stari Havran.

g) **Trahonitida** med Vel. Hermonom pa Genezareškim jezerom, veličastna, prijetna in rodovitna gorska pokrajina.

Ne daleč od vzhodnega izvirka Jordanovega je stalo na 370 m visokem holmu glavno mesto te pokrajine Cezareja Filipova. Herod Veliki je bil tukaj sezidal v slavo cesarja Avgusta rimskemu bogu Panu v čast tempelj — Paneion, od katerega je dobilo selo, ki je bilo nastalo krog templja, ime Paneas. Razširil in olepšal je mesto tetrarh Filip ter je imenoval v čast rimskemu cesarju Tiberiju Cezarejo, t. j. cesarsko mesto. Da se je pa ta Cezareja ločila od Cezareje Palestinske, ležeče ob Sredozemskem morju, je dobila po ustanovitelju priimek: Filipova. — Herod Agripa I. jo je prekrstil v čast zaščitniku cesarju Neronu Neronijo (Neronias). Neznatna vasica, Banias po imenu, spominja dandanes na nekdaj cvetoče mesto.

Kraljevska družina Herodova je imela ondi letovišče.

V tem lepem kraju je apostol Peter tako navdušeno spoznal Jezusa Kristusa za pravega Boga, da mu je Gospod zato obljubil prvaštvo v sv. cerkvi (Mat. 16, 13; Mark. 8, 27; Luk. 9, 18).

¹ Prim. Mat. 8, 18 ss.; Mark. 4, 35 ss.; Luk. 8, 22 ss.

² Tako tolmači ime Dr. W. Neumann v spisu »Qurn Džeradi«, o katerem poroča dr. Bernard Schäfer v »Österr. Literaturblatt«, 1895, 1, str. 3.

³ Jos. Antiq. 18, 2. 1.

⁴ Ime izvaja od (יִטְרָא) Jeturja, sina Izmaelovega (Gen. 25, 15; I. Chron. 1, 31; 5, 19).

h) **Abilena** se je imenovala pokrajina na severu Avranitide proti Damasku¹.

Severni del teh pokrajin je rodovitna gorska planota, kjer se je pridelovalo obilo žita in redilo mnogo živine. V južnem delu, vzhodno od Mrtvega morja pa so bili najlepši gozdi, zarasli z mogočnimi hrasti, vitkimi jelkami in rodovitnimi pistacijami, ki rodé lešnikom podoben sadl.

Mrtvo ali Slano morje je največje in najčudovitejše jezero v Palestini. Imenuje se »mrtvo« morje, ker ne živi v njem nobena žival in ne raste nobena rastlina. Že sv. Hijeronim, ki je več let živel v Sv. deželi, piše²: »V tem morju ne nahajamo ničesar, kar diha ali se giblje, ker je voda pregrenka: niti školjk, niti črvičev, niti jegulj ali drugih živalij.« Celo ribe, katere prinese s seboj Jordan, takoj poginejo in plavajo nad gosto vodo. In četudi ni res, kar se trdi, da ptič ne more preleteti preko jezera, ampak prej pogine, je pa vendarle res, da se na gladini vidi mnogo mrtvih ptičev, katere so umorili jezerski strupeni soparji³. Na jezerski gladini in ob bregovih so našli že večkrat cele kepe asfalta ali zemeljske smole. Zato so je v starih časih imenovali Asfaltsko jezero.

Dolgo je Mrtvo morje 70 km in široko 15 km. Na južni strani moli od vzhoda širok kos zemlje (zemsko stegno Lisan) v jezero ter je deli v večji in globokejši (300—399 m) ter manjši in plitvi del (4—5 m). Gladina se v raznih letih in raznih letnih časih menjava. Znamenito pa je to, da leži jezero silno nizko, namreč gladina za 393 m, struga pa za 792 m nižje kot gladina Sredozemskega morja, 762 m nižje kot Jeruzalem. Voda ima 28% kemikalij: 23% soli in 5% brom in klora. Čeprav Jordan in druge reke vanj potekajo, ne odteka iz njega nič vode, ampak voda samo izhlapeva, vsak dan gotovo 13½ mm vodne površine.

Mrtvo morje služi v sv. pismu kot dokaz pravične jeze božje. Spodnji del je bil nekdanj krasna dolina Sidim (סִדִּים Siddim) s peterimi mesti: Sodoma, Gomora, Adama, Seboim, Segor. Zakaj in kako so bila ta mesta pokončana, je znano⁴. Preroki in apostoli kažejo na to strašno znamenje maščevanja božjega. Spominja se ga knjiga Modrosti⁵, pišoč: »Modrost je rešila Abrahama, ki je bežal izmed hudobnih, ki so poginjali, ko je ogenj padal na petera mesta, da je še zdaj v spričevanje njih hudobije zemlja pusta in se kadi; drevesa imajo sadje, katero

¹ Prim. Luk. 3, 1.

² Comment. in Ezech. 47, 8.

³ Dr. Paul Keppler, Wanderfahrten und Wallfahrten im Orient. Freiburg, 1894, str. 278.

⁴ Prim. Gen. 19, 1—29. — ⁵ Sap. 10, 6. 7.

ne dozori¹ in solnati steber² stoji v spomin neverne duše.« Podobno se spominjajo tega strašnega dogodka tudi v Novem Zakonu apostola Peter (2. Petr. 2, 6s.) in Juda (v. 7) in evangelist Lukež (17, 28).

Nekako dve uri vzhodno od Mrtvega morja so bile v globoki dolini potoka Zerke, (po naše: »Bele«), Lepe toplice (Καλλιρρόη, Kallirrhöe), v Kristusovem času posebno imenitne žveplene kopeli, v katerih je iskal zdravja tudi kralj Herod Vel., pa ga ni našel. Blizu toplic pa so bili sezidali slavni Makabejci utrjen grad Maherus (Μαχαροῦς), kjer je dal kralj Herod Antipa obglaviti sv. Janeza Krstnika³. Razvaline tega gradu so se ohranile do današnjega dne in jih imenujejo M'kaur.

3. Galileja.

Dežela tostran Jordana se je delila v tri pokrajine: a) Galilejo, b) Samarijo in c) Judejo.

Galilejo so zopet ločili v Spodnjo in Zgornjo. Zadnjo so imenovali tudi Galilejo nevernikov (Mat. 4, 15), ker je tam bivalo sredi med Judi mnogo nevernikov.

Najlepši kraj v Galileji je okolica Genezareškega jezera ali Galilejskega ali tudi Tiberijskega morja. Gledé površine je podobno jajcu, z ostjo obrnjenemu proti jugu. Vzhodno stran obdajajo navpične divje pečine, ki se vzdigajo do 300 m visoko. Zapadna stran pa je zelo rodovitna; raznovrstna dobro obdelana zemljišča obdajajo jezero in zdi se, kakor bi bilo s te strani obrobjeno s pisanim trakom.

Dolgo je 20 km in 9 km široko. Gladina je za 191 m nižja od gladine Sredozemskega morja. Voda je čista in pitna. Na severozapadu se izliva vanje Jordan; na jugovzhodu pa teče zopet iz njega. Na to se reka vije močno padajoč v široki strugi po Jordanski dolini proti Mrtvemu morju.

Srednje visoki holmci se z zapadne strani bolj ali manj bližajo jezeru in kot mali rti ločijo tri prijazne ravnine. Srednja se je imenovala Genezar⁴. Studenec, kateri so imenovali domačini Kafarnavm,

¹ Misliiti je na sodomska jabelka.

² Neki solnat, 12 m visok steber kažejo dandanes na južnem bregu jezera ter ga imenujejo Lotov steber. Ali je isti, na katerega spominja knjiga Modrosti, o katerem pišejo Jožef Flavij in cerkveni očetje, ne vemo. Romarica Silvija Akvitanka poroča namreč krog l. 390., da ji je povedal segorski škof, da je pokrilo Mrtvo morje steber, v katerem je bila zagrnjena Lotova žena (Peregrin. Silviae edit. Gamurrini Romae, 1888, pag. 55).

³ Jožef Fl. Antiq. 18.

⁴ Rabinci razlagajo ime od גְּנִי סָרִים (g'ne sarim) = knežji vrtovi. — Skoraj lažje pa je razlagati od גְּנִי זֶרֶד (gene zered) = kraj, kjer je dosti vode.

je napajal ravnino. Ker je jezerska gladina tako nizka, ker branijo kraj visoke pečine od severa in vzhoda mrzlih vetrov in ker je ob bregu več gorkih studencev, je v okolici najprijetnejše podnebje. Sloveči so bili v Kristusovem času tamošnji sadeži. Deset mesecev v letu so trgali s trte zrelo grozdje in sladke smokve. Palme in orehi so zibali svoje veje v milem in čistem gorskem zraku. Brez števila ptičev, zlasti grlic, je poživiljalo zelene oleandrove gozdiče in vrtove. V jezeru pa je rib kar mrgolelo. Česar niso pridelovali doma, so prinašale prebivalcem karavane iz Damaska, po cesti, ki je tod vodila od imenovanega glavnega azijskega tržišča do morja pri Akonu. V Kafarnavmu je bila mitnica, pri katerej je poslovalo mnogo mitničarjev, med njimi tudi Levi, poznejši Matevž¹. — V tem raji sv. dežele je preživel Zveličar velik del svojega javnega življenja. Tod je pridigal in delal čudeže, po sinagogah in gorah, ob jezeru in potokih, po selih in mestih.

Vse obrežje je bilo kakor obsejano z vasmí, gradovi, kopelmi, prístavami in letovišči. Ob zapadnem robu jezera so bila evangelijska mesta Kafarnavm (Καπερναούμ ali Καφαρναούμ, כְּפָר נַחֻם, vas tolažbe, ali bolje: Nahumova vas), nekako 1 uro pod Jordanovim izlivom v jezero, v severozapadnem delu ravnine Genezar² in blizu Kafarnavma mesti Betzajda (ribišče) in Korazin (Χοραζίν, tudi Χωραζίν); vsa tri mesta so zginila raz zemeljsko površje. V Betzajdi so bili doma apostoli Peter, Andrej in Filip³. Južno od imenovanih mest sta bili Magdala⁴ (Magedan, danes Medždel) v pokrajini Dalmanuta⁵ in Tiberija⁶, po kateri se nazivlje tudi jezero⁷. Kakor poroča Jožef Flavij⁸, je sezidal mesto Herod Antipa ter je imenoval Tiberijo v čast rimskemu cesarju Tiberiju. Naselili so se v njem večinoma okoličani. Pa tudi Herod Antipa si je bil sezidal v mestu krasno palačo in je večinoma tam stoloval. Bilo je torej glavno in stolno mesto njegove četrtinje. Mesto in ime (Tabarie) sta se ohranili do danes; v njem je krog 3700 stanovavcev.

Zapadna stran Galileje je srednje gorata. Libanon se namreč širi s svojimi razrastki po tem delu dežele prav do filistejskih nižav. Med gorami in holmci pa so prijazne doline in v dveh izmed njih evangelijski mesteci Nazaret in Kana.

Nazaret (Ναζαρέθ ali Ναζαρέτ, od נָצַר, mladika, cvetlica), bržkone rodno mesto Marijino, se ne imenuje niti v Starem Zakonu, niti pri Jožefu Flaviju, niti v Talmudu. Sezidan je bil na strmi višini (Luk. 4, 29) in je imel sinagogo (Luk. 4, 16). Sedaj šteje Nazaret (En Nazirah) 7500 prebivavcev, med njimi 2500 katoličanov.

¹ Prim. Mat. 9, 9 ss. ter Mark. 2, 14—17 in Luk. 5, 27—32.

² Mat. 4, 15 in drugod. — ³ Jan. 1, 45. — ⁴ Mat. 15, 39. — ⁵ Mark. 8, 10.

⁶ Jan. 6, 23. — ⁷ Prim. Jan. 6, 1; 21, 1. — ⁸ Antiq. 18, 2, 3; bell. iud. 2, 9, 1.

V Kani (Κανῶ, bržkone od קנא, trst, trstje) je bil doma apostol Natanael ali Jernej (Jan. 21, 1). Prvi čudež je storil Jezus na ženitnini v Kani Galilejski (Jan. 2, 1 ss.) in čudežno je ozdravil sina kraljevega uradnika (βασιλικός, Jan. 4, 46). Sedanja vas Kefr Kana s 600 stanovniki kaže kraj starega mesteca.

V gorske kraje južnozapadne Galileje napravi od morja, od mesta Akon sem, veliko zarezo lepa in rodovitna dolina Ezdrelonska, po kateri ob deževju podi hudournik Kišon proti morju svoje umazane valove. Ob severovzhodu meji ob dolino lepi, veličastni Tabor (615 m), ob vzhodu in jugovzhodu Mali Hermon (553 m) z mestecem Nain (Ναῖν, נַיִן, breg, ledina) in z vrhovi Gelboe (523 m), ob jugozapadu pa pogorje Karmelsko (600 m).

Šest dni potem, ko je bil Jezus pri Cezareji Filipovi Petru obljubil prvaštvo, je šel z učenci Petrom, Jakobom in Janezom na »visoko goro« in se je vpričo njih izpremenil¹. Kje je bila ta gora, nam evangeliji ne povedó. Tudi apostol Peter², ki se v drugem pismu spominja Gospodovega izpremenjenja, pravi samo, da se je izpremenil na »sveti gori«. Sveti Ciril Jeruzalemski³ pa prav za gotovo imenuje goro Tabor kot kraj, kjer se je Gospod izpremenil. Tudi sv. Hijeronim⁴ nam to izpričuje, pripovedujoč hkrati o majhnih kapelicah na tej gori, katere imenuje »tabernacula Salvatoris«, šatore Zveličarjeve. Polibij imenuje hrib Ἰταβόριον, Jožef Flavij pa Ἰταβόριον; Beduini ga imenujejo Džebel Tor.

Mestece Nain (Ναῖν, נַיִן, breg, ledina) navaja evangelist Lukež v 7, 11, kjer pripoveduje, da je Jezus Kristus od mrtvih obudil edinega sinu uboge udove. Bilo je blizu starega Endorja, dve milj južno od Taborja.

Severno od Karmelskega pogorja pelje pot ob morju od mesteca Kaife proti Akonu, dalje na sever proti mestoma Tiru in Sidonu. Tudi v okolico teh mest je prišel naš Gospod Jezus Kristus ter ozdravil Sirofeničankino hčerko (Mat. 15, 21).

4. Samarija.

Srednja pokrajina zahodne dežele se je imenovala **Samarija**. Tudi ta pokrajina je gorata. Preprezajo jo po dolgem in širokem večje in manjše dolinice med pogorjem, ki se imenuje Efrajmsko.

Trikrat nahajamo Jezusa Kristusa v Samariji, prvič, ko je potoval decembra meseca⁵ med prvim in drugim velikonočnim praznikom v

¹ Prim. Mat. 16, 1 ss. — ² II. Petr. 1, 18. — ³ Catech. XII. c. 16.

⁴ Epist. 44, ad Marcell. in epist. 86. — ⁵ Prim. Jan. 4, 35.

Jeruzalem ter došel v mesto Sihar (Σιχαρ) blizu Sihema ob Jakopovem vodnjaku; drugič, ko je potoval na šatorski praznik v zadnjem letu življenja in ga Samarijanci vsled tega niso marali prenočiti (Luk. 9, 52); in slednjič na zadnjem potovanju pred trpljenjem, ko je šel po sredi Samarije in Galileje, kjer je ozdravil deset gobavcev¹, potem po Pereji in Judeji proti Jeruzalemu (Luk. 17, 11).

Sihar (Jan. 4, 5), današnja vasica Ascar, je bilo predmestje Sihemovo v bližini Jakopovega vodnjaka. Med vasjo in studencem kažejo sedaj grobni spomenik egiptovskega Jožefa. Sv. Justin, mučenec in modroslavec, srčni zagovornik krščanstva v dobi Mark-Avrelijevi, je bil rojen v Sihemu krog l. 100 po Kr. Sihem je dandanašnji Nabulus.

Ime Samarija (Σαμαρεία, שַׁמְרִיָּה) je izvajati od nekega Šemerja (שֶׁמֶר), čigar je bil ta svet. Kralj Amri, ki je prej bival v Terzi, ga je kupil od Šemerja in sezidal krog l. 928. pr. Kr. mesto ter je imenoval po Šemerju Šomron. Po tem mestu se je imenovala tudi vsa pokrajina Samarija. Ko je bil Makabejec Janez Hirkan l. 110. pr. Kr. mesto Samarijo razdejal, jo je prokonzul Gabinij (57—55 pr. Kr.) zopet sezidal. Herod Veliki pa jo je povečal in olepšal ter jo imenoval na čast cesarju Avgustu Sebaste (Σεβαστή, častitljivo). Dandanas je Sebaste (Sebastie) revna vas s 500 prebivavci. Med razvalinami so zlasti zanimljivi ostanki cerkve sv. Janeza Krstnika, pod katero je bilo po ustnem izročilu pokopano svetnikovo truplo.

Samarijani Kristusove dobe so bili mešanci iz Izraelcev, ki so bili po asirski preselitvi še ostali v domovini in iz babilonskih priseljencev, ki so se bili v Samariji naselili po ukazu Salmanasarjevem (Sargonovem) iz Babilona, Kute, Ave, Hamata in Sefarvajma². Ker jih je bilo največ iz Kute doma, so jih Judje radi klicali Kutejce, česar pa Samarijani niso radi slišali. Živel so z Judi v vednem sovraštvu. Judje jih niso marali, ker niso bili čiste judovske krvi in ker so bili v verskem oziru silno zanemarjeni. Ime »Samarijan« je služilo Judom za grdo psovko. Nasprotstvo je raslo, ko so Samarijani Jude obrekovali pri kralju Ciru, ki jim je bil l. 536. pr. Kr. dal dovoljenje, da si smejo iznova sezidati in utrditi mesto in tempelj³. Popolnoma pa so se ločili od Judov krog sredę 5. stoletja pr. Kr.

Manase, sin judovskega višjega duhovnika Jojada, se je bil namreč protipostavno poročil z Nikazo, hčerjo asirskega poglavarja v Samariji, imenom Sanabalat. Brat Manasejev, Jadua (Jadus), ki je bil po očetovi smrti višji duhovnik, ga izključi od duhovniške službe; Manase pa pobegne v hišo Sanabalatovo v Samarijo⁴. Tast mu je

¹ Po ustnem izročilu pri Gineji. — ² Prim. III. Reg. 16, 24.

³ IV. Reg. 17, 6 ss.; 18, 1. — ⁴ Prim. I. Esdr. 4, 5—24.

⁵ Prim. II. Esdr. 13, 28 in Antiq. 11, 8. 2.

1. 434. pr. Kr. sezidal tempelj na gori Garizim (krog 800 m) ob južno-zapadnem robu ravnine Sihemske, in tako je postalo popolno samarijsko razkolništvo.

Jezus Kristus, ki je prišel iskat in zveličat, kar je bilo izgubljenega, in v ljubezni združiti, kar se je sovražilo, je poskrbel tudi za te izgubljene ovčice. Deloval je sam med njimi in jih več izpreobrnil (Jan. 4, 41). Pozneje je med njimi z velikim uspehom oznanjeval sveto vero dijakon Filip (Act. 8, 4ss.); apostola Peter in Janez pa sta potem izpreobrncem podelila svetega Duha v zakramentu sv. birme (Act. 8, 14ss.).

Tempelj Samarijanov je ukazal sicer porušiti Makabejec Janez Hirkan 1. 120. pr. Kr., sezidal pa jim ga je zopet Herod Vel. Kedaj je ta tempelj razpadel, ne moremo natančno določiti. Gotovo pa je, da imajo današnji Samarijani, katerih je krog 170, in bivajo v mestu Nabulus-u (Νέαπολις, Novo mesto), goro Garizim še vedno za sveto goro. Imajo sicer tempelj in višjega duhovnika v imenovanem mestu, vendar trikrat na leto romajo na goro Garizim, kjer po zgledu svojih očetov molijo in opravljajo daritve.

V pokrajini Samariji je bila tudi Cezareja Palestinska. Sezidal je mesto Herod Veliki tam, kjer je prej stal Stratonov stolp (Στρατόνως πύργος) in napravil z velikanskimi stroški pristanišče. Imenoval jo je v čast cesarja Avgusta Cezarejo, t. j. cesarsko mesto. Rimski prokuratorji so tam stolovali; le o praznikih in drugih imenitnih prilikah so prihajali v Jeruzalem. Po razdejanju sv. mesta je postala Cezareja glavno mesto Palestine.

5. Judeja.

Iz Tiberije sta vodili dve glavni poti v Judejo in nje glavno mesto Jeruzalem. Ena naravnost po sredi dežele preko Samarije, Sihema, Sila in Betela. Druga je dvakrat zavila čez Jordan, enkrat v Galileji, drugič pa v Samariji ter je potem vodila po vzhodni strani Jordanovi in potem blizu Betanije čez reko v Jeriho; potem pa iz Jerihe skozi Judovsko puščavo, ali bolje: oni njeni del, ki se od križarskih časov imenuje Karantanija (Quarantania, tako imenovana od štirideset-danskega posta Jezusovega), mimo sela Betanije ob vzhodnem robu Oljske gore v Jeruzalem.

V Judovski puščavi, ki se je širila med Jordansko dolino in Mrtvim morjem ob vzhodu in Oljsko goro ob zapadu, je bilo znamenito mesto Efrajm (Jan. 11, 54). Ko je bil Jezus Lazarja obudil od mrtvih in ko so bili potem sinédristi sklenili, da ga umoré, je odšel v to mesto med gorovjem. Nekaj časa pred zadnjo Veliko nočjo pa je od tod

potoval čez Samarijo, Galilejo, Perejo, potem mimo Jerihe v Betanijo pri Jeruzalemu, kamor je došel 6 dni pred Veliko nočjo¹.

Jeriho, nekdanje kananejsko kraljevsko mesto, je bil razdejal Jozue; pa si je kmalu zopet opomogla. Bila je v vseh časih nekaka trdnjava, ki je branila Judejo in Jeruzalem sovražnih navalov od onostran Jordana. Tudi Rimljani so kmalu spoznali imenitnost tega kraja. Herod Veliki si je tu sezidal sredi balzamskih vrtov in palmovih logov mogočno palačo. Okolica Jerihe je bila namreč krasna in zelo rodovitna, tri ure dolga in eno široka, 180 *m* nad gladino Mrtvega morja, pa 210 *m* pod Sredozemskim morjem. Od Jordanskega broda do Jerihe je bilo tri ure hoda. — Dandanes kaže neznatna beduinska vasica, Riha po imenu, lego nekdanjega slavnega mesta.

Jezus je prišel, potujoč iz Pereje v Jeruzalem, ali pa narobe, večkrat v Jeriho. Nekoč je blizu mesta dal izpregledati dvema ali morda celo trem slepcem². — Na zadnjem potu v Jeruzalem se je pomudil v hiši cestnarja Zaheja³. Kako malo varna je bila ta pot, osvetljuje Zveličar v priliki o usmiljenem Samarijanu⁴. — Romarji v sv. deželo zatrjujejo, da tudi dandanes ni varnejša.

Cesta iz Jerihe v Jeruzalem je vodila, kakor smo že rekli, preko Betanije, Betfage in Oljiske gore.

Betanija (בֵּית אַנְיָה) je bila po poročilu sv. Janeza (11, 18) oddaljena od Jeruzalema 15 stadijev (³/₄ ure), ob vzhodnem pobočju Oljiske gore, današnja vasica El Azarieh.

V sv. zgodbah je Betanija znana, ker se je Jezus Kristus tu opetovano mudil v hiši Marije in Marte; njenega brata Lazarja je bil namreč obudil od mrtvih⁵.

Betfaga (בֵּית פַּגָּא, hiša, kraj smokev) je po poročilih evangelistov morala biti med Betanijo in Jeruzalemom, kajti Jezus je potoval iz Betanije v Jeruzalem čez Betfago ob Oljiski gori⁶.

Oljiska gora (mons olivarum ali mons oliveti) je zapadni obronek one visoke planote, po kateri vodi cesta iz Jerihe v Jeruzalem. Od mesta jo loči dolina Kedronska, po kateri teče ob deževju potok istega imena. Oddaljenost Oljiske gore od Jeruzalema meri Jožef Flavij⁷ na 5—6 stadijev, t. j. 15—20 minut.

Visoka je Oljiska gora 850 *m* nad morjem in krog 180 *m* nad Kedronsko dolino. Najvišji vrhunec je 85 *m* višji kot Sijonski hrib.

Ob zapadnem vznožju Oljiske gore je vrt Getsemanski (גֶּתְשֶׁמַן, gat š'manim, stiskalnica olja), oljikin vrt. Sploh je pa ves hrib obrastel

¹ Prim. Jan. 12, 1. — ² Prim. Mat. 20, 29 ss.; Mark. 10, 46 ss.; Luk. 18, 35 ss.

³ Luk. 19, 1 ss. — ⁴ Luk. 10, 30 ss. — ⁵ Jan. 11, 43 ss.

⁶ Prim. Mat. 21, 1; Jan. 12, 1 ss.

⁷ Bell. iud. 5, 2. 3; Antiq. 20, 8. 6.

in obdelan. Ima tri vrhove. Ob južnem vrhu vodi pot v Betanijo in Jeriho. Imenujejo ga »goro pohujšanja«, ker je bil Salomon svojim malikovavskim ženam na ljubo tu sezidal malikom oltarje (III. Reg. 11, 7). Severni vrh, z ozirom na Dej. ap. 1, 10. 11 imenovan »viri Galilaei« (možje Galilejci), se je imenoval v srednjem veku kratko tudi »Galileja«. Na srednjem in najvišjem vrhu je šel Gospod Jezus Kristus v nebo. Na tistem mestu stoji danes kapela vnebohoda.

Kolikorkrat je potoval Jezus Kristus preko Jerihe v Jeruzalem, vsakikrat ga je vodila pot skozi Betanijo in čez Oljisko goro v mesto. Dne 10. nizana je od Betfage slovesno jezdil kot kralj miru v sveto mesto. Ko pa se mu z vrha Oljske gore odpre krasen razgled na lepo mesto in veličasten tempelj, in ko mu živo stopi pred oči, kaj se bode zgodilo v malo letih z mestom in templjem, ga žalostni občutki tako prevzemó, da se zjoka in v preroškem duhu pové vzrok strašnega razdejanja¹.

Tri večere po slovesnem vходу v tempelj je šel Jezus prenočevat vsakokrat v Betanijo. Prihodnja dva dneva je preživel v Getsemanskem vrtu prav blizu mestnega obzidja. Tu ga je tudi nezvesti učenec izdal, tu so ga dali sinedristi prijeti, zvezati in pripeljati predse.

Nekako dve uri južno od Jeruzalema leži ob cesti proti Hebronu mali pa kraljevski Betlehem (בֵּית-לֶחֶם, hiša kruha). Prav prijazno se dviga danes mestece sredi vinogradov, smokvinih in oljikinih nasadov, nad lepimi dolinicami in zelenimi pašniki na dveh gričih, katera druží ozko sedlo. Bele hiše pokrivajo sedlo in zapadni grič. Na vzhodnem griču proti Jeruzalemu stoji cerkev Jezusovega rojstva. Tam je bila torej jama, v kateri je bil rojen Zveličar sveta. Od Betlehema proti jugu se svet zopet močno vzdiguje: pogorje Judovsko; od Hebrona (900 m) naprej pa se zopet polagoma znižuje proti južni meji Palestine, namreč proti Arabski in Egiptovski puščavi.

V Judovskem pogorju je iskati »mesto Judovo«², kjer se je rodil Janez Krstnik in kamor je šla Marija obiskat teto Elizabeto. Danes zovejo kristijani ono selo: »Sv. Janez v puščavi«, Arabci pa »Ajn Kârim«. Oddaljeno je dobri dve uri od Jeruzalema proti zapadu, nekoliko v stran od ceste proti Jafi³.

Po prvi Veliki noči v javnem delovanju, ko je bil Jezus ukazal krščevati učencem⁴, je krščeval Janez Krstnik v Enonu pri Salimu. Kje je iskati ta kraj, ni gotovo. Evzebij Cezarejski in sv. Hjeronim ga stavita 8 milj južno od Scitopolja v Jordanski dolini. — Lažje pa mislimo

¹ Luk. 19, 41—43. — ² Luk. 1, 39.

³ Prim. dr. Fr. Lampé, Jeruzalemski romar, str. 201.

⁴ Jan. 3, 22—26. Prim. 4. 3.

na Enon v dolini Salim blizu Hebrona. Že Jozve¹ govori namreč o nekem kraju z imenom Ain (Aen, אֵין) v dolini, katero imenuje Selim (Šilhim, שִׁלְחִים).

Prav tako ne vemo za gotovo, kje je iskati trg Emavs, ki je bil oddaljen od Jeruzalema 60 tečajev ali stadijev, in kamor sta potovala dva Jezusovih učencev v dan njegovega vstajenja². Navadno pravijo, da je iskati v Kubêbe, nekako tri ure severozapadno od Jeruzalema. Tam so namreč našli ostanke velike cerkve iz križarskih časov, in mnogi mislijo, da je bila tukaj nekdanja cerkev s svetiščem ali hišico sv. Kleofa ali Kleopatra, enega izmed dveh učencev. Oo. frančiškani, varihi božjega groba, so se zato tu naselili l. 1862. Drugi pa trdijo, da je pri sv. Luku (24, 13) čitati ne 60, ampak 160 tečajev, kakor se res nahaja v 14 rokopisih, in potem dokazujejo, da je bil nekdanji Emavs še bolj proti severozapadu, namreč tam, kjer je današnje selo Amvâs³. Na tem mestu je bil namreč gotovo že v makabejskih časih kraj z imenom Emavs, kateri se je pozneje zval Nikopolj (Νικόπολις).

Iz zgodeb sv. Petra⁴ je znano mesto Jopa (Ιόπη), sedaj Jafa, staro filistejsko mesto ob Sredozemskem morju, imenitno пристanišče v sv. deželi. Tu se je hotel prerok Jona izogniti božjemu povelju, da ne bi šel v Ninive. Tu se je spravljal na suho stavbeni les za prvi in drugi tempelj. Sv. Peter se je tu mudil, ko mu je došlo na čudovit način povelje božje, da mora tudi nevernike sprejemati v sv. Cerkev. Tu je tudi od mrtvih obudil dobro Tabito.

Tudi Lida ob cesti iz Jafe v Jeruzalem je znana iz zgodeb svetega Petra. Tu je Peter ozdravil mrtvoudnega Eneja⁵.

V okolici Jafe in Lide je iskati tudi Arimateja (današnja Ramla, Ramleh), kjer je bil doma oni Jožef, ki je z Nikodemom pokopal Jezusa⁶.

6. Jeruzalem.

Jeruzalem, staro, že iz dobe Sodnikov znano mesto Jebus⁷, je bilo od časov kralja Davida glavno mesto Judovske dežele. Sezidano je bilo na več gričih ob Kedronskem potoku, 1154 m nad Mrtvim morjem, oddaljeno 5 milj od Jordana in krog 8 milj od Jafe ob Sredozemskem morju. Na okrog je po Jožefu Flaviju⁸ merilo mesto 33 stadijev, dobro 1½ uro. (Okrožje današnjega mesta meri nekako 1 uro hoda.) Štel je Jeruzalem ob času Kristusovem krog 100.000 prebivavcev.

¹ Jos. 15, 32. — ² Luk. 24, 13—35.

³ Prim. Schiffers, Amwâs, das Emmaus des hl. Lucas. Freiburg, 1890.

⁴ Prim. Act. 9, 36 ss; 10, 1 ss. — ⁵ Act. 6, 32 ss. — ⁶ Jan. 19, 38 ss.

⁷ Jos. 18, 25; Jud. 19, 10. — ⁸ Bell. iud. 5, 4. 3.

Ob južni in vzhodni strani mesta sta dolini Hinomska in Kedronska.

Hinomska dolina (prav za prav: dolina sinú Hinomovega נַיִם בְּהִינוֹם) se razteza od zapada proti vzhodu, kjer križa najprvo dolino Tirolepejon in potem Kedronsko, ki segata od severa proti jugu. V tej dolini so nekdanj malikovavski Izraelci darovali maliku Molohu svoje otroke¹. Vsled tega se je kraj dobrim Izraelcem pristudil. Izvažali so sem iz mesta vso nesnago in mrhovino ter jo sežigali; zato so imenovali ta kraj tudi dolino ognja (γέενα τοῦ πυρός). Tako je postala dolina znak pekla (gehenna), kjer pogubljeni goré v večnem ognju.

Gornji, zapadni del doline so imenovali tudi še s posebnim imenom, namreč dolino Gihon.

Dolina Tirolepejon (Τυροποιῶν φάραγξ, vallis Tyropoeorum, sirarska dolina)² se je raztezala od severozahoda proti jugovzhodu skozi južno-vzhodni del Jeruzalema.

Po Kedronski dolini teče potok Kedron (Κέδρων, pri Jožefu Flaviju tudi Κεδρών, hebr. קֶדְרוֹן, črnivec), od katerega ima tudi dolina ime. Dolino imenujejo tudi dolino Jozafat, morda po grobnem spomeniku kralja Jozafata, ali pa po pobožni veri, krščanski, judovski in mohamedanski, da se bode vršila vesoljna sodba v tej dolini³.

Dandanes imenujejo dolino Wadi Sitti Marjam (dolino Gospe Marije), ker se tu nahaja cerkev Marijinega groba ali Marijinega vnebo-vzetja.

V tej dolini, jugovzhodno od tempeljskega griča, blizu sela Siloe Σιλωάμ, prim. Luk. 13, 4), je bil studenec Siloe. Voda se nabira v kamenito korito, iz katerega je po dolgem kanalu dalje izpeljana proti jugozapadu do kopeli Siloe (κολυμβήθρα τοῦ Σιλωάμ, prim. Jan. 9, 7. 11), kjer je bil čudežno ozdravljen slepec od rojstva. Studenec se dandanes imenuje Marijin studenec (Ajn Sitti Marjám), ali pa »studenec stopnic«. Ustno izročilo namreč trdi, da je tu sem hodila tudi Mati božja po vodo, ko je prebivala pri starem Simeonu⁴.

Naj tukaj pristavim še ime druge kopeli, ki se imenuje v evangeliju sv. Janeza (5, 2), namreč kopeli Betezda: κολυμβήθρα, ἡ ἐπιλεγομένη ἐβραϊστὶ Βηθεσδα (בֵּית הַסֵּדָה, hiša usmiljenja). Bila je pri ovčjih vratih (danes bržčas vrata sv. Štefana), ob vzhodni strani Jeruzalema in je imela pet dvoran, v katerih so bolniki čakali na čudežno gibanje vode. Tu je bil čudežno ozdravljen 38letni hromec.

V Jeruzalemu moramo v tej dobi ločiti »staro mesto« in »novo mesto«: Bezeto.

¹ IV. Reg. 23, 10. — ² Bell. 5, 4. 1.

³ Prim. Joel 3, 2 in razlago pri Lic. Jos. Bautz, Weltgericht und Weltende, Mainz 1886. — ⁴ Prim. Jeruzalemski romar, str. 160.

V starem mestu moramo zopet ločiti: »zgornje mesto« na Sijonskem griču; obdajal ga je zid s 60 stolpi; in »spodnje mesto« na griču Akra, ki je bilo tudi z zidom obdano; v zidu pa je bilo 14 stolpov. Kot neka trdnjava zase pa je bil tempeljski grič Morija, vzhodno od Sijona. Od tega griča je Morijo in Akro ločila dolina Tiropejon. Most črez to dolino je vezal Sijonski grič in grič Morijo s severnim delom templja.

»Novo mesto«, ki je bilo vzraslo na severni strani ob griču Bezeti, je z zidom zgradil šele kralj Herod Agripa I. krog l. 42. po Kr. Zid se je pričel pri stolpu Hipiku Herodove palače, šel v severni smeri do stolpa Psefina in potem mimo groba adiabenske kraljice Helene, združil se blizu spomenika suknjarjev s starim zidom in se spustil v Kedronsko dolino. Verjetno je, da je tudi še današnje severno obzidje postavljeno na meji, katero je bil mestu načrtoval Herod Agripa. Tako je tudi umljivo, da je bila Golgota (Γολγοθᾶ, אֶלְעֻזַאִת, prim. hebr. אֶלְעֻזַאִת, črepinja, kraj mrtvaških glav) tistikrat, ko so Jezusa peljali na morišče, zunaj mesta¹, da pa je vendar današnja cerkev božjega groba znotraj mestnega obzidja.

7. Herodov tempelj.

Skromni tempelj, katerega je bil sezidal Zorobabel na razvalinah pogorelega Salomonovega templja, je povečal in olepšal Herod Veliki, tako da so ga prištevali največjim, najveličastnejšim in najbogatejšim stavbam starega sveta. Jožef Flavij² opisuje njegovo zunanjo krasoto tako-le: »Če si ogledaval tempelj od zunaj, sta ga morala občudovati oko in razum. Krog in krog so bile stene obložene s težkimi zlatimi pločami. Ko je vanje posijalo jutranje solnce, so se zalesketale, kakor bi bil švignil iz njih ognjeni plamen. Kar nisi mogel gledati v ta lesk in proč si moral obrniti oko kakor od žarečih solčnih žarkov. Potnikom, ki so prihajali od daleč, se je tempelj zdel podoben sneženi gori, kajti, kjer stene niso bile pozlačene, so bile iz najlepšega belega mramorja.«

Poskusimo ga natančneje opisati na podlagi poročil Jožefa Flavija³, Talmuda⁴ in nekaterih opomb v sv. pismu Nove Zaveze.

Tempeljski grič je bil pravokotni prostor, krog 500 m dolg in 300 m širok. Krog in krog ga je obdajalo močno zidovje; na raznih krajih zidovja pa so stali mogočni stolpi in utrjena vrata. Severozapadni kot je zavzemal grad Antonija. Že Makabejec Janez Hirkan je bil tu sezidal močan grad, Baris imenovan. Herod Veliki je ta grad še bolj utrdil ter ga imenoval po rimskem vojvodu Antoniju — Antonijo. Iz

¹ Prim. Jan. 19, 17; Mat. 27, 23; Mark. 15, 46; Hebr. 13, 12.

² Bell. 5, 5, 6. — ³ Antiq. 15, 11; Bell. 5, 5. — ⁴ Mišna (Traktat 63, Middoth).

tempeljskega dvora so vodile široke, kamenite stopnice v grad; prišlo pa se je tje lahko tudi po skitem podzemeljskem hodniku. Z južnega, 70 komolcev visokega stolpa Antonije si mogel natančno opazovati, kaj se godi na tempeljskih dvorih. V ta grad je rimski tribun Klaydij Lizija dal odpeljati sv. Pavla, ko ga je bil rešil iz rok besnečih Judov, in z omenjenih kamenitih stopnic je Pavel tako ganljivo govoril v materinem jeziku zaslepljenim rojakom¹. V Antoniji je bilo tudi Pilatovo sodišče ali pretorij (praetorium): neki vzvišen, s kameni potlakani kraj z imenom Litostroton (Λιτόστροτον), širokaldejski pa Gabata (𐤂𐤁𐤕𐤕, 𐤂𐤁𐤕𐤕𐤕𐤕). Tu je bil postavljen Pilatov sodni stol, na katerem je izrekel Jezusovo smrtno obsodbo.

Skozi več vrat se je prišlo

1. na veliki dvor nevernikov, ki je tvoril podolgast čveterokotnik. Ob vsem vzhodnem, zapadnem in severnem robu sta bila po dva, ob južnem robu celo trije pokriti hodniki ali mostovži. Gladko polikani mramornati stebri so bili postavljeni v treh, oziroma štirih vrstah. Južni hodnik se je imenoval kraljevski ali Herodov mostovž; vzhodni pa Salomonov (στοῶν Σολομῶνος), ker je stal na podzidju, katero je bil večinoma sezidal še kralj Salomon. V tem hodniku se je mudil Jezus na praznik templjevega posvečevanja (ἐγκαίνια) zadnje leto življenja, ko so ga hoteli Judje kamenati³. Tu je imel sv. Peter govor na zbrano ljudstvo potem, ko je bil ozdravil mrtvoudnega. Stebri hodnikov, izklesani iz najlepšega belega mramorja, so bili visoki do 50 grških komolcev, na južni strani celo do 100 komolcev; bili so zelo debeli in so nosili streho od cedrovine. Vsak hodnik je bil 30 komolcev širok, srednji na južni strani pa 45 komolcev. Brez dvoma je misliti na vzhodni del strehe južnega mostovža, kamor je bil postavil izkušnjavec Kristusa, rekoč: »Ako si Sin Božji, vrzi se doli!«⁴ Na tem kraju je bil namreč pod mostovžem na vsako stran globok prepad ali v Kedronsko ali pa Hinomsko dolino. — Na dvoru nevernikov so kupovali in prodajali razne živali in stvari, ki so se potrebovale pri daritvah, n. pr.: vole, junce, junice, ovce, kozličke, golobe, grlice, vino, olje, moko i. dr. Dalje so bili tu menjavci, ki so menjavali drobiž za debelič ali judovske sikle za rimske denarje. Na tem dvoru je moral Gospod dvakrat napraviti red⁵.

Na tem dvoru, ne prav v sredi, ampak nekoliko bolj proti severu, je bila za nekaj stopnic vzvišena planota, na kateri je bil sezidan pravi tempelj z raznimi preddvori. Na zgornji stopnici je obdajalo planoto krog in krog kamenito, tri komolce visoko okrižje z več vhodi. Grški

¹ Act. c. 22. — ² Jan. 19, 13.

³ Prim. Jan. 10, 22—42. — ⁴ Mat. 4, 5. 6; Luk. 4, 9.

⁵ Jan. 2, 14—20; Mat. 21, 12—13.

in latinski napisi na stebričih so vsem nevernikom prepovedavali, da ne smejo prestopiti tega omrežja¹. Za tem stebričevjem je vodilo 15 stopnic navzgor do 10 komolcev širokega ograjda, ki je segalo do tempeljskega obzidja. Obzidje je bilo visoko 25 komolcev; obsegalo je ves sveti prostor s preddvori. V obzidju so bila na severni in južni strani po štiri vrata, na vzhodni pa ena. Vratnici teh vzhodnih ali Nikanorjevih vrat, v Novi zavezi »lepa« vrata (Peter je tu ozdravil mrtvoudnega, Act. 3, 2—10), sta bili iz korintske medi s krasnimi vzbočnimi okraski.

2. Skozi navedena vrata se je došlo na dvor Izraelcev. Imenoval se je tudi veliki ali notranji dvor; obdajali so ga od juga, severa in vzhoda mostovži. Na štirih oglih tega dvora so bile dvorane in shrambe za gobavce in nazirejce ter za vino, olje in drva. V zidovje tega dvora so bile pritrjene galerije, na katere se je prišlo skozi Nikanorjeva vrata in skozi severovzhodna in jugovzhodna vrata obzidja, ki je obdajalo dvor Izraelcev. Na teh galerijah so se ženske udeleževale službe božje (dvor ženâ).

3. Na dvor duhovnikov se je prihajalo samo od vzhoda, z dvora Izraelcev, skozi krasna, 50 komolcev visoka vrata, ki so bila ravno nasproti Nikanorjevim vratom. Vratnici sta bili obloženi z debelimi zlatimi in srebrnimi pločami. Na dvoru duhovnikov je stal 15 komolcev visoki in 32 komolcev dolgi in široki žgavni oltar. Prihajalo se je do njega navkreber od južne strani. Dalje je bila na dvoru duhovnikov umivalnica od medi (bronasto morje), srebrna miza in na njej razno orodje za daritve in več mramornatih miz, na katerih se je razrezavalo meso za daritve.

4. Pravi tempelj je obsegal Lopo, Svetišče (Sanctum) in Presvetišče (Sanctissimum). Z dvora duhovnikov se je prišlo po 12 stopnicah skozi krasno, 70 komolcev visoko in 20 komolcev široko pročelje brez vrat v Lopo, ki je bila 10 komolcev dolga, 50 široka in 90 komolcev visoka. Bila je od zunaj in znotraj pozlačena in postavljena na trdno mramornato podlago. Tu sta stali ena mramornata pa ena zlata miza; na ono so duhovniki pokladali ogledne kruhe, preden so jih nesli v Svetišče, na to pa, ko so jih od tam prinašali. Svetišče je bilo 40 komolcev dolgo, 20 komolcev široko in 60 komolcev visoko, krog in krog pozlačeno. Vhod, ki je imel velika, pa vedno odprta vrata z mogočnima vratnicama, je bil zagrnjen z dragoceno zaveso; nad njo pa se je vila velikanska zlata vinska trta z grozdi človeške

¹ L. 1871. so našli v bližini tempeljskega griča stebrič s tem-le grškim napisom: »Noben tujec ne prestopi stebričevja in omrežja, ki je krog svetišča. Kogarkoli tu zasačijo, si sam pripiši, če bode usmrten.« Prim. Dr. Paul Keppler, l. c. str. 226.

velikosti. Ta trta je pomenjala izraelsko ljudstvo. V Svetišču je stal sedmeroroki zlati svečnik, zlata miza za ogledne kruhe in kadivni oltar. Lesena stena je ločila Svetišče od Presvetišča, ki je bilo 20 komolcev dolgo in ravno toliko široko ter 60 komolcev visoko, pa prazno. Že tudi v Zorobabelovem templju je bilo Presvetišče prazno, kajti skrinjo zaveze je bil po Božjem povelju skril prerok Jeremija v neki votlini gore Nebo, kjer bode do konca sveta¹. Tri prste debela kamenita plošča je ležala na onem mestu, kjer je bila v Salomonovem templju skrinja zaveze. Na to pločo je polagal veliki duhovnik na spravi dan kadivnico.

8. Obljubljena dežela.

Kaj pripravna je bila Palestina za »sv. deželo«. Četudi je bila majhna, je bila vendar prava obljubljena dežela: lepa, slikovita in po naravi bogata.

Deževje², za one kraje velikanske pomembe, se pričinja proti koncu oktobra in traja 30—40 dni. To dobo imenujejo zgodnjo deževje, ker se judovsko leto pričinja v naši jeseni. Od poletnih solnčnih žarkov razsušena zemlja se dobro napoji in pripravi za setev. Pozno deževje pa nastopi v marcu in aprilu, pred žetvijo ozimine in potem, ko vsejejo jarino, ki dozori meseca septembra. Prava zima je le meseca januarja in februarja, ko pade po hribih sneg, po nižavah pa vendar rastline rasto in cveto, kot pri nas spomladi. Z majem pritisne velika vročina in nastopi suša. Zrak nekoliko hladi in rastlinstvo poživlja zdatna nočna rosa.

Kraji sami so jako raznovrstni. Lepi pašniki in zeleni travniki se menjavajo z golimi pustinjami in rodovitnimi njivami. Za prisojnimi vinogradi zagledaš bujne vrtove, polne cvetja in sadja. Jezera in morje, višine in nižine, prijazne doline in mogočno hribovje, od koder imaš najdivnejši razgled, se vrsti drugo za drugim. Temu srečnemu razmerju in menjavanju krajev in višav moramo pripisovati izredno rodovitnost zemlje, kakršna je bila zlasti ob času Kristusovem.

Prednosti vseh zemeljskih pasov so tu na majhnem prostoru združene.

Izmed sadnega drevja so v Kristusovi dobi bogato rodile: vinska trta, oljika, smokva, granatovec, oranževac in citronovec. Izmed lesovja naj naštejemo: cedro, platano, terebinto, od katere se dobiva terpentinsko olje, cipreso, palmo, javor in akacijo. Izmed grmičevja je vredno navesti: oleander, gorčico, bombaževac. Dobivale so se tudi žlahtne dišave: mira, žefran, balzam in kadilo.

¹ Prim. II. Mak. 2, 1—8. — ² Prim. Deut. 11, 10—15.

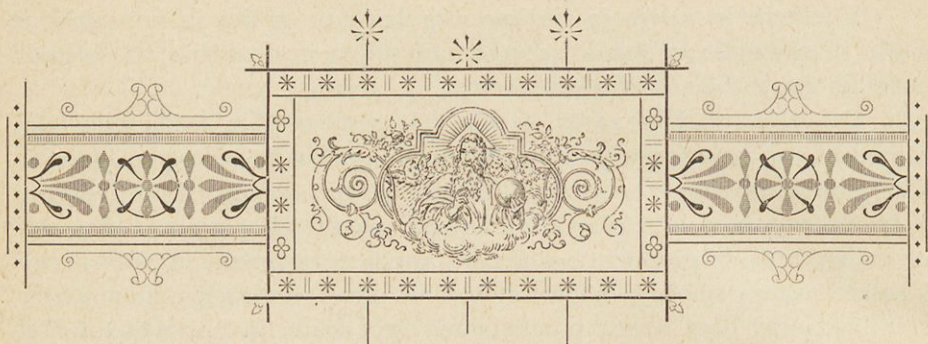
V jezerih in morju je rib kar mrgolelo; po zraku in po zemlji je letalo in skakljalo in tekalo raznovrstnih ptičev in divjačine; po bogatih pašnikih pa je bilo čred vsake vrste.

Palestina je bila zares dežela, ki se je cedila medu in mleka, zemeljski raj, kakršnega je mogel dati Gospod le izvoljenemu ljudstvu, kateremu je govoril¹: »Gospod, tvoj Bog, te popelje v dobro deželo, v deželo potokov, in vodâ in studencev; na njenih planjavah in gorah izvirajo potoki iz globočin; v deželo pšenice, ječmena in vinskih trt; v kateri rastejo smokve in granatovci, in oljike; v deželo olja in medu; kjer boš jedel brez vsega pomanjkanja svoj kruh, in boš užival v obilnosti vse reči, da, ko ješ in se nasitiš, hvališ Gospoda, svojega Boga, za predobro deželo, ki ti jo je dal.«

Ne moreš si misliti bolj pripravne dežele za vzvišeni namen, ki ga je imel Bog, namreč ohraniti pravo vero v enem samem narodu, da se iz tega naroda popolno razodetje božje širi med vse človeške otroke. Palestina je bila sredi izobraženih narodov starega sveta², vendar tako, da jo je varovalo pred neverniki od zapada Sredozemsko morje, ki tu ni imelo pripravnih pristanišč; proti Siriji in Arabiji pa visoke gore in žalostne puščave. V Kristusovi dobi pa se je bilo občevanje Judov z raznimi neverniškimi ljudstvi pomnožilo in apostoli so brez posebnih prometnih težav nesli ime Jezusovo po vsem tedaj znanem svetu, razširjajoč kraljestvo Kristusovo na zemlji.

¹ Deut. 8, 7—10. — ² Prim. Ezech. 5, 5.

II. Politično stanje judovskega ljudstva ob Kristusovem času.

1. Hazmonejci.

Politično stanje izvoljenega ljudstva se je razvilo neposrednje pred prihodom Zveličarjevim nekako tako-le:

Ko so se Judje povrnili iz babilonske sužnosti, se je že bila poizgubila prvotna razdelitev ljudstva po dvanajsterih rodovih. Zato se je morala izpremeniti tudi uprava, ki se je opirala na ono razdelitev. Hiša Davidova je bila polagoma prišla ob vso veljavo; v javnosti se njeno ime niti ne imenuje več. V hudih vojskah, katere je moralo vojevati ljudstvo po smrti kralja Aleksandra Velikega († 323) s sirskimi kralji za vero in svobodo domovine, nastopajo že Davidu nesorodni voditelji. Zlasti je nasilstvo Antioha Epifana dvignilo k odporu duhovnika Matatija iz družine Hazmonejcev¹ ali Makabejcev².

¹ Družinsko ime (οἱ Ἀσμωναίου παῖδες, τὸ Ἀσμωναίων γένος, οἱ Ἀσμωναῖοι) je izvajati od pradedu Hazmona (Ἀσμωναῖος, Antiq. 12, 6. 1; 14, 16. 4; 16, 7. 1), čigar ime se pa v sv. pisma I. Makabejski knjigi ne nahaja.

² Makabejec (ὁ Μακκαβαῖος) je bil prvotno pridevek Juda, sinu Matatijevega. Od kod je dobil Juda to ime, ni gotovo. Dandanes se skoraj splošno razlaga od מַקְבֵּה, kladivo, češ: Juda je vedno pripravljen na boj. Starejši učenjaki so je razlagali iz začetnic stavka: מִי כְבֹּדָה בְּאֵלִים יְהוָה (Ex. 15, 11, kdo je kot ti med močnimi, o Gospod). V novejšem času (1876) je skušal Anglež Curtiss uveljaviti pisavo מְכַבֵּי in razlagati po Iz. 43, 17: the extinguisher, ugaševavec = pokončevavec sovražnikov; pa ni dobil pristašev.

Upor se je pričel v pogorskem mestecu Modinu¹. Ko so bili namreč tjakaj prišli kraljevi poslanci in so silili tudi duhovnika Matatija, naj s sinovi daruje malikom, se je letá uprl in celo pri oltarju ubil nekega Juda, ki je ravno hotel darovati. Ž njim vred pa je usmrtil tudi kraljevega poslanca, ki ga je silil. Potem pa je zbežal s sinovi² Janezom, Simonom, Judom, Eleazarjem in Jonatanom v goré. Po njih zgledu je šlo veliko Judov v puščavo. In nabralo se jih je v kratkem času toliko, da se je urno mogel zasnovati upor. Razdevali so mališke oltarje in s silo zopet uveljavljali Mojzesovo postavo ter stare šege in običaje.

Ko je Matatija umrl (l. 166. pr. Kr.), so nadaljevali upor njegovi sinovi. Simon je opravljal duhovsko službo in vladarske posle; Juda Makabejec pa je bil vojskovodja. S 6000 navdušenimi rojaki je v dveh bitkah premagal sirska vojvoda Apolonija in Serona, potem pa še močnejšo armado Lizijevo³. Ta poraz in pa kesanje nad brezplodnimi grozodejstvi, storjenimi nad Judi, sta bila (po I. Mak. 6, 10 ss.) glavna vzroka, da je kralj Antioh Epifan umrl v veliki žalosti (l. 164.). Juda pa se je srčno dalje bojeval z Epifanovimi nasledniki, dokler ni junaško pal v bitki z Bahidom in Eliakimom (l. 161.). Nadomestil ga je brat Jonatan, ki je bil od l. 152.—143. tudi veliki duhovnik in poglavar judovski. Ko pa ga je po devetletnem vladanju zvijačno ujel usiljenec Trifon, nastopil je brat Simon vladanje in službo velikega duhovnika⁴. Oprostil je deželo popolnoma sirske oblasti in razširil meje judovske države na jugu in vzhodu. Dobil je celo pravico, denarje kovati⁵. Prisodil se mu je l. 142. tudi knežji naslov⁶. Vladarska pisma so se spisavala v njegovem imenu in po njegovih ukazih⁷. Goreče je skrbel za tempelj in službo božjo. Da si je zagotovil neodvisnost od Sircev

¹ *Μοδῆν* (I. Mak. 2, 1). Guérin meni, da stoji današnja vas »El Medieh«, v zapadnem delu Samarije, na onem mestu, kjer je bil Modin, domovina Hazmonejcev. Prim. Riess, *Bibl. Geographie*, pod zaglavjem »Modein«.

² I. Mak. 2, 2—5. — ³ *Antiq.* 12, 7. 1.

⁴ I. Mak. 13, 14. Poslednji postavni veliki duhovnik je bil Onija III. (II. Mak. 3, 1). Odstavil ga je Antioh Epifan in prodal dostojanstvo Onijevega bratu Jazonu. Onija, sin Onija III., je ubežal pō očetovi smrti (bil je v Dafni umorjen) v Egipt. V Leontopolju je sezidal protipostavno tempelj, v katerem je opravljal službo velikega duhovnika. Tako pa je izgubil pravico do velikega duhovništva v Jeruzalemu. In to je nagnilo judovske duhovnike in ljudstvo, da so izročili veliko duhovništvo Simonu in njegovim potomcem, dokler ne pride pričakovani prerok, kateri jim bo povedal, če so prav storili ali ne. — ⁵ I. Mak. 15, 1—8.

⁶ I. Mak. 14, 47: *Καὶ ἐπεδέξατο Σίμων καὶ εὐδόκησεν ἀρχιερατεῦν καὶ εἶναι στρατηγὸς καὶ ἐθνάρχης τῶν Ἰουδαίων καὶ ἱερέων, καὶ τοῦ προστατῆσαι πάντων.*

⁷ Prim. I. Mak. 15, 17.

tudi za prihodnje čase, se je zvezal z Rimljani¹. Judovska ljudovlada je bila tako postala dedna teokratska monarhija².

Vladal je Simon do l. 125., ko ga je umoril zet Ptolemej.

Nasledoval mu je Janez Hirkan³, ki je srečno vladal 30 let. Samarijanom je podrł krog l. 129. tempelj na griču Garizim ter jim je ukazal, da se morajo dati obrezati. Tudi Idumejci, katere si je bil podvrgel, so se morali dati obrezati. Razširil je meje kraljestva, da je bilo tako veliko kakor pod kraljem Davidom. Ali storil je nespameten korak, ki je bil — po človeško soditi — vzrok njegove nesreče in propada njegovega rodú. Zaradi neke malenkosti se je namreč ločil od stranke Farizejev ter se jel naslanjati na Saduceje. A Farizeji so mu iz sovraštva začeli izpodmikati prestol. Umrl je l. 105.

Za njim je prišel do vlade najstarejši sin Aristobul I. (105—104), ki si je privzel kraljevski naslov. Javljati pa so se že tudi začeli žalostni dogodki, iz katerih se je moglo sklepati, da se družina bliža poginu. Lastnega brata Antigona je dal umoriti, mater pa je pustil v ječi lakote umreti.

Naslednik mu je bil Aleksander Janaj (Jannaeus)⁴ (104—78). Bil je sicer hraber vojak, pa, žal, tudi grozovit trinog. Ko so nekega leta praznovali v Jerihi praznik šatorov, je zasmehoval Aleksander farizejske običaje. Farizeji so se vsled tega uprli; a za kazen jih je dal kralj 6000 pomoriti. V domači vojni, ki je nastala vsled tega, je bilo pomorjenih krog 50.000 Judov. Aleksander je sicer ukrotil upornike; pa dal jih je zopet 800 križati, njih žene in otroke pa drugače pomoriti.

Po smrti Aleksandrovi je vladala vdova Saloma⁵, imenovana z grškim imenom Aleksandra (78—69). Pod njo so Farizeji zopet prišli do veljave in vladanja. Najstarejšega sina Hirkana II. je postavila za velikega duhovnika. Brat Simon in Juda Ben Šataj sta presnovala sinedrij v farizejskem duhu ter sta zopet moči pridobila »postavi« in ustnemu izročilu. Odpravile so se saducejske kazenske postave in zboljšalo se je pravosodje in šolstvo; vpeljal se je zopet tempeljski davek.

¹ I. Mak. 14, 24; 15, 24. — ² Grätz, Geschichte der Juden, 3, 51.

³ Priimek Hirkan (Ἰρκανός) razlaga Evzebij (Chron.) tako-le: Ὑρκανὸς νικήσας Ὑρκανὸς ὀνομάσθη: Hirkance je premagal, zato se imenuje Hirkan. Ali temu nasprotuje dejstvo, da se nahaja ime že dolgo pred tem Janezom. Zato je verjetnejša naslednja razlaga: Artakserks Oh je bil pregnal mnogo Judov v Hirkanijo. Neki Jud, ki se je bil priselil iz Hirkanije v Palestino, je dobil za svojo osebo priimek ὁ Ὑρκανός, ki je ostal potomcem.

⁴ Janaj je okrajšano hebrejsko ime Jonatan. Denarji pod njim kovani imajo dvojni napis: יהונתן המלך, pa: ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ.

⁵ Imenuje se tudi Salina (Σαλίνα ἡ καὶ Ἀλεξάνδρα; prim. Evzeb. Chron. izd. Schoene, II. 134. 135).

Ko je Aleksandra I. 71. zbolela in izročila vladarske posle sinu Hirkanu II., se je vzdignil zoper njega z oboroženo močjo brat Aristobul II. ter ga premagal pri Jerihi. Brata skleneta sedaj pogodbo, vsled katere ostane Hirkan veliki duhovnik, Aristobul II. pa kot kralj prevzame vladarstvo (69—63).

Ali to razmerje ni bilo trajno. Komaj je Aleksandra zatisnila oči, vnela se je med bratoma vojska za prestol. Hirkana je podpiral arabski kralj Areta. Da bi se razprtija končala brez daljnega prelivanja krvi, pokličeta brata, na svēt podpihovavca Idumejca Antipatra, kot razsodnike Rimljane, ki so si bili prilastili že Sirijo in se bližali Judeji. Ker se je Pompej naklonjenega kazal Hirkanu, zgrabi Aristobul zoper brata iznova za orožje. Pa bil je nesrečen. Pompej zasede Jeruzalem in tempelj, vjame Aristobula z dvema sinovoma in dvema hčerama ter kot zmagovavec pripelje štiri v slovesnem sprevodu v Rim l. 63.; sin Aleksander je bil namreč srečno ušel¹.

Aristobulu II. se je bilo sicer tudi posrečilo, ubežati iz Rima, vrniti se v domovino ter združiti se s sinom Aleksandrom. Delala sta sedaj Rimljanom velike sitnosti. Ali nazadnje so očeta zastrupili, sina pa obglavili.

Hirkan II. je postal sedaj vladar. Pa bil je od Rimljanov popolnoma odvisen. Moral je tudi plačevati letni davek. Rimljani so izmolževali deželo in vojskovodja Kras (Crassus) je oropal l. 54. celo tempelj.

Dasi pa so Rimljani priznali Hirkana II. za vladarja² Judeje, dali so mu vendar kot svetovavca ali oskrbnika³ Antipatra⁴, idumejskega glavarja, ki je bil prej Cezarju v Egiptu proti Pompeju na izdatno pomoč. Antipater je bil tako dejanski vladar l. 48.

Ni se torej čuditi, da je postal sedaj najstarejši Antipatrov sin, Fazel, vladarjev namestnik v Jeruzalemu in v Judeji; mlajši sin, šele 25letni Herod, pa namestnik v Galileji.

Antipatra je sicer neki nasprotnik, Hirkanov prijatelj, po imenu Malih, zastrupil, in mlajši sin Aristobula II., Antigon, se je s pomočjo Partov povspel do vlade l. 40. Ali sin Antipatrov, Herod, je znal s hinavščino in obljubami záse pridobiti Rimljane. Senat ga je namreč imenoval na priporočilo Antonijevo za kralja Judeje l. 39.

Nastala je zopet domača vojna. Po triletnem boju premaga Herod s pomočjo Rimljanov Antigona in pošlje vjetega Antoniju, ki

¹ Prim. Antiq. 14, 4. 5. — ² Ἐθνάρχης. — ³ Ἐπίτροπος.

⁴ Po Jožefu Flaviju (Bell. Jud. I, 6. 2) je bil Antipater (ali Antipa) Idumejec zlahtnega rodu. Po trditvi Julija Afrikana (Epist. ad Aristidem pri Evzebiju Hist. eccl. I, 7. 11; prim. I, 6. 2—3) pa je bil Antipatrov oče, Herod, hierodul (tempeljski sluga) Apolonov v Askalonu in da je bil deček Antipater ugrabljen od idumejskih roparjev, ko so oropali Apolonov tempelj, ter da je vzrasel kot ropar med njimi.

ga ukaže obglaviti. Herod se polasti sedaj brez upora Jeruzalema l. 37. V devetih letih pokonča ves Makabejski rod¹. Tudi starega Hirkana II., ki je po zmagi Antigonovi živel kot zasebnik v Jeruzalemu, in Marijamo, njegovo vnukinjo, katero je bil iz političnih ozirov vzel za ženo, da umoriti.

Cesar Oktavijan je l. 28. Heroda iznova potrdil za kralja.

Po prerokbi Jakopovi² je kmalu moral priti Mesija. Žezlo je bilo namreč odvzeto rodu judovemu; bližala se je »polnost časa«³, skoro je imel priti zaželeni Odrešenik sveta⁴. In res se je rodil še za vlade Herodove Jezus Kristus, Sin božji, Odrešenik sveta, kateremu bodi čast in slava vekomaj!

2. Herod Veliki.

Herod (Ἡρώδης)⁵ je bil kakor ustvarjen za vladanje. Že od rojstva je bil zdrave in močne narave; z raznimi vajami pa si je v deški in mladeniški dobi telo še utrdil. Bil je izvrsten jahač in silno spreten lovec. V bojnih igrah se je mogel malokdo z njim kosati. V orožju se je namreč uril že od mladih nog.

Nravi je bil divje in strastne; trd in neupogljiv. Nežnejšim čuvstvom je bil nepristopen. Kar je sklenil, se je moralo zgoditi, naj so tekli tudi potoki krvi. Smilili se mu niso niti sorodniki; celo strastno ljubljeno ženo Marijamo iz rodu Hazmonejcev je dal v ljubosumnosti umoriti. Ko pa se je prepričal, da je nedolžna, se zopet ni mogel potolažiti. Umreti je morala tudi tašča, Marijamina mati, Aleksandra, Marijamin brat, veliki duhovnik Aristobul ter stari Hirkan II., tako da je pomoril ves rod Hazmonejcev. Celo lastna otroka Aristobula in Aleksandra, sinova Marijamina, je dal umoriti. Seveda ni prizanašal

¹ Rod Hazmonejcev:

Matatija † 166		
Simon † 135	Juda † 161	Jonatan † 143
Janez Hirkan † 105		
Aristobul I. † 104	{ Aleksander Janaj † 78 Aleksandra † 69	
Hirkan II. † 30		Aristobul II. † 49
Aleksandra † 28	Aleksander † 49	Antigon † 37
Aristobul † 35	Marijama † 29 (omožena s Herodom)	Hči, omožena z Antipatrom, sinom Herodovim (Antiq. 17, 5. 2).

² Gen. 49, 10. — ³ Gal. 4, 4. — ⁴ Prim. Hag. 2, 8.

⁵ Ime je izvajati od Ἡρώς, junak. Nahaja se večkrat pri starih pisateljih. Brez dvoma je okrajšano iz Ἡρωίδης in bi se moralo pisati z Jota subscriptum, kakor res pišeta Westcott in Hort v izdaji N. Z. Tudi v starejših napisih se čita Ἡρωίδης.

tudi drugim sorodnikom: umoriti je dal strica Jožefa, sestro Salomo, brata Jožefa in Ferora, in nazadnje, pet dni pred svojo smrtjo, sina iz prvega zakona, Antipatra, ki je bil največ kriv teh strašnih grozovitosti.

Herod je bil zviti in pretkan; takoj se je znal udomačiti v nove razmere. Bil je silno častičeljen, do nižjih prevzetan, do višjih pa, n. pr. do rimskih mogotcev, silno priliznjen. Njih prijaznost si je vedel ohraniti tudi s podkupavanjem, z denarji, katere si je prilastil z zaplenjenjem posestev umorjenih judovskih plemičev. Opirati se je moral namreč Herod na Rimljane, ker si pri Judih ni mogel pridobiti spoštovanja in ljubezni.

Ločiti moremo v Herodovem vladanju tri dobe.

V prvi dobi, od l. 37. do 25. pr. Kr., si utrjuje vladno. Boriti se mora z ljudstvom, ki je bilo popolnoma v rokah Farizejev, in ki se ni moglo privaditi, da bi mu vladal rimski priliznjeneec in Idumejec, ki je bil le na pol Jud¹.

Druga doba, od l. 25. do 13. pr. Kr., je Herodova cvetoča doba. Prijateljski je zvezan z Rimljani in po vnanjem vlada slavno.

V vseh rimskih pokrajinah se je tedaj slavil zmagovalni vojskovodja Oktavijan. Ljudstvu so se prirejale igre, veselice; zidale so se krasne stavbe, da bi se narodi čim preje zavzeli za cesarja. Zlasti se je Herod odlikoval v tem oziru. Štiri leta je oskrboval podanikom veselice. V Jeruzalemu je sezidal gledališče, v obližju mesta pa okroglo gledališče in dirkališče.

Meje kraljestva je razširil na jugu, severu in vzhodu. V večjo varnost dežele je postavil več trdnjav. Zase je sezidal v Jeruzalemu krasno palačo na Sijonski gori, ki se je lesketala v mramorju in zlatu. Prezidal in še bolj utrdil je Makabejski grad Baris ter ga imenoval v čast rimskemu zaščitniku Antoniju — Antonijo². Palače si je postavil tudi v Jerihi³, v Bet-Haramu v Pereji ter v Seforidi⁴ in Tiberijadi v Galileji. Samarijo je povečal in okrasil ter jo imenoval Sebasto⁵. Samarijanom je sezidal nov tempelj na gori Garizim. Cezarejo, prejšnji Stratonov stolp⁶, je izpremenil z velikimi stroški v luko. Zorobabelov

¹ Jožef Flavij (Antiq. 14, 15. 2) ga namreč imenuje Ἰδουδαῖος, ker so bili Idumejci obrezani in sprejeti med »izvoljeno ljudstvo« šele pod Janezom Hirkanom. — Sv. Justin (Dial. c. Tryph. c. 52) imenuje Heroda Askalončana, torej Filistejca. Prim. tudi opombo str. 23.

² Prim. str. 15..

³ Palačo pri Jerihi je imenoval po svoji materi: Kipros (Κύπρος).

⁴ Σεφωρίς, danes Sefurie, nekaj tudi Diocezreja.

⁵ Prim. str. 9 s.

⁶ Stratonov stolp (Στράτωνος πύργος) je bil morebiti sezidan kot grad na čast nekemu ptolemejskemu vojvodu, z imenom Straton. Bolj verjetno pa je, da je trdnjavo postavil sidonski kralj Straton proti koncu perzijske vlade.

tempelj je prezidal in krasno olepšal. Delo se je pričelo v 18. letu njegove vlade, l. 19. pr. Kr. Posvečevanje templja l. 10. pr. Kr. je bilo gledé zunanjih slavnosti še veličastnejše kot Salomonovega templja. Zidalo in popravljalo pa se je na tempeljskih stavbah skoraj prav do vojne, v kateri je bilo mesto s templjem vred razdejano.

Da bi se pokazal olikanca grškemu in rimskemu svetu, — v srcu je ostal vedno divjak —, se je družil z grškimi izobraženci, po katerih je tudi širil grške šege in navade. Najvišje državne službe je izročal grškim učenjakom. Med njimi slovi naravoslovec in zgodovinar Nikolaj Damaščan. Prijatelj kralju je bil tudi Nikolajev brat, Ptolemej. Neki drugi Ptolemej je bil denarni minister ter hranitelj kraljevega pečata.

Judovskih postav Herod navadno ni prestopal naravnost, vendar je že s tem močno žalil pravoverne Jude, da je širil neverniške, grške in rimske običaje. Veliki zbor ali sinedrij je izgubil pod njim vso veljavo in moč. Nekoč je dal pomoriti vse sinedriste, samo Abtalionu in Šemaju je prizanesel. Velike duhovnike je odstavljaj popolno svojevoljno in nastavljal zopet druge, kar je bilo naravnost proti Mojzesovi postavi. V 34 letih, ko je vladal Herod, je bilo 6 velikih duhovnikov, izmed katerih jih je Herod pet odstavil in na njih mesto nastavil pet drugih.

Tretja doba Herodove vlade obsega zadnjih devet let (13—4 pr. Kr.), ki so bila leta družinskih nesreč in Herodovih grozodejstev. Silne britkosti je imel zlasti s sinovoma Marijaminima, Aristobulom in Aleksandrom, ki pa sta bila bržčas nedolžna.

Herod je imel veliko družino. Vsega skupaj je imel deset žen. Prva je bila Dorida (Δορίς)¹, s katero je imel sina Antipatra ali Antipa. Mater in sina pa je kmalu zapodil od sebe. L. 37. je vzel za ženo Marijamo (Μαριάμμη)², nečakinjo Hirkanovo, ki mu je porodila pet otrok, tri sinove in dve hčeri. Izmed sinov je najmlajši umrl v Rimu; starejša dva, Aristobula in Aleksandra pa je oče dal umoriti malo pred smrtjo. Tretji ženi, s katero se je bil Herod poročil krog l. 24., je bilo tudi Marijama ime. Bila je hči nekega duhovnika iz Aleksandrije, katerega je Herod postavil za velikega duhovnika ravno takrat, ko se je poročil z njegovo hčerjo. Od te je imel sina Heroda, kateri je imel bržčas priimek Filip. Od drugih sedem žen³ nas zanimajo samo Samarijanka Maltaka (Μαλθακή), mati Arhelajeva

¹ Prim. Antiq. 14, 12. 1.

² Pisati je Μαριάμμη, ne Μαριάννη. Prim. Schürer, Geschichte des Jüdischen Volkes, 2. izd., str. 292.

³ Prim. Antiq. 17, 1. 3 in Bell. Jud. 1, 28, 4.

in Antipova, pa Jeruzalemčanka Kleopatra (Κλεοπάτρα), mati Filipova.

Krog 1. 23. pošlje Herod sinova prve Marijame, Aleksandra in Aristobula, v šolo in v vzgojo v Rim, kjer jih je sprejel Azinij Polion (Asinius Pollio) za kakih pet let gostoljubno v svojo hišo. Kot 17- in 18letna mladeniča se vrneta v domovino in se po tedanji judovski navadi kmalu oženita. Aleksander se poroči s hčerjo kapadocijskega kralja Arhelaja, kateri je bilo ime Glafira (Γλαφύρα), Aristobul pa s sestrčno Bereniko (Βερενίκη), hčerjo tete Salome, sestre očetove, in idumejskega glavarja Kostobarja. Tako sta bili torej po svaštvu tesno sklenjeni obe črti Herodove rodovine, hazmonejska in idumejska. Vendar sta si kmalu postali največji nasprotnici. Aleksander in Aristobul, potomca kraljevskega hazmonejskega rodu, sta bila bržkone preveč prevzetna in sta napačno ponosna zaničevala idumejske sorodnike. Ti pa, zlasti Saloma (Σαλώμη), so ju dolžili, da strežeta Herodu po življenju, hoteč splezati na prestol. To je bil povod, da je začel sedaj tudi oče sumničiti sinova veleizdaje. Sumničenje je postalo še strašnejše, ko je Herod iz pregnanstva nazaj pozval najstarejšega sina Antipatra. Ta je namreč od sedaj res koval morilne naklepe zoper Aleksandra in Aristobula, da bi sam došel do vladanja. Podpirala sta ga teta Saloma in stric Ferora (Φερώρας). In tako se je zgodilo, da sta bila Aleksander in Aristobul s 300 privrženci krog 1. 7. pr. Kr. obešena v Samariji, kjer se je bila pred 30 leti njuna mati poročila s Herodom.

Antipatru pa ni bilo dovolj, da si je zagotovil prestol za prihodnost; hotel je takoj postati vladar. Nevredni sin začne kovati naklepe zoper življenje lastnega očeta s pomočjo Ferorovo, ki med tem umré. Po njegovi smrti pa Herod zve za zaroto Antipatrovo; pokliče ga iz Rima, zapre ga v ječo in pet dni pred smrtjo ga da, že smrtno bolan, umoriti¹.

¹ Naj tu po Jožefu Flaviju (Antiq. 16, 7 in 17, 6. 7. 8) nekoliko podrobnosti dostavimo o zadnjih dnevih kralja Heroda, da si moremo tem živjeje predstavljati, v kakšnih časovnih razmerah se je rodil Odrešenik sveta.

Po dolgi, več kot 30letni, po zunanje slavni vladí, ki pa je bila povsem odvisna od rimskih hitro se menjajočih mogotcev, je zadela Heroda na koncu življenja žalostna usoda. Nesreča ga je začela preganjati tedaj, ko je bil predrzno oskrunil Davidov grob. Iskal je namreč bogatih zakladov, ki so bili baje tam skriti, hoteč tako na lahek način zopet napolniti državne blagajnice, ki jih je bil popolno izpraznil z mnogimi dragocenimi stavbami. Ta smeli poskus se mu je posrečil le na pol, kajti denarjev ni našel; zadovoljiti se je moral z nekaterimi dragocenostmi. Ta oskrnitev Davidovega groba je seveda močno užalila visoke in nizke, in čudno: od tega časa se kaže, kakor bi bila izginila vsa sreča od Herodove družine, katera je bila že prej močno razdvojena in po nezmernih strasteh globoko razdejana in razjedena.

V zadnjo dobo Herodovo spada tudi pomor betlehemskih otrok¹. Jožef Flavij sicer molči o tem dogodku. Kdor pa ima pred

Vsled zarote Antipatrove in nedolžne smrti Aleksandrove in Aristobulove se je lotila huda žalost Heroda. V strastni, besnosti podobni jezi je kuhal maščevalne naklepe zoper Antipatra, kateremu je bil storil toliko dobrega, katerega je pred drugimi sinovi odlikoval pri vsaki priliki. Ker je bil že 70 let star in ker je živel od mladih nog jako nezmerno in neredno, je sedaj v strašni razburjenosti nevarno zbolel. Lotila se ga je melanholija. Veliko je pripomogel tudi strah, da v kratkem razpade njegovo kraljestvo, ki je bilo zverženo s tolikim trudom, s toliko zvijačami in prevarami, s toliko grdimi dejanji: umori, goljufijami, krivičnimi zaplenitvami posestev in s toliko krivicami proti judovski veri. Ni imel namreč več upanja, da bi mu mogel biti naslednik kateri njegovih sinov, kajti preveč so bili užaljeni Rimljani in Judje po takih strašnih dogodkih. Bila mu je dalje vedno pred očmi škodoželjnost premnogih sovražnikov in zlasti pravovernih Judov, ki so imeli nesrečo v njegovi družini za kazen božjo ter si delali nade, da se bode kazen obnavljala, dokler popolnoma ne uniči Herodove družine.

V tistem času sta v Jeruzalemu učila dva jako veljavna učitelja: Rabina Juda, Sarifajev sin, pa Matija, sin Margalotov. Kakor drugi pravoverni Judje, gledala sta tudi ta dva veljaka v Herodovi nesreči zaslužen kazen božjo za tolika zlodejstva. Kar sta mislila, sta prostodušno govorila tudi pred svojimi učenci. In celo izpodbujala sta jih, naj goreče branijo vero, verske šege in običaje pred nasilstvom Herodovim.

Judje so se v tem času zlasti spotikali nad rimskim orlom, katerega je bil dal Herod iz samega lizunstva postaviti nad tempeljske duri zoper izrečno prepoved judovske vere (Exod. 20, 4). Ko so se vsled tega vznemirjali duhovi, se razširi natenkrat po mestu napačna govorica, da je Herod umrl. Kot iskra, ki pade v suhljad in jo vname, zadelo je to poročilo razburjene duhove mladeničev, ki so se shajali pri Judu in Matiju. Z učiteljema gredo pri belem dnevu — opoldne — pred tempelj. Najpogumnejši splezajo na streho in v kosih doli pomečejo razsekanega orla. Kot blisk se po mestu razširi glas o tem dejanju. Ljudstvo hiti kar v gručah pred tempelj. Urno pa tudi prikoraka mestni načelnik z oboroženo stražo, da bi v kali zatrl ustajo, če bi se poskušala. Za vero očetov navdušeni mladeniči ga pričakajo zbrani krog učiteljev. Mestni načelnik učitelja in 40 mladeničev odpelje v ječo. Pri sodni obravnavi, katero vodi Herod sam, priznata učitelja in vsi mladeniči dejanje, katerega so bili obdolženi. Zvezane ukaže Herod prepeljati v Jeriho. Tje povabi tudi nekatere sinedriste, bodisi ker je vsled bolezni moral oditi v milejše podnebje, bodisi ker je hotel jetnike strašno kaznovati, česar pa si ni upal storiti v razburjenem Jeruzalemu. Sodni zbor spozna jetnike za krive. Rabina Juda in Matija pa oni mladeniči, ki so bili orla razsekali in doli vrgli, so bili sežgani; druge so stražniki pomorili, kakor so hoteli. V noči po tem žalostnem dnevu je luna mrknila. (Misli je bržčas na lunin mrak 12./13. marca l. 750. A. U. C. Drugi pa mislijo na lunin mrak 9./10. januarja l. 753. A. U. C.).

Po tem strašnem dogodku se je Herodu zdravje shujšalo. Peklo ga je v črevesih in trpel je nepopisne bolečine. Mučila ga je vedna lakota; ali ni se mogel nasititi vsled oteklin v črevesih in hudega krča v želodcu. Težko je dihal in večkrat ga je hotelo zadušiti. Noge so mu otekale. V trebuhu mu je gnilo in zaredili so se mu črvi. Dasi je bilo malo upanja, Herod vendar še ne obupa na ozdravljenju. Skliče več zdravnikov na posvèt. Po njih nasvetu se odloči v gorke kopeli Kaliröe (Lepe

¹ Mat. 2, 16—18.

očmi vse grozovitosti Herodove, se mu to ne bode čudno dozdevalo, ker je betlehemsko grozodejstvo majhno v primeri z drugimi Herodovimi dejanji. Med svetnimi pisatelji pa se ga spominja Makrobij¹, ki tudi pripominja, kako značilno je obsodil cesar Avgust grozovitost svojega varovanja.

Umrli je Herod bržčas pred Veliko nočjo l. 750. A. U. C., 3—4 leta pred našim sedanjim časovnim štetjem. Ker je bil Jezus rojen še za

toplice, prim. str. 6). Toplice pa ne napravijo zaželenega uspeha; pač pa ga zelo oslabé. Da bi mu dali zopet nekaj moči, mu zdravniki predpišejo kopel v olju, ki ga pa spravi v smrtno nevarnost.

Sedaj ni kazalo drugega, kot bolnika prepeljati v posteljo v Jeriho. Tu pa je začel, telesno zelo oslavljen, duševno divjati. Porodi se mu v bolni glavi strašen načrt. Spoznal je bil namreč, da mora v kratkem umreti. Vedel pa je, da marsikdo komaj pričakuje njegove smrti; vedel je tudi, da ne bode nihče žaloval za njim. In vendar naj je po njegovi smrti v deželi žalost, kakršna se spodobi za kraljem! Kaj si torej misli? Če za njim nihče ne bo žaloval, naj pa žaluje vsa dežela vsled smrti odličnih Judov. Zato pozove k sebi v Jeriho judovskih veljakov iz vseh pokrajin. Iz mest in gradov, iz sel in vasi Judeje gonijo Herodovi biriči veljake v Jeriho. Kjerkoli jih dobe, jim vročijo dotični kraljev ukaz, s pristavkom, da naj se nemudoma napotijo v Jeriho, sicer da zapadejo smrti. Tako skupaj naženó veliko množico Judov, lahko rečemo: ves narod, v najboljših sinovih dežele. Kot stanovanje jim odkažejo prostorno dirkališče, katero zastražijo z vojaki. Takoj ko bode umrl, ukaže Herod sestri Salomi, naj vojaki vse zbrane judovske veljake pomoré, še pred ko se smrt naznani ljudstvu, da bo plakala vsa dežela, kakor se spodobi ob kraljevi smrti.

V tem času dospe iz Rima pismo, s katerim cesar potrdi smrtno obsodbo zoper Antipatra, ki je bil zaprt v Jerihi. To poročilo, dasi tako žalostno, Heroda za trenotek pomiri; ali res le za trenotek, kajti iznova in s podvojeno močjo se vzbudi v njem jeza in želja po maščevanju nad Antipatom. V takem stanju se ga loti nepopisen obup, v katerem poskuša samega sebe umoriti. To sicer še o pravem času zabranijo, na veliko jezo Herodu, ki zaradi tega kriči, da se krik razlega do ječe Antipatrove. Ta meni, da služabniki jokajo zaradi kraljeve smrti. Zato poskuša čuvaje podkupiti, obetajoč jim veliko plačilo, če ga izpusté iz ječe. Ko Herod zvé, da se izkuša Antipater oprostiti, ga ukaže takoj usmrtiti.

Pet dni potem umre Herod.

Sestra Saloma, izvršiteljica zadnje volje, je bolj človeška, kot brat. Danega ukaza, naj pomori v dirkališču zaprte judovske veljake, ne izvrši. Preden ljudstvu oznani Herodovo smrt, pokliče vojskovodje v Jeriho, da bi v kali zadušili vsak upor, če bi se poizkušal. Potem izpusti judovske veljake, da se mirno razidejo v svoje domove.

Pokojniku napravijo veličasten pogreb. V slovesnem sprevodu, katerega se udeleži tudi kraljevska družina, prepeljejo truplo v 10 ur oddaljeno trdnjavo Herodij (Ἡρώδειον, med Betlehemom in Mrtvim morjem) ter je tam pokopljejo. Sin Arhelaj ukaže za očetom običajno sedemdnevno žalovanje in opravi predpisane daritve, potem pa zaključi žalovanje z velikanskim dvornim obedom.

¹ Sat. 2, 4: »Cum audisset, inter pueros, quos in Syria Herodes, rex Judaeorum, intra bimatum iussit interfici, filium quoque eius occisum, ait: Melius est Herodis porcum (ὄν) esse, quam filium (υἱόν).«

njegovega življenja¹, je jasno, da se pričenja Dionizijevo ali krščansko štetje za nekaj let prepozno.

Nekaj dni pred smrtjo je razdelil Herod v zadnji volji kraljestvo tako-le: Arhelaj, starejši sin Maltakin, naj podeduje kraljevski naslov (βασιλεύς) ter naj vlada pokrajinam Judeji, Samariji in Idumeji. Njegov pravi brat Herod Antipa naj postane četrtnik (τετράρχης) v Galileji in Pereji. Popolibrat Filip, sin Jeruzalemčanke Kleopatre, pa naj bo četrtnik v Gavlonitidi, Trahonitidi, Bataneji in Paneu. Zadnjo voljo pa so morali potrditi Rimljani, sicer bi ne bila veljavna.

Krvav je bil začetek Herodove vlade, krvav in grozovit tudi konec. Boljše in srečnejše je vladal v srednji dobi. Grozovit pa je bil zmeraj, in pri vsi svetni slavi vendar malopriden človek. Pridevek Veliki mu je pridal Jožef Flavij samo zato, da ga loči od potomcev istega imena.

3. Homatije po Herodovi smrti.

Po Herodovi smrti so nastali v Palestini veliki nemiri. Ljudstvo je namreč zahtevalo od Arhelaja, naj kaznuje svetovavce Herodove, ker so mu svetovali, da je ukazal umoriti navdušena rabina Juda Sarifajca in Matija Margalotca, ker sta bila z učenci snela iznad tempeljskih vrat zlatega rimskega orla. Upor je sicer Arhelaj zadušil, ali nakopal si je hudo jezo ljudstva.

Ko so ga vojskovodje pozdravili kot kralja in mu v imenu vse vojske prisegli zvestobo, potuje v Rim, da izprosi od cesarja potrditev očetove zadnje volje in doseže morda še kaj več. Namestuje ga v vladarskih poslih brat Filip.

V tem času so bili v Palestini vedni nemiri, tako da je moral z veliko vojsko priti mir delat celo P. K. Var (P. Quinctilius Varus), legat ali cesarski namestnik v Siriji (6—4 pr. Kr.).

Za Arhelajem pa gre tudi Herod Antipa k cesarju. Tudi on želi postati samovladar v Palestini. Sklicuje se na starejši Herodov testament, v katerem je bil postavljen očetu naslednik.

Za njim pa pride v Rim še Filip, menda iz podobnega namena kot polubrata.

In da so bile homatije še večje, pošljejo Judje poslanstvo², zastopnike naroda, pred cesarja, proseč, naj bi bila Palestina neposrednje pod rimsko oblastjo; dovoli naj se Judom samo to, da smejo živeti po lastnih, od Boga jim danih postavah. Za Herodove sinove ne marajo, ker je njih oče zaničeval in celo smešil njih verske obrede.

¹ Mat. 2, 16.

² Nekateri eksegetje menijo, da je iz tega dogodka posnel Jezus Kristus snov svoji priliki Luk. 19, 12—27.

Po dolgem obotavljanju potrdi naposled cesar Avgust v glavnih točkah Herodovo zadnjo voljo. Arhelaju prisodi Judejo, Samarijo in Idumejo. Le mesta Gazo, Gadaro in Hip¹ združi s Sirijo. Namesto kraljevskega naslova (βασιλεύς) mu prisodi samo naslov vladarja (ἐθνάρχης). Antipa dobi Galilejo in Perejo z naslovom četrtnika (τετράρχης), Filip, tudi kot četrtnik, pa Batanejo, Trahonitido, Gavlonitido in Avranitido. Arhelaj je imel letnih dohodkov 600 talentov (po naše primeroma 360.000 gld.), Antipa 200 talentov (120.000 gld.) in Filip 100 talentov (60.000 gld.). Tudi Saloma, Herodova sestra, dobi svoj delež, namreč mesta: Jamnijo, Azot in Fazaelido, 500.000 srebrenjakov ter palačo v Askalonu. Umrla je krog l. 10. po Kr. Svoja posestva je zapustila cesarici Liviji.

Nekdanje kraljestvo Herodovo se je torej razdelilo v tri večje dele, katerih vsak ima za kratko dobo svojo posebno zgodovino.

4. Herodovi sinovi.

A. Filip (4 pr. Kr. — 34 po Kr.).

Filip je vladal v Bataneji, Trahonitidi, Avranitidi, Gavlonitidi, po Luk. 3, 1 tudi v Itureji. Prebivavci teh pokrajin niso bili sami Judje; Nejudje (zlasti Sirci in Grki) so bili celo v večini.

Med sinovi Herodovimi je Filip prava izjema. Vsi so namreč po nravi podobni očetu in staremu očetu Antipatru: prevzetni in vladodeljni, do podložnih trdi in neusmiljeni; le Filip je pravičen in mil vladar, miroljuben in dobrotljiv.

Zida pa tudi on rad. Cezareja Filipova in Betzajda Julijina sta njegovi ustanovi².

Poročen je bil s Herodiadino hčerjo, znano plesalko Salomo³. Otrok iz tega zakona ni bilo⁴.

Bil je odločen prijatelj Rimljanov. Na denarjih je dal vtisniti podobi cesarjev Avgusta in Tiberija — prvi zgled, da so imeli denarji judovskega vladarja sploh kakšno podobo.

Filip umre po 37letnem vladanju v 20. letu Tiberijevega (33./34. po Kr.). Njegova dežela se za tri leta združi s Sirijo. Cesar Kaligula (37—41 po Kr.) pa jo podari l. 37. Herodu Agripu I., vnuku Heroda Velikega.

B. Herod Antipa (4 pr. Kr. — 39 po Kr.).

Herod Antipa je dobil po očetu Galilejo in Perejo. Med obema deželama je bilo Deseteromestje⁵.

¹ Prim. str. 3. — ² Prim. str. 4. — ³ Prim. Mat. 14, 6.

⁴ Antiq. 18, 5. 4. — ⁵ Prim. str. 3.

Po značaju je bil Herod Antipa pravi sin svojega očeta, zvit, častizeljen in gizdav, le da ni bil tako delaven. Zvitost njegovo je označil najboljšje Jezus Kristus, ki mu je dal pri neki priliki priimek »Iisjaka«¹.

Iz političnih obzirov se je oženil s hčerjo arabskega kralja Areta. Iz evangelijev pa je znano njegovo prešeštvo s Herodiado, hčerjo l. 7. pr. Kr. od Heroda Velikega umorjenega Aristobula, ženo Heroda Filipa².

Herod Filip je živel namreč s Herodiado kot zasebnik v Rimu. K njima je prihajal na obisk Herod Antipa ter začel kmalu nedovoljeno znanje s Herodiado. Povrnivši se domov, je odslovil Antipa zakonito ženo ter se v prešeštvu in krvoskrunstvu družil s Herodiado.

Sezidal si je Herod Antipa prestolnico ter jo imenoval v čast cesarju Tiberiju Tiberiada; utrdil je Seforido, nekaj časa glavno mesto Galileje in Bet Haram ali Bet Haramfta. Zadnjo trdnjavo je imenoval po cesarjevi ženi Liviado ali po cesarjevi hčeri Juliado.

Kakor oče Herod je izkušal tudi on ustrezati nevernim Rimljanom in pravovernim Judom. Da je ustrezal Judom, je prihajal ob imenitnih praznikih v Jeruzalem³.

Za Heroda Antipa sta pričela svoje delovanje Janez Krstnik in Zveličar sveta, Jezus Kristus, Sin božji. Oba sta delovala največ v njegovi deželi, prvi zlasti v Pereji, drugi pa v Galileji⁴.

¹ Luk. 13, 22. — ² Prim. Mark. 6, 17. Prim. tudi str. 26. — ³ Prim. Luk. 23, 7.

⁴ Sv. Janeza Krstnika se spominja tudi Jožef Flavij (Antiq. 18, 5, 2); samo da pravi, da je bil v Maheruzu zaprt iz političnih obzirov. Evangelisti pa omenjajo (Mat. 14, 3 ss.; Mark. 6, 17 ss.; Luk. 3, 19 ss.), da ga je dal Herod Antipa zapreti, ker je ostro grajal njegovo prešeštvo s Herodiado. — Obojno poročilo pa se da lahko združiti.

O Jezusu Kristusu pa nahajamo v sedanjih rokopisih in izdajah Jožefa Flavija (Antiq. 18, 3, 3) to-le poročilo: Γίνεται δὲ κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον Ἰησοῦς, σοφὸς ἀνὴρ, εἴ γε ἀνδρὰ αὐτὸν λέγειν χρή. Ἦν γὰρ παραδόξων ἔργων ποιητής, διδάσκαλος ἀνθρώπων τῶν ἰδονῶν τάληθῆ δεχομένων καὶ πολλοὺς μὲν Ἰουδαίους πολλοὺς δὲ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐπηγάγετο. Ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν. Καὶ αὐτὸν ἐνδείξει τῶν πρώτων ἀνδρῶν παρ' ἡμῖν σταυρῷ ἐπιτετιμηκὸς Πιλάτου, οὐκ ἐπαύσαντο οἱ τὸ πρώτον αὐτὸν ἀγαπήσαντες· ἐφάνη γὰρ αὐτοῖς τρίτην ἔχων ἡμέραν πάλιν ζῶν, τῶν θείων προφητῶν ταῦτά τε καὶ ἄλλα μυρία θαυμάσια περὶ αὐτοῦ εἰρηκότων. Εἰσέτι τε νῦν τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τοῦδε ὀνομασμένων οὐκ ἐπέλιπε τὸ φύλον:

V tistem času je živel Jezus, moder mož, če se sploh sme imenovati človek. Delal je namreč docela neverjetne reči, učitelj ljudi, z veseljem sprejemajočih resnico. Mnogo Judov in mnogo Grkov je privabil k sebi. Ta je bil Kristus (Maziljenec). Ko ga je bil Pilat na zatožbo naših prvakov obsodil k smrti na križu, ga vendar niso nehali ljubiti, ki so ga prej ljubili. Prikazal se jim je namreč tretji dan zopet živ, kakor so bili božji preroki napovedali o njem to in tisoč drugih čudovitih reči. Še do sedaj ni izginil rod kristjanov, ki se po njem imenuje. (Prim. ozir pristinosti tega

Še preden je bil umorjen Janez Krstnik, nastopi »Močnejši« od njega¹. Vendar se začne Herod Antipa zanimati zanj šele po Janezovi smrti, češ, da je Krstitelj vstal od smrti². Da bi se o tem prepričal, bi bil rad videl in slišal Zveličarja³. Kmalu pa se ga izkuša iznebiti, pa ne s silo, marveč z zvijačo. Nagovori namreč farizeje, naj sporočé Kristusu, da mu Herod streže po življenju, ter ga tako pregovoré, da prostovoljno zapusti njegovo deželo⁴. Kristus spozna spletko in še ostane v Galileji. Kmalu pa zapusti to pokrajino, da v Jeruzalemu nastopi pot trpljenja. In tu dobi Antipa priliko, spoznati Gospoda. Pilat mu ga namreč pošlje, da ga obsodi k smrti, ker je bil zrejen v njegovi deželi. Antipa pa Gospoda samo zasramuje ter ga neobsojenega nazaj pošlje k Pilatu⁵.

Zveza s Herodiado Antipu ni donášala sreče v nobenem obziru. Arabski kralj Areta ni mogel pozabiti, da mu je bil Antipa sramotno odslovil hčerko. Nastale so še razprtije gledé meje v Gileadu. Areta je napovedal Antipu vojsko ter ga premagal.

Častizeljnost Herodiadina pa ga naposled pahne s prestola in ga spravi v sužnost.

Po Tiberijevi smrti (marca l. 37. po Kr.) pride namreč na rimski prestol Kaligula, dober prijatelj Herodiadinemu bratu Herodu Agripu I. Podeli mu nekdanjo četrtnijo Filipovo s kraljevskim naslovom. Agripa ostane sicer tudi še potem nekaj časa v Rimu. Drugo leto Kaligulove vlade pa pride kot kralj v Trahonitido. To silno razžali nevoščljivo Herodiado. Misli si: Agripa, prej silno zadolžen, ki je celo pomoči iskal pri Antipu, je sedaj kralj, njen mož pa ne, in ona seveda tudi ne kraljica! Zato pregovori Antipa, da jo spremlja v Rim, beračit za kraljevski naslov. Za njima pa potuje v Rim tudi Agripov odposlanec Fortunat s tožbami zoper Antipa. Vsi trije dojdejo ob enem v Baje pred Kaligulo. Cesar posluša prošnjo Herodiadino, oziroma Antipovo, pa tožbo Fortunatovo. Posledica je, da je Antipa odstavljen in pregnan v Lugdun (Lyon, Lion) v Galiji. Herodiadi hoče cesar pustiti zasebna posestva. Pa prevzetna žena zavrže cesarjevo milost in gre z možem v pregnanstvo. Četrtnijo v Galileji in Pereji pa dobi kot nov dokaz cesarske milosti tožitelj Agripa. Herod Antipa je umrl v pregnanstvu v Španiji⁶, kamor je bil pripeljan iz Lugduna. Dio Kasij (Cassius) celo trdi⁷, da ga je dal Kaligula umoriti.

poročila Fr. Bole: *Flavius Josephus über Christus und die Christen*. Brixen, Weger, 1896. Prim. tudi Gustav Adolph Müller, *Christus bei Josephus Flavius*, Innsbruck, 1890, in *Innsbrucker Zeitschrift für kath. Theologie*, 1890, III.

¹ Prim. Mark. 1, 7. — ² Prim. Mat. 14, 1 s.; Mark. 6, 14—16; Luk. 9, 7—9.

³ Luk. 9, 9. — ⁴ Luk. 13, 31. 32. — ⁵ Luk. 23, 7—12.

⁶ Bell. Iud. 2, 9. 6. — ⁷ 59, 8.

C. Arhelaj (4 pr. Kr. — 6 po Kr.).

Judejo s Samarijo in Idumejo (z večjimi mesti: Cezarejo, Samarijo, Jopo in Jeruzalemom, pa brez Gaze, Gadare in Hipa¹) je dobil po Herodovi smrti Arhelaj, starejši brat Antipov. Imel je naslov vladarja (ἐθνάρχης)². Podpisaval in na denarjih označeval se je — kakor tudi Antipa — samo z imenom Herod.

Med Herodovimi sinovi ima Arhelaj najslabše ime. Vladal je namreč surovo in trinoško. Velike duhovnike je samovoljno odstavljaj in na njih mesto druge nastavljal. Veliko pohujšanje je povzročil, ko se je poročil z Glafiro, hčerjo kapadocijskega kralja Arhelaja. Najprvo se je bila Glafira poročila z Arhelajevim popolibratom Aleksandrom, sinom Heroda Velikega in Marijame³. Po Aleksandrovi smrti jo je vzel mavritanski kralj Juba, ki pa se je kmalu ločil od nje. Nato pa jo je vzel Arhelaj, ko je bil odslovil zakonito ženo Marijamo. Pohujšanje sicer ni trajalo dolgo, ker je Glafira kmalu umrla.

Arhelaj — Herodov sin — se je moral seveda tudi poslaviti z velikimi stavbami. Naj omenjam posebej dragega vodovoda do palmovih nasadov severno od Jerihe. Sebi v čast pa je sezidal mesto Arhelaido blizu Samarije.

Pri vsem tem pa se ljudstvo vendar ni moglo sprijazniti z njegovo vlado. Tiho so ga prenašali devet let; a naposled se ga naveličajo in pošljejo nekaj judovskih in samarijanskih plemičev k cesarju Avgustu pritožiti se zoper njega. Cesar Arhelaja odstavi ter ga pošlje v Vieno (Vienne) v Galiji l. 6. po Kr.

Dežela je prišla pod neposredno rimsko vlado. Združila se je namreč s Sirijo. Dobila pa je lastne oskrbnike iz viteškega stanu.

5. Judeja pod rimskimi oskrbniki.

 d l. 6. do 41. po Kr. je bila samo Judeja, Samarija in Idumeja, nekdanja dežela Arhelajeva, pod rimskimi oskrbniki; od l. 44. do 66. po Kr. pa vse nekdanje Herodove dežele.

Upravitelji v Judeji so bili navadno viteškega rodu³. Imenujemo jih oskrbnike (procurator, ἐπίτροπος). Sodi se sicer, da jim

¹ Prim. str. 300.

² Samo nenatančno pravi sv. Matej (2, 22): Ὅτι Ἀρχέλαος βασιλεύει ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας, quod Archelaus regnaret in Judaea, ne da bi hotel imenovati Arhelaja pravega kralja, ampak samo vladarja. — ³ Prim str. 295s.

³ Najimenoitnejše pokrajine so upravljali možje, ki so bili prej senatorji, manjše konzuli, še manjše pa pretorji. Le v nekatere prav majhne pokrajine, n. pr. v Egipt, Mavritanijo, Recijo, Norik, Tracijo, Palestino so pošiljali navadne

je bil prvotno dal cesar Avgust naslov predstojnikov (praefectus, *ἐπαρχος*). Od cesarja Kaligula sem pa prevladuje — izvzemši za egip-
tovski poglavarje — naslov oskrbnik. Jožef Flavij naslavlja judejske
oskrbnike z *ἐπίτροπος*, včasih z *ἐπαρχος* ali *ἡγεμών*. V Novem Zakonu
se nahaja ime *ἡγεμών*¹. Od cesarskih namestnikov ali legatov v Siriji,
ki se v Novem Zakonu imenujejo tudi z grškim imenom *ἡγεμών* (praeses),
so bili oskrbniki odvisni le toliko, da so legati imeli pravico in dolžnost,
v sili vse potrebno ukreniti, če treba, tudi z vojaško silo.

Stolica judejskih oskrbnikov ni bila v Jeruzalemu, marveč v
Cezareji, in se je imenovala sodišče ali pretorij². O praznikih pa
so prihajali v Jeruzalem in so stanovali — vsaj navadno — v nekdanji
Herodovi palači na Sionu. Za obsodbe Kristusove pa je Pilat bival
in sodil na Moriji v gradu Antoniji, bržkone zato, ker je bil takrat v
Jeruzalemu tudi Herod Antipa ter po Pilatovi vljudnosti nastanjen v
nekdanji očetovi palači³. Tudi vojaki, kolikor jih je bilo v Jeruzalemu,
so bili nastanjeni v gradu Antoniji⁴.

Oskrbniki so imeli najvišjo sodno oblast v pokrajini. V Judeji
so jo seveda izvrševali bolj redko, ker so bila sodno oblast ohranila
judovska sodišča⁵. Imel je oskrbnik tudi pravico, hudodelce obsojati
k smrti. To oblast je imel celo nad rimskimi državljani, izvzemši slu-
čaje, če so se pritožili pri cesarju⁶. Pravice pomiloščenja (ius aggra-
tandi) pa oskrbniki navadno niso imeli. Pač pa jo je imel Pilat, kakor
vemo iz trpljenja Gospodovega⁷. Imel je oskrbnik, dasi je smel odlo-
čevati tudi popolno samostojno, posebne svetovavce (*συμβούλιον*, con-
siliium)⁸. One, ki so bili obsojeni na smrt, so morili posebni vojaki ali

plemiče ali viteze. V nekaterih delih rimskega ozemlja je bilo namreč nemogoče,
vsaj v prvih časih cesarstva, vpeljati rimsko pravo in ustavo, kakršna je bila v ure-
jenih pokrajinah. Vzroki so bili različni, n. pr. krajevne razmere, kakor v planinskih
deželah; divjost prebivavcev, kakor v Traciji in Mavritaniji; trdoglavi značaj in
neukrotljiva nráv Egipčanov, katerih vera se tudi ni dala prilagoditi drugim veram
v rimski državi.

¹ Mat. 27, 11. 14. 15. 21. 27. 28. 14; Luk. 3, 1; 20, 20; Dej. ap. 23, 24. 26. 33;
24, 1. 10; 26, 30.

² Prim. »πραιτώριον τοῦ Ἡρώδου« (Dej. ap. 23, 35).

³ Prim. Mat. 27, 27; Mark. 15, 16; Jan. 18, 28. 33; 19, 9.

⁴ Prim. Mat. 27, 27; Mark. 15, 16.

⁵ Prim. Mat. 5, 21. 22, kjer je govor o dveh sodnih zborih, imenovanih z grško
besedo: *χρίσις* (zbor sedmerih mož) in *συνέδριον* (največji sodni zbor, obstoječ iz
71 prisednikov).

⁶ Prim. Dej. ap. 25, 11. 21; 26, 32. Prim. tudi Plin. Epist. 96 (al. 97): »Fuerunt
alii similis amentiae, quos quia cives Romani erant adnotavi in urbem remittendos«.

⁷ Prim. Mat. 27, 15—26; Mark. 15, 6—15; Luk. 23, 13—23; Jan. 18, 39. 40.

⁸ Prim. Dej. ap. 25, 12.

biriči (apparitores, speculatores)¹. Najvišje vojaško poveljništvo v pokrajini pa je imel legat ali cesarski namestnik v Siriji.

Druga glavna naloga oskrbnikov je bilo pobiranje davkov. Od tega posla imajo tudi latinsko ime, zakaj »procurator« pomenja pravzaprav cesarskega davkarskega uradnika.

Davki, ki so se pobirali v Judeji, se niso stekali v senatovo (aerarium), ampak v cesarsko blagajnico (fiscus). Judeja je namreč v tej dobi plačevala davke prav cesarju². Da so bili davki veliki, je spoznati iz pritožbe, katero sta cesarju izročili pokrajini Sirija in Judeja l. 17. po Kr.³ Od pravih davkov⁴ (ὁ φόρος, tributum), ki so jih plačevali od oseb in posestev, je ločiti mitnina (carina, col, τὸ τέλος, vectigal), ki se je plačevala od uvoza ali prevoza raznega blaga. Mitnine pa niso pobirali samo Rimljani; tudi od njih odvisni kralji in mesta s pravico do samouprave so predpisavala mitnino. Nalagati pa se taka posebna mitnina ni smela rimskim državljanom⁵. Mitnina n. pr., ki se je pobirala ob Kristusovem času v Kafarnavmu⁶, ob meji Galileje, se gotovo ni stekala v cesarsko blagajnico, marveč v Herod-Antipovo. Nasprotno pa se je tedaj v Judeji mitnina plačevala v cesarsko blagajnico. Iz evangelija sv. Luka (19, 1—2) vemo namreč, da je bil v Jerihi (ob vzhodni meji Judeje) veliki mitár (ἀρχιτελώνης), znani Zahej. V Cezareji (Palestinski) je bil l. 66. po Kr. med najvplivnejšimi Judi neki mitár (τελώνης), po imenu Janez⁷.

Herod je vpeljal v Jeruzalemu tudi užitnino, katero pa je zopet odpravil oskrbnik Vitelij l. 36.⁸

Mitnine niso pobirali državni uradniki, ampak zakupniki, rimski plemiči, ki so vso mitnino kakšne pokrajine jemali v zakup. Pač pa so prave davke — vsaj navadno — pobirali cesarski uslužbenci.

Zakupniki so imeli pod seboj mitninarje ali cestninarje (τελώναι, portitores, dacarji), ki so dejanski pobirali mitnino od potnikov in kupčevavcev. Cestninarji so bili večinoma judovski domačini. Ne samo v Novem Zakonu se stavijo mitninarji v vrsto očitnih grešnikov⁹, tudi v Talmudu¹⁰ se nam slikajo cestninarji (יִמְצִיט, moksín) v slabi luči. Toda pomisliti je, da so znali ljudje že tudi takrat zvito prikrivati blago, od katerega so morali po postavi plačevati carino.

¹ Teofilakt razlaga v komentarju Mark. 6, 27 σπεκουλάτωρ s: »στρατιώτης, ὃς πρὸς τὸ φονεύειν τέτακται«.

² Prim. Mat. 22, 17 ss.; Mark. 12, 14 ss.; Luk. 20, 22 ss.

³ Tacit. Annal. II, 42: »Provinciae Syria atque Iudaea, fessae oneribus, deminutionem tributi orabant«. — ⁴ Luk. 20, 22; 23, 2; Rom. 13, 6. 7.

⁵ Romani ac socii nominis Latini (Livius).

⁶ Mat. 9, 9; Mark. 2, 14; Luk. 5, 27.

⁷ Bell. Iud. 2, 14. 4. — ⁸ Antiq. 17, 8. 4; 18, 14. 3.

⁹ Mat. 5, 46; 21, 31. 32. — ¹⁰ Baba Kamma, X, 1; Nedarim, III, 4.

Vendar pa je imelo ljudstvo, dasi pod oblastjo oskrbnikov, še precej prostosti in samouprave. Ustavo judovske države v tej dobi, v nasprotju z monarhično vladjo Herodovo in Arhelajevo, označuje Jožef Flavij¹ doslovno tako-le: Ἀριστοκρατία μὲν ἦν ἡ πολιτεία, τὴν δὲ προστασίαν τοῦ ἔθνους οἱ ἀρχιερεῖς ἐπεπίστευντο: Uprava dežele je bila aristokratska; načelovali pa so ljudstvu veliki duhovniki. Aristokratski sinedrij je bil torej prava vladajoča oblast, načelnik sinedriju pa veliki duhovnik. Rimski oskrbnik je imel po Jožefovi sodbi le bolj nadzirno, ne vladarsko oblast. Res je sicer, da so v dobi od l. 6.—41. po Kr. oskrbniki samovoljno odstavljali in nastavljali velike duhovnike, vendar pa se jim je ta pravica v poznejši dobi (44—46) omejila tako, da sta smela imenovati velike duhovnike dva judovska kneza, namreč Herod halkiški pa Agripa II. Ozirali pa so se pri izbiranju velikih duhovnikov že tudi Rimljani na člane nekaterih imenitnih družin (Fabi, Φαβί; Boet, Βοηθός; Anan, Ἄννας; Kamit, Κάμιθος).

Ni sicer gotovo, kakšne pravice je imel sinedrij v tej dobi; verjetno pa je, da so v državljanskih pravnih po domačih postavah sodili samo domači judovski sodniki in sodni zbori. Pa tudi v kazenskih pravnih so sodili po judovskih postavah; le da je izrečeno kazen moral potrditi rimski oskrbnik, ker bi se sicer ne bila smela izvršiti. Oskrbnik pa se je smel ozirati tudi na judovske postave, če se mu je zdelo primerno. Le tako si moremo n. pr. razlagati, kako je mogel Pilat obsoditi Jezusa Kristusa².

Judovska služba božja v tej dobi ni bila samo dovoljena, ampak je bila celo pod državnim rimskim varstvom. Državno nadzorstvo nad templjem in posebej gledé uprave tempeljskih zakladov, so od l. 6.—41. po Kr. imeli bržkone Rimljani sami. V dobi od l. 44.—66. po Kr. pa sta nadzorovala tempelj Herod halkiški in Agripa II., ki sta imela tudi pravico voliti velike duhovnike.

6. Rimski oskrbniki v Judeji od l. 6. do 41. po Kr.

Ko so izpremenili Rimljani Arhelajevo etnarhijo v rimsko pokrajino, je postala bržkone tudi Samarija posebna pokrajina. Dobila je lastne oskrbnike, od katerih pa do sedaj vemo samo za enega, namreč za Antonija Feliksa.

O oskrbnikih Judeje pa smo nekoliko bolje poučeni. Ne moremo sicer podati o vseh njih natančnejših podatkov. Njih število in vrsto pa nam je ohranil Jožef Flavij³.

¹ Antiq. 20, 10 fin. — ² Prim. Jan. 19, 6—16.

³ Antiq. 18, 2. 2; 4, 2; 6, 10 fin.

1. Prvega oskrbnika je poslal cesar Avgust **Koponija** (Coponius, Κοπώνιος), rimskega viteza. Došel je v Judejo l. 6. po Kr., ravno takrat, kakor Kvirinij kot legat v Sirijo. Že s prvim poslom, katerega sta morala izvršiti, sta spoznala, kako težko nalogo sta prevzela. Kvirinij je moral namreč s pomočjo Koponijevo ljudstvo in njegovo premoženje popisati, da bi se mogli primerno razdeliti davki. A Judje so se ustavili popisu. Pomiril jih je z velikim naporom veliki duhovnik Joazar. Mir pa ni trajal dolgo. Juda iz Gamale v Gavlonitidi, imenovan Galilejec¹, sigurno isti, kot Juda, sin Eze hijev, ki je povzročeval nemire že pod Herodom Vel.², je v zvezi s farizejem Sadukom hujskal ljudstvo k odporu. Hujskanje ni imelo sicer posebnega dejanskega uspeha, dosegla pa sta, da se je izločila od farizejcev posebna stranka »odločnih« domoljubov, gorečnikov ali zelotov.

Oskrboval je Koponij Judejo dve ali tri leta (6.—9. po Kr.).

2. Naslednik mu je bil **Mark Ambivij** (Marcus Ambivius, Μάρκος Ἀμβιβύσιος), l. 9.—12. po Kr.

3. **Anij Ruf** (Annius Rufus, Ἄννιος Ρούφος) je oskrboval Judejo l. 12.—15. po Kr., torej za Avgustove smrti. Prej je bil višji častnik v sirski armadi, kakor tudi njegov naslednik

4. **Valerij Grat** (Valerius Gratus, Οὐαλέριος Γράτος), leta 15.—26. po Kr. Poslal ga je cesar Tiberij, ki se je ravnal po načelu, da so višji uradniki in častniki kolikor mogoče redko menjavati. Zato je umljivo, zakaj nahajamo v Judeji za njegove vlade samo dva oskrbnika, namreč Valerija Grata, ki je odstavil velikega duhovnika Ana ali Anana in postavil na njegovo mesto Kajafa in

5. **Poncija Pilata** (Pontius Pilatus, Πόντιος Πιλάτος), l. 26.—36. po Kr.³ Gotovih poročil o domovini in družini Poncija Pilata sicer nimamo, a po imenu njegovem smemo trditi, da je bil iz starega samniškega rodu, kateremu se je narodilo več rimskih senatorjev in ljudskih tribunov. Tudi rojstvenega leta njegovega ni moči natančno določiti.

Kot rimski vitez se je posvetil vojaškemu stanu. Služboval je v zadovoljstvo predstojnikov. Preden je šel za oskrbnika v Judejo, se je oženil s Klavdijo Prokulo (Proklo), ki je bila plemenitega rimskega stanu. Kakor mnoge druge plemenite gospe tistih časov, se je zanimala tudi Klavdija Prokula za judovsko vero in narodne šege izvoljenega ljudstva. Pozneje je baje postala kristjana in živela jako pobožno. Nezedinjena grška cerkev jo prišteva celo svetnicam in praznuje njen spomin dne 27. oktobra.

¹ Prim. Dej. ap. 5, 37. — Antiq. 17, 10. 5. Bell. Iud. 4, 1.

³ Prim. članek »Poncij Pilat« v »Dom in Svetu« l. 1894. str. 187 ss.

Ko je Poncij Pilat nekako sredi l. 26. po Kr. po ukazu cesarja Tiberija (l. 14. do 37. po Kr.) nadomestil Valerija Grata, ni došel naravnost v Jeruzalem, ampak v krasno Cezarejo Palestinsko¹. Hotel pa je kmalu tudi Jeruzalemčanom javiti, da je prišel nov gospodar v deželo.

Prejšnji oskrbniki so zelo pazili, da vojaki niso prestopali jeruzalemskega obzidja z bojnimi znamenji, na katerih je bila cesarjeva podoba, ker bi bili s tem žalili judovsko vero². Njih čete so imele namreč le bojna znamenja brez podob. Pilat pa je ukazal posadki, namenjeni v Jeruzalem, naj pride v mesto ponoči z bojnimi znamenji, na katerih je bila pritrdjena v podobi medaljona cesarjeva podoba. Ko je bilo ljudstvo to izvedelo, je drlo v velikih gručah nad Pilata v Cezarejo ter kleče od njega zahtevalo z glasnim krikom pet dni in pet noči, naj odstrani pohujšanje. Šesti dan ukaže Pilat užaljenim Judom, naj se zberó v tekališču, kamor je postavil tudi en oddelek vojakov. Ko Judje tudi tu ponavljajo svojo prošnjo, oziroma pritožbo, ukaže vojakom, naj jih obkrožijo z golimi meči. Potem jim pa zapretil: »Če ne sprejmete v mesto cesarjevih podob, dam vas vse pomoriti«. Ali Judje ostanejo stanovitni; razgalijo vratove in pleča ter izjavijo, da hočejo rajši umreti, nego privoliti, da se skruni njih vera. Take stovitnosti se Pilat ustraši in takoj sporoči vojakom v Jeruzalemu, naj spravijo iz mesta spotakljiva bojna znamenja.

Judovski veljaki so se na to sicer mirnim potom razšli, ali njih verska in narodna čast je bila globoko užaljena, in občutljiva srca niso mogla takoj pozabiti tega razžaljenja³.

Ena napaka ne izmodri človeka, pravi pregovor. Tudi Pilata ni še izmodril poučljivi dogodek v Cezareji. Storil je nekaj, kar je bilo še bolj nepremišljeno, dasi nam dogodek jasno priča, kako bistro oko je imel kot vojaški poveljnik in kakšne dušne zmožnosti za velika podjetja. Jel je namreč graditi jeruzalemski vodovod. Ni sicer dognano, kateri vodovod ima v mislih Jožef Flavij⁴, ki nam opisuje dogodek: ali oni od Salomonovih ribnjakov južno od Betlehema ali vodovod iz potoka Bela⁵ do Jeruzalema. Brez dvoma je bil to velikansk in duhovit načrt.

Kaj pa je Pilat ž njim namerjal? Gotovo je hotel Jeruzalem oskrbeti z dobro pitno vodo? Kaj še! V Jeruzalemu in okolici je bilo tistikrat dovolj vode. Drugi nagibi so morali biti odločilni za tako

¹ Prim. str. 10 in 25. — ² Prim. Deut. 4, 15 ss.; prim. tudi str. 28.

³ Antiq. 18, 3. 1; Bell. Iud. 9, 2—3.

⁴ Antiq. 18, 3. 2; Bell. Iud. 2, 9. 4.

⁵ Izliva se v morje pri Akonu. Iz peska, katerega so dobivali v njegovi strugi, so neki napravili Feničani prvo steklo.

drago podjetje. Morda je spoznal Pilat iz onega pretenja v Cezareji, kaj bi se mu utegnilo kdaj primeriti v Jeruzalemu. Strabon spričuje¹, da je bil Jeruzalem in posebej trdnjava dovolj preskrbljena z vodo, da bi je pa utegnilo nedostajati v vojski oblegavcem. Po tem poročilu lahko umevamo, kaj je namerjal Pilat. Tudi Judje so kmalu umeli, in oskrbnik je tudi dobro vedel, da se bodo judovski veljaki temu podjetju upirali z vsemi močmi. Judje so izpočetka sicer molčali in le tiho pa nezaupno ogledavali pričeto delo. Ko pa je hotel Pilat stroške tega vodovoda plačevati z bogatim tempeljskim zakladom, torej z Bogu darovanim, svetim denarjem, tedaj so se mu uprli javno. Ko je bil namreč nekoč prišel v Jeruzalem, obkroži ga kričeča in pritožujoča se množica. A izvedel je bil za nameravani upor že prej. Zato je bil ukazal vojakom, naj se preoblečeni v meščansko obleko s poleni in palicami pod dolgo, do tal segajočo obleko, pomešajo med razburjeno množico, ki se je bila prišla pritoževati pred Pilatovo stanovanje. Orožje je bil vojakom prepovedal zato, da jih ljudstvo ni spoznalo. Izpočetka je množica kričé tožila in prosila, naj ne troši svetega denarja v posvetne namene. Ko pa je začela Pilata sramotiti, dá poslušnim vojakom dogovorjeno znamenje. Preoblečeni vojaki izvlečejo izpod obleke skrita polena in kole ter neusmiljeno udrihajo po razburjeni množici. Tako pobijejo veliko Judov.

Upor proti vodovodu, ali bolje proti plačevanju troškov za vodovod iz tempeljskega denarja, je sicer ponehal; zato pa se je tem bolj povečalo sovraštvo Judov do Pilata. Vsak drug rimski uradnik na njegovem mestu bi se bil skrbno varoval dotakniti se Bogu darovanega denarja.

Že iz opisanih dveh dogodkov lahko sklepamo, da so bili Judje jako nezadovoljni s Pilatovim oskrbništvom. Nezadovoljnost se je pogostokrat javljala v nemirih, iz katerih se je polagoma izcimila rimsko-judovska vojska. Ta nezadovoljnost se je sedaj kazala očitneje, to pa zato, ker so se bili Judje, v svesti si nekdanje veličine, v tem času prepričali, da se njihova narodna samostojnost bliža poginu. Drugi vzrok je bila pa drzna silovitost Pilatova. Kot rojen in vzgojen Rimljan ni imel potrebnega razuma za judovsko vero, šege, mišljenje in teženje. Poznal je sicer judovski značaj, zvitost in neprijaznost do bližnjika, zlasti inorodca; ni pa umeval judovske vere, postav, pa tudi ne političnega mišljenja in hotenja Judov, kar bi mu bilo kot političnemu uradniku neizogibno potrebno. Ta nedostatek pa je hotel nadomestiti z nepopisljivo svojevoljnostjo. Značilen za njegovo svojeglavnost je tudi njegov evangeljski rek: "Ὁ γέγραφα, γέγραφα! »Kar sem pisal, sem pisal!"²

¹ XV., str. 761. — ² Jan. 19, 22.

Takega slikajo tudi stari pisatelji, zlasti Jožef Flavij in Filon Aleksandrijski. Kralj Herod Agripa I. (l. 41.—44. po Kr.) ga imenuje v pismu, katero mu Filon pripisuje, »neupogljivega po značaju in neizprosljivega trdovratneža«¹ ter mu daje o oskrbništvu njegovem jako slabo pričevalo. Očita mu, da je bil podkupljiv, nasilen, grabežljiv, da je grdo ravnal s podložniki, da jih je žalil, da jih je dal mnogo usmrtni brez preiskave in sodbe, sploh da je bil neznosno grozovit.

Prav tak se nam kaže tudi v sveti evangelijski zgodovini. »Bili so pa«, pripoveduje sv. Luka², »ravno tisti čas eni tam, ki so mu (Jezusu) pripovedovali o Galilejcih, katerih kri je bil Pilat zmešal med daritvami.« Iz teh besed smemo sklepati, da je bil dal Pilat pomoriti več Galilejcev, ravno ko so v templju opravljali daritve, dasi nam zgodovina ni ohranila natančnejših poročil o tem žalostnem dogodku. — Prav tako malo vemo tudi o vstaji, v kateri je bil znani Baraba nekoga umoril³. Gotovo pa ni bil ta nemir edini pod Pilatom. Nezadovoljnost ljudstva je čim dalje bolj rastla. Ljudstvo pa ni sovražilo toliko rimske vlade, kolikor rimskega uradnika Pilata. O tem se še prav posebno prepričamo iz krivične obsodbe Jezusove in kar je ž njo v zvezi.

Kakor sicer o velikih judovskih praznikih, je bil prišel Pilat iz Cezareje v Jeruzalem tudi ono Veliko noč, ko je moral po volji božji trpeti in umreti za grehe sveta Jezus Nazareški, Sin božji. Ona Velika noč, središče vse svetovne zgodovine, rešilna za človeški rod, je bila usodna in pogubna za Pilata.

Pilat je Jude že prej sovražil in zaničeval. Zato pa tudi zanj ni nikdo maral v Judeji. Nobeden sosednji knez ni občeval z njim, Herod Antipa mu je bil celo sovražen. Krivična obsodba Jezusova bistveno ni izpremenila teh žalostnih razmer. Izpolnil je bil sicer strašno zahtevo judovskih velikašev; a ti so ga zato zaničevali še bolj kakor preje. Prav zato pa umevamo, da je tudi on Jude vedno bolj sovražil in zaničeval; popadla ga je celo neka posebna strast, škoditi jim na razne načine. A kakor večkrat drugod, se je zgodilo tudi tukaj: Kdor drugemu jamo koplje, pade sam vanjo. Z brezobzirnostjo si je Pilat naposled sam izpodkopal tla. Nesreča mu je to pot prišla iz Samarije.

Samarijani so trdno verovali, da so bile od pradavnih časov⁴ na gori Garizim skrite neke svete posode. Neimenovan samarijski kriv prerok se je ponudil (l. 35. po Kr.), da hoče one svete reči odkriti, če bi se zbrala velika množica na omenjeni gori. Lahkovernih ljudi se je

¹ »Τὴν φύσιν ἀκαμπῆς καὶ μετὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀμελίκτος«. Philo, de legatione ad Caium § 38.

² 13, 1 ss. — ³ Prim. Mark. 15, 7; Luk. 23, 19.

⁴ Jožef Flavij imenuje Antiq. 18, 4. 1 dobo Mojzesovo.

našlo mnogo. V posameznih oddelkih so se zbirali pri vasi Tiratani (Τιρτανῶν), da bi šli od tamkaj skupno na sveto goro gledat in občudovat vsevednost in vsemogočnost prerokovo. Pa preden so se jeli premikati na goro, napade jih Pilat z oboroženo četo vojakov in jih deloma pomori, deloma polovi, ostale pa v beg zapodi. Tudi izmed jetnikov je dal najveljavnejše in odličnejše pomoriti. Samarijani pa, užaljeni zaradi nesreče lahkovernih rojakov, ki niso nič hudega namerjali s procesijo na goro Garizim, zatožijo Pilata pri Viteliju, tedanjem legatu ali namestniku Sirije. Vitelij, ki je bil pozneje v Rimu na silno slabem glasu zaradi razuzdanega življenja, je bil tedaj še prav dober uradnik in pošten cesarjev namestnik¹. Grozovitost Pilatova ga je torej tako užalila, da ga na lastno odgovornost odstavi od službe ter osrbništvo izroči začasno nekemu Marcelu. Lahko si mislimo, da se je Pilat jako upiral takemu ukazu Vitelijevega; ali brezuspešen je bil vsak ugovor²; šel je rad ali nerad. Odpravljal pa se je jako počasi; celo leto je preteklo, preden je odšel na sramotno pot. Ko je bil še na širnem morju, umrje cesar Tiberij (meseca marca l. 37.).

Izvestno je, da je Pilat prišel v Rim, da se je opravičeval ali pred senatom, ali pa pred cesarjem Kaligulom, in da z opravičevanjem ni imel sreče: za svoje krivice v upravi Judeje je bil pregan v Vieno (Vienne) v Galiji. V pregnanstvu je Pilat skoraj gotovo tudi umrl, ker ne vemo, kdaj, kje in kako je umrl. Vendar je verjetno krščansko sporočilo, da je v norosti umoril samega sebe³. Na različne legende in pravljice⁴ o Pilatovi smrti se pa seveda na tem mestu ne moremo ozirati.

6. Zadnji oskrbnik Judeje v tej dobi je bil prej imenovani **Marcel** (Marcellus, Μάρκελλος) l. 36.—41. po Kr. Cesar Tiberij je bil namreč umrl meseca marca l. 37. Šele novi cesar Kaligula je mogel imenovati pravega oskrbnika. Jožef Flavij nam sicer tega ne omenja posebej; pač pa smemo sklepati, da je cesar potrdil Marcela, ki je oskrboval deželo do l. 41. Dalje omenja Jožef⁵, da je Kaligula postavil nekega Marula (Μάρυλλος, Marullus) za vojaškega poveljnika četam, ki so bile v Judeji. Drugi pa sklepajo iz navedenega Jožefovega poročila, da je Marcel oskrboval Judejo samo do l. 37., ko je nastopil novi cesar Kaligula. Ta pa je postavil oskrbnikom **Marula**, ki je upravljal Judejo do l. 41., ko jo je dobil kralj Herod Agripa I.

¹ Tacit pravi o njem (Annal. VI. 32): »Regendis provinciis prisca virtute egit«.

² »Οὐκ ὄν ἀντειπεῖν«. Antiq. 18, 4. 2.

³ Prim. Evzebij Cezar. H. E. II. 7.

⁴ Prim. »Dom in Svet«, 1894, str. 221 ss.; prim. tudi »Vrhbosno«, 1894, str. 368 ss.

⁵ Antiq. 18, 6. 10 fin.: Ἰππάρχην δὲ ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας ἐκπέμπει Μάρυλλον.

7. Herod Agripa I. (37 do 39; 41 do 44 po Kr.).

Ko je Herod Agripa I.¹ l. 37. zasel prestol, je bil izkusil že marsikaj. Rojen je bil l. 10. pr. Kr. kot sin l. 7. pr. Kr. umorjenega Aristobula, sina Heroda Vel., in Berenike, hčere Salomine, poročene s halkiškim kraljem Kostobarjem. Šolal se je že od 6. leta v Rimu ob enem z Druzom, sinom cesarja Tiberija. Vpliv visoke rimske družbe pa ni bil v korist mlademu dečku. Postal je zapravljivec in se je močno zadolžil. Po smrti Druzovi (l. 23.) se je moral umakniti iz Rima. Prišel je v Palestino; v Malati (v Idumeji) se je hotel v obupu usmrtiti. Ko je to zvedela soproga Kipros, je prosila Agripovo sestro Herodijado, ki je bila tedaj že v prešeštvu združena s Herodom Antipom, naj mu pomaga iz denarnih zadreg. Antipa mu podeli službo tržnega nadzornika (*ἀγοράνομος*) v glavnem mestu Tiberijadi. Agripa pa se kmalu spre z Antipom in pobegne k rimskemu namestniku Flaku (Flaccus) v Antiohijo². Moral pa je kmalu tudi od tam. Po dolgem tavanju pride silno zadolžen k cesarju Tiberiju v Rim l. 36., kjer postane vzgojitelj cesarjevega Sina Tiberija.

V Rimu veliko občuje in se sprijazni s poznejšim cesarjem Kajem Kaligulom, nečakom dobrotnice svoje Antonije, vdove starejšega Druza.

Zaradi neke nelojalne besede ga da Tiberij zapreti. V ječi ostane šest mesecev, prav do Tiberijeve smrti (16. marca l. 37.).

Smrt Tiberijeva je Agripu v srečo, zakaj naslednik Tiberijev, cesar Kaligula, mu je prijatelj. Komaj Tiberija pokopljejo, je Agripa prost, dobi četrtnijo Filipovo in ob enem še Lizanijevo, pa — kraljevski naslov.

Vendar ostane Agripa še poldrugo leto v Rimu. Šele l. 38. v jeseni dojde skoz Aleksandrijo v svojo deželo. V Aleksandriji se mu nekaj primeri, česar ne smemo zamolčati, ker je dogodek povzročil silno preganjanje aleksandrijskih Judov³.

Agripa je prišel v Aleksandrijo meseca avgusta l. 38. Dasi ni nastopal predrzno in izzivajoče, je vendar Aleksandrijce bodlo v oči, gledati judovskega kralja. Najprvo ga neotesana drhal zasramuje v gimnaziju. Potem ga pa smešijo z naslednjo igro: Nekega norca, po imenu Karaba, oblečejo v ponarejena kraljevska oblačila ter mu dajo v roko znamenja kraljevske oblasti. Brž se zbere krog njega tolpa predrznih mladeničev s palicami v rokah namesto sulic kot telesna straža. Od vseh strani deró skupaj Aleksandrijci: eni se mu klanjajo

¹ V Novem Zakonu (Dej. ap. 12. pogl.) se imenuje Herod. Pri Jožefu Flaviju in na denarjih pa čitamo vedno: Agripa (*Ἀγρίππας*).

² Antiq. 18, 6. 2.

³ Philo in Flaccum § 5—6, opp. ed. Mangey, II., 521 sq.

kot kralju, ogovarjajoč ga po sirski *Mázriv*, gospod, drugi pa ga obsipljejo z raznimi prošnjami.

Tedanjí cesarski namestnik v Egiptu A. Avilij Flak ni zabranil te grde silovitosti aleksandrijske drhali, ki je postala sedaj še drznejša in vprizorila strašno preganjanje Judov, ki je trajalo do l. 41.

Ko je bil Herod Antipa l. 39. odstavljen, je podaril cesar Kaligula Agripu tudi njegovo četrtnijo.

Po siloviti smrti Kaligulovi — umoril ga je 24. jan. l. 41. tribun Kasij Herea (Cassius Chaerea) — je Agripa veliko pripomogel, da je postal cesar slabotni Klavdij. Seveda si je mislil pri tem, da roka roko umivaj! In res! Novi cesar mu je moral dodati k dosedanjim posestvom še Judejo, Idumejo in Samarijo, tako da je sedaj (leta 41.) združil pod svojim žezlom vse nekdanje kraljestvo starega očeta Heroda Velikega.

In sedaj začne Agripa — vsaj na videz — vse drugače živeti. Lahkomišljeni, zapravljivi petdesetletni pustolovec postane naenkrat pobožen, strogo veren Jud, udan popolnoma farizejem. Nečem pa trditi, da je vse le hlinil. Neke naravne dobrosrčnosti mu ne smemo odrekati.

V dokaz njegove farizejsko-narodne politike moramo omeniti, da se je izkušal vsaj nekoliko oprostiti rimske nadvlade. Začel je zidati na severu Jeruzalema visoko in močno obzidje, s katerim je združil tudi Kalvarijo z mestom. Sklepal je tudi zveze s sosednjimi knezi, da bi se toliko lažje mogel upirati Rimljanom.

Kot farizejec je preganjal kristjane. Sv. Jakob a, brata Janezovega, je dal obglaviti. In ko je videl, da je bilo to Judom všeč, je dal tudi še Petra vjeti. Prvak apostolov pa je bil čudežno rešen gotove smrti¹.

Pa tudi neverniki v njegovih pokrajinah niso marali zanj, ker je preveč podpiral Jude.

Iz vsega se pa vendar vidi, da ni vladal Judom prijazno iz čistega verskega prepričanja, marveč bolj iz koristolovja. Kdor je bil petdeset let zapravljivec, se ne izpreobrne tako hitro. Pa saj vemo tudi, da je živel zunaj judovske dežele večkrat, ne kot Jud, ampak prav kot nevernik, kot Grk ali Rimljan, kakor mu je kazalo.

O tem nam pričajo zlasti prebivavci mesta Berita (Berytus, *Βερυτός*, danes Bêrût ali Beirut). Zidal jim je namreč ne na rimske, marveč na lastne, ali recimo, judovske stroške: gledališče, polkrožno gledališče, kopeli in krasna stebrišča. Ko je ta poslopja slovesno izročil Beričanom, napravil jim je gladiatorske igre, v katerih se je pomorilo 1400 kaznjencev. Tudi v Cezareji je oskrbel velikanske igre po šegi nevernikov. Tu je dal postaviti tudi kipe svojih treh hčera².

¹ Prim. Dej. ap. 12, 1—19. — ² Prim. Antiq. 19, 9. 1.

Njegovo dvoobrazno postopanje se nam kaže celo na denarjih, katere je dal kovati. Denarji namreč, kovani v Jeruzalemu, so brez podob; v drugih judovskih mestih kovani pa nosijo podobo Agripovo ali pa cesarjevo.

Njegova družina je bila sprejeta v rod Julijev (gens Julia). Rimsko državljanstvo je imela že od Antipatra, očeta Heroda Velikega.

Naslavljali so ga: Veliki kralj, cesarjev prijatelj, zvesti prijatelj Rimljanom¹.

Bil je torej zelo podoben staremu očetu, le da je bil milejši in previdnejši, pa morda še bolj zvit kot stric Herod Antipa. Umrl je nagle smrti v Cezareji².

¹ Βασιλεὺς μέγας, φιλόκαισαρ, εὐσεβὴς καὶ φιλορώμαιος.

² Smrt kralja Heroda Agripa I. si z ozirom na Dej. ap. (12, 19—23) in na poročilo Jožefa Flavija (Antiq. 19, 8. 2) mislimo tako-le: Herod je bil v tistem času v prepiru s Tirci in Sidonci, menda zavoljo kupčije. Zaradi tega je bil prepovedal izvažati žito iz svojih dežel v njihove kraje. Feničani so bili namreč le bolj kupčevalci; s poljedelstvom se niso veliko pečali. Pa saj tudi njih dežela ni bila pripravna za poljedelstvo. Potrebno žito in druge zemeljske pridelke so dobivali iz dežele, ki se je nekdanj »cedila medu in mleka«. Po prepovedi Agripovi so prišli torej Feničani v veliko zadrego zaradi živil. Kaj storé? Obrnejo se do Blasta, Agripovega denarnega ministra ter po njem prosijo »miru«, t. j. ugodnih kupčijskih razmer. Odločeni dan, ko so se vršila pred kraljem dotična pogajanja s Feničani, je sedel Herod na sodnjem stolu, oblečen v kraljevsko oblačilo, in jim je govoril. Ljudstvo je pa vpilo: »Božji glas je to, in ne človeški«.

Če s tem svetopisemskim poročilom primerjamo poročilo Jožefa Flavija, si moramo ono slovesno zborovanje tako-le predstavljati:

Zgodaj zjutraj je Herod slovesno sprejel odposlance Tircev in Sidoncev, da jim naznani na njih prošnjo pred vsem ljudstvom svoj sklep in svoje misli. Zgodilo se je to v gledišču, kjer so se vršili po rimski šegi ljudski shodi in javni govori. Tu je sedel Herod v neki prestolu podobni loži, oblečen v srebrno tkanino. Ravno vzhajajoče solnce je posijalo na srebrno tkanino, ki se je lesketala tako krasno, da so podli priliznjenci in ž njimi brezmiselna množica jeli klicati: »Bodi nam milostljiv! Če smo se te do sedaj bali kot človeka, spoznamo sedaj, da si vzhvišen nad umrljivo naravo«. In ko so slišali kralja govoriti, so vpili: »Božji glas je to in ne človeški«. Taki in podobni vskliki, ki so gotovo prihajali od nevernikov in ne od Judov, so bili mogoči le v dobi, ko se božje česčenje ni skazovalo samo umrlim rimskim cesarjem, ampak tudi živčim, da, celo oproščencem, plesavcem, igravcem itd. Herod bi bil moral tako česčenje v sveti jezi odločno odkloniti. Tega pa ni storil. In zato je po Mojzesovi postavi (prim. Exod. 20, 2—6) zapal smrti. »Pri ti priči«, pravi sveti Luka, »ga je udaril angelj Gospodov, zato, ker ni dal časti Bogu«, t. j. ker ni časti, kakršna gre samo Bogu, odklonil od sebe ter jo naklonil Bogu. »In je sneden od črvov umrl«, t. j.: postal je črvotočen ali črvojed in vsled te bolezni je umrl.

Jožef Flavij pripoveduje (l. c.) še to-le: Kmalu po onem počaščenju je videl kralj svojo nad glavo, na vrvi pri prestolovem baldahinu. Kakor mu je svojčas neki German razložil, da mu sova, ki se mu je bila prikazala, napoveduje nepričakovano veliko srečo (Antiq. 18, 6. 7), tako sedaj spozna v sovi oznanjevalko smrti. Izjavi takoj prijateljem, da mora umreti, dasi so ga ravnokar proglasili neumrljivim. Uda

Herod Agripa je umrl l. 44. po Kr. Zapustil je razven treh hčerâ (Berenika, Marijama in Druzila) le sedemnajstletnega sina, Agripa II. Cesar Klavdij je bil voljan, izročiti mu očetovo dedščino; svetovavci pa so to zabranili radi kraljičeve mladosti. Torej se je morala sedaj vsa Palestina izročiti oskrbnikom pod nadzorništvom sirskih legatov. Mladi Agripa pa je začasno ostal le preprost zasebnik.

8. Rimski oskrbniki v Palestini od l. 44. do 66. po Kr.

Ce preudarjamo zgodovino te dobe, bi utegnili misliti, da so rimski oskrbniki v Palestini nalašč pripravljali vstajo. Najboljšim med njimi se niti ni sanjalo, da ima judovsko ljudstvo posebne verske in narodnostne nazore, na katere se treba ozirati. Namesto da bi bili mili in popustljivi, so povsod kazali le skrajno strogost. Najboljša med njimi sta bila še prva dva.

1. **Kuspj Fad** (Cuspius Fadius, l. 44. do 46.) je došel v Palestino spomladi l. 44. Pri nastopu je našel Jude v Pereji v velikem sovraštvu z neverniškimi Filadelfijci¹, pa napravil je kmalu red ter oprostil deželo roparskih čet. Pod njim je poskušal srečo kot prerok neki Teoda (Θεοδᾶς, Theodas)², pa je bil s privrženci potolčen ob Jordanu.

2. Naslednik mu je bil **Tiberij Julij Aleksander** (Tiberius Julius Alexander, l. 46. do 48.). Bil je iz imenitne in vplivne judovske rodo-

pa se radovoljno v neizpremenljivo usodo, saj je živel srečno in slavno. Naenkrat ga začne silno trebuh boleti; vsled neznosnih bolečin umrje čez pet dni, star 54 let.

Sv. Luka vidi (l. c.) v naglem obolenju in smrti Agripovi očitno kazen božjo, ker ni zabranil brezbožnega lizunstva, marveč je z veseljem poslušal, ko so ga lizuni po božje častili. Kot zdravnik navaja tudi bližnji vzrok obolenja Agripovega σκωληρόβρωτος γενόμενος), namreč črvivost ali glistavost, po mnenju drugih: ušivost (φθειρίαις, Läusekrankheit), vsled katere bolezni je umrl tudi brezbožni in roparski kralj Antioh Epifan. — Prvemu mnenju v prilog prim. Meadii, Medica sacra c. 15: »Nequaquam interpretibus accedo, qui φθειρίαις, i. e. morbo pediculari (ušivost) consumptum interiisse Herodem autumant. Aliud animal est σκώληξ (črv), aliud φθείρ (uš): haec summam cutem, ille corporis interiora depascitur. Neque dubium esse potest, quin divus Lucas, et ipse medicus, vim utriusque vocis recte intellexerit«.

¹ Filadelfija, nekdanj Rabbath Ammon, imenovana po Ptolemeju Filadelfu, je bila ob meji med Perejo in Arabijo.

² Dej. ap. 5, 36; Antiq. 20, 5. 1. Ime je okrajšani Θεοδόσιος, Θεόδοτος ali Θεόδωρος. — Po besedah Gamalielovih (Dej. ap. 5, 37) je moral Teoda veliko prej nastopiti kot med l. 44. in 46. Gamaliel pravi namreč, da je Teoda prej nastopil kot Juda Galilejec, ki je (Antiq. 20, 5. 2) nasprotoval popisavanju Kvirinijevemu, torej krog l. 6. po Kr. — Dvojno je mogoče: Ali se je motil Jožef Flavij, ali pa nam Gamaliel dogodkov ne našteva v časovnem redu, morda radi tega ne, ker so bili — po Jožefovem poročilu — otroci Juda Galilejca pomorjeni šele vsled vstaje Teodove pod oskrbnikom Tiberijem Aleksandrom (Antiq. 20, 5. 2).

vine v Aleksandriji. Oče Aleksander Lizimah (Lysimachus), brat slav-nega učenjaka Filona (Philo), je bil svojedobno višji cesarski davkarski uradnik ob desnem Nilovem bregu¹. Sin Tiberij Aleksander je zapustil vero svojih očetov, bržkone samo zategadelj, da bi se mogel višje povspeti s pomočjo neverniških Rimljanov. Res je dobil pod Tiberijem rimsko državljanstvo, nadel si je priimek Julij in dosegel je celo viteško čast. Oskrbnik Palestine je bil dve leti. Za njegovega oskrbo-vanja je bila v sv. deželi huda lakota, ki je bila nastopila že pod prednikom l. 44.² Sinova Juda Galilejca, Jakopa in Simona, je dal križati³.

Pozneje je bil Aleksander večkrat svetovavec rimskih vojvod, l. 66. pa je postal namestni kralj egiptovski. Kot tak je l. julija l. 69. zaprisegel svojo vojsko za T. Vespazijana, kateri dogodek je tolike pomembe, da se štejejo Vespazijanova vladarska leta od tega dneva. Ko je Vespazijan l. 70. izročil poveljništvo armade, ki naj bi ukrotila uporne Jude, sinu Titu, mu je odločil Tiberija za prvega svetovavca (πάντων τῶν στρατευμάτων ἐπάρχων).

3. **Ventidij Kuman** (Ventidius Cumanus, l. 48. do 52.) je oskrboval Judejo in Galilejo; Samarija je imela namreč lastnega oskrbnika Antonija Feliksa. Ventidij Kuman je bil slab oskrbnik; njegovi vojaki so počeli, kar so hoteli. Kako naj bi torej ohranil mir med upornim ljudstvom, ki ni mogel ali hotel v redu držati podložnih vojakov? Zato ga Judje zatožijo pri cesarskem namestniku v Siriji, Kvadratu (C. Ummidius Quadratus), kateri ga pred Veliko nočjo l. 52. odstavi in ob enem s tribunom Celerjem pošlje v Rim, da se zagovarjata. Prav tako sta morala v Rim, zagovarjat se velika duhovnika Jonatan in Ananija ter Ananijev sin Anan in mnogi drugi judovski mogotci. O Veliki noči je bila dežela zopet pomirjena, kakor se je Kvadrat sam prepričal.

Cesar je odobril Kvadratovo postopanje ter poslal Ventidija Kumana v pregnanstvo.

4. Na željo bivšega velikega duhovnika Jonatana je poslal cesar Klavdij za oskrbnika v Palestino **Klavdija Antonija Feliksa**⁴ (Φηλιξ, l. 52. do 60.), brata mogočnega svojega hišnega ministra Palanta, ki je bil posebno omiljen cesarjevi tretji ženi Agripini, materi Neronovi.

¹ Ἀλαβάρχης ali ἀραβάρχης. Prim. Schürer, l. c. II. str. 540.

² Prim. Dej. ap. II, 28—30. — ³ Antiq. 20, 5. 2.

⁴ Svetonij (Claud. 28), Jožef Flavij (Antiq. 20, 7. 1; Bell. Iud. 2, 12. 8) in Zonara ga imenujejo: Klavdij Feliks; Tacit (Hist. 5, 9) pa: Antonij Feliks. Od tod se po pravici sklepa, da je bil oproščenec Antonije, matere cesarja Klavdija, pri katerem je ostal po Antonijini smrti. Da bi bil oproščenec dobil oskrbništvo z vojaškim poveljništvom, se do tedaj ni primerilo nikdar.

Feliks se je v mladosti posvetil vojaškemu stanu, v katerem je stopal polagoma višje in višje, služeč bržkone v sirski armadi. Pozneje je prestopil v civilno službo ter postal pred l. 52. oskrbnik Samarije¹. Ko je bil Kuman odstavljen, ga je Klavdij odločil za imenitnejše oskrbnišтво v Judeji.

Kot oskrbnik v Samariji je več ali manj zakrivil, da je bilo umorjenih in oropanih več galilejskih Judov, potujočih v Jeruzalem. Sirski legat Umidij Kvadrat je moral priti in red napraviti. Vedel pa se je Kvadrat tedaj pristransko. Oskrbnika Judeje, Kumana, je — kakor smo zgorej povedali — kratko malo odstavil; Feliksu pa je z ozirom na velemožnega brata Palanta pomagal, da ni bil ne le nič kaznovan, marveč poplačan z oskrbništvom nad Judejo.

Dasi oproščenec, se je vendar sukal vedno le v najvišjih krogih, žal, da je bilo njegovo zasebno življenje sila spotakljivo².

Nič boljše kot Feliksovo zasebno življenje ni bilo njegovo javno delovanje. Brat mogočnega ministra Palanta je menil, da mu je brez kazni vse dovoljeno. Zato se ni čuditi, da je pod njim silno naraslo sovraštvo Judov do Rimljanov. Stranka zelotov je dobivala med Judi vedno več privržencev. Prevelika strogost Feliksova do zelotov pa je rodila novo politično stranko sikarijev³, ki si je stavila nalogo, politične nasprotnike moriti z bodali⁴. Med drugimi so sikariji umorili velikega duhovnika Jonatana, posredovavca med raznimi strankami.

Političnim fanatikom pa so se pridružili še verski. Sem je prištevati nekov Egipčan (Jud), ki je z veliko množico oboroženih privržencev z Oljske gore nameraval naskočiti Jeruzalem, pa se mu je slabo sponeslo⁵.

Veliki duhovniki so bili v Feliksovi dobi iz sebičnosti v vednem nasprotju z drugimi duhovniki.

¹ Res je sicer, da, ta slučaj izvzemši, ne slišimo o posebnih oskrbnikih Samarije. Ali v tem času je Samarija brez dvoma imela posebnega oskrbnika (Tacit Ann. 12, 54 coll. Hist. 5, 9). — Prim. tudi zgoraj str. 37.

² Feliks je bil trikrat »oženjen« — s tremi kraljicami: »trium reginarum maritum« ga imenuje Svetonij (Claud. 28). Živel je namreč z Druzilo, hčerjo kralja Heroda Agripa I., sestro kralja Heroda Agripa II., ki je bila zakonito poročena z emeškim knezom Azizom. Znani čarovnik Simon (Simon Magus) je posredoval pri tej prešeštni zvezi. — Neka druga »žena« mu je bila Druzila, hči numidijskega kralja Juba, nečakinja Kleopatrina in Antonijeva. Po tej zvezi je stopil celo v svaštvo s cesarjem Klavdijem. — Za tretjo »ženo« pa ne vemo, kako ji je bilo ime, kdo in od kod da je bila. — Prva Druzila mu je porodila sina Agripa III., ki je bil z ženo vred (σύν τῇ γυναίκα) zasut od Vezuva (Antiq. 20, 7, 2; Bell. Iud. 2, 11. 6).

³ Prim. Dej. ap. 21, 38. — ⁴ Sica, ae, bodalo.

⁵ Prim. Dej. ap. 21, 38 pa Bell. Iud. 2, 13. 5.

Sploh pa se vidi iz njegovega strogega in podlega vladanja¹, kako je judovsko ljudstvo vedno hitreje drlo v prepad.

Zadnji dve leti Feliksove vlade je bil sv. apostol Pavel vjet v Cezareji, kamor ga je bil poslal tribun Klavdij Lizija. Lêsem je bil prišel Pavla tožit veliki duhovnik Ananija z neverniškim govornikom ali advokatom Tertulom. Feliks je poslušal tožitelja in Pavla; razsodbo pa je odložil. Drugič je obiskal Feliks vjetega Pavla z ženo Druzilo. Pavel je govoril njunim razmeram primerno o pravici, čistosti in prihodnji sodbi, kar pa Feliksu ni prav ugajalo. Odgovoril je Pavlu: »Za zdaj le pojdi; ob priložnem času te bom pa poklical«. Pričakoval je namreč tudi, da bo dobil od kristjanov denarja, s katerim bi odkupili Pavla. Zategavoljo ga je pogosto klical in ž njim govoril².

Verjetno je, da je Feliksa odstavil cesar Neron l. 60. po Kr.³

5. Naslednika mu je poslal cesar Neron **Porcija Festa** (Porcius Festus, Ἰέρωνος Φηστός, l. 60. do 62.), pravično mislečega moža, ki pa ni več mogel popraviti, kar je bil zagrešil Feliks. Komaj je bil Feliks odšel v Rim, so ga šli cezarejski Judje tožit. To pot se je bil še izrezal, ker je imel tedaj brat Palant zopet dokaj vpliva pri Neronu.

O Festovem prejšnjem življenju ni nič znanega. Precej ko je bil prišel v pokrajino, je potoval iz Cezareje v Jeruzalem. Tu se Judje pritožujejo o Pavlu, ki je bil tedaj še v preiskovalnem zaporu v Cezareji, ter Festa prosijo, naj ga pošlje k obravnavi v Jeruzalem. Nameravali so ga namreč med potom umoriti. Fest se je pomudil v Jeruzalemu 8 do 10 dni. Potem pa se je zopet povrnil v Cezarejo ter si dal predstaviti Pavla. Nekateri Judje, ki so bili prišli s Festom, iznova tožijo Pavla. Fest, hoteč Judom ustreči, predlaga Pavlu, naj se da soditi v Jeruzalemu. A Pavel, poznavajoč judovsko lokavost, se prizove na cesarja⁴. Zato je moral Pavel v Rim. Še prej pa ga je obiskal Herod Agripa II., kralj halkiški, s sestro Bereniko, ki sta bila prišla pozdravit novega oskrbnika. Pri ti priliki je imel Pavel pred Festom in visokima gostoma znamenit govor, o katerem nam poroča Dej. ap. v 26. pogl.

Sikariji so bili tudi pod Festom silno drzni.

¹ »Per omnem saevitiam ac libidinem ius regium servili ingenio exercuit« (Tacitus Hist. 5, 9).

² Prim. Dej. ap. pogl. 23. in 24.

³ O dobi Feliksovega oskrbnništva se časoslovci ne vjemajo. Nekateri (H. Kellner v »Katholik-u« 1887, str. 146—151 in v »Zeitschrift für katholische Theologie« 1888, str. 640—646 ter V. Weber v »Kritische Geschichte der Exegese des 9. Kapitels des Römerbriefes«, 1889, str. 177—197) trdijo, da je Feliks upravljal Judejo samo od l. 52. pa do nov. l. 54. Potem bi morali sklepati, da je bil sv. Pavel vjet že l. 53. in da je bil v Rim odpeljan l. 54. ali 55., čemur pa ne moremo pritrditi. Temu nasprotuje tudi Dej. ap. 24, 10, »da je Feliks že veliko let sodnik tega naroda«.

⁴ Dej. ap. 25, 1—13.

Nekov slepar¹ je tistikrat kot prerok brezuspešno poskušal svojo srečo. Umrl je Fest l. 62., ko je komaj dve leti upravljal deželo.

6. Preden je prišel naslednik **Albin** (Αλβίνος, l. 62. do 64.), je bila v Jeruzalemu popolna anarhija. V takem neredu se je veliki duhovnik Anan, sin starejšega Anana, ki je znan iz zgodovine trpljenja Gospodovega, v kratki dobi treh mesecev, ko je bil veliki duhovnik, iznebil mnogih neljubih nasprotnikov. Brez zakonitih obravnav jih je dal obsoditi po sinedriju in pomoriti, dasi vsled rimske prepovedi sinedrij ni imel pravice, izvrševati smrtne obsodbe. Pri ti priliki je umrl mučeniške smrti tudi sv. Jakob mlajši, bratranec Jezusov². Hegezip še dostavlja³, da so vrgli sv. Jakoba s tempeljske strehe in potem ga kamenjali. Ker še ni bil mrtev, ga je ubil neki suknjar (γναφεύς) s kolom, ob katerem se sukno izžema.

Albin je bil silno podkupljiv. Pod njim so vznemirjali deželo roparji; z njimi pa je on sam delil dobiček.

Ko ga je cesar odstavil, je izpustil vse jetnike iz ječ; prave hudo delce je dal pomoriti, druge jetnike pa je oprostil jetništva. »Tako so ječe postale prazne jetnikov, dežela pa napolnjena z razbojniki«⁴.

7. Zadnji in ob enem najzlobnejši oskrbnik je bil **Gesij Flor** (Gessius Florus, Γέσιος Φλώρος, l. 64. do 66. po Kr.). Službo je dobil po vplivu Neronove soproge Popeje. Ne le, da je z roparji delil plen, tudi sam je ropal po mestih in selih. Ni čuda torej, da Judje niso več mogli prenašati krivic, da so se uprli nasilstvu in pričeli vojsko z Rimljani. Jeseni l. 66. je cesar Neron odstavil Flora ter ga nadomestil z vojaškim poveljnikom T. Flavijem Vespazianom, kateremu je podredil tri legije. Po odhodu Vespazianovem pa je dobila Judeja zopet oskrbnika, namreč M. Antonija Juliana, ki z vojsko, katero je vodil Tit samostojno, ni imel ničesar opraviti.

9. Herod Agripa II.

Agripa II., s polnim imenom Marko Julij Agripa, sin Agripa I., se je bržkone vzgajal — kot drugi Herodovci — v Rimu. Ob očetovi smrti je bil šele 17 let star in zato so svetovavci priporočili Klavdiju, naj ga nikar ne postavi za kralja Palestini. Mladenič je torej ostal v Rimu ter je bil po zvezah z rimskim cesarskim dvorom Judom v veliko korist.

¹ Γόης, Antiq. 20, 8. 10.

² Antiq. 20, 9. 1: Καὶ παραγαγὼν εἰς αὐτὸ (συνέδριον) τὸν ἀδελφὸν Ἰησοῦ τοῦ λεγομένου Χριστοῦ (Ἰάκωβος ὄνομα αὐτῷ) καὶ τινὰς ἑτέρους, ὡς παρανομησάντων κατηγορίαν ποιησάμενος, παρέδωκε λευσισσομένους.

³ Hist. eccl. Euseb. II., 23, 11—18.

⁴ Antiq. 20, 9. 5: Καὶ οὕτως ἡ μὲν φυλακὴ τῶν δεσμιωτῶν ἐκατέρηθη, ἡ χάρις δὲ ληστῶν ἐπληρώθη.

Že pred l. 52. — bržkone l. 50. — mu je podaril Klavdij po smrti strica Heroda halkiškega¹ kraljestvo ob Libanonskem pogorju; ob enem pa mu je podelil nadzorstvo nad templjem in pravico, imenovati velike duhovnike. Lete pravice se je posluževal prav do l. 66.

L. 53. mu je zamenil Klavdij halkiško kraljestvo z nekdanjo četrt-nijo Filipovo, s četrtnijo Lizanijevo (Abila v Siriji in Helbon) in z okrajem Varovim². Po Klavdijevi smrti mu je Neron kraljestvo še povečal z deli Galileje in Pereje, namreč z mesti Tiberiado, Tarihejo, Juliado s 14 vasmí in z Abilo v Pereji.

Zasebno življenje Agripovo je bilo zelo pohujšljivo. Živel je namreč od l. 48. dalje v krvoskrunstvu s sestro Bereniko, vdovo Heroda halkiškega, s katero je imel dva otroka. Ko je bila ta nesramna zveza postala znana, se je Berenika poročila s cilicijskim kraljem Polemonom, ki se je dal obrezati. Vendar pa ni ostala dolgo pri možu, ampak se je kmalu zopet vrnila k bratu.

V politiki je bil Agripa popolno vdan Rimljanom. Ko je prišel l. 60. v Palestino novi oskrbnik Porcij Fest, se mu je šel Agripa s sestro slovesno predstaviti in ga pozdraviti³. Tedaj je imel Agripa, ki je slovel tudi kot pravdoznanec, priliko, spoznavati sv. apostola Pavla. Poslušal je njegov zagovor in se izjavil, da bi se smel Pavel oprostiti, če bi se ne bil prizval na cesarja⁴.

Glavno mesto kraljestva: Cezarejo Filipovo je imenoval na čast cesarju Neronu Neroniado. Tudi mesto Berit, katero je bil povečal že njegov oče, mu mora biti hvaležno za marsikaj.

Po njegovih ukazih kovani denarji imajo skoro izključno imena vladajočih cesarjev: Nerona, Vespaziana, Tita in Domiciana. Kakor očeta so naslavljali tudi njega: Veliki kralj, cesarjev prijatelj, zvesti prijatelj Rimljanom⁵.

Kadar je bival v Jeruzalemu, je stanoval v Antonijevi palači, nekdanjem hazmonejskem gradu »Baris«. Tej palači je prizidal Agripa neki visok stolp, s katerega je opazoval gibanje v templju. Ali duhovniki so mu zakrili razgled z drugim zidom, ki so ga sezidali v templju palači nasproti. Agripa je hotel s pomočjo oskrbnika Festa podreti oni zid, Judje pa so se obrnili naravnost do cesarja Nerona, in na priprošnjo Judom naklonjene cesarice Popeje so dosegli, kar so želeli.

¹ Herod halkiški je bil nečak Heroda Vel., sin Aristobulov in brat Agripa I. Imel je kraljevski naslov (βασιλεύς) in pretorsko dostojanstvo (στρατηγικὸν ἀξίωμα, Dio Cass. 60, 8).

² O okraju Varovem (ἐπαρχία Οὐζύρου) prim. Jož. Flav. Vita c. 11.; in o So ěmu Dio Cass. 59, 12. — O teh deželicah in njih vladarjih glej več v prihodnjem odstavku.

³ Μετὰ πολλῆς φαντασίας, cum multa ambitione, pravi sv. Luka (Dej. ap. 25, 13).

⁴ Prim. Dej. ap. 25, 13 — 26, 32. — ⁵ Prim. str. 45.

Čeprav je bil Agripa prijazen Rimljanom, je vendar skušal biti pravičen tudi Judom. Svaka njegova Aziz emeški in Polemon cilicijski sta se morala dati obrezati, preden sta se smela poročiti z njegovima sestrama Druzilo in Bereniko.

Pisatelji pripovedujejo, da je bil Agripa izobražen v judovskem in rimskem pravu. Trdi se celo, da se je večkrat prerekal z judovskimi učenjaki ali rabini, n. pr. s slavnim pismoukom Rabi Eliezer-jem. Tudi sestra njegova Berenika se je zanimala za judovske šege in obrede. Svetohlinsko nesramnico nahajamo celo med nazirejci. Če beremo v Apostolskem dejanju¹, kako sta Agripa in Berenika iz radovednosti želela videti in slišati sv. Pavla, kralj pa na Pavlovo navdušeno pričevanje o Jezusu ni vedel drugega odgovoriti, kot: »Malo, pa me pregovoriš, da kristjan postanem«, pa se potem nič več ne briga za Kristusa, se prepričamo, da je bil popolnoma v nemaren v verskih rečeh.

Ko se je l. 66. pod Gesijem Florom začela vstaja, je bil Agripa v Aleksandriji, kamor je bil šel pozdravit tamošnjega novega namestnika Tiberija Aleksandra; sestra Berenika pa se je mudila v Jeruzalemu, da bi dopolnila neko nazirejsko obljubo. Agripa je hitel takoj v Jeruzalem; in brat pa sestra sta sedaj napela vse moči, da bi pomirila razburjene duhove. Pa zastoj! Ko Agripa vidi, da zmagujejo uporniki, pridruži se Rimljanom prijazni stranki. Izgubi pa v prvih bitkah mesta Tiberiado, Tarihejo in Gamalo.

Po končani vojski potrdi cesar Vespazian Agripa zopet za kralja ter mu še poveča kraljestvo. Sicer nam niso znane meje povečanega Agripovega kraljestva, a to je gotovo, da je Arkaja² še pripadala njegovemu kraljestvu.

L. 75. pride Agripa z Bereniko v Rim in tu se je nadaljevala nesramna zveza Berenikina s Titom, o kateri govori — malo častno — tudi svetna zgodovina. Začela se je bila že v Palestini. V Rimu biva judovska kraljica pri Titu na Palatinu in se vede, kakor bi že bila rimska cesarica. Nevolja Rimljanov nad Titom je tolika, da mora naposled odsloviti Judinjo, čeprav ji je bil že obljubil, da se bode z njo poročil. Po smrti Vespazianovi (23. jun. l. 79.) je prišla Berenika zopet v Rim, a Tit je bil vendar že spoznal, da se ne strinja s cesarsko častjo, sklepati take dvomljive zveze. Z Bereniko ni imel od tedaj nič več opraviti.

Iz poznejšega življenja Agripovega in Berenikinega ni skoro nič znanega. Le to nam še poroča Jožef Flavij³, da mu je Agripa dopisaval

¹ Prim. Dej. ap. str. 26, 28.

² Arkaja ali Arka, na severu Libanona, severovzhodno od Tripolja.

³ Vita 65; Contra Apion. 1, 9.

o njegovi zgodovini judovske vojske, da je delo pohvalil kot zanesljivo in da je kupil en izvod.

Umrl je Agripa v tretjem letu Trajanovem l. 100 po Kr. Zapustil ni nič zakonskih otrok; nekateri celo sodijo, da ni bil niti oženjen. Kraljestvo njegovo se je sedaj brezdvomno združilo s Sirijo.

10. Itureja, Halkida in Abila.

V prejšnjih odstavkih smo opetovano omenjali halkiško kraljestvo in četrtinjo Lizanijevo, imenovano Abileno. Sv. Luka (3, 1) pa spominja tudi še Iturejo. Zato dostavljamo o teh deželah in njih zgodovini nekoliko pojasnil.

Med sinovi Izmaelovimi se imenuje eden Jetur (יִטור)¹, gotovo oče onega rodu, ki ga nahajamo pozneje v zgodovini z imenom Iturejci (Ιτουραῖοι ali Ἰτυραῖοι). Nekateri zgodovinarji jih prištevajo Sircem, drugi pa Arabcem. Bivališč menda niso imeli vedno stalnih. V dobi pa, ko imamo o njih zgodovinskih podatkov, jih ne nahajamo drugod kot ob libanonskem in antilibanonskem pogorju.

Ko so se polastili Rimljani teh krajev, so imeli Iturejci znamenito državo, katero je vladal Ptolemej, sin Menajev (Πτολεμαῖος ὁ Μενναίου) krog l. 85—40 pr. Kr. Obsegala je iturejsko pogorje in ravnino Massyas ali Marsyas² z glavnim mestom Halkido³.

Za Ptolemejem je vladal sin Lizanija I., katerega je dal leta 36. pr. Kr. umoriti Antonij na prigovarjanje Kleopatrine. Večji del njegovih posestev je dobila Kleopatra.

Poznejša zgodovina Itureje se ne da več zasledovati. Za gotovo pa se sme trditi, da se je nekdanja Ptolemejeva in Lizanijeva dežela razdelila v štiri manjše pokrajine. In vsaka teh deželc ima za kratko dobo lastno zgodovino.

1. Krog l. 23. pr. Kr. je vladal mestoma Ulati (Ὀλλάθρα)⁴ in Paniadi (Πανιάς) Zenodor (Ζηνόδωρος)⁵, skoraj gotovo Lizanijev sin. Deželo je dobil pozneje pódse Herod Veliki. Po njegovi smrti je dobil en del nekdanje Zenodorove četrtinje Herodov sin Filip⁶. Ta del meni gotovo sv. evangelist Luka (3, 1), ko pravi, da je vladal Filip tudi v Itureji⁷.

¹ Prim. str. 4.

² Strabo, 16, 2. 10. — To je ravnina, katero so krstili Grki Votlo Sirijo (Kelesirijo). Dandanes se ravnina zove El Bekââ; na mestu Halkide so videti obsežne razvaline pri vasi Andžar.

³ S to Halkido pa ne zamenjaj druge Halkide v severni Siriji ob reki Belu, od katere ima dežela ime Halkidika.

⁴ Ulata je pokrajina krog Meromskega ali Samahonitiškega jezera, ki ima še dandanes ime: Hule.

⁵ Antiq. 15, 10. 1—3. Prim. Bell. Iud. 1, 20. 4; Dio Cass. 54, 9.

⁶ Prim. str. 31. — ⁷ Φιλίππου . . . τετραρχούντος τῆς Ἰτουραίας . . .

2. Druga četrtinja se je iz nekdanje iturejske države ustanovila v okolici mesta **Abile** (Αβίλα) ob Antilibanonu¹. To je bila četrtinja Lizanija II. ali mlajšega². L. 37. po Kr. je dobil to tetrarhijo Herod Agripa I. Po njegovi smrti jo je vladal Agripa II. do svoje smrti, ko se je združila s Sirijo.

3. **Itureja** v ožjem smislu je bila za Klavdijeve dobe severozapadni del nekdanje večje Itureje, morda od Heliopolja (danes Baalbek), ki je bila rimska kolonija, pa do Laodiceje ob severnem Libanonu. L. 38. po Kr. je podelil cesar Kaligula oblast nad Malo Iturejo nekemu Soemu³, ki je umrl l. 49. Po smrti Soemovi je dobil sin Var ali Noar (Οὐάρως ali Νόαρως)⁴ en del očetovega posestva, katerega pa je obdržal samo do l. 53., ko je deželica prišla pod gospodstvo Heroda Agripa II.⁵

4. Zgodovina **Halkide**, središča nekdanjega večjega iturejskega kraljestva, od smrti Kleopatrine pa do začetka Klavdijeve vlade nam ni znana. Cesar Klavdij pa je podaril Halkido l. 41. Herodu⁶, nečaku

¹ Med mestoma Halkido in Damaskom, na kraju današnje vasi Suk (trg) Barada, ob reki Baradi, nekdanjem Χρυσορόας. — ² Prim. Luk. 3, 1.

³ Dio Cass. 59, 12: Σοαίμω τὴν τῶν Ἰτουραίων τῶν Ἀράβων . . . ἐχαρίσατο.

⁴ Bell. Iud. 2, 18. 6. — ⁵ Bell. Iud. 2, 12. 8.

⁶ Herodovci*:

Antipater † 43. (Kipros)				Jožef † 34 (Saloma)	
Fazael † 40 pr. Kr.		Herod Vel. † 4 pr. Kr.	Jožef † 38	Ferora † 5 pr. Kr.	Saloma † krog 10 po Kr.
Fazael (Salampso)	(Dorida) Antipater † 4 pr. Kr.	Mariama II. Herod (Filip) (Herodiada)	(Maltaka) Arhelaj (Glafora)	(Kleopatra) Filip † 34 po Kr. (Saloma)	1. (Jožef) † 34 2. (Kostobar) † 25 3. (Aleksa)
Kipros (Agripa I.)			Saloma (Filip)		
Aleksander † 7 pr. Kr. (Glafora)	Aristobul † 7 pr. Kr. (Berenika)	Salampso (Fazael)	Kipros		(2.) Berenika (Aristobul)
Herod halkiški (Berenika)	Agripa I. † 44 po Kr. (Kipros)	Herodiada (1. Herod Filip) (2. Antipa)			
Agripa II. † 100 po Kr.	Berenika (1. Herod halkiški) (2. Polemon cilicijski)	Druzila (1. Aziz emeški) (2. Kl. Ant. Feliks).			

* Podatkov išči:

1. Antiq. 14, 7. 3; Bell. Iud. 1, 8, 9. (Stariši, bratje in sestra Herodova).

2. Antiq. 17, 1. 3; Bell. Iud. 1, 28. 4. (Žene in otroci Herodovi).

3. Antiq. 18, 5. 4; 19, 9. 1; Bell. Iud. 2, 11. 6. (Potomci Mariamini).

Heroda Vel., sinu Aristobulovemu, bratu Agripa I. Da ga ločimo od drugih Herodovcev, mu pridevujemo priimek halkiški.

Herod halkiški je imel kraljevski naslov in pretorsko dostojanstvo¹. Bil je dvakrat oženjen. Prva soproga mu je bila Mariama, nečakinja Heroda Vel. Od nje je imel sina Aristobula, kateremu je cesar Neron podaril Malo Armenijo. Oženjen je bil Aristobul s Salomo², hčerjo Herodiadino in vdovo tetrarha Filipa. Porodila mu je tri sinove: Heroda, Agripa in Aristobula³. Druga soproga Herodu halkiškemu pa je bila Berenika, hči brata Agripa. Od nje je imel dva sina Berenikiana in Hirkana⁴.

Po smrti Agripa I. (l. 44. po Kr.) si je izprosil od cesarja Klavdija nadzorstvo nad templjem in tempeljskimi zakladi, pa pravico, imenovati velike duhovnike. In to je razlog, zakaj se pečamo ž njim na tem mestu.

Umrli je Herod halkiški po sedemletnem vladanju l. 48. po Kr. Kraljestvo njegovo je dobil krog l. 50. nečak Agripa II.⁵

Agripa II. pa je gospodaril v Halkidi samo do l. 58., ko je namesto nje dobil večjo pokrajino⁶.

Poznejša zgodovina Halkide je zopet nerazjasnjena. Nahajajo pa se halkiški denarji še iz l. 92., pozneje pa ne več. Verjetno je torej, da se je tedaj združila s Sirijo.

11. Rimsko-judovska vojska (66 do 73 po Kr.).⁷

a) Začetek vojske.

Neposredni povod k judovskemu uporu je bilo neko dejanje prokuratorja Gesija Flora, ki samo na sebi ni bilo sicer hudobnejše, kot marsikatero drugo njegovo dejanje, a je Jude neizrečeno raztogotilo, ker je bil ž njim močno užaljen njih verski čut. Dosle je namreč Flor kradel in ropal samo pri meščanih, sedaj pa je posegel v tempeljsko zakladnico ter iz nje odnesel 17 talentov ali okrog 70.000 K. S tem je bila pri kraju potrpežljivost ljudstva. V Jeruzalemu je nastal velik nemir, slišale so se zoper prokuratorja najostrejše besede. Dva šaljičva začneta smešiti njegovo lakomnost: z jerbaščki v roki nabirata milodarov za ubogega, nesrečnega Flora. Ko Flor to izve, se silno raztogoti in sklene, maščevati se. Z enim delom vojske primaršira iz

¹ Prim. str. 51. — ² O njeni smrti poroča Nicefor Kal. (H. E. I, 20), da se je drsajoč do vratu udrla, in da ji je led, ko se je izkušala rešiti, prerezal vrat.

³ Antiq. I, 8, 5. 4. — ⁴ Antiq. 20, 5. 2.

⁵ Antiq. 20, 5. 2. Prim. tudi str. 51. — ⁶ Antiq. 20, 7. 1.

⁷ Prim. Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi. I. zv. str. 502—539.

Cezareje v Jeruzalem, kjer vojakom dovoli ropati in pleniti, kakor jim ljubo in drago, dasiravno ga lepo prosijo veliki duhovniki in drugi plemenitaši, naj tega nikar ne dela. Florovi vojaki so tisti dan oropali mnogo meščanov in med njimi celo več rimskih vitezov, katere so potem bičali in križali. Celó mile prošnje kraljice Berenike, ki je bila tedaj slučajno v Jeruzalemu, niso omečile grozovitega Flora.

To se je zgodilo 16. maja l. 66. po Kr.

Drugi dan zahteva Flor, naj gredo meščani slovesno pozdravit dve kohorti, ki sta prihajali iz Cezareje v Jeruzalem. Dasi zelo neradi, se dajo meščani vendar pogovoriti velikim duhovnikom. Pa glej, nova razžalitev! Ko Judje prijazno pozdravljajo rimske vojaké, jim ti — baje po Florovem ukazu — nič ne odzdravljajo. Zato začne ljudstvo godrnjati in jeziti se nad Florom. Vojaki pa zgrabijo za meče in udrihajo po glavah, podeč razkačeno ljudstvo v mesto. Tu se začne po cestah grozovito klanje. Meščanom se slednjič posreči, polastiti se tempeljskega hriba ter podreti hodišče, po katerem se je iz gradu Antonije lahko prihajalo v tempelj. Flor kmalu spozna, da z vojaki, ki jih je imel v mestu, ni kos Jeruzalemčanom. Zato se umakne nazaj v Cezarejo, popustivši v Jeruzalemu samo eno kohorto. Načelnikom mesta pa ukaže, skrbeti za mir in red, sicer jih čaka huda kazen.

Kralj Agripa je bil tedaj v Aleksandriji. Ko sliši o nemirih v Jeruzalemu, hiti takoj tja in povabi ljudstvo, naj se zbere na trgu Ksistu pred hazmonejsko palačo, v kateri je bival, kadar je prišel v Jeruzalem. Iz te palače nagovori zbrano množico ter jo prosi, naj se pomiri in ne ustavlja Rimljanom, ker bodo gotovo izlahka potlačili upor, upornike pa strašno kaznovali. Ljudstvo se po teh kraljevih besedah za trenutek pomiri. Načelniki začno popravljati podrta hodišča in lope, ki so bile med templjem in gradom Antonijo. Tudi začno zopet pobirati za Rimljane davek. Ko pa zahteva Agripa, naj se Floru iznova obljubi pokorščina, ljudstvo jeze vzkipi in izgubi potrpežljivost. Agripa mora prekiniti govor, ker Judje začno zasmehovati tudi njega. Videč, da nič ne opravi, zapusti Jeruzalem in se vrne v svoje kraljestvo.

Med tem pa se upornikom posreči, polastiti se trdnjave Masade ob južno-zapadnem bregu Mrtvega morja. Na prigovarjanje Eleazarja, sina velikega duhovnika Ananija, sklenejo uporniki, da se morajo ustaviti daritve¹ za cesarja ter odbiti tudi vsaka daritev, ki bi jo hotel darovati nevernik. S tem torej pokažejo Judje kar naravnost, da odrekajo pokorščino rimski vladi. Zastonj je vse prigovarjanje velikih

¹ Filon (Legat. ad Caium § 23.) trdi, da so se res sežigale v jeruzalemskem templju na stroške cesarjeve vsak dan daritve za cesarja in rimsko ljudstvo, namreč 1 junec in 2 jagnjeti.

duhovnikov in Farizejev, naj se prekličé uporna prepoved: »Kar smo sklenili, je sklenjeno«, se jim odgovori.

Ko se prepriča miroljubna judovska stranka, h kateri so pripadali večinoma vsi razumniki, — veliki duhovniki, najveljavnejši Farizeji, sorodniki herodianske družine —, da upornikov ni moči več ukrotiti izlepa, jih sklène pomiriti s silo. V ta namen prosi pomoči pri kralju Agripu. Ta res pošlje v Jeruzalem 3000 konjikov pod vodstvom, oziroma poveljstvom Darija in Filipa. Ž njih pomočjo zasede mirovna stranka Zgornje mesto (Sion); tempeljski hrib in Spodnje mesto pa ostaneta v oblasti upornikov. Med obema vojskama se prične srdita bitka. Agripovih konjikov je premalo: morajo se umakniti iz Zgornjega mesta. Zmagoviti uporniki zažgo sedaj iz maščevanja v Zgornjem mestu palače velikega duhovnika Ananija, kralja Agripa in Berenike.

Čez nekoliko dni — bilo je meseca avgusta — se posreči upornikom, dobiti tudi trdnjavo Antonijo v svojo oblast. Na to pa začno oblegati palačo Herodovo, kjer so bili zavetje našli vojaki mirovne stranke. A dolgo se malo krdelce Agripovih vojakov tudi tukaj ni moglo braniti; bilo je torej veselo, da se je moglo rešiti brez prelivanja krvi ter odriniti domov. Rimska kohorta se je rešila v mogočne stolpe Herodove palače z imeni Hipik, Fazel in Mariama. Palačo samo pa zažgo uporniki 6. septembra. Prihodnjega dne umore velikega duhovnika, ki se je do tedaj skrival pred uporniki. Edina podpora mirovni stranki je bila sedaj še rimska kohorta; pa tudi ta se je morala kmalu udati preveliki sili. Oddati je morala orožje ter se vrniti v Cezarejo. Komaj pa so rimski vojaki zapustili mesto, pridero za njimi uporniki ter vse grozovito pokoljejo.

Uporniki so torej dosegli popolno zmago v Jeruzalemu ter jo slavili z morijami. Podobno kakor v glavnem mestu, se je godilo pa tudi v nekaterih drugih, zlasti obmejnih mestih. Kjer so bili Judje v večini, so potolkli Rimljane; kjer pa je bilo več Rimljanov, so ti grozovito morili Jude.

Šele sedaj, 30. oktobra, se vzdigne sirski namestnik Cestij Gal zoper upornike in zasede, ne da bi se mu kaj upirali, severno jeruzalemsko predmestje Bezeto ter jo zažge. Ko pa na to naskoči tempeljski hrib, odbijejo uporniki napad in Cestij Gal se vrne, ker je bržkone spoznal, da so preslabe njegove moči. V soteski pri Bet-Horonu ga obkolijo Judje in mu odvzamejo mnogo prtljage. Le z jedrom vojske se povrne v Antiohijo.

Po opisanih zmagah uporniki več ne marajo o miru niti slišati. Se oni možje, ki so do sedaj nagovarjali k miru, se vdajo javnemu

mnenju ali prisiljeni ali pa pregovorjeni. Mala trohica onih, ki tudi še sedaj zvesti ostanejo Rimljanom, zapusti Jeruzalem ter se tako umakne nasilstvu.

Sedaj ni kazalo drugega, kot pripraviti se na rimski napad, ki je bil neizogibljiv. Značilno za to dobo, v nasprotju s poznejšo dobo, je to, da so vsi načelniki upornikov iz višjih stanov, kajti veliki duhovniki in najveljavnejši Farizeji vodijo priprave za obrambo dežele¹. Na ljudskem shodu, ki se vrši v templju, izvolijo pokrajinske načelnike. Branitev glavnega mesta se izroči Jožefu, Gorionovemu sinu, in velikemu duhovniku Ananu. V Idumejo pošljejo Jezusa, sina Safievega in Eleazarja, sina Ananijevega, oba iz rodu velikih duhovnikov. Skoraj vsaka enajsterih toparhij, v katere je bila tedaj razdeljena Judeja, dobi posebnega načelnika. V Galilejo pa pošljejo Jožefa, sina Matijevega, poznejšega zgodopisca.

Brez dvoma najtežavnejšo nalogo je prevzel v Galileji mladi tridesetletni Jožef, kateremu je pretil prvi rimski napad. Čudno je pa na vsak način, da so neizkušena, v vojski prav nič vajena Jožefa odločili za Galilejo, kakor tudi, da je on prevzel toli odgovorno nalogo. Bil je sicer po naravi zvit in pretkan, ali izobražen je bil le v rabinski učenosti, nič pa ne v vojaških vednostih. Jožef se je lotil — tako sam trdi — neizpeljive naloge s skrbno gorečnostjo. Za vladanje Galileje je postavil po vzgledu jeruzalemskega sinedrija zbor 70 mož, ki naj bi svetovali v težavnejših slučajih. V manjših mestih pa je nastavljal sodne zbore po 7 mož. Utrdil je Jotapato, Tarihejo, Tiberiado, Seforido, Gishalo, goro Tabor, Gamalo v Gavlanitidi in še nekaj drugih manjših mest. S posebnim ponosom pa pripoveduje Jožef², da je bil nabral baje 100.000 mož ter jih izuril po rimskih načelih.

Ko se je Jožef pripravljaj na vojno zoper Rimljane, se je zoper njega osnovala v Galileji nasprotna stranka. Duša nasprotstva je bil Janez iz Gishale, pogumen pa brezobziren človek. Rimljane je smrtno sovražil ter je bil pripravljen na skrajni odpor. Rimskim tiranom je bil prisegel smrtno sovraštvo, a do podložnikov je bil tudi sam pravi tiran. Sovražil je tudi galilejskega vojskovodja, deloma, ker bi mu bil moral biti pokoren, deloma pa, ker se mu je dozdevalo, da Jožefovo mirno vojskovanje ni drugega, kot pripravljanje Galileje za rimsko posest. Istinito je, da je bil Jožef za vojno malo ali nič zavzet; predobro je namreč vedel, da je brezuspešen vsak poskus, otresti se Rimljanov,

¹ Lahko trdimo, da je vodila upor jeruzalemska občina (τὸ κοινὸν τῶν Ἱεροσολυμιτῶν, Jos. Flavius, Vita 12) in nje zastopništvo: sinedrij.

² Bell. Iud. 2, 20. 6—8.

Od časa do časa so mu take misli nehote uhajale tudi iz ust, in tako si lahko razlagamo sovraštvo Janeza iz Gishale in tovarišev do njega.

Nekoč so mladeniči iz vasi Dabarita opleniili nekega uradnika kralja Heroda Agripa; Jožef pa jim plen ugrabi, češ, da ga izroči o priliki kralju Agripu. Ko ljudstvo o tem izve, se mu javno upre. V Tariheji, kjer se je Jožef takrat mudil, izbukne upor proti njemu: izdajavca hočejo umoriti. Le ker se je sramotno ponižal in po nizkotni zvijači je ušel smrtni nevarnosti. Drugi pot pa v Tiberiadi komaj ubeži morivcem. Nazadnje Janez pregovori sinedrij v Jeruzalemu, da Jožefu vzame poveljništvo ter pošlje v Galilejo štiri veljavne može, da ga — če treba tudi s silo — odstavijo. Zviti Jožef pa prevara sinedrij, da sklep prekliče in odposlancem ukaže, naj se vrnejo domov. Ker tega ne store, jih Jožef vjame ter pošlje domov. Tudi Tiberiadce, ki so se mu bili uprli, ukroti.

Podobno kot Galilejci, se pripravljajo tudi Jeruzalemci za rimski napad. Zidovi se popravljajo, stolpi utrjujejo in razno bojno orodje se pripravlja. Mladi junaki pa se urijo v orožju.

V takih pripravah napoči spomlad l. 67.

Mlada judovska ljudovlada gleda v upanju in v strahu v bodočnost.

b) Vojska v Galileji (67 po Kr.).

Da se je moral namestnik Cestij Gal umakniti iz Jeruzalema, se je sporočilo tudi cesarju Neronu v Ahajo, kjer je takrat bival. Ker premagani vojskovodja ni mogel več obdržati poveljništva, se je poverilo izkušenemu Vespazianu. Njega torej zadene sedaj naloga, da ukroti uporne Jude. Že po zimi l. 66. na 67. se je jel pripravljati, da prihodnjo pomlad napade Jude. Sam zbira vojsko v Antiohiji; sina Tita pa pošlje v Aleksandrijo, da mu od tam pripelje 15. legijo. Ko se približa pomlad, pomakne se Vespazian z vojsko v Ptolemaido, kjer je hotel pričakati Tita in njegovo vojsko. Še preden dojde Tit, pridejo k Vespazianu odposlanci mesta Seforide v Galileji ter prosijo za rimsko posadko. Umljivo je, da Vespazian brž ustreže prošnji ter pošlje v Seforido Placida s 6000 vojaki. Tako si prilaste Rimljani mirnim potom eno najimenitnejših mest v Galileji. Kmalu dojde tudi Tit v Galilejo. Vseh rimskih vojakov je bilo tedaj v Galileji do 60.000.

Ko je vsa vojska vrejena, zapusti Vespazian Ptolemaido ter se utabori ob galilejski meji. Jožef pa se utabori pri vasi Goridi blizu Seforide. Tu hoče počakati, da ga napadejo Rimljani. A kmalu se pokaže, kako slaba je njegova vojska. Še preden zagleda sovražnika, ji upade srce in večina vojakov zapusti vojskovodja ter pobegne na vse strani. Jožefu ne kaže drugega, kot umakniti se v Tiberiado. Tako

dobi torej Vespazian mirnim potom vso Galilejo; le še trdnjav se mora polastiti.

Jožef poprosi sedaj v Jeruzalemu pomoči, da bi bila njegova vojska enako močna kot Vespazianova, ker bi sicer ne mogel več voditi vojske. V Jeruzalemu mu ne morejo ustreči, vendar pa Jožef še ostane načelnik. Ker se je bila velika množica njegove pobegle vojske ustavila v močni trdnjavi Jotapati (dandanes Džefât) severno od Seforide, napoti se tudi sam tja, da bi branil mesto. Že na večer prihodnjega dne dojde tudi Vespazian z vojsko pred trdnjavo ter jo začne oblegati. Obleganje nam popisuje Jožef Flavij na dolgo in široko, hvalisajoč posebno svojo zvitost in prekanjenost. Naposled trdnjava vendarle pade. Izda jo neki izdajavec, kateri naznani Rimljanom, da so vojaki tako utrjeni, da se celo čuvaji proti jutru več ne morejo ubraniti spancu. S tem se Rimljani okoristijo. Nekega jutra tiho spleza Tit z nekaterimi tovariši na zidovje, pobije čuvaje ter vdere v mesto. Legije pridero za njim; in še preden se Judje do dobrega zavedo, kaj se je zgodilo, je trdnjava v rimskih rokah. Sedaj se začne pravo mesarsko klanje: kdorkoli pride Rimljanom v pest, ga ali pobijejo, ali vjamejo in v suženjstvo obsodijo. Trdnjavo in vse mesto pa porušijo do tal. To se je zgodilo 1. julija 1. 67.

Jožef se je bil s 40 tovariši skril v vodnjaku, iz katerega je vodila postranska votlina. Ko ga tu spazijo, se hoče vdati Rimljanom, a tovariši mu tega kratko malo ne dopuste; dogovore se, da drug drugega umore, zadnji pa samega sebe usmrti. Jožef pa tovariše prekaní, da srečkajo, po kateri vrsti da je vsakemu umreti in — tako vsaj Jožef pripoveduje — pusti sreča njega zadnjega pri življenju. Sedaj se vda Rimljanom. Ko ga pripeljejo pred Vespaziana, se dela, kakor da je prerok in zmagonosnemu vojskovodju prerokuje, da bode cesar¹. S tem si pridobi njegovo naklonjenost. Vespazian ga da sicer vkleniti, a vendar ravna ž njim lepše kot z drugimi jetniki.

¹ Jožef je brzkone pozdravil Vespaziana s hinavskim pozdravom in še le potem, ko je bil slavní vojskovodja res postal cesar, je oni pozdrav spremenil v prerokbo, ki se takole glasi: »Σὺ μὲν, Οὐεσπασιανέ, νομίζεις αἰχμάλωτον αὐτὸν μόνον εἰληφέναι τὸν Ἰωσήφον· ἐγὼ δὲ ἄγγελος ἦκω σοι μερίζων. Μὴ γὰρ ὑπὸ Θεοῦ προπεμπόμενος ἤδειν τὸν Ἰουδαίων νόμον, καὶ πῶς στρατηγοῖς ἀποθνήσκειν πρέπει. Νέρωνί με πέμπεις; τί γάρ; οἱ μετὰ Νέρωνα μέχρι σοῦ διάδοχοι μένουσιν; Σὺ Καῖσαρ, Οὐεσπασιανέ, καὶ αὐτοκράτωρ σὺ καὶ ὁ σὸς οὗτος. Δέσμει δέ με νῦν ἀσφαλέστερον, καὶ τίθει σαυτῷ δεσπότης μὲν γὰρ οὐ μόνον ἐμοῦ σὺ, Καῖσαρ, ἀλλὰ καὶ γῆς καὶ θαλάσσης καὶ παντὸς ἀνθρώπων γένους. Ἐγὼ δὲ ἐπὶ τιμωρίαν δέσμαι φρουρᾷς μερίζων, εἰ κατασχεδιάζω καὶ Θεοῦ: Vespazian, ti sicer misliš, da si vjel v Jožefu navadnega jetnika; ali jaz sem ti poslan iz nebes, da ti prerokujem imenitne reči. Če bi namreč ne bil poslan od Boga, bi bil ravnal po judovski postavi, katero poznam, in vem, kako se spodobi umreti vojskovodjem. Poslati me

4. julija zapusti Vespazian Jotapato ter gre čez Ptolemaido v Cezarejo ob Sredozemskem morju, da si vojaki nekoliko odpočijejo. Sam pa potuje v Cezarejo Filipovo k prijatelju — kralju Agripu, kateri mu prireja velike slavnosti, trajajoče 20 dni. Nato pa ukaže Titu, naj pripelje vojsko iz Cezareje Palestinske pred Tiberiado. Tu prevzame Vespazian zopet poveljništvo. Mesto se mu vda radovoljno. Zato, in Agripu na ljubo, ki se je potegnil za mesto, se mu ne zgodi nič žalega. Od tod gre Vespazian v Tarihejo¹. Po nepričakovanem napadu Titovem so se odprla Rimljanom vrata tudi tega mesta.

V Galileji je bilo sedaj samo še mesto Gishala in gora Tabor v rokah ustajnikov, v Gavlanitidi pa, vzhodno od Genezareškega jezera, močna trdnjavnica Gamala. Nánjo obrne Vespazian sedaj vso pozornost. Res se Rimljanom posreči, pridreti v mesto, ali tu se jim uporniki ustavijo tako srčno, da se morajo Rimljani brzo zopet umakniti. Še le 23. oktobra si upajo trdnjavo zopet naskočiti in sicer sedaj z dobrim uspehom. Ko je glavna rimska vojska oblegala Gamalo, se je pa nekemu manjšemu oddelku posrečilo, polastiti se trdnjave ob gori Tabor.

Obleganje Gishale² prepusti Vespazian sinu Titu. Sam pa popelje 5. in 10. legijo čez zimo v Cezarejo, 15. pa v Skitopolj. Gishala Titu ni dala dosti opraviti. Že drugi dan, ko se je bilo začelo obleganje, mu meščani prostovoljno odpro vrata, ko je bil poveljnik Janez s četo Zelotov pobegnil iz mesta in odšel v Jeruzalem.

Tako je bila proti koncu leta 67. zopet vsa severna Galileja v rimski oblasti.

c) Zeloti v Jeruzalemu (68 do 69 po Kr.).

Slabi uspehi dosedanjega vojskovanja so silno poparili ljudstvo. Fanatična ljudska stranka je zvrčala krivdo vse nesreče na voditelje, ter jih spravila ob vso veljavo. Hotela se je tudi sama polastiti načelnštva, katerega ji pa dosedanji voditelji niso marali prepustiti mirnim

hočeš Neronu? Zakaj pač? Ali mar meniš, da bodo oni, ki pridejo do tebe za Neronom (Galba, Oton, Vitelij), ostali v svoji časti? Ti, Vespazian, bodeš cesar, ti in tale tvoj sin. Vkljeni me pa le nekoliko tesneje in záse prihrani; ne bodeš namreč gospodoval le meni, o cesar, marveč suhi zemlji in morju in vsemu človeškemu rodu. Zveži me pa še tesneje, vrzi me v najstrašnejšo ječo, če sem govoril le količkaj neresnice«. (Bell. Iud. 3, 8. 9.)

¹ Ταρχεαί ali Ταρχέα ima ime od glagola ταρχεύω, kar pomenja ribe soliti. Tu so namreč pripravljali ribe za kupčijo. Blizu razvalin je sedaj vas Kerak, pri kateri se izteka Jordan iz Genezareškega jezera.

² Gishala (גִּישָׁא הַלָּב, Guš-Halab, t. j. mastna zemlja; pridelovalo se je tu res izvrstno olje), danes el Džis.

potom. Zato je bilo po zimi l. 67. na 68. v Jeruzalemu grozovito medsebojno klanje meščanov, ki se da primerjati edino le z grozovitimi dogodki v francoski prekuciji leta 1789.

Načelnik ljudske stranke, ali kakor se je sama imenovala: Zelotov, je bil Janez iz Gishale. Pobegnil je bil iz Gishale, ko jo je Tit oblegal, ter pribežal s peščico prijateljev v začetku novembra l. 67. v Jeruzalem. Takoj je začel nagovarjati ljudstvo, naj le srčno pa neustraheno nadaljuje vojsko z Rimljani ter naj njemu popolnem zaupa. Posreči se mu res, pridobiti zase mladino. In ker je prihajalo v mesto vedno obilo bojaželnega ljudstva, je stranka Zelotov kmalu prevladala doseданje trezne načelnike. Najprvo odstranijo vse načelnike, ki so bili količkaj na sumu, da so prijazni Rimljanom. Zato zapro ali po ječah pomore mnogo najbolj plemenitih mož. Nato izvolijo s srečkanjem novega velikega duhovnika, ker so vsi dosedanja pripadali aristokratski stranki. Izvoljen je bil Fánija iz Afte, ki ni sicer prav nič umeval svojih dolžnosti; ali bil je izmed ljudstva in to je bilo dovolj.

Dosedanji načelniki, ki so skrbeli za red in mir v mestu: Jožef, sin Gorionov, imenitni Farizej Simon, sin Gamalielov, velika duhovnika Anan, sin Ananov in Jezus, Gamalielov sin, skušajo Zelotom s silo vzeti oblast iz rok. Obenem pa nagovarjajo ljudstvo, naj se otrese Zelotov.

Res pripomore neki govor velikega duhovnika Anana, da se precejšnja množica ljudstva vzdigne zoper Zelote. Ker Zeloti zapazijo, da so v manjšini, pobegnejo v notranje prostore templja ter zapro vrata za seboj. Ker načelniki ne marajo s silo ulomiti tempeljskih vrat, samo pazljivo čuvajo zajete Zelote.

Da bi se rešili iz zagate, pošljejo Zeloti skrivaj poslanca k bojevitim Idumejcem in jih prosijo, naj jim pridejo pomagat. Idumejci res pridrve pred Jeruzalem, ali ker je bilo znano, da so poklicani od Zelotov, jih stražarji ne puste v mesto. V noči po njihovem prihodu je bila strašna nevihta; vetrovi so tulili in lilo je v potokih. Ker so se bili stražarji pred nevihto skrili v varno zavetje, so se nekateri Zeloti skrivaj priplazili do mestnih vrat, jih odprli Idumejcem ter jih spustili v mesto. Takoj, ko so bili Idumejci v mestu, se je začelo ropanje in klanje. Zeloti pa jim pomagajo prav od srca. Sedaj se načelniki več ne morejo upirati Zelotom: fanatični brezbožneži so gospodarji v mestu. Posebno grozovito ravnaajo sedaj s plemiči, veljaki in bogatini. Vse dosedanje voditelje vstanka pomoré, češ, da so naklonjeni Rimljanom. Najprvo morata umreti velika duhovnika Anan in Jezus. Da bi mogli umor opravičiti vsaj na videz, posnemajo to pot šege in običaje sodnijskega postopanja. Ko pa je sodni zbor oprostil zatoženca Zaharija,

Baruhovega sina, zabodla sta oproščenca dva Zetota, norčujoč se iz njega, češ: »Tu imaš še najina glasova«¹.

Ko se Idumejci naveličajo moriti in ko se tudi prepričajo, da rodoljubni meščani nikakor niso izdajavci, kakor so jih obrekovali Zeloti, se ločijo od Zelotov in zapuste mesto. Sedaj pa začno Zeloti tem strašneje postopati in umoré kmalu tudi Goriona. Janezu iz Gishale se mora sedaj v mestu vse pokoriti.

V tem času, če ne že prej, so bežali tudi kristjani iz Jeruzalema. Zapustili so mesto vsled »božjega ukaza«² ter se preselili v neverniško in zato pred vojsko obvarovano mesto Pelo v Pereji, sedaj bržkone razvaline pri vasi Fahil³.

Vojskovodji so nagovarjali Vespaziana, naj takoj plane nad mesto. Menili so, da bodo lahko ukrotili razdvojene Jude. Drugače pa je sodil Vespazian. Njemu se je zdelo bolj modro čakati, češ, razdvojeni meščani bodo morili in slabili drug drugega, tako, da bode naposled treba le malo napora in mesto se bode moralo vdati. Zato pusti Vespazian Jeruzalem v miru in se obrne zoper Perejo. Še preden je nastopila pomlad, zapusti Cezarejo in zasede 4. marcija l. 68. Gadaro, ki si je bila sama izprosila rimsko posadko. Na to pa se zopet povrne v Cezarejo. Oddelek 3000 pešcev in 500 konjиков pod vodstvom Placida pridobi Rimljanom vso Perejo, izvzemši trdnjavo Maherunt. Spomladi pa zbere Vespazian zopet vojsko in gre z večjim delom iz Cezareje v Antipatrido, Lido in Jamnijo, pusti pred Emavzom peto legijo, z drugo vojsko pa ukroti Idumejo. Na to se zopet obrne mimo Emavza proti severu, gre skozi Samarijo mimo Neapolja (Sihem) zopet proti jugu in nato čez Koreje⁴ — kamor je došel 2. junija — v Jeriho. V Jerihi in Adidi⁵ pusti rimski posadki. Gerazo⁶ pa premaga in podjarmi Lucij Anij z majhno vojsko.

Dežela je bila sedaj podjarmljena; vzeti se je moralo še glavno mesto. Vespazian se vrne torej v Cezarejo, da se pripravi za obleganje Jeruzalema. Nenadoma pride glas iz Rima, da je umrl cesar Neron (9. jun. 68). Vespazian sklene mirovati toliko časa, dokler ne izvé,

¹ Nekateri razlagavci sv. pisma trdijo, da je ta Zaharija oni Zaharija, Barahijev sin, o katerem govori Jezus Kristus (Mat. 23, 35 in Luk. 11, 51); pa po krivici, kajti pri sv. Mateju in Luku omenjeni Zaharija je iskati v II. Paralip. 24, 20 ss.

² Euseb. Hist. eccl. III. 5, 2—3. Epiphan. haer. 29, 7.

³ Mogoče, da je Πέλλα samo pogrčeno semitsko ime פֶּהֶלָא (Pehílá).

⁴ Koreje (Koreae, Κορέαι), dandanes Kerāwa ob Wadi Faria pri jordanski dolini.

⁵ Adida v ravnini Sefela (אֲדִידָא = nižava) v zapadni Judeji. Bržkone stoji danes na istem mestu vas Hadiheh, vzhodno od Lide.

⁶ Ta Geraza ne more biti slavna heleniška Geraza v Deseteromestju, ker je zadnja bila brez dvoma na rimski strani.

kdo bode cesar. Ko je postal Galba cesar, pošlje Vespazian po zimi l. 68. na 69. sina Tita v Rim, da se cesarju v njegovem imenu vdanostno predstavi, mu zapriseže zvestobo ter ga poprosi ukazov, kako naj dalje vodi vojsko. Pa komaj pride Tit v Korint, izve, da je Galba umorjen (15. jan. 69). Zato se takoj vrne k očetu v Cezarejo. Vespazian tudi po tem dogodku ne izpremeni svojega ravnanja; še vedno čaka, kaj dovede skrita prihodnjost.

Vendar mora Vespazian prej, kot je mislil, zopet prijeti za orožje. Neki Simon Bar-Giora¹, t. j. prozelitov sin, po duhu in značaju podoben Janezu Gishalskemu, je v premirju nabral četo Zelotov, s katero je ropal po južnem delu Svete dežele ter je popolnoma oropal tudi Hebron. Vespazian zapusti torej, ko je počival celo leto, Cezarejo 5. jun. l. 69. ter si podvrže okraje Gofna in Akrabata², mesti Betel³ in Efraim⁴ ter dospe prav blizu Jeruzalema. Mesto Hebron je popolnoma razdejal tribun Cereal, ker se ni hotelo vdati Rimljanom. Razen Jeruzalema ter mest Herodij, Masada in Maherunt je bila sedaj vsa Palestina v rimski oblasti.

Še preden si je bil podvrigel Vespazian večji del Judeje in Idumeje, je prihrumel Simon v Jeruzalem, kjer so ga sprejeli z velikim veseljem. Do pomladi l. 69. je gospodoval v Jeruzalemu siloviti Janez iz Gishale. Pod njim so se godile v mestu strašne reči. Ljudstvo je komaj čakalo rešitve. Da bi se Janeza odkrižali čim prej, povabijo Simona na pri-govarjanje velikega duhovnika Matija, naj pride s svojo četo v mesto. Meseca aprila l. 69. pride res v mesto, a Janeza ne more pregnati. Meščanje so menili, ko so poklicali Simona, da bode pregnal Janeza ter vpeljal v mestu zopet red; ali zmotili so se. Namesto enega trinoga so imeli sedaj dva, ki sta se sicer ruvala med seboj, a roparja sta bila oba enaka. Ni čuda, da so zlasti bogati meščanje morali v tem času prestati veliko hudega.

Vespazian se je bil komaj povrnil v Cezarejo, ko se je razširila novica, da je Vitelij proglašen za cesarja. Pa kaj se zgodi? Legije v Egiptu, Palestini in Siriji se domenijo, da hočejo imeti za cesarja Vespaziana, in res ga 1. julija l. 69. proglase v Egiptu. Preden poteče pol meseca, ga pripozna za cesarja ves vzhodni del rimske države.

¹ סִימֹן בַּר־גִּיּוֹרָא je aramejska oblika za גִּיּוֹרָא = prozelit, prišlec, izpreobrnjenec.

² Gofna je bila ob cesti iz Jeruzalema v Neapolj (Sihem), sedaj Džifna; Akra-bata, še bolj proti severu, sedaj Akraha.

³ V Betelu je bilo v starih časih izraelsko svetišče. Mesto je bilo 12 rim. milj severno od Jeruzalema, sedaj Bêtin.

⁴ Efraim je ono mesto, kamor se je Gospod umaknil sovražnim Judom kratko pred trpljenjem (Jan. 11, 54). Bilo je 20 rimskih milj severno od Jeruzalema in 5 milj vzhodno od Betela.

Vespazian se je moral od sedaj pečati z imenitnejšimi rečmi, kot je bilo nadaljevanje vojske z upornimi Judi. Zato potuje v Berit, kjer se mu kot cesarju poklonijo odposlanci iz Sirije in sosednjih dežel. Od tod se napoti v Antiohijo. Muciana odpošlje po suhem z vojsko proti Rimu, sam pa odjadra v Aleksandrijo. Tu izve, da je zmagala v Rimu njegova stranka in da je Vitelij umorjen (20. dec. 69). V Aleksandriji ostane do začetka poletja l. 70. Sin Tit pa, ki dobi od očeta povelje, nadaljevati vojsko z Judi, se pomika proti Palestini.

V Jeruzalemu so postale razmere neznosne. Namesto dveh strank: Janezove in Simonove, so imeli sedaj tri. Od stranke Janezove se je namreč odcepila nova stranka pod vodstvom Eleazarja, sina Simonovega. Simon gospoduje v Zgornjem mestu in velikem delu Spodnjega mesta, Janez na tempeljskem griču in Eleazar v notranjem tempeljskem dvoru. V zaslepljeni strasti zažge ena stranka celo veliko zalogo žita, da se je ne bi polastila nasprotna stranka; ni pa pomislila, da s tem spodkoplje tla sebi in rojakom za čas obleganja. Ko torej Jeruzalemtci tako med seboj divjajo, pripravlja Tit vse potrebno za obleganje.

d) Obleganje Jeruzalema (70 po Kr.).

Titova vojska je štela štiri legije. Razen pete, desete in petnajste legije, katere je prevzel po očetu, je dobil še dvanajsto, ki je bila tako nesrečno začela vojsko. Poleg teh štirih legij je imel še pomožne čete onih vladarjev, ki so bili zvezani z Rimljani. Peto legijo je vodil Sekst Cereal (Sextus Cerealis), deseto Larcij Lepid (Larcus Lepidus), petnajsto Titij Dobrotni (Tittius Frugi). Poveljnikovega imena dvanajste legije nam ni ohranila zgodovina. Vrhovni svetovavec vojskovodju Titu je bil nekdanji oskrbnik Judeje, Tiberij Aleksander. Enemu delu vojske naroči Tit, naj pride pravočasno pred Jeruzalem ter se tam združi z njim. Glavno vojsko je vodil namreč iz Cezareje Tit sam ter prišel z njo nekoliko dni pred Veliko nočjo l. 70. pred jeruzalemsko ozidje.

Ko si je deseta legija, prišedša od Jerihe, stavila na Oljiski gori taborišče, so jo napadli Judje s tako silo, da bi bila poražena, če bi ne bil prišel pomagat Tit, ki jo je ustavil, Jude pa zapodil v mesto.

Strankarski boji v Jeruzalemu pa tudi sedaj še ne ponehajo. Ko so se Rimljani že utaborili pred mestom, spoprimejo se Judje med seboj o velikonočnih praznikih. Stranka Eleazarjeva je namreč odprla božjepotnikom vrata v tempeljski dvor. Janez iz Gishale pa porabi to priliko, da vtihotapi med božjepotnike več svojih privržencev s skritim orožjem. Ti napadejo tihotapsko Eleazarja in njegove pristaše, ki so bili preslabi, da bi se bili mogli braniti. Zato se umaknejo s tempeljskega dvora. Od sedaj sta torej v Jeruzalemu samo dve stranki: Janezova in Simonova.

Tit napade mesto s severne strani, kar je bilo najprimerneje. Šele sedaj, ko so jeli skakati v zidovje stenolomi, jenjajo strankarske praske v mestu. Janezova in Simonova stranka se namreč združita ter skupno napadata rimsko vojsko. Po petnajstdnevnem trudapolnem naskakovanju razruši stenolom na nekem kraju zid. Rimljani udero takoj v predmestje Bezeto ali »Novo mesto« 7. maja l. 70., in začno takoj napad na drugi zid. Po petdnevnem naskakovanju poruši stenolom tudi ta zid. Tit udere urno v staro predmestje; mora se sicer hitro umakniti, vendar se ga čez štiri dni zopet polasti ter ga stalno obdrži.

Sedaj začne Tit graditi po dva okopa proti Zgornjemu mestu in proti gradu Antoniji. Vsaka legija mora enega zgraditi. Zgornje mesto brani Simon Bar-Giora, Antonijo pa Janez iz Gishale. Ko so se gradili nasipi, pozove Tit meščane po Jožefu Flaviju, naj se podajo mirno. Seveda je ta poziv brezuspešen, četudi že nedostaje živeža v mestu. Marsikateri revež pride iz mesta, iskat si živeža. A kogar Rimljani zasačijo, ga — drugim v strah in svarilo — križajo na očitnem, daleč vidnem kraju ali pa ga zapode v mesto s potrtimi udi. 29. maja so dodelani okopi. Simon in Janez skušata pokončati trudapolno in dolgotrajno delo. Ona nasipa, ki sta bila obrnjena proti Antoniji, pokonča Janez iz Gishale. Izkoplje namreč pod okopoma podzemeljski rov ter ga podpre samo z lesenimi tramovi, katere sedaj zažge. Ko so zgoreli tramovi, se vdere prst in za njo seveda tudi nasipa. Dva dni pozneje zažge Simon tudi nasipa proti Zgornjemu mestu ter ju pokonča.

Tit sklene sedaj krog in krog mesta postaviti nasip iz debelega kamenja (τειχος). Nameraval je s tem preprečiti, da se ne bi mogla nobena reč, zlasti živež, v mesto dovažati; hotel je namreč mesto prisiliti, da bi se vdalo vsled lakote. Močno delo je dogotovljeno nepričakovano hitro, namreč v treh dneh. Številne straže skrbe od sedaj naprej, da nikdo ne more niti v mesto, niti iz mesta. V malo dneh nastane v mestu velika lakota. Če je samo polovica tega resnična, kar nam pripoveduje Jožef Flavij¹ o strašni tedanji lakoti, nam mora pre-tresti mozeg in kosti.

¹ Onih, ki so po mestu lakote pocepali, je bila neštevilna množica. »Kaj vse so pretrpeli, se ne more popisati. Če se je le slutilo, da je v kaki hiši še kaj živeža, takoj se je tja vdrla vsa množica, ki je za to izvedela, in začela se je prava, večkrat krvava vojska za drobtine. Lakota jih je silila jesti in žvečiti vse, karkoli so dobili, večkrat tudi take reči, za katere ne marajo niti najbolj umazane živali. Grizli in žvečili so celo usnjate pasove in jermene s svojih črevljev ter usnjene obšitke svojih ščitov. Znano je grozno dejstvo, da je neka Marija, hči imenitnega in nekdanj bogatega Eleazarja, doma iz Bet-Ezôba v Pereji, vsled lakote zadavila, spekla in snedla lastnega dojenčka.« (Prim. Bell. Iud. 6, 3. 3—4.) Izpolnilo se je takrat, kar je Bog zažugal večkrat v Starem Zakonu, n. pr. Lev. 26, 29: »Ako me še potem ne boste poslušali, temveč mi boste nasprotovali, se bom vzdignil tudi jaz nad vas v sovražnem srdu

V večjo varnost napravi sedaj Tit še štiri nasipe nasproti gradu Antoniji. Janez iz Gishale poskuša sicer 1. julija pokončati tudi te nasipe, a mu izpodleti. To Rimljane izpodbode, da začno iznova s stenolomi podirati zid. En zid sicer porušijo, v Antonijo pa vendarle ne morejo, ker je bil dal Janez za prvim zidom sezidati še drugega. 3. julija poskuša srčen vojak Sabin z enajstimi tovariši priplezati na zid; a sovražniki ubijejo njega in tri tovariše. Isto poskuša 5. julija 20—30 drugih junakov. Po noči splezajo na zid in potolčejo prve straže. Tit udari za njimi in prepodi Jude iz Antonije na tempeljski dvor. Od tu se morajo sicer Rimljani urno umakniti, vendar se ustavijo v Antoniji, katero porušijo v naslednjih dneh.

Četudi sta divjali med Judi vojska in lakota, sta se vendar še vsak dan redovito opravljali jutranja in večerna daritev. 17. julija pa se po Janezovem ukazu ustavijo vse daritve, ne sicer, ker je morda nedostajalo darov, ampak ker je nedostajalo mož¹, ki bi bili mogli darovati; vsi so namreč morali v boj zoper Rimljane. Ker je brezuspešen nov poziv Jožefa Flavija, naj se Judje vdajo, se začne Tit pripravljati, da z vso silo naskoči na utrjeni tempeljski dvor. Polasti se najprvo velikega dvora nevernikov, požgavši vrata, ki so bila v močnem zidovju. Prihodnjega dne (9. avgusta) se posvetuje z drugimi vojskovodji, kaj naj stori s templjem. Sklene se, da se tempelj ohrani². Ko pa Judje naslednjega dne (10. avgusta) dvakrat hitro zapored z notranjega dvora naskočijo Rimljane, ki so gasili goreče hodnike ob zidovju velikega dvora, jih Rimljani po drugem naskoku zapodé nazaj na notranji dvor. Nekaj rimskih vojakov pridere za Judi tudi na notranji dvor in neki vojak vrže gorečo bakljo na tempeljsko lopo. Ko izve Tit, kaj se je zgodilo, urno priskoči, za njim pa drugi načelniki in vojaki. Tit takoj ukaže pogasiti ogenj v oni lopi. Ukaz pa se v ropotu presliši in ogenj se širi čim dalje bolj po tempeljskih prostorih. Tit upa vendar še rešiti vsaj notranje tempeljske dele; zato ukaže iznova gasiti. Vojaki so pa tako razjarjeni, da več ne poslušajo njegovih ukazov. Ne le, da ne gasé, marveč še zažigajo na novih krajih. Krasna stavba je kmalu vsa v plamenu. Titu se še posreči, ogledati svetišče, preden ga je obliznil zubelj³.

in vas bom sedemkrat hujše tepel zavoljo vaših grehov, tako da boste jedli meso svojih sinov in svojih hčerâ». (Prim. Deut. 28, 53; Jerem. 19, 9; Ezech. 5, 10; Thren. 2, 20; Bar. 2, 3). — O podobnih groznih dejanjih, kakršna nam pripoveduje Jožef Flavij, čitamo tudi v starejši sveti zgodovini, n. pr. pri obleganju Samarije (IV. Reg. 6, 28. 29, in pri obleganju Jeruzalema po Kaldejcih (Thren. 4, 10).

¹ Ἀνδρῶν ἀπορία (Bell. Iud. 6, 2. 1). — ² Bell. Iud. 6, 4. 3.

³ Po poročilu Jožefa Flavija (Bell. Iud. 6, 4. 5) je zgorel tempelj 10. avgusta. Rabinsko poročilo, ohranjeno v Talmudu (Mišna Taanit, IV. 6), pa trdi, da je zgorel

Rimljani pomoré sedaj, karkoli zaloté: otroke in starce, duhovnike in neduhovnike. Strašen ogenj neté še navlašč, da vpepeli, kar je zgorljivega. Vendar pa se posreči Janezu iz Gishale s četo Zelotov ubežati v Zgornje mesto. Še preden pogori tempelj docela, razvijejo rimske legije zastave na tempeljskem dvoru in pozdravijo vojskovodja kot »imperatorja«¹.

Tempelj je torej porušen. Držalo pa se je še Zgornjo mesto, zadnje pribežališče oblegancev. A tudi to se mora vdati napósled. Tit pozove namreč iznova Simona in Janeza, naj se vdasta. Obleganca zahtevata, da bi se smela s tovariši umakniti prosta. Tit ne privoli tega; pač pa ukaže zažgati one mestne dele, koder so gospodarili Rimljani, zlasti pa Oflo in Spodnje mesto do studenca Siloa. Medtem pa Zeloti moré in ropajo v Zgornjem mestu.

Da se obleganci vdajo prostovoljno, ni bilo misliti. Zato začne Tit iznova delati nasipe in sicer na severozapadnem vogalu Zgornjega mesta pri Herodovi palači, pa na severovzhodnem vogalu blizu Ksista. 20. avgusta začno delati okop, dokončajo ga 7. septembra. S stenolomi porušijo sedaj vojaki kmalu toliko zidu, da morejo v mesto, zlasti ker se jim obleganci v obupnem položaju več ne ustavljajo resno. Nekateri med njimi izkušajo uiti skozi zid pri studencu Siloa. Rimljani pa jih zapodé. Beguni se skrijejo v podzemeljska hodišča. Medtem se polasté Rimljani vsega Zgornjega mesta. Veselo pevajoč zmagoslavne pesmi, razvijejo zastave; potem pa moreč in požigajoč hité po mestu, da si naropajo dosti plena.

Celih pet mesecev so morali Rimljani oblegati mesto, priboriti si z največjimi napori utrdbo za utrdbo, da so si 8. septembra osvojili vse mesto. Tako se je kmalu pa strašno izpolnila prerokba Gospodova, katero je jokajoč izrekel na cvetno nedeljo²: »Prišli bodo dnevi nad te, in tvoji sovražniki te bodo obdali z nasipom in te bodo oblegli in stiskali od vseh strani; in bodo v tla pomandrali tebe in tvoje otroke v tebi, in ne bodo pustili v tebi kamena na kamenu, ker nisi spoznalo časa svojega obiskanja«. Celo neverni Rimljani, na katere ni vplivala Gospodova prerokba, so primerjali judovsko vojno in razdejanje Jeruzalema s porazom Kartagine in Numancije.

Grozna usoda je zadela one Jude, ki so si ohranili življenje v tistih strašnih dnevih. Enajst tisoč jih je umrlo lakote; krog deset tisoč

v predvečer 9. avgusta, torej po našem štetju 8. avgusta. Judje imajo torej za usodni dan tisti dan, ko je ukazal Tit požgati vrata tempeljskega dvora. Po rabinski tradiciji se je to zgodilo neko soboto večer.

¹ Bell. Iud. 6, 6. 1. Suet. Tit. 5. Dio Cass. 66, 7. Oros. 7, 9. 6. O pomenu tega dogodka prim. Mommsen, Imperatortitel des Titus (Wiener Numismat. Zeitschrift zv. III., 1871, str. 458—478). — ² Luk. 19, 42—44.

— večkrat do petsto na dan — so jih Rimljani pohrómili, bičali in križali na višavah krog Jeruzalema. Napósled je nedostajalo celo lesa za križe in prostora za križanje. Mnogim so rimski vojaki prerezali trebuhe, ker so sumili, da so požrli zlatih denarjev. Mladičice in deklice, mlajše kot petnajst let, so segnali skupaj kot čredo ovac, barbarsko jih pregledávali in prodajali v sužnost. Odrasle može so poslali zvezane v egiptovske kamenolome, kjer so kmalu pomrli vsled napornega dela in nasilstva, ali pa so jih prihranili, da so se po raznih mestih v gledališčih na življenje in smrt borili z gladiatorji ali divjimi zvermi. Sedemsto najlepših, najmočnejših in najbolj plemenitih Hebrejcev pa je vlekkel Tit v Rim, kjer so morali spremljati zmagovavčev slavnostni sprevod, in kjer so napósled večinoma pustili glavo pod sekiro. 97.000 Judov so odpeljali Rimljani iz domovine. 115.000 trupel so spravili v dveh mesecih in pol iz mesta pri enih samih vratih; 600.000 so jih pometali črez zidovje. Več kot 1.000.000 Hebrejcev je bilo pomorjenih v tej vojni. Titov slavlólok v Rimu priča še danes o tej največji žalóigri sveta.

Med ubežniki, ki so vsled lakote polagoma prihajali iz podzemskih hodnikov, je bil tudi Janez iz Gishale. Janez poprosi Tita, naj mu je milostljiv. Res se ga Tit usmili, da ga ne usmrti; dá ga pa zapreti v dosmrtno ječo. Črez nekaj časa vjamejo Rimljani tudi Simona Bar-Giora. Tit ga odloči, da bode povelíčeval zmagoslavje v Rimu. Mesto Jeruzalem, kar ga je bilo še ostalo, Rimljani porušijo; pusté samo tri stolpe Herodove palače: Hipik, Fazel in Mariamo¹ ter del mestnega ozidja. Stolpi naj bi pričali potomcem o utrjenosti mesta, zid pa naj bi bil posadki v obrambo.

e) Dogodki po vojski (71 do 73 po Kr.).

Dočim je ostala sedaj deseta legija kot posadka v Jeruzalemu, je odpotoval Tit z ostalim delom vojne v Cezarejo Palestinsko. Tu shrani bogati plen in zapre po ječah vjete Jude. Odtod potuje v

¹ Od treh stolpov Herodove palače se je ohranil eden še do danes; navadno pravijo, da Hipik; Schick pa trdi (*Zeitschrift des deutschen Palaestina-Vereines*, I., 226 ss.), da se je ohranil Fazel. — Imenujejo ga »stolp Davidov«. Prim. o njem dr. Fr. Lampetovega »Jeruzalemskega romarja« str. 155 s. — Marijin častni naslov v lavretanskih litanijah: »Stolp kralja Davida«, pa je povzet iz ženinevega slavo-speva na lepoto neveste v Visoki pesmi (4, 4): »Tvoj vrat je kakor Davidov stolp, ki je zidan, da ima branila; na njem visi tisoč škitov, vse orožje močnih«. Stolp, s katerim ženin primerja nevesto, je sezidal David, premagavši Jebuzite (I. Paralip. 11), ob zidovju Jeruzalema kot trdnjavo sionskemu gradu, v brambo zoper sovražnike. Bil je stolp močna, trdna in visoka stavba, ki je v nevarnostih bila Sioncem tudi varno prebivališče. Sv. cerkev moli k Mariji: »Bodi nam trden stolp zoper sovražnike!« Po Bogu je Marija tak trden stolp v vseh nevarnostih življenja.

Cezarejo Filipovo, kjer se mora en del jetnikov boriti z zvermi in se izkušati v gladiatorskih igrah. V Cezareji Palestinski, kamor se zopet vrne, praznuje rojstni dan brata Domiciana (24. oktobra) z velikimi igrami. Še večje svečanosti napravi na očetov rojstni dan (17. novembra) v Beritu v Feniciji. Tukaj se pomudi dalj časa; potem pa odide v Antiohijo. Med potom napravlja po vseh mestih velike igre, pri katerih morajo nastopati judovski jetniki kot gladiatorji. V Antiohiji se ne mudi dolgo, ampak kmalu odpotuje v Cevgmo (Ζεύμω) ob Evfratu; odtod pa zopet nazaj v Antiohijo in potem v Egipet. V Aleksandriji odslovi legije. Izmed jetnikov izbere 700 najvrlejših ter jih odloči, kakor smo že omenili, za zmagoslavni sprevod. Za ta sprevod se odločita seveda tudi načelnika upornikov: Simon Bar Giora in Janez iz Gishale. Tit odjadra potem v Rim. Oče in ves narod ga sprejme z nepopisnim veseljem. Skupno z očetom in bratom slavi (l. 71.) zmago, dasi je priznal senat vsakemu posebno zmagoslavje¹.

¹ O zmagoslavju pripoveduje Jožef Flavij (Bell. Iud. 7, 5. 4—6) nekako takole: Vojna pod vodstvom svojih vojvod je bila po noči postavljena v vrstah pred Izidinim templjem, kjer sta prenočila cesarja. Ko napoči dan, prideta iz templja Vespazian in Tit z lovorovim vencem na glavi in v škrlatasti opravi ter korakata k Oktavijinemu hodniku, kjer ju čaka senat, drugi dostojanstveniki ter plemiči. Pred hodnikom se cesarja usedeta na stole od slonove kosti, ki sta bila postavljena na pripravljenem odru. Sedaj začno pred cesarjema nastopati vojaki, slaveč njune zmage med glasnimi vskliki navdušene množice. Vojaki niso oboroženi; oblečeni so v svilenih oblačilih, ovenčani z lovorjem. Vespazian dá znamenje, da naj ljudstvo neha vsklikati. Ko postane vse tiho, vstane Vespazian, si zakrije obraz in opravi molitev. Isto stori za njim Tit. Sedaj ogovori Vespazian narod, vojaki pa odkorakajo k običajni pojedini. Vespazian stopi s Titom pod hodnik, kjer se nekoliko okrepečata. Potem se preoblečeta v obleko za zmagoslavni sprevod in darujeta. Po daritvi se prične sprevod, najprvo skozi gledališče, da je moglo občudovati krasne prizore ljudstvo, ki se je bilo tam zbralo. Ne da se popisati raznoličnost in krasota prizorov. Karkoli so kdaj imeli posamezniki umetnin in dragocenosti, je bilo skupaj zneseno ta dan, da se je tembolj kazalo veličje rimskega cesarstva. Okraskov od zlata, srebra in slonove kosti si mogel gledati v vseh oblikah, pa ne kot posamezne dragocenosti slavnostnega spreveda, ampak kakor bi bili tekoča reka. Oblačila so bila iz najboljšega škrlata, babilonsko-umetno vezena. Bliščečih biserov v zlatevence nanizanih, ali drugače nabranih, so nosili toliko, kakor bi bili brez vrednosti. Za tem lepoticjem so nosili velike, umetno izdelane kipe bogov. Za njimi so v sprevodu vodili čudovito ozaljšane živali raznih vrst. Vsi nosilci dragocenih reči so bili oblečeni v škrlat in okrašeni z zlatim lepoticjem. Tudi vojaki, ki so se udeleževali slavnostnega spreveda, so bili bogato okrašeni. Celo vjeti Judje so vzbujali zanimanje; njih pisana oprava pa je odvracala pozornost gledavcev od sestradanih postav in obrazov. Najbolj pa si se moral čuditi krasnim baldahinom, ki so bili za nosače skoro pretežki. Bili so po trikrat in štirikrat izbočeni, umetno izdelani in prepreženi s preprogami, vezeni z zlatom in okrašeni z zlatim lepoticjem in slonovo kostjo. V vezeninah je bil tu upodobljen opustošen kraj, tam cele vrste ubitih vojakov; tu begunci, tam jetniki;

Med zmagoslavjem so odpeljali po starem običaju vojskovodja sovražnikov Simona Bar-Giora v ječo in ga tam obglavili¹.

Tit je vsekako imel pravico do zmagoslavja, ker si je bil prisvojil glavno mesto Jeruzalem, dasi Palestina še ni bila podjarmljena popolnoma. Trdnjave: Herodij (Ἡρώδειον), Maherunt (Μαχαροῦς) in Masada² so bile namreč še pod oblastjo upornikov. Podjarmil naj bi jih sedanji cesarski namestnik v Palestini Lucilij Bas (Lucilius Bassus). Herodij premaga izlahka; dalj časa pa mora oblegati Maherunt; vendar se mu naposled posreči, vzeti tudi to mesto. Preden pa začne oblegati zadnjo trdnjavo, namreč Masado, umre. Naslednik Flavij Silva (Flavius Silva) dobi nalog, ukrotiti še Masado. V tej trdnjavi so se bili takoj v začetku vojske utaborili in do sedaj obdržali Sikariji, katere je vodil Eleazar, sin Jajrijev, potomec Juda Galilejca. Obleganje je bilo silno težko in zamudno, ker je bila trdnjavica sezidana na visoki, silno strmi skali. A rimski premoči se je naposled vendarle morala ukloniti.

Ko Eleazar vidi, da se več ne more ubraniti rimskemu naskoku, pregovori svoje privržence, da pomoré najprvo vse svojce, potem pa da pokoljejo še drug drugega. Tako se res tudi zgodi. Ko dospó

tu je bilo upodobljeno, kako rušijo stenolomi neizmerno visoke zidove in stolpe, tam, kako plezajo zmagovavci na utrjene nasipe; tu, kako trdosrčni vojaki mesarijo in koljejo ljudi, ki se ne morejo braniti, tam pa, kako gorijo templji, kako padajo kameni s podirajočih se hiš na nesrečne ljudi, tam zopet, kako napeljujejo vodo, da bi gasili strašen ogenj. Vse to so morali Judje izkusiti in pretrpeti. Celo neukim so bile slike dovolj umljive. Pri vsakem baldahinu je korakalo po nekaj voditeljev upora v tisti vrsti, kakor so bili vjeti. Za baldahini so vozili veliko bark, obloženih z bogatim judovskim plenom. Vse pa so prekosile svete posode iz jeruzalemskega templja, namreč silno dragocena zlata miza, zlati svetilnik posebne vrste, z deblom v sredi, spodaj pritrjenim; od katerega so se cepile na vsaki strani po tri veje, ki so nosile na koncih bronaste svetilke, vseh skupaj sedem... Nazadnje pa knjiga postave božje. Potem so nosili možje kip boginje Zmagovavke od zlata in slonove kosti. Za njim se je peljal Vespazian na slavnostnem vozu, za njim pa Tit in zraven njega je jahal na iskrem konju Domician, krasno oblečen.

Slavnostni sprevod se pomika k Jupitrovemu templju na Kapitolu. Ko dospó pred tempelj, se ustavijo, ker je tako veleval običaj, dokler ne naznani klicar, da je mrtev sovražni vojskovodja. Ko klicar naznani, da je mrtev Simon Bar-Giora, zažene množica veseli krik.

Sedaj se začne slavnostna daritev. Ko Vespazian in Tit opravita daritev in odmolita predpisane molitve, se vrneta v svojo palačo...

Vse mesto je praznovalo ta dan kot praznik zahvale, da se je srečno dokončala vojska, da je nehala domača vojska, da se obeta blagovita bodočnost.

¹ Bell. Iud. 7, 5—6. Dio Cass. 66, 7. Misliti moramo na mamertinsko ječo, ki je bila — kakor trdi Livij — ob »Forumu«.

² Masado (מַסָּדָה, gorska trdnjava) je bil utrdil že veliki duhovnik Jonatan. Herod Veliki jo je utrdil iznova. Bila je ob Mrtvem morju blizu zapadnega brega, ne daleč od Engadi. Danes je na tistem mestu vas Sebbeh, južno od Engadi.

Rimljani v trdnjavo, opazijo šele, da so bivši obleganci vsi mrtvi. Tako je prešla zadnja zaslomba judovskih upornikov v roke Rimljanov¹.

Ko se je vdala Masada, je bilo samo še nekaj nemirov v Aleksandriji in Kireni. Aleksandrijski nemiri so povzročili, da so Rimljani zaprli Onijev tempelj v Leontopolju².

Usodo Palestine pa je že bil odločil poraz pri Masadi. Deželo je obdržal Vespazian kot zasebno last in jo razdelil v zakup na svoj račun. Samo 800 veteranom je dal v last po nekoliko zemljišča v Emavzu blizu Jeruzalema³. Davek dveh drahem na leto, katerega so morali Judje dosedaj plačevati svojemu templju⁴, so morali zanaprej oddajati templju kapitolskega Jupitra. Prebivavci Palestine so silno obubožali in njih število se je silno skrčilo v sedemletni vojski. Tudi niso več imeli domačih oblastnikov. Edino središče, ki jih je še družilo, je bila »postava«. Zato so jo v naslednji dobi izpolnovali zelo zvesto, v trdni nadi, da jih bode Jehova kmalu rešil rimskih oblastnikov. Še vedno so namreč pričakovali Mesija, ki bode popolnoma premagal Rimljane, ustanovil mogočno kraljestvo ter si podvrgel vse narode po svetu.

f) Po rimsko-judovski vojski (70—100).

Ko je Vespazian dobil nalog, naj ukroti uporne Jude, je postal ob enem samostojen cesarski namestnik v Palestini, ki se je tedaj ločila od Sirije. In ločena od Sirije je ostala Palestina tudi po končani vojski. Postala je samostojna pokrajina in dobila ime Judeja. Ker je imela za posadko samo eno legijo⁵ in še nekaj pomožnih čet, je bil njih vojni poveljnik ob enem cesarski namestnik v pokrajini. Iz raznih zgodovinskih poročil moramo sklepati, da so imeli cesarski namestniki te dobe pretorsko dostojanstvo. Šele pozneje, bržčas od cesarja Hadriana naprej, ko so poslali Rimljani še drugo legijo⁶ v Judejo in ni bil legijski legat ob enem tudi cesarski namestnik, so upravljali pokrajino možje konzulskega dostojanstva.

Niso nam pa znani vsi cesarski namestniki te dobe. Vemo namreč samo za nekatera imena. Prve tri, ki so bili v Judeji že za rimsko-judovske vojske (70—73 po Kr.), smo imenovali že v prejšnjem odstavku. Bili so namreč:

1. **Sekst Vetulen Cereal** (Sextus Vettulenus Cerealis). Vodil je med obleganjem Jeruzalema peto legijo. Po odhodu Titovem je ostal v Judeji kot načelnik posadke, torej desete legije in njej pridelenih pomožnih čet. Odstopajoč je izročil poveljništvo Luciliju Basu.⁷

¹ Bell. Iud. 7, 9. 1, kjer se kot smrtni dan masadske posadke navaja 15. Ksantikos (Nizan, april), torej judovska Velika noč.

² Bell. Iud. 7, 10—11. — ³ Bell. Iud. 7, 6. 6. — ⁴ Prim. Mat. 17, 23—26.

⁵ Leg. X. Fretensis. ⁶ Leg. VI. Ferrata. ⁷ Bell. Iud. 7, 6. 1.

2. **Lucilij Bas** (Lucilius Bassus) je premagal in osvojil trdnjavi Herodij in Maherunt. Umrl je kot cesarski namestnik.¹ — Pod njim je služil prokurator L. Laberij Maksim (L. Laberius Maximus).²

3. **L. Flavij Silva** (L. Flavius Silva Nonius Bassus) je osvojil trdnjavo Masado. L. 81. po Kr. je postal konzul.

4. **M. Salviden** (M. Salvidenus) krog l. 80 po Kr. Pod Domicianom je bil prokonzul v Bitiniji.

5. **Kn. Pompej Longin** (Cn. Pompeius Longinus) l. 86. po Kr.

6. **Atik** (Atticus) krog l. 107 po Kr. V dveh fragmentih Hegeziovih, katera nam je ohranil cerkveni zgodopisec Evzebij, se poroča, da je drugi jeruzalemski škof Simeon umrl kot mučenik pod cesarjem Trajanom in namestnikom Atikom.³

7. **Kv. Pompej Falkon** (Qu. Pompeius Falco) krog leta 107 ss. Znan je iz pisem Plinija ml.⁴

8. **Tiberian** (Tiberianus) krog l. 114.⁵

9. **Luzij Kviet** (Lusius Quietus), krog 117 po Kr. Prej je bil vojskovodja v Mezopotamiji, kjer je zatrl judovski upor.⁶ Odstavil ga je cesar Hadrian in kmalu potem ga je dal umoriti.⁷

10. **Tinej Ruf** (Tineius Rufus), l. 132 po Kr. Ko se je uprl Bar-Koheba, je bil Ruf cesarski namestnik v Judeji.⁸ Da bi se upor zatrl, je bil poslan v Judejo tudi tedanji sirski cesarski namestnik Publicij Marcel (Publicius Marcellus).

11. **Julij Sevr** (Iulius Severus) l. 135 po Kr. — Šele njemu se je posrečilo udušiti zadnji judovski upor. Poslan je bil v Judejo iz Britanije, kjer je bil dotlej cesarski namestnik.

12. V zapisnik cesarskih namestnikov Judeje spada tudi **Kl. Patern Klemencian** (Claudius Paternus Clementianus),⁹ ki je bil prokurator in namestovavec umrlega ali odpoklicanega cesarskega namestnika. Ne vemo pa dobe njegovemu službovanju.

¹ Bell. Iud. 7, 8. 1. ² Bell. Iud. 7, 6. 6.

³ Euseb. Hist. eccl. III., 32, 3: Ἐπὶ Τραϊανοῦ Καίσαρος καὶ ὑπατικοῦ Ἀττικοῦ, ibid. III., 32, 6: Ἐπὶ Ἀττικοῦ τοῦ ὑπατικοῦ. V kroniki Evzebijevi se stavi ta dogodek v 10. leto Trajanovo (107 po Kr.) — Čudno je za Atika zaznamovanje: ὑπατικός, ko so vendar drugi cesarski namestniki to službo tistikrat opravljali pred konzulatom. — Prim. o Simeonu str. 77 s.

⁴ Epist. I., 23; IV., 27; VII., 22; IX., 15.

⁵ Janez Malalas (ed. Dindorf pg. 273) navaja neko pismo, katero je pisal Tiberian, namestnik »Palestine prve (!)«, Trajanu, ko se je mudil v Antiohiji, l. 114 po Kr. Tiberian stavi v pismu cesarju pred oči, da kristjani nespametno kar sami hité v mučeništvo, in prosi za navodila, kako naj se vede. Vsled tega ukaže Trajan njemu in vsem drugim oblastnjam po cesarstvu, naj nehajo preganjati kristjane.

⁶ Euseb. Hist. eccl. IV., 2. 5. ⁷ Dio Cass. 69, 2.

⁸ Euseb. Hist. eccl. IV., 6. 1. ⁹ Corp. Inscr. Lat. t. III. n. 5776.

Prestolnica cesarskega namestnika je bila, kot že prej pod prokuratorji, Cezareja, imenitno pristanišče, katero je bil sezidal Herod Veliki.

Vespazian jo je spremenil v rimsko kolonijo,¹ ki se je uradno imenovala: Colonia prima Flavia Augusta Caesarensis ali Caesarea. — Jeruzalem je bil tako razdejan, da si prišleci niti misliti niso mogli, da so tam kdaj bivali ljudje². V tej dobi je bilo mesto samo rimski ostrog, v katerem je bila utaborjena deseta legija.

Kako je Vespazian sicer uredil deželo in mesta, ne moremo natančneje določiti, ker ne dostaje poročil. Da je v Judeji ustanovil vojaško kolonijo Emavs, smo zgoraj³ povedali. V Samariji se je povzdignila Flavia Neapolis⁴ na mestu sela, katero imenuje Jožef Flavij⁵ Maborta ali Mamorta v neposrednji bližini starega Sihema, radi česar se navadno istoveti s Sihemom. V dobi poznejših cesarjev je bila Flavia Neapolis med največjimi mesti Palestine. Prebivalci mesta so bili večinoma neverniki. Na denarjih, kovanih v tem mestu za cesarja Hadriana in pozneje, nahajamo vpodobljeno goro Garizim (Γαριζὶν ali Γαριζείν) in na njenem vrhu tempelj, posvečen po sporočilu Damascija⁶ vsevišnjemu Jovu. — V dobi Nervovi ali Trajanovi je bila sezidana Kapitoljada (Capitolias) v Deseteromestju. — Hadrian je pozidal Elijo (Aelia) na mestu Jeruzalema, kar bomo še posebej opisali pozneje.

Vse bolj pa je vplivalo razdejanje Jeruzalema na domače in zlasti versko življenje judovskega ljudstva. Ni bilo več sinedrija⁷, ne več daritev⁸; to sta dejstvi, ki sta korenito predrugačili življenje Judov. V sinedriju se je bila ohranila zadnja trohica politiške svobode in ž njo tudi zadnji ostanek moči, katero so imeli veliki duhovniki, ki so bili na čelu sinedriju.

Ker so pa prenehale tudi daritve, je jasno, da so izgubili veljavo v javnem življenju z velikim duhovnikom tudi navadni duhovniki. Sicer jim je ljudstvo še dajalo običajne davščine. Samo davščine za

¹ Plinius H. N. V., 13, 69: »Stratonis turris, eadem Caesarea, ab Herode rege condita, nunc colonia prima Flavia a Vespasiano imperatore deducta«.

² Bell. Iud. 7, 1, 1: Τὸν δ' ἄλλον ἅπαντα τῆς πόλεως περίβολον οὕτως ἐξωμάλισαν οἱ κατασκάπτοντες ὥς μηδὲ πώποτ' οἰκηθῆναι πίστιν ἂν ἔτι παρ᾽ αὐτοῖς προσελθοῦσιν. ³ Prim. str. 72.

⁴ Prim. str. 9 s. in Iustin. Apol. I. c. 1: Ἀπὸ Φλαουίας Νέας πόλεως τῆς Συρίας Παλαιστίνης. ⁵ Bell. Iud. 4, 8, 1.

⁶ Damscij v Focijevi Biblioteki cod. 242 ed. Bekker pg. 345 b: ἐν ᾧ Διὸς ὑψίστου ἀγιώτατον ἱερόν.

⁷ Sota IX., 11. ⁸ Iustin. Dial. c. Tryph. c. 40. 46.

vzdržavanje templja in službe božje so odpravili rabini¹. Vendar so v tej dobi duhovniki izgubili prejšnjo veljavo. Bili so sedaj samo še spomeniki preteklih časov, ki so polagoma razpadali.

Za Saduceji in duhovniki so nastopili dedščino Farizeji in Rabini. Že dvesto let so se Rabini pripravljali na ta preobrat in res so imeli sedaj že skoraj vso moč v narodu. To pa je bila posledica razdejanja jeruzalemskega mesta.

Središče rabinskega delovanja po razdejanju Jeruzalema je bilo zlasti v Jamniji (Jabni). Tu je deloval prva desetletja po razdejanju templja Rabin Johanan ben Sakkai; proti koncu prvega in v začetku drugega stoletja Rabin Gamaliel II., krog katerega se je družil velik krog učenjakov. Najimenitnejša sovrstnika Gamalielova sta bila R. Jozua ben Hananja in R. Eliezer, sin Hirkanov. Poslednji je bival v Lidi (Lydda). Mlajši vrstniki in učenci teh mož so bili R. Izmael, R. Akiba in R. Tarfon. Na drugem mestu bomo o njih še izpregovorili.

Ti možje z mnogimi tovariši in učenci so z veliko vnemo razlagali postavo in so bili sodniki narodu. Upali so namreč, da bode Bog odvezl izvoljenemu ljudstvu ponižanje, da ga bode rešil zatiravcev, in da bode zopet nastopila doba, ko bode mogoče sezidati tempelj in kot prej vršiti službo božjo. In ljudstvo jih je poslušalo in storilo vse, karkoli so mu ukazali. Imelo jih je za postavne sodnike v verskih in posvetnih zadevah.

Največje veljave je bilo proti koncu prvega in v začetku drugega stoletja po Kr. sodišče v Jamniji. Bilo je to sodišče zbor učenjakov, ki je imel skoro tako veljavo kot nekdanji sinedrij. Ali je imel ta sodni zbor kaj pravic, podeljenih mu od Rimljanov, ne vemo; to pa je gotovo, da je bil v tej dobi najvišji sodni zbor izraelski. Še celo gledé števila prisednikov je menda posnemal nekdanji sinedrij. Vsaj nekje v Talmudu² je govor o »72 starejšinah«. Sodil pa je kot nekdanji sinedrij v verskih, meščanskih in kazenskih zadevah.³

Gorečnost za vero in postavo očakov pa je netilo upanje na slavno prihodnost izvoljenega ljudstva. To se vidi že pred rimsko vojsko, še bolj pa po strašni nesreči, ki je doletela Jude. Prepričamo se o tem iz dveh apokalips, ki sta nastali v tej dobi, namreč iz apokalipse Baruhove in Ezrove. Upanje na slavno prihodnost je gnalo Jude tudi v boj. Tako je bilo pod Neronom; drugače ni bilo tudi v tej dobi.

¹ Šekalim VIII. 8: Šekalim (davek dveh drahem, prim. IV. Kralj. 12, 4 in Mat. 17, 23—26) in Bikkurim (novina poljskih sadežev) se plačuje, če stoji tempelj; desetina od žita in desetina živine in prvorojeni od živali pa se oddajajo, naj tempelj stoji ali ne.

² Sebahim I., 3 idr. ³ Origenes, Epistola ad Africanum § 14.

Pod Flavijevci (Vespazian, Tit, Domician, do l. 96. po Kr.) sicer ne nahajamo večjih nemirov, dasi je bilo zanje dovolj resnih vzrokov. Tako je bila n. pr. zapoved¹, nekdanji tempeljski davek plačevati kapitoljskemu Jupitru v Rim, hudo razžaljenje judovskega verskega čuta. In ta žalitev se je ponavljala od leta do leta. Zlasti pod Domicianom se je iztirjal ta davek posebno strogo². Tudi sicer se je kazal Domician kot odločen nasprotnik Judov; zato je strogo prepovedal, da ne sme postati Jud noben nevernik³.

Da je po razdejanju Jeruzalema preganjal Jude že Vespazian, poroča Evzebij Cezarejski⁴, sklicujoč se na Hegezipa. Vsi trije Flavijevci⁵ pa so ukazali poiskati in pomoriti vse Jude iz Davidovega rodu, da se pokonča ta rod, od katerega je izvoljeno ljudstvo pričakovalo rešitve.

Davidovci in sorodniki Jezusovi so se bili ohranili v Nazaretu in okolici čez 100 let. Tja so bili namreč pribežali, ker jih je preganjal Herod Veliki. Šele v judovski vojski, ko so bežali jeruzalemski kristjani v Pelo in v Havran, so se preselili tudi Davidovci v druge kraje, zlasti v K o h a b o v Siriji, ki je postala nazarejska naselbina. Epifanij⁶ priča, da so jeruzalemski beguni l. 70. v celih tropah pribežali v Galilejo, od koder so pregnali Nazarejce. Ko pa je začel Domician preganjati kristjane, torej krog l. 86. po Kr., sta živela v lepi svoji domovini še dva nečaka Juda Tadeja, bratranca Kristusovega. Izdali so jih sosedje in neki odpadnik po imenu Jokat jih je poslal v Rim krvoločnemu trinogu. Ko pa spozna Domician iz žuljev na rokah, da sta priprosta poljedelca, jih izpusti, češ, da mu ne moreta biti nevarna. Bila sta precej premožna, zakaj njuno premoženje so takrat cenili na 9000 denarjev, po naše na okroglih 6000 K.⁷ Tudi sv. Janez Evangelist, bržkone tudi sorodnik Jezusov, je občutil jezo trinogovo. V Rimu ga je dal vreči v posodo z vrelim oljem⁸; ker mu pa ta kopelj ni škodila, marveč ga je še pomladila in pokrepčala, ga je poslal cesar v pregnanstvo na otok Patmos.

Če so bili pod Domicianom v Palestini tudi politični nemiri, ni gotovo. Če so bili, niso mogli biti posebno hudi, ker nam stari pisatelji ne poročajo nič gotovega o njih. Veliko hujši pa so bili nemiri Judov pod Trajanom in Hadrianom, prvi zunaj Judeje, drugi pa v sami Judeji.

¹ Prim. str. 72. ² Sueton. Domitian. 12. ³ Dio Cass. 67, 14.

⁴ H. E. III., 12: Οὐδεσπασιανὸν μετὰ τὴν τῶν Ἱεροσολύμων ἄλωσιν πάντας τοὺς ἀπὸ γένους Δαβὶδ . . . ἀναζητεῖσθαι προστάξαι, μέγιστόν τε Ἰουδαίους αὐθις ἐκ ταύτης διωγμὸν ἐπαρτηθῆναι τῆς αἰτίας.

⁵ Prim. prejšnjo opombo in gledé Domiciana H. E. III., 19—20.

⁶ Haer. 30. 11. ⁷ H. E. III., 15, 26. ⁸ Tertulian de praescr. c. 36.

g) Vojne pod Trajanom (115—117).

Da bi se popolnem zavaroval pred vsako vstajo, katero bi mogli povzročiti potomci Davidovi, je ukazal cesar Trajan¹ l. 106. pomoriti vse moške potomce Davidove in vse sorodnike Jezusa Nazaretskega. Cesarjev ukaz so spolnili natanko. Tedaj so križali tudi 120letnega Simeona, bratranca Jezusovega in drugega jeruzalemskega škofa, zadnjega sorodnika Jezusovega. Smehljajoč se, je umrl sveti starček na križu, kakor največji »Sin Davidov«.²

¹ Evzeb. H. E. III., 32, 3—4.

² »V Jeruzalemu praznik sv. Simeona, mučenca in škofa, o katerem se poroča, da je bil sin Kleofov in sorodnik Jezusov po mesu. Za Jakobom, »bratom« Gospodovim, je postal škof jeruzalemski in je umrl mučeniške smrti pod cesarjem Trajanom, star 120 let«.

Tako naznanja rimski martirologij njegov praznik dne 18. febr. Ni sicer popolnem gotovo, je li evangelijski »Simon Zelot« ali Gorečnik isti kot Simeon, drugi jeruzalemski škof, kar trdita Hegezip in za njim Evzebij Cezarejski. Gotovo pa je da je bil sorodnik Jezusov. Stari pisatelji sporočajo o njem tole:

Simon se je rodil nekaj let prej kot Jezus Kristus. Postal je učenec Gospodov in ga je spremljal s stariši, brati in sestrami od kraja do kraja. Ker je vedno spremljal kot zvest učenec svojega Gospoda, si ga je Jezus izbral za »učenca«. Bil je torej priča vseh njegovih čudežev. Brez dvoma se mu je tudi po vstajenju prikazal, kot drugim učencem in sorodnikom. Gotovo je bil tudi navzoč pri vnebohođu Gospodovem, in ko je na binkoštni praznik prišel sv. Duh nad apostole, je bil tudi on deležen njegovih milosti.

Ko so se apostoli po božjem navdihnjenju razšli po raznih krajih, oznanjat sv. evangelij, je ostal Simeon nad 20 let v Jeruzalemu, v pomoč bratu Jakobu, prvemu jeruzalemskemu škofu. Ko pa so Judje l. 62. Jakoba umorili, so mu apostoli izbrali za naslednika Simeona. Kot škof je deloval Simeon celih 45 let po zgledu »dobrega pastirja« z besedo in dejanjem.

Kmalu, ko je bil nastopil škofovsko službo, so došli z vojsko Rimljani v sv. deželo. Vespazian je oblegel Jeruzalem, Tit pa ga je razdejal. Narodno judovsko svetišče, krasni Jehovov tempelj, o katerem so menili, da ne more razpasti, je zgorel, da ni ostal kamen na kamenu, kakor je bil napovedal Kristus. Preden je bila zadela ta strašna nesreča mesto in tempelj, bežal je Simeon po Gospodovem ukazu (Mat. 24, 16) z jeruzalemskimi kristjani »v gore«, v Pelo, malo mesto v Basanu onostran Jordana, in se je vrnil v porušeno mesto šele l. 73. po Kr. Tu so ga čakale sedaj velike skrbi in težave. Pa prenaša jih potrpežljivo in srčno. Nikdar ne krene od poti pravice, in naj ima opraviti z nevernimi Judi ali s trdovratnimi kristjani. Kot srčen čuvaj resnice se bori stanovitno z judovsko-krščanskimi ločinami Nazarejcev in Ebionitov, dokler ne umre 120 let star mučeniške smrti pod Trajanom, ki je jel preganjati vse potomce Davidove po Palestini in Siriji. Trajan se je bil namreč prepričal, da so še vedno pričakovali Judje posvetnega, politiskega Zveličarja. Res se je kmalu vzdignil oni »sin laži« in namišljeni Mesija, Simon bar Koheba, ki je povzročil popolno pogubo rodu Davidovega in vsega izraelskega ljudstva.

Tudi starega Simeona, Kleofovega sina, izdajo kot potomca Davidovega in kot privrženca Jezusa Nazaretskega. Pripeljejo ga pred sodnji stol cesarskega namestnika Atika, ki ga ukaže več dni zapored strašno bičati in naposled križati.

V zadnjih letih življenja (114—117) je imel Trajan vedno mnogo opraviti z nemiri na vzhodu cesarstva.

Ko pa si je l. 115. osvajal Mezopotamijo, začeli so Judje v Egiptu in Kireni upor proti nejudovskim rojakom. Zdelo se je, kakor bi jih kak neviden duh silil k uporu.¹ Upor se je prihodnjega leta (116. po Kr.) tako razširil, da je bil podoben pravi vojski. Rimski cesarski namestnik v Egiptu, M. Rutilij Lup (M. Rutilius Lupus), ni bil kos Judom. Ti so namreč premagali »Helene« in so jih zapodili v Aleksandrijo. Tu, v glavnem mestu, pa so bili Grki v večini. Zato se vzdignejo zoper Jude in jih mnogo pomoré.

Še huje kot Grki v Aleksandriji pa so Judje divjali v Kireni. Kako grozovito so postopali z nejudovskimi sosedi, nam pripoveduje Dio Kasij: Morili so jih, jedli njih mesó, mazali se ž njih krvjo, sekali in žagali so jih na dva ali več kosov in jih metali pred divje zveri, da so jih žrle. Umorili so jih tistikrat baje 220.000.² Četudi je morda kaj pretirala živa domišljija pisateljeva, se iz poročila da vendarle z gotovostjo sklepati, kako obsežen in mogočen je bil ta upor. Voditelja kirenejskih Judov — proglasili so ga kraljem — imenuje Evzebij Lukua, Dio Kasij pa Andreja.³

Da bi ukrotil upornike, pošlje Trajan enega najboljših vojskovodij: Marcija Turbona (Q. Marcius Turbo Fronto Publicius Severus), ki je postal pozneje cesarski namestnik v Mavretaniji, Panoniji in Daciji in naposled celo načelnik cesarske telesne straže (praefectus praetorio). Vojna je trajala dolgo. Po mnogih hudih bitkah je vendar ukrotil upornike, pobivši mnogo Judov ne le iz Kirene, ampak tudi iz Egipta, ki so se bili pridružili svojemu kralju Lukuu.⁴

Upor se je razširil tudi na otok Kiper. Pod vodstvom nekega Artemiona so tamošnji Judje posnemali zgled kirenejskih sovornikov

Smehljajoč se, umre mladeniško-čili očak l. 107. na sramotnem lesu križa, kateremu pa je bil odvzel sramoto Zveličar sveta. (Prim. Dr. Heim, Unser Herr Jezus von Nazareth der Menschensohn, Bachem v Kolinu, 2. izd., str. 491 ss.) — Primeri tudi stran 73.

¹ Euseb. Hist. eccl. IV., 2: Ἐν τε γὰρ Ἀλεξανδρείᾳ καὶ τῇ λοιπῇ Αἰγύπτῳ καὶ προσέτι κατὰ Κυρήνην ὥσπερ ὑπὸ πνεύματος δεινοῦ τινὸς καὶ στασιῶδους ἀναβρίπισθέντες ὥρμηγτο πρὸς τοὺς συνοίκους Ἑλληνας στασιάζειν.

² Dio Cass. 68, 32. Prim. Oros. VII., 12: »Incredibili deinde motu sub uno tempore Iudaei, quasi rabie efferati, per diversas terrarum partes exarserunt. Nam et per totam Libyam adversus incolas atrocissima bella gesserunt: quae adeo tunc interfectis cultoribus desolata est, ut nisi postea Hadrianus imperator collectas illuc aliunde colonias deduxisset, vacua penitus terra, abraso habitatore, mansisset. Aegyptum vero totam et Cyrenen et Thebaidam cruentis seditionibus turbaverunt.

³ Euseb. Hist. eccl. IV. 2; Dio Cass. 68, 32. ⁴ Euseb. l. c.

in so pomorili 240.000 nejudovskih sorojakov.¹ Opustošili so tudi glavno mesto Salamino. Kdaj in kako se je zadušil upor, ne vemo. To pa vemo, da od tedaj ni smel stopiti noben Jud več na obali otoka. Če pa je koga tja slučajno zanesel vihar, so ga umorili.²

K sklepu moramo poročati še o enem judovskem nemiru. Ko je namreč Trajan prišel z vojsko v Ktezifon, glavno mesto partiškega kraljestva, so se mu za hrbtom uprli Judje v Mezopotamiji. Upor na skrajni meji cesarstva je bil seveda zelo nevaren. Trajan ukaže mavriškemu knezu Luziju Kvietu, ki je bil ob enem rimski vojskovodja, naj upornike iztrebi iz pokrajine (*ἐκκαθάραι τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦς*). Kviet izpolni ukaz z neznansko grozovitostjo: Pomori namreč na tisoče Judov in napravi tako mir v pokrajini. Za plačilo postane Kviet cesarski namestnik v Palestini.³

Popolnem pa je udušil judovski upor — kakor se kaže — šele cesar Hadrian v začetku svoje vlade (l. 117 po Kr.). Vsaj Evzebij pripoveduje⁴ o nemirih, katere je moral Hadrian udušiti v Aleksandriji. Življenjepisec Hadrianov, Elij Spartian, pa poroča,⁵ da so bili nemiri tudi v Palestini. Vse pa kaže, da je te nemire zadušil Hadrian že v prvem letu vladanja.

b) Veliki upor pod Hadrianom (132–135).

Kateri razlogi so povzročili veliki judovski upor pod Hadrianom, se za gotovo ne da določiti. V poštev pa prideta samo naslednja dva razloga:

Spartian pripoveduje, da so se Judje vzdignili v tisti dobi, ker se jim ni dopuščala obreza, ki je bila ukazana po Mozesovi postavi.⁶ Dio Kasij⁷ poroča pa to-le: »Ko je Hadrian v Jeruzalemu na prostoru razdejanega mesta sezidal novo mesto, katero je imenoval Elija Kapitolina (Aelia Capitolina), na mestu prejšnjega templja, posvečenega judovskemu Bogu, pa zgradil nov tempelj ter ga posvetil kapitoljskemu Jupitru, je nastala huda ter dolgotrajna vojna. Judom se je zdelo namreč veliko pohujšanje, da bi se tujci naselili v njih mestu in tam postavljali svetišča tujim božanstvom«. Sodimo, da hodimo pravo pot, če trdimo, da sta bila oba razloga zadosten vzrok za odločni judovski upor. Judom prepovedati, da se ne smejo dati obrezati, je pomenjalo toliko, kot prepovedati judovske šege in ž njimi judovsko vero. Sezidati na prostoru svetega mesta nov, neverniški Jeruzalem in v novi

¹ Dio Cass. 68, 32. ² Dio Cass. l. c. ³ Euseb. Hist. eccl. IV. 2.

⁴ Chron. II. 164 ss.

⁵ Hadr. c. 5: »Lycia denique ac Palaestina rebelles animos efferebant«.

⁶ Hadr. 14: »Moverunt ea tempestate et Iudaei bellum, quod vetabantur mutilare genitalia«. ⁷ 69, 12.

tempelj postaviti rimskega malika, to pa je moralo Jude spominjati na dogodke pod Antiohom Epifanom.¹ Kakor so se uprli tistikrat njih predniki sirskega nasilstvu, tako — so sklepali — se morajo upreti tudi oni rimskemu trinoštvu.

Kdaj je Hadrian začel zidati Elijo Kapitolino, se za gotovo ne ve. Sklepati pa se sme, da tedaj, ko je bival v Siriji l. 130. po Kr.

Hadrian je prišel tedaj — bilo je na njegovem zadnjem potovanju po vzhodnih krajih — z Grškega v Sirijo, odtod v Egiptet in odondod zopet v Sirijo. Po napisih in denarjih je dokazano, da je bil l. 130. v Siriji, meseca novembra l. 130. v Egiptu, torej l. 131. zopet v Siriji. Kamorkoli je prišel, je pospeševal vedo in umetnost. Zidal je koristne in krasne stavbe, prirejal je slavnostne veselice, s kratka: vse pokrajine je nekako prenovil.² Tudi v palestinskih mestih nahajamo sledove njegove delavnosti. Tiberija je dobila Hadrianišče (Ἀδριάνειον, tempelj), Gaza zbirališče za slovesne zборе (πανήγυρις Ἀδριανή), Petra v Arabiji se je imenovala v zahvalo za prejete dobrote Ἀδριανή Πέτρα. Bivanje njegovo v Judeji je ovekovečeno z denarji, ki imajo napis: Adventui Augusti Judaeae: V spomin prihoda cesarja Judeje.

Ko pa je Hadrian zapustil Judejo, torej l. 132., je nastal upor, ki ni bil po obsežnosti, silnosti in hudih posledicah nič manjši kot oni pod Vespazianom. Le zato, ker o njem nimamo dosti poročil, se dozdeva, da ni bil tako silen.

Voditelja upora imenujejo krščanski viri Koheba ali Barkoheba, rabinski pa Barkoziba ali Benkoziba.³ Obojno ime je le priimek. Prvo ga zaznamuje kot »zvezdo« ali »sina zvezde«, z ozirom na Num. 24, 17, katero mesto je o njem tolmačil R. Akiba.⁴ Drugo ime pa mu Judje pridevujejo ali po očetu (sin Kozibov), ali po domu (Kozibec). Šele v poznejši dobi in prav posamič se nahaja raz-

¹ Prim. I. Makab. 1, 57. — Prim. tudi str. 20.

² Na mnogih napisih se imenuje Hadrian σωτήρ, οικιστής, εὐεργέτης, κτίστης. — Na Hadrianovih denarjih se nahajajo takile napisi: Restitutori Achaiae, restitutori Africae, restitutori Arabiae, r. Asiae, r. Bithyniae, r. Galliae, r. Hispaniae, r. Italiae, r. Libyae, r. Macedoniae, r. Nicomediae, r. orbis terrarum, r. Phrygiae, restitutori Siciliae.

³ Χοχέβας in Chohebas ga imenujeta Evzebij in sv. Hieronim. Βαρχωχέβας ga nazivlje sv. Justin, Barchochabas sv. Hieronim. V rabinskih virih čitamo: באב כוויבא ali בר כוויבא.

⁴ Taanit IV. fol. 68 d.: Rabi Simon ben Johai poroča: Moj učitelj R. Akiba je razložil mesto (Num. 24, 17): »Zvezda (כוכב) vzhaja iz Jakoba« takole: כוויבא vzhaja iz Jakoba. Ko je R. Akiba zagledal Barkoziba, je dejal: Glejte kralja Mesija! Odgovoril mu je R. Johanan ben Torta: Akiba, trava bode rastla iz tvojih čeljusti, pa sinu Davidovega še ne bo.

laga imena za »lažnik«, ali »lažnivi prerok«, z ozirom na slab izid njegovega nastopa.¹ Priimek Koheba ali Barkoheba so mu dali, ker se podobno glasi kot Koziba in Barkoziba. Pravo ime tega upornika pa se je ohranilo na denarjih, ki imajo ime po nekem Simonu iz te dobe. Gotovo je ta Simon voditelj upora, ki pa se imenuje Barkoheba. Denarji, ki so bili kovani v prvem letu upora, imajo naslov: »Simon, knez izraelski« (שִׁמְעוֹן נָשִׂיא יִשְׂרָאֵל), denarji iz drugega leta pa samo ime: »Simon« (שִׁמְעוֹן). Na nekaterih novcih je upodobljena zvezda nad templjem. Razen denarjev s Simonovim imenom so se ohranili iz prvega leta upora še denarji z napisom: Eleazar duhovnik (אֱלֵעָזָר הַכֹּהֵן). Odtod sklepamo, da sta tistikrat bila na čelu upora dva moža: knez Simon in duhovnik Eleazar. Iz drugega leta ustanka se ne nahajajo z Eleazarjevim imenom nobeni novci več.

Ker so tolmačili prerokbo Bileamovo, namreč zvezdo, vzhajajočo iz Jakoba,² o Barkozibu, so ga brezdvomno imeli za Mesija. Pa saj ni čuda, ko ga je bil za takega proglasil najimenitnejši pismouk tiste dobe, R. Akiba.³ Kakor v dobi Vespazianovi, so menili Judje tudi sedaj, da je prišel čas, ko bodo po prerokbah starih prerokov otresli rimski jarem in ustanovili mogočno mesijansko kraljestvo. — To je tudi razlog, da se kristjani prav nič niso marali družiti z Barkohebo in njegovimi uporniki. Rajši so se dali mučiti in moriti, kakor da bi se bili družili z Barkohebom in njegovimi vstajniki.⁴

Upor se je naglo širil po vsej Palestini. Kjerkoli so bile trdnjave, gradovi, podzemeljske jame ali rovi, povsod so se zbirali bojevniki za domače šege in navade pa za ljubo prostost. Izogibali pa so se večjih bitek, le v manjših oddelkih so hodili ropat iz svojih skrivališč in nadlegovat vsakogar, ki se jim ni hotel pridružiti. Zasedli so brezdvomno tudi Jeruzalem. Ali so takoj začeli iznova zidati tempelj, kar zatrjujejo krščanski viri,⁵ ni dognano.

O vojevanju ne vemo skoro ničesar. Ko se je vojna pričela, je bil cesarski namestnik v Judeji Tinej Ruf. Ker upornikom ni bil kos, se je upor razširil po vsej deželi in celo daleč čez meje pale-

¹ Razlaga כּוֹזִיב, kar pomenja lažnik, se nahaja šele v Midraš Eha rabbati.

² Num. 24, 7. ³ Prim. opombo 4. na prejšnji strani.

⁴ Iustin. Apol. I., 31: „Καὶ γὰρ ἐν τῷ νῦν γεγενημένῳ Ἰουδαϊκῷ πολέμῳ Βαρχωχέβας, ὁ τῆς Ἰουδαίων ἀποστάσεως ἀρχηγέτης, Χριστιανούς μόνους εἰς τιμωρίας δεινὰς, εἰ μὴ ἀρνοῦντο Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν καὶ βλασφημοῖεν, ἐκέλευεν ἀπάγεσθαι“. — Evzeb. Chron. II., 168 ss: «Qui dux rebellionis Judaeorum erat Chochebas, multos e Christianis diversis suppliciis affecit, quia nolebant procedere cum illo ad pugnam contra Romanos».

⁵ Prim. sv. Janez Krizostom, Oratio adv. Iudaeos V., 10; Nicefor, Eccl. hist. III., 24; Chronicon paschale I., 474.

stinske. Upornikom so se pridružili še razni drugi sumljivi nemirneži, tako, da je bil naposled »skoro ves svet po koncu.«¹ Le z največjim naporom so mogli Rimljani zadušiti upor. Morali so privesti v Palestino nebrojno vojakov iz drugih pokrajin in poslati tja najboljše vojskovodje.² Tudi cesarski namestnik Sirije Publicij Marcel je hitel Tineju Rufu na pomoč. Potrebno je bilo celo, poklicati iz daljne Britanije vrhovnega poveljnika Julija Sevéra, kateremu se je naposled posrečilo, zadušiti vstaneke.

Kako se je v tem času godilo glavnemu mestu Jeruzalemu, se za gotovo ne da določiti. Trditi pa se sme, da se glavni boji niso vršili krog Jeruzalema, dasi so bili uporniki pregnali iz mesta rimsko posadko, ki pa se je kmalu zopet nazaj povrnila. Mnogi cerkveni očetje katerim ne nasprotuje judovska tradicija, pa vendar jasno pričajo, da je Hadrian pri tej priliki porušil oni del Jeruzalema, ki je bil še ostal po rimsko-judovski vojski in da je s plugom preoral prostor, kjer je nekdanje stalo mesto, ali — kakor poročajo drugi viri — samo tempeljski prostor,³ v znamenje, da hoče zidati novo mesto.

Zadnje pribežališče Barkohebovo in njegovih privržencev je bila močna trdnjava Bet-ter,⁴ menda današnji Bettir, tri ure jugozapadno

¹ Dio Cass. 69, 13: „Πάσης ὥς εἰπεῖν κινουμένης ἐπὶ τούτῳ τῆς οἰκουμένης“.

² Dio Cass. l. c.: „Τοὺς κρατίστους τῶν στρατηγῶν ὁ Ἀδριανὸς ἐπ’ αὐτοὺς ἔπειψεν.“

³ Prim. Mišna Taanit, IV., 6, kjer se navaja pet nesreč, ki so se zgodile 17. Tammus-a in pet nezgod v 9. dan Ab-a. Gledé zadnjih nesreč je čitati: »V 9. dan Ab-a se je primerilo našim očetom, da niso mogli vstopiti v obljubljeno deželo, da je bil tempelj razdejan prvič in drugič, da je podlegel Beter in da je bil Jeruzalem s plugom preoran«. — Isto poroča sv. Hieronim, sklicujoč se na judovsko tradicijo (ad Zachar. 8, 19): »In quinto mense, qui apud Latinos appellatur Augustus, quum propter exploratores terrae sanctae seditio orta esset in populo, jussi sunt montem non ascendere, sed per quadraginta annos longis ad terram sanctam circuire dispendiis, ut exceptis duobus, Caleb et Iosue, omnes in solitudine caderent. In hoc mense et a Nabuchodonosor et multa post saecula a Tito et Vespasiano templum Ierosolymis incensum est atque destructum; capta urbs Bethel (čitaj: Bether), ad quam multa millia confugerant Iudaeorum; aratum templum in ignominiam gentis oppressae a T. Anno (beri: Tinnio) Rufo«. — Da bi bili Jeruzalem s plugom preorali v znamenje opustošenja, ni verjetno, ker je Hadrian nameraval zidati novo mesto. Verjetnejše je torej, da je prostor preoral v znamenje, da hoče zidati novo mesto. S ceremonijo preoravanja so ali podrta mesta opustošili, ali pa zidanje pričenjali. Ceremonija je bila namreč v obeh slučajih enaka. (Prim. Servius ad Virgil. Aeneid. IV., 212: »Cum conderetur nova civitas, aratrum adhibitum, ut eodem ritu quo condita subvertatur«.

⁴ Ime mesta piše Evzebij (Hist. eccl. IV., 6: Βέθθηρ (accus. Βέθθηρα), ali po drugih rokopisih Βέθθηρ, Βήθθηρ, ar. ביתתר, Bethther. — Gledé lege prim. Evzebija (l. c.): „Τῶν Ἱεροσολύμων οὐ σφόδρα πόρρω διεστῶσα“.

od Jeruzalema. Branila se je skoro celo leto. Naposled se mora vdati v 18. letu Hadrianovem (134—135 po Kr.), po rabinski tradiciji 9. Ab-a.¹ Tudi Barkohebo, povzročitelja nespametnega upora, »zadene zaslužena kazen«.²

Podrobnejših gotovih poročil, kako so Rimljani mesto oblegali in so si je naposled osvojili, nimamo. Značilno pa je za Barkoheba, da je dal umoriti svojega strica R. Eleazarja, češ, da je zvezan s sovražnikom. Rimljani pa so umorili več Rabinov. Poznejša poročila navajajo zlasti deset Rabinov, ki so umrli mučeniške smrti, med njimi tudi znani R. Akiba.³

Strašno pa je, kar pripoveduje Dio Kasij⁴ in zlasti poznejši judovski viri. Ko so si Rimljani mesto osvojili, so pomorili 10.000 Judov, 1000 pa so jih vjeli. V treh in pol letih, ko je trajal upor, je bilo razdejanih 50 trdnjav in do 1000 drugih večjih selišč. 580.000 Izraelcev je pokončala vojska. Vsa Palestina je bila opustošena, tako da so hijene in volkovi kar v tropah prihajali v mesta in vasi. Jetnike so nečuvno zasramovali in naposled pod Abrahamovo terebinto pri Hebronu po srebrnjaku (šeklu) razprodali v suženjstvo.

Vsled te zmage so legije Hadriana drugič pozdravile kot imperatorja — cesarja. Vojskovodja Julij Sevér je bil odlikovan z »ornamenta triumphalia«.⁵ Tudi častniki in drugi vojaki so dobili običajne odlike.

Z glavnim mestom Jeruzalemom se je sedaj zgodilo, kar je Hadrian nameraval že pred vojno. Spremenil ga je v rimsko kolonijo z imenom: Aelia Capitolina. In da bi mesto ostalo neverniško za vselej, je izgnal iz njega vse Jude ter pod smrtno kaznijo prepovedal, da se ne sme tam noben Jud več naseliti.⁶ Naselilo pa se je tam po cesarjevi volji mnogo neverniških kolonistov. Uradno ime novoustanovljenega mesta je bilo: Colonia Aelia Capitolina. Pisatelji je

¹ Prim. op. 3. str. 82. ² Evzebij, Hist. eccl. IV., 6.

³ Po bab. Berachoth 61 b so Rimljani mučili R. Akiba, trgajoč mu z železnimi grebeni meso z života. On pa je molil medtem molitev שְׁמַע (Šemag) in ko je, po predpisu, za besedico תְּהֵאָדָּה (ehad) (Deut. 6. 4) dolgo postal, je izdihnil svojo dušo. Tedaj se je slišal glas z neba: »Blagor ti, R. Akiba, da si izdihnil dušo pri: Ehad«.⁴ 69, 14.

⁵ Corona aurea, toga picta, tunica palmata, scipio eburneus itd.

⁶ Justin. Apol. I., 47: „Οτι δὲ φυλάσσεται ὑφ' ἑμῶν ὅπως μηδεὶς ἐν αὐτῇ γένηται, καὶ θάνατος κατὰ τοῦ καταλαμβανομένου Ἰουδαίου εἰσιόντος ὥριστα, ἀκριβῶς ἐπίστασθε.“ — Tertulian, Apologet. c. 21: „Quibus nec advenarum iure terram patriam saltem vestigio salutare conceditur“. — Hieronymus in Ierem. 18, 15: »Nullus Iudaeorum terram quondam et urbem sanctam ingredi lege permittitur«.

imenujejo navadno le: Aelia. Upravljalno se je mesto kot druge rimske kolonije, ni pa imelo »ius italicum«. ¹ Samo po sebi se ume, da je dal Hadrian v Eliji sezidati tudi običajne javne stavbe: državna vladna poslopja, stebrišča ali hodišča itd. ² Ob južnih mestnih vratih, proti Betlehemu, je bil vzidan marmornat prešič, v znamenje, da mestu gospodujejo Rimljani. ³ Na mestu nekdanjega judovskega templja je dal Hadrian sezidati nov tempelj, posvečen kapitoljskemu Jupiteru. ⁴ V templju je bila postavljena tudi soha Hadrianova. ⁵ Na denarjih se nahajajo kot mestna božanstva razven Jupitera še: Bah, Serapis, Astarta, Dioskura. Astartino svetišče je stalo na Golgoti ali Kalvariji nad Gospodovim grobom, ⁶ kjer je dal pozneje cesar Konstantin V. sezidati cerkev božjega groba. Drugo poročilo pa trdi, ⁷ da je Hadrian sezidal Jupitrov tempelj nad Jezusovim grobom, Venerin tempelj pa na kraju, kjer je stal križ Jezusov.

Pa tudi drugače je skušal Hadrian zatreti judovsko vero. Prepovedal je Judom obrezo. Šele cesar Antonin Pij jim jo je zopet dovolil. Prepovedal je Hadrian dalje, da se ne sme praznovati sobota in da se Judje ne smejo učiti Mozesove postave. Ni čuda torej, če čujemo že zopet pod Antoninom Pijem o krvavem vstanku, katerega je moral zatreti z vojaško silo. ⁸ Potem pa so se vrnil Judom mirnejši časi. Farizeji in Rabini so zopet dobili veliko moč in ljudstvo se je razvijalo v mejah, katere mu je bil začrtal Vespazian.

Oropani politične samostojnosti so se družili edino krog »postave«, katero so gojili in izpolnjevali z vso vnemo in natančnostjo. Tako pa so se seveda zopet čimdalje bolj ločili od drugih narodov, kakor so bili tudi prvotno po volji božji tujci med neverniki. Niso pa izgubili upanja, da jim bode še kdaj mogoče zasnovati v sveti deželi politično

¹ Ulpian. Digest. L., 15, 1, 6: »In Palaestina duae fuerunt coloniae, Caesariensis et Aelia Capitolina, sed neutra ius Italicum habet«.

² Chronicon paschale I. 474 navaja: Τὰ δύο δημόσια καὶ τὸ θέατρον καὶ τὸ δωδεκάπυλον τὸ πρὶν ὀνομαζόμενον ἀναβαθμοὶ καὶ τὴν κώδραν.

³ Hieron. chron. ad ann. Abr. 2152: »Aelia ab Aelio Hadriano condita, et in fronte eius portae, qua Bethleem egredimur, sus sculptus in marmore significans Romanae potestati subiacere Iudaeos. ⁴ Dio Cass. 69, 12.

⁵ Hieron. Comment. in Ies. 2, 9: »Ubi quondam erat templum et religio dei, ibi Hadriani statua et Iovis idolum collocatum est«.

⁶ Eusebius, Vita Constantini, III., 26.

⁷ Hieron., Epist. 58. ad Paulinum c. 3: »Ab Hadriani temporibus usque ad imperium Constantini per annos circiter centum octoginta in loco resurrectionis simulacrum Iovis, in crucis rupe statua ex marmore Veneris a gentibus posita colebatur«.

⁸ Capitolin. Antoninus Pius c. 5: »Iudaeos rebellantes contudit per praesides ac legatos«.

samostojnost, čeprav se niso smeli bližati Jeruzalemu. Šele sedaj se je docela izpolnila prerokba Gospodova, da bodo Jeruzalem teptali pogani, dokler se ne izpolnijo časi poganov.¹ Šele sedaj so prav čutili Judje globoki pomen pretresljivè »Žalostne pesmi« Jeremijeve:² »Kako prazno stoji mesto, ki je prej bilo polno ljudstva. Kakor vdova je postala gospa narodov; kraljica dežel je podvržena davku. Joka se in joka po noči in solze ji tekó po licih; izmed vseh njenih ljubih ni nikogar, ki bi jo tolažil. Vsi nekdanji prijatelji jo zaničujejo in postali so ji sovražniki . . . Pota na Sion žalujejo, ker ni nikogar, ki bi prišel k praznovanju. Vsa njena vrata so podrta; njeni duhovniki zdihujejo, njene device niso okrašene in sama je vtopljená v britkosti. Sovražniki so ji postali poglavarji, njeni zoprniki so obogateli, ker jo je Gospod obsodil zaradi obilnosti njenih pregreh . . . Izginila je od sionske hčere vsa lepota; njeni poglavarji so postali kakor ovni, ki ne najdejo paše in hodijo oslabljeni pred poganjačem. Roko je sovražnik iztegnil po vseh zakladih judovskega ljudstva. Jeruzalem žaluje, ker vidi, da so se vrinili v njegovo svetišče narodi, zastran katerih si zapovedal, da naj ne hodijo v tvoj tempelj . . . Sklenil je Gospod podreti zidovje sionske hčere; potegnil je vrv in roke ni umaknil od pokončanja. Predzidje je v solzah in tudi zidovje v žalovanju . . . Zato je žalostno naše srce, zato so otemnele naše oči, zavoljo sionske gore, ker je zapuščena; lisice se sprehajajo po njej«.

Še v četrtem stoletju je bilo Judom dovoljeno, le enkrat v letu, v dan, ko je bil Jeruzalem porušen (9. Ab-a), priti v mesto in na prostoru nekdanjega templja opraviti žalostnice. S pretresljivimi besedami opisuje sv. Hieronim,³ kako so Judje v pomilovanja vrednih gručah

¹ Prim. Luk. 21, 24. ² Prim. »Žalostno pes.« 1, 1—12; 2, 8; 5, 17. 18.

³ Ad Sophon. 1, 15. sq.: »Usque ad praesenten diem perfidi coloni post interfectionem servorum et ad extremum Filii Dei excepto planctu prohibentur ingredi Ierusalem, et, ut ruinam suae eis flere liceat civitatis, pretio redimunt, ut, qui quondam emerant sanguinem Christi, emant lacrymas suas et ne fletus quidem eis gratuitus sit. Videas in die, quo capta est a Romanis et diruta Jerusalem, venire populum lugubrem confluere decrepitas mulierculas et senes pannis annisque obsitos, in corporibus et in habitu suo iram Domini demonstrantes. Congregatur turba miserorum; et patibulo Domini coruscante ac radiante ἀναστάσει eius, de Oliveti monte quoque crucis fulgente vexillo, plangere ruinas templi sui populum miserum et tamen non esse miserabilem: adhuc fletus in genis et livida brachia et sparsi crines, et miles mercedem postulat, ut illis flere plus liceat. Et dubitat aliquis, quum haec videat, de die tribulationis et angustiae, de die calamitatis et miseriae, de die tenebrarum et caliginis, de die nebulae et turbinis, de die tubae et clangoris? Habent enim et in luctu tubas et iuxta prophetiam vox solemnitis versa est in planctum. Ululant super cineres sanctuarii et super altare destructum et super civitates quondam munitas et super excelsos angulos templi, de quibus quondam Iacobum fratrem Domini praecipitaverunt.

prihajali isti dan v Jeruzalem, da so tam opravljali svoje žalostinke in kako so z denarjem podkupavali rimske stražarje, da so smeli dalj časa postajati na mestu žalovanja.

In še dandanes hodijo Judje ob petkih jokati in moliti pod zidovje tempeljsko. Močno staro zidovje se ponosno dviga kvišku na onem mestu, kjer se strinjata Mórija pa Sionska gora. Vidi se zidovju, da se je ohranilo iz starodavnih časov. Ob zidu je nekaka ulica, kakih 30 metrov dolga in kakih 5 metrov široka. Tu je videti ob petkih popoldne vse polno ljudi. Ob zidu stojé večinoma stari Judje, z dolgimi suknjami in običajnimi kapami; nekateri se naslanjajo na zid. V rokah imajo kako knjigo, ali pa tudi nič; obrnjeni so proti zidu in glasno molijo, vzdihujejo, jokajo in se priklanjajo in gibljejo s svojimi životi.¹

Tu torej Judje še vedno jokajo zaradi razdejanega templja, zaradi podrlih mestnih zidov, zaradi slavnih mož, ki so poginili, zaradi duhovnikov, ki so padli; tu prosijo Boga usmiljenja, da bi se Sion zopet povzdignil in Jeruzalem zbral svoje otroke.

To se pač več ne bode zgodilo, ker pozemsko kraljestvo Davidovo in Izraelovo je pokopano za vselej. Na kamenitih razvalinah Jeruzalema pa se je dvignilo duhovno kraljestvo Izraelovo, nebeški Jeruzalem, kateremu je bil zemeljski Jeruzalem znamenita predpoda. Zemeljski jeruzalemski kralji in poglavarji so morali izginiti s površja zemlje, da je mogel v neminljivi slavi nastopiti večno kraljestvo kralj pravice in svetosti, kralj, ki bode vladal in pasel svojo ljudstvo vekomaj. Odstopiti je moral zemeljski veliki duhovnik, porušiti se je moralo zemeljsko svetišče, da je mogel nastopiti službo večni veliki duhovnik po redu Melhizedekovem in s predrago svojo krvjo odpreti vsem in vsakemu svetišče milosti. Zavrgel in razkropil je Bog čutno svoje ljudstvo, da si je mogel Gospod vzrediti in vzgojiti med vsemi narodi in jeziki duhovno ljudstvo, katero vodi iz dežele suženjstva in greha kot nebeški Jezus v deželo miru in pokoja² — pravo, duhovno ljudstvo Abrahamovo in Izraelovo.

Iz žalostnih razvalin podrtega mesta in porušenega templja je vzkliklo novo življenje. Sinagoga je umrla vsled starosti. Njen prestol pa je zasedlo pravomočno izvoljeno kraljevsko Dete, dejalo si krono na glavo in vzelo v roko kraljevsko žezlo. Drugačna, bolj vzvišena žgavna daritev, kot daritve živali, gori od tedaj v Jehovovem templju³: Nedolžno Jagnje božje leži od tedaj na oltarju. Taka je bila volja Najvišjega.

¹ Prim. dr. Fr. Lampe, Jeruzalemski romar, str. 153 ss.

² Prim. Hebr. 3, 7: 4, 7 in Ps. 94, 8. ³ Prim. Hebr. 9, 12.

III. Versko-nravno stanje judovskega ljudstva ob Kristusovem času.

V versko-nravnem obziru se je bilo pri Judih po prihodu iz babilonske sužnosti obrnilo marsikaj na bolje, kakor je bilo v prejšnjih časih. Marsikaj se je bilo pa tudi poslabšalo; in nevarnost, da bode v prihodnosti še slabše, je bila velika.

Dobro v versko-nravnem stanju ljudstva je bilo pred vsemi to, da je bilo hudo nagnjenje do malikovavstva zatrto do cela. To pregreho zoper glavne resnice judovske vere opazujemo med Judi v prejšnjih dobah pogostem. V Kristusovi dobi je ta pregreha izginila docela. Povzročilo pa je to premembo deloma hudo trpljenje v asirskem in babilonskem suženjstvu in opominjevanje in svarjenje gorečih prerokov Daniela in Ezehiela, deloma pa hude vojske navdušenih Makabejcev zoper brezbožno trinoštvo sirskih kraljev, zlasti Antioha Epifana in njegovih vojskovodjev.

Dalje so se bili verski nazori ljudstva v mnogih točkah izčistili in izjasnili.

Tempelj je bil Judom svet kraj, prava hiša božja, četudi ni bilo v njem več skrinje zaveze, četudi ni sijala nad njo »šehina«, četudi veliki duhovnik ni več imel darú prerokovanja, in četudi so bili preroki odmrli ter je bilo nehalo prerokovanje.

Tudi žrtve ali daritve so cenili drugače kot prej; pazili so namreč zlasti na njih pomen. Ravno tako je bila javna služba božja dobro urejena in se je obhajala spodobno. Jutranja in večerna daritev se je skrbno opravljala. Sobota se je praznovala zvesto in goreče. Veliki prazniki so se praznovali navdušeno in z velikim slavljem. Udeleževalo se jih je mnogo božjepotnikov iz vseh pokrajin sv. dežele. Celo dobro urejene zasebne pobožnosti so se obhajale vsak dan po posameznih družinah in hišah. Poznavanje »postave« sta

gojili šola in sinagoga, življenje po postavi pa sinedrij in drugi sodni zbori.

Vse to je pospeševalo vero in pravnost.

Oviralo pa je versko življenje, ker so bili odmrli preroki, ki so bili močna podpora versko-nravnemu življenju v Starem zakonu. Zadnji prerok Malahija (krog 450 pr. Kr.) je napovedal še predhodnika Mesijevega, zatem pa so umolknili preroški glasovi. Tako je bilo prepuščeno judovsko versko-nravno življenje — sevé ne glede na božjo previdnost — naternemu razvitku. Zato pa je bila nevarnost za vero velika.

S tem je bila v zvezi druga okoliščina: nastopili so namreč namesto prerokov in deloma tudi namesto duhovnikov pismouki ali pismarji. Pismouki bi bili morali ohraniti pravi pomen »postave« in prerokeb ter ga izročiti potomcem s poukom v šolah in sinagogah. Pa žal, da so le preradi pozabljali na to svojo nalogo, da so samovoljno postopali s postavo, ji primešavali svoje izmišljotine ali jih celo stavili nad postavo. To je zlo »človeških postav«, nad katerim se Zveličar tako britko pritožuje¹, ker so Judje, opustivši zapovedi božje, izpolnjevali te »človeške postave«.

Tretja usodna okoliščina, ki je ovirala versko-nravno življenje med Judi, je bilo zmanjšanje časti in veljave velikega duhovnika. Od Onija III. dalje, katerega je pod Antiohom Epifanom l. 175 pr. Kr. izpodrinil brat Jazon, je bilo ustavljeno zakonito nasledstvo velikih duhovnikov. Sirski kralji so od tedaj naprej oddajali službo velikega duhovnika tistemu, ki je več ponudil zanj. Tudi ni bilo v korist dostojanstvu velikega duhovnika, da se je pod Hazmonejcem Simonom ta služba pa politiška vladarska oblast dedno združila v eni osebi². Še bolj pa so ponižali to dostojanstvo Herod in Rimljani, ki so kar svojevöljno odstavljali in nastavljali velike duhovnike.

Najhujše zlo za versko-nravno življenje med Judi pa je bilo strankarstvo, zlasti stranki Farizejev in Saducejev, ki zaznamujete dve nasprotni smeri judovskih nazorov ob Kristusovem času.

O tem bomo v naslednjem podrobneje razpravljali in sicer najprvo o nekaterih okoliščinah, ki so pospeševale, versko-nravno življenje, potem pa o nekaterih okoliščinah, ki so je ovirale.

A. Kaj je pospeševalo versko-nravno življenje?

1. Služba božja v templju.

Tempelj, v katerem je nastopil veliki duhovnik po redu Melhizedekovem³, Jezus Kristus, sta sezidala Zorobabel in Ezdra. Posvečen

¹ Prim. Mat. 23, 4. — ² I. Mak. 13, 14; 14, 41. (Prim. str. 21.)

³ Ps. 109, 4. Prim. Hebr. 5, 6; 6, 20; 7, 1 ss.

je bil v 6. letu Darijevem (516 pr. Kr.), dne 3. Adarja¹. Povečal in olepšal pa ga je v 18. letu vladanja (15/16 pr. Kr.) Herold Veliki². Navajajo ga kot sedmi svetovni čudež.

Že v začetku evangelijskih zgodeb se vrše razni dogodki v Zorobabel-Herodovem templju. Tu preživi presv. Devica otroška leta; tu zažiga Zaharija kadilo, ko se mu prikaže angelj, oznanjujoč, da dobi sina v visoki starosti; tu »postavijo pred Gospoda« Sina božjega 40. dan po rojstvu; tu dopolni Marija, njegova mati, postavo o »očiščevanju«; tu sedi 12letni Jezus sredi učnikov, ki se čudijo njegovemu umu in njegovim odgovorom; z nad tempeljskega visokega slemena pahnejo sina Alfejevega, Jakoba, da prejme mučeniško krono.

Tempelj je bil izraelskemu ljudstvu središče narodnega življenja. Po Mozesovi postavi ni smel noben Jud drugde darovati in praznovati zapovedanih glavnih praznikov, kot v templju. Zato se je moralo ljudstvo v celoti v gotovih časih zbirati v templju, v svetišču Gospodovem. Tako pa so se Judje drug drugemu bližali »v vežah Gospodovih«, med seboj se spoznavali; čutili se kot otroke enega Očeta, kot brate ene velike družine. In tako so stopali v ozadje sebični nameni posameznih rodov: pri istem Bogu, v isti hiši božji se je morala pri vseh vzbujati skupna navdušenost za Jehova, skupna ljubezen za nebeškega Kralja in domovino.

Zato pa je tudi politična samostojnost tega naroda prenehala šele na ožganih razvalinah njegovega svetišča. Še dandanes verujejo ortodoksni Judje, da bi dosegli politično samostojnost in ustanovili mesijsko kraljestvo, če bi si iznova sezidali svetišče v Jeruzalemu. Zato gledajo v spravi dan solznih oči proti mestu, kjer je nekdaj stal tempelj, in prosijo usmiljenja za »hišo božjo«.

Ker smo opisali tempelj že drugde³, postavimo sem, kar piše o »pozemeljskem svetišču« Stare zaveze sv. apostol Pavel v pismu do Hebrejcev⁴. Govori sicer samo o sv. šatoru, dasiravno ima pred očmi tudi tempelj, ker je bil tempelj urejen prav po vzorcu sv. šatora. »Narejen je bil prvi šator (prvi del sv. šatora), v katerem so bili svečniki in miza, in posvečeni kruhi in temu se pravi: Sveto (Svetišče)⁵. Za drugim pregrinjalom (t. j. za pregrinjalom, ki je ločilo obadva predela, Svetišče od Presvetišča) pa je šator, (t. j. drugi predel sv. šatora), kateremu se pravi: Najsvetejše (Presvetišče), v katerem je zlata kadivnica⁶, in skrinja zaveze, okovana od vseh strani z zlatom. V njej

¹ I. Ezdr. 6, 15 ss.

² Antiq. 15. 11 sqq; Bell. Iud. 5, 5. Prim. str. 15.

³ Prim. str. 15 ss. — ⁴ 9, 1—15. — ⁵ Kadivni oltar je izpuščen.

⁶ Zlata kadivnica je bila pravzaprav v Svetišču, in le veliki spravi dan so se je posluževali v Presvetišču. Prim. Lev. 16, 12.

je zlati vrč z mano in Aronova palica, katera je bila ozelenela, in tabli zaveze¹. Nad skrinjo zaveze sta bila čistiljiva Kerubina, katera sta (s perotmi) obsenčevala pokrov sprave²... Ko so bile tako narejene te reči, so sicer v prvi šator vedno hodili duhovniki, kadar so opravljali službo darovanja. V drugi šator pa gre le enkrat v letu samo veliki duhovnik, pa ne brez krvi, katero daruje za svoje grehe in ljudstva. S tem je hotel sv. Duh dati na znanje, da še ni odprta pot v (nebeško) svetišče, dokler stoji poprejšnji šator (Stara zaveza). To je podoba sedanjega (krščanskega) časa. Po njej se darujejo darovi in klavščine, katere pa ne morejo, kar vest zadeva, storiti popolnega tistega, kateri opravlja službo samo z jedmi in pijačami in z mnogimi umivanji in opravičbami mesa, naloženimi do časa poprave³. Kristus pa je pristopil kot veliki duhovnik prihodnjih dobrot skozi višji in veliko boljši šator, kateri ni narejen z roko, t. j., ne tega vstvarjenja; tudi ne s krvjo kozlov ali juncev, temuč je šel z lastno krvjo enkrat v svetišče in je našel večno odrešenje⁴. Zakaj če kri kozlov in juncev in potreseni juničin pepel posveti omadeževane v telesno očiščenje, koliko bolj bo kri Kristusova, kateri je dal samega sebe Bogu brez madeža, očistila našo vest od mrtvih del, da bomo služili živemu Bogu! In zato je srednik Novega zakona...«

Kakor je imel tempelj tri oddelke: Dvor, Svetišče in Presvetišče, tako so bili tudi svečeniki ločeni v tri vrste: levite, duhovnike in velike duhovnike. Leviti so opravljali službo le na Dvoru, duhovniki tudi v Svetišču in samo veliki duhovniki v Presvetišču.

¹ V Salomonovem času sta bili v skrinji zaveze samo tabli zaveze (III. Kr. 8, 9). Kakor trdi sv. Pavel na našem mestu (Hebr. 9, 4. 5), sta bili tam tudi Aronova palica in posoda z mano. To navidezno nasprotstvo izgine, če trdimo, da govori sv. Pavel glede te točke o dobi pred Salomonom, ali pa, da je njegovo poročilo tako umevati, da sta bili Aronova palica in posoda z mano shranjeni na onem kraju, kakor skrinja zaveze.

² Pokrov skrinje zaveze se imenuje »pokrov sprave« ali »sedež milosti«, ker je znad njega govoril z Mozesom Bog sam, vedno pripravljen k usmiljenju in spravi. (Prim. Exod. 25, 22).

³ Ker je zemeljski šator le pomenljiva podoba, se opravljajo v njem tudi pomenljive daritve, katere same na sebi nimajo nobene opravičujoče, posvečujoče moči za Jude. Njih služba božja je namreč le v spolnovanju jedilnih postav (Lev. 11), zapovedanih umivanj ali očiščevanj (Exod. 29, 4; Num. 8, 7) in takih šeg, katere opravičujejo le po vnanjem, pred svetom; po notranjem pa nimajo nobene vrednosti, ker ne morejo človeka storiti Bogu dopadljivega in so imele veljavnost le do »polnosti časov«, namreč do Kristusa.

⁴ Kristus je s svojo smrtjo odrešil ves človeški rod, pridobivši mu dobrote prihodnjega življenja. Potem pa je šel enkrat za vselej v nebesa, kjer ni daroval živalske krvi, ampak zasluženje svoje smrti. S tem pa je zagotovil odrešenje, katero obsega časno in večno življenje.

Vsakdanjo službo božjo v templju so oskrbovali svečeniki razdeljeni v 24 vrstâ; vsaka vrsta je opravljala službo en teden. Menjavale so se v soboto. Odstopajoča vrsta je opravila še običajno jutranjo daritev in dodatno sobotno daritev (pr. Num. 28, 9—10); nastopajoča pa je darovala večerno daritev in premenila ogledne kruhe¹. Tri velike praznike (Velika noč, Binkošti in praznik šatorov) so bile v službi vse 24 vrste skupaj. — Vsak tedenski oddelek pa je bil razvrščen v 5—9 pododdelkov, ki so opravljali službo poprečno vsak po en dan. Če je bilo manj pododdelkov kot sedem, so nekateri služili po dva dni; če jih je bilo več kot sedem, sta nekatere dni nastopila po dva pododdelka. Ni pa misliti, da so vsi duhovniki dotičnih pododdelkov prišli do opravil v templju, ampak samo nekateri, ki so se za dotično opravilo določili po žrebu².

Kakor duhovniki so bili tudi leviti razvrščeni v 24 vrst, ki so se menjavale vsak teden.

Vzporedno s to razdelitvijo duhovnikov in levitov pa je bilo tudi ljudstvo razdeljeno v 24 službenih vrst (מִשְׁמֵרוֹת) in vsak teden je prihajala pred obličje Gospodovo samo po ena vrsta kot zastopnica vsega ljudstva. Imenovala se je מַעֲמִיד (zastopnica, Standmannschaft, viri stationarii). Ni pa bilo potrebno, da bi se bila morala dotična vrsta zbrati vsa v Jeruzalemu. Zadostovalo je, če se je sešla k službi božji v domači sinagogi; v Jeruzalem pa so odšli samo nekateri zastopniki, da so »stali« pred obličjem božjim, ko so se opravljale daritve.

Duhovniki so v službi nosili posebno službeno obleko: 1. מִגְבָּעִים, t. j. kratke, samo ledja in stegna pokrivajoče gače iz bisa (tankega belega platna). Vrh gač 2. מִצְנַף, dolgo, do tal segajočo haljo z ozkimi rokavi, tudi iz bisa. To haljo so 3. prepasávali z dolgim pisanim pasom מִצְנַף, tudi iz bisa, pa prepleten z bagrenimi, škrlatastimi pa višnjevim okraski. Glavo so si pokrivali 4. z מִגְבָּעָה, pokrivalom, podobnim turbanu³. Črevlji se ne navajajo nikjer; sklepati smemo torej, da so duhovniki opravljali službo bosi.

Bela obleka je zaznamovala čistost; zato se je zahtevala od duhovnika treznost in levitiška čistost. Tisti čas, ko so bili v službi, niso smeli piti vina in sploh nobene vpijanljive pijače⁴. Kdor ni bil levitiško čist, ni smel prestopiti praga svetega »Dvora«. Celo tisti, ki so bili levitiško čisti, so se morali rituelno izkópati, preden so nastopili službo. Razen tega so si morali umiti še roke in noge

¹ Prim. II. Chron. 23, 4, 8 in II. Reg. 11, 5, 9.

² Prim. Luk. 1, 5.

³ Prim. o duhovniški obleki Ezech. 44, 17—19; Exod. 28, 40—43; 39, 27—29 in obširni popis pri Jožefu Flaviju Antiq. III., 7, 1—3.

⁴ Lev. 10, 8—11; Ezech. 44, 21.

v bronastem morju זָיִר, ki je bilo na prostem med svetiščem in žgavnim oltarjem.

Daritve, katerih se je darovalo vsak dan mnogo, so bile dvojne: javne in zasebne. Prve so se darovale v imenu ljudstva in oskrbovale zato na ljudske stroške, zlasti iz davščine, katero je plačeval vsak odrasli Izraelec templju, namreč dve drahmi¹. Druge so naročali zasebniki iz najrazličniših vzrokov in o raznih prilikah.

Obojne daritve, javne in zasebne, ločimo v naslednje tri glavne vrste: 1. Žgavne daritve; darovana žival se je morala vsa na oltarju sežgati. 2. Daritve za grehe in zadolženja. Namen jim je bil, grešnika spraviti z Bogom. Pri teh daritvah so sežgali samo mastnino; druge dele so dobili duhovniki. 3. Mirovne daritve (זְבָחֵי שְׁלָמִים). Ž njimi so zahvaljevali Boga za prejete dobrrote, ali ga prosili novih dobrot. Mastnino so tudi pri teh daritvah sežgali; drugo meso pa so použili pri veselem daritvenem obedu darovavec z družino in duhovniki². — Največ se je seveda darovalo raznih zasebnih daritev. Govoreč o javni službi božji, se zanimljemo zlasti za javne daritve in med temi seveda v prvi vrsti za vsakdanjo žgavno daritev, ki je bila najimenitniši del javne službe božje.

Z vsakdanjo žgavno daritvijo so Izraelci častili in molili Boga. Ker moramo Boga moliti in častiti neprenehoma, zato ni smela žgavna daritev nikdar nehati. Vsako jutro in vsak večer so torej darovali po eno jagnje, ki je gorelo celi dan, oziroma celo noč. Zato se je imenovala ta daritev עֹלֶת הַתָּמִיד ali samo הַתָּמִיד, t. j. večna daritev (juge sacrificium). Opustiti se ni smela nikdar. Ko je bil l. 70. po Kr. Jeruzalem že davno obkoljen od Rimljanov in je v mestu že gospodarila najhujša lakota, se je vendar še redovito opravljala vsakdanja jutranja in večerna daritev. Ko pa so 17. julija morale prenehati vse daritve³, so ta žalostni dogodek prištevali največjim nesrečam.

Natančniše določbe glede vsakdanje jutranje in večerne daritve pa so bile naslednje⁴: Zjutraj in zvečer se je moralo darovati v žgavni daritvi po eno brezmadežno enoletno jagnje moškega spola. Dodajali so vsakokrat kot jedivno daritev $\frac{1}{10}$ »efe« lepe pšenične moke, pomočene s $\frac{1}{4}$ »hina« dobrega namiznega olja, kot pitno daritev pa $\frac{1}{4}$ »hina« vina. — Jutranjo daritev so opravljali zarana; večerno

¹ Prim. Mat. 17, 23—26. Prim. tudi Exod 30, 13; II. Chron. 24, 6; Neh. 10, 33. Antiq. XVIII., 9, Bell. iud. 8, 6. Philo, De victimis § 3. ed. Mangey II., 224 sqq.

² Lev. 1—7.

³ Prim. str. 67.

⁴ Exod. 29, 38—42; Num. 28, 3—8.

po svetopisemskem izrazu בֵּין הָעֶרְבַּיִם, t. j. v mraku. V poznejši dobi pa so opravljali večerno daritev že krog 3. popoldne¹.

V zvezi z vsakdanjo žgavno daritvijo občine se je vsak dan darovala tudi jedivna daritev velikega duhovnika. Če primerjamo Lev. 6, 12—16 in Lev. 2, 5—6 je moral veliki duhovnik vsak dan zjutraj in zvečer darovati posebno jedivno daritev². Daroval je $\frac{1}{10}$ »efe« moke, eno polovico zjutraj, drugo pa zvečer. Moko so zmešali z oljem, jo gnetli in napravili hlebčke, katere so spekli, je z oljem polili in potem darovali.

Razen teh daritev so morali duhovniki vsak dan opraviti tudi še kadivno daritev na kadivnem oltarju pa oskrbeti razsvetljava na sedmerorokem svečniku. Kadivna daritev se je morala opraviti zjutraj in zvečer (Exod. 30, 7—8) in sicer zjutraj pred žgavno daritvijo, zvečer pa za njo. Tudi pri svečniku so imeli duhovniki opraviti zjutraj in zvečer. Zjutraj so osnažili svetilke in jih iznova napolnili z oljem. Pustili so čez dan goreti eno ali več svetilk (Jožef Flavij pravi, da tri). Zvečer so prižgali še drugih šest ali štiri, ker so po noči morale vse goreti³.

Službo božjo sta poviševala tudi glasba in petje. Ko se je bila darovala žgavna daritev, so leviti zapeli in udarili na strune; dva duhovnika pa sta zatrobila na srebrne trobente⁴. Med petjem in glasbo je zbrano ljudstvo molilo in častilo Boga.

Krasno in ob enem poetiško nam opisuje tempeljsko službo božjo Modri Sirah⁵, imajoč pred očmi velikega duhovnika Simona, Onijevega sina: »Kadar je šel k svetemu oltarju, je razsvetlil vse Svetišče. Ko je prejemal darove iz rok duhovnov in stal sam pri oltarju, krog njega pa njegovi bratje, je bil kakor vsajena cedra na libanonski gori, in vsi Aronovi sinovi so stali okoli njega v svoji časti kakor palmove veje. Gospodove darove pa so držali v rokah pred zbranimi Izraelci. In ko je pri oltarju opravljal svojo službo, da bi dokončal daritev najvišjega Kralja, je stegnil svojo roko po pitnem daru, in je daroval kri grozdja:

¹ To se vidi iz Antiq. 14, 4. 3: Δις τῆς ἡμέρας, πρωτὶ τε καὶ περὶ ἑνῆα τῶν ὥραν, ἱερουργούντων ἐπὶ τοῦ βωμοῦ. Zato so hodili Izraelci tudi ob 9. uri, t. j. ob 3. popoldne v tempelj molit, ali so v tem času molili doma. Prim. Dej. ap. 3, 1; 10, 3. 30. — Prim. tudi Jos. contra Apion. II., 8 (ed. Bekker p. 239): Mane etiam aperto templo oportebat facientes traditas hostias introire et meridie rursus dum clauderetur templum.

² Prim. Hebr. 7, 27 in Antiq. 3, 10. 7: Θύει δ' ὁ ἱερεὺς (= veliki duhovnik) ἐκ τῶν ἰδίων ἀναλωμάτων, καὶ δις ἐκάστης ἡμέρας τοῦτο ποιεῖ, ἄλευρον ἐλαίῳ μεμαγμένον καὶ πεπηγὸς ὀπτῆσει βραχεία: ... καὶ εἰς μὲν ἐστὶν ἁσσάρων τοῦ ἀλεύρου, τούτου δὲ τὸ μὲν ἥμισυ πρωτὶ τὸ δ' ἕτερον δειλῆς ἐπιφέρει τῇ πυρί.

³ Exod. 30, 7—8; II. Chron. 13, 11.

⁴ II. Chron. 29, 26—28; Num. 10, 1. 2. 10. — ⁵ Eccli. 50, 12—21.

izlil jo je na tla pri oltarju v dišavo božjo najvišjemu poglavarju. Tedaj so Aronovi sinovi vpili in z dolgimi trobentami trobili in dajali slišati velik glas, da bi se Bog spomnil ljudstva. Tedaj je palo vse ljudstvo z obrazom na tla, da je molilo Gospoda svojega Boga in prosilo vse-mogočnega, visokega Boga. In pevci psaljmov so ga poveličevali s svojimi glasovi, in v veliki hiši je bilo polno prijetnega glasu. In ljudstvo je v molitvah prosilo Gospoda Najvišjega, dokler ni bilo dokončano češčenje Gospodovo in dokler niso dokončali svoje službe¹.

Jutranja služba božja se je končavala z duhovniškim blagoslovom. Duhovnik, ki je imel nalogo, da izreče blagoslov, se je umil, stopil pred tempelj in zapel proti vzhodu obrnjen globoko sklonjen nad izraelskim ljudstvom »Aronov blagoslov«: »Blagoslovi te Bog in te varuj! Pokaži ti Gospod svoj obraz in se te usmili! Večni obrni k

¹ Precej natančen opis jutranje službe božje nahajamo tudi v »Mišni«, v odstavku Tamid. Ker se opis očitno naslanja na ustno izročilo, ga tu v glavnih potezah v pojasnitev povedanega priobčujemo:

Na vse zgodaj, še preden se je začelo daniti, so šli nekateri duhovniki, ki so prenočili v templju, s svojim načelnikom pogledat, če je pripravljeno vse potrebno za daritev. Medtem vstanejo tudi drugi v templju bivajoči duhovniki, se izkopljejo in v posebni dvorani oblečejo v sveta oblačila. Nog si iz spoštovanja do templja ne obujejo. Potem se zbero v dvorani ob Ksistu (liškath hagazith), da si s srečkanjem razdele posamna opravila (prim. Luk. 1, 9), n. pr.: kdo naj snaži oltar, kdo naj škropi kri, kdo naj deli blagoslov itd. Ko dospó v tempelj še leviti in tempeljski čuvaji, napolnijo z vodo umivavnicó od medi ali bronasto morje, ki je bilo blizu žgavnega oltarja. Pri bronastem morju se umije en duhovnik, ki potem takoj odgrne velikansko zaveso pred Svetiščem, odpre vrata k Svetišču in tempeljskim Dvorom. Sedaj osnažijo žgavni oltar in nalože nanj iznova drv. Na oltarju je moral vedno goreti ogenj in nikdar ni smel ugasniti. Dvakrat je pal na drva naravnost z neba: »In glej ogenj je šinil od Gospoda (iz svetlega oblaka, v katerem je bil Gospod pričujoč) in je použil žgavne daritev in mastnino, ki je bila na oltarju« (Lev. 9, 24). — Sveti ogenj je gorel namreč na oltarju do preselitve Judov v babilonsko suženjstvo. Duhovniki, ki so bili ravno takrat v službi v templju, so ogenj vzeli z oltarja in ga na skrivnem spravili v globokem praznem vodnjaku, v katerem se je ob deževju nabirala kapnica. Kraj je ostal neznan vsem drugim Judom. Ko pa so se povrnili Judje iz suženjstva in ko so si sezidali nov tempelj in oltar, je poslal Nehemija iskat skriti sv. ogenj vnuke tistih duhovnikov, ki so ga bili skrili. Ti so šli, pa niso našli ognja, ampak blato ali gosto lužo. »In ukazal jim je zajeti in prinesiti. In darove, ki so bili položeni, je ukazal Nehemija poškopiti s tisto vodo, in drva, in kar je bilo položeno nanje. Ko se je to zgodilo, in je prišel čas, da je solnce posvetilo, katero je bilo poprej za oblakom, se je užgal velik ogenj, tako da so se vsi čudili. (Prim. II. Mak. 1, 19—23 in 2, 10).

Ko so leviti osnažili in pripravili žgavni oltar, pridejo v tempelj tudi godci in pevci še pred dnem.

Čuvaj na tempeljskem stolpu da znamenje, da se je zdanilo. Leviti pripeljejo jagnje — mladega ovna. Duhovnik položi nanj obe roki; s tem prenese nanj grehe vsega ljudstva ter ga zakolje na severni strani oltarja. Drug duhovnik pa prestreže kri ter jo meša, da se ne strdi, marveč da se more ž njo škropiti. Medtem pridejo

tebi svoj obraz in ti podeli svoj mir¹!« Ime božje je izgovoril prav po črkah (torej יהוה, ne אדוני). Posamezne besede je pel zategnjeno, podobno našemu »Ite missa est«. Verniki pa so odgovorili »Amen« in potem se razšli.

Podobno kot zjutraj se je obhajala služba božja tudi zvečer. Vendar se je morala večerna kadivna daritev opraviti za žgavno daritvijo². Tudi svetilke sedmerorokega svečnika se zvečer niso snažile, ampak samo prižgale.

Ti dve vsakdanji javni daritvi sta bili glavni del in podlaga vseh bogoslužbenih del v templju. Darovali so jih na opisani način tudi o vseh sobotah in praznikih. Seveda pa so o teh dneh dodajali še druge javne daritve. V soboto so dodali dve enoletni moški jagnjeti brez graje kot žgavno daritev in dve desetinki »efe« pšenične moke z oljem pokropljene v jedivno daritev in pitne darove. Za sobotno daritev se je torej darovalo toliko, kot za vsakdanjo jutranjo in večerno daritev skupaj³. Še več daritev so dodajali o praznikih⁴. O Veliki noči n. pr. so darovali skozi sedem dni vsak dan kot žgavni dar:

štirje duhovniki v tempelj: prvi gre iskat kadivnico, katero so bili položili prejšnji večer na kadivni oltar v Svetišču; drugi gre snažit svetilke sedmerorokega svečnika. Luč ni smela nikdar v vseh ugasniti. Po dnevi je gorela samo ena, ali, kakor trdi Jožef Flavij, tri svetilke, po noči pa vseh sedem. Tretji duhovnik nabere v posodo oglja z žgavnega oltarja; četrti pa prinese seboj mero kadila. Ko prinese prvi duhovnik iz Svetišča kadivnico, jo napolnijo z ogljem z žgavnega oltarja in na kadivnem oltarju v Svetišču zažgo na žerjavi kadilo, ki povzroča mnogo dima in razširja močno in prijetno vonjavo. Duhovnik poškropi potem s krvjo žgavni oltar, na kateri je naložil razsekano ovno meso. Plamen použije prasketajoč meso ob solnčnem vzhodu. Duhovniki glasno moleč spremljajo pomenljivi obred; Jehova pa milostno gleda na daritev in prošnjo svojega ljudstva.

Ko položé na žgavni oltar še predpisani jedivni dar s pecivom velikega duhovnika in ukazani pitni dar, se oglasi močna godba in petje levitov, prepevajočih psalme. Peli so pri jutranji daritvi: v nedeljo ps. 24; v ponedeljek ps. 48; v torek ps. 82; v sredo ps. 94; v četrtek ps. 81; v petek ps. 93; v soboto ps. 92. — Psalterij je bil razdeljen v 5 knjig: 1. ps. 1—41; 2. ps. 42—72; 3. ps. 73—89; 4. ps. 90—106; 5. ps. 107—150. — Psalmi 113—118 so se imenovali Hallel in so jih prepevali o Mlajih, o Binkošti, o prazniku Posvečenja templja, najslavesneše pa o Šatorskem prazniku med razsvetjavo templja in o Veliki noči. O Šatorskem prazniku so mahali med petjem z vejami, da je kar šumelo po templju. O Veliki noči so prepevali Hallel med klanjem velikonočnih jagnjet v templju, pa doma med velikonočno večerjo. (Prim. Mat. 26, 30; Mark. 14, 26: »Ko so izpeli zahvalno pesem, so šli na Oljisko goro«). — 15 stopnih psalmov so prepevali na 15 stopnicah dvora duhovnikov.

¹ Gl. Num. 6, 23—26. — ² Prim. str. 93. — ³ Prim. str. 92.

⁴ Num. 28, 9—10. Philo, De victimis § 3 (Mang. II., 239): Ταῖς δὲ ἐβδόμαις διπλασιάζει τὸν τῶν ἱερῶν ἀριθμὸν. — Jos. Antiq. 3, 10, 1: Κατὰ δὲ ἐβδόμην ἡμέραν, ἥτις σάββατα καλεῖται, δύο σφάζουσι, τὸν αὐτὸν τρόπον ἱεουργοῦντες.

dva junca, enega ovna, sedem letnih jagnjet brez graje s primernimi jedivnimi in pitnimi daritvami in povrh še enega kozla kot daritev za grehe¹. Binkoštni praznik, ki je trajal samo en dan, so se darovale iste daritve kot posamne dni velikonočnega praznika². V praznik šatorov, s katerim so končavali žetev in trgateg, so darovali še veliko več daritev. Prvi dan so darovali v žgavno daritev 13 juncev, dva ovna in 14 jagnjet s primernimi jedivnimi in pitnimi daritvami in povrh še enega kozla v dar za grehe. Prihodnjih šest dni so darovali iste darove, le vsak prihodnji dan po enega junca manj kot prejšnji dan³. Podobne daritve so dodajali vsakdanji jutranji in večerni daritvi tudi o drugih praznikih (o Mlajih, o Novem letu, Spravni dan⁴). Tem daritvam, ki so le splošno značile značaj dotičnih praznikov, so dodajali pa še posebne, primerne značaju in pomenu posamnih praznikov⁵.

Zelo številne so bile torej javne daritve; mnogo številnejše pa daritve zasebnikov. Dan na dan so zaklali v Jeruzalemu neštete množice živalij in jih sežgali. O praznikih pa so duhovniki komaj zmagovali službo, dasi jih je bilo na tisoče⁶.

* * *

Celo neverniki so se udeleževali judovske službe božje in so naročali žgavne, jedivne in pitne daritve v jeruzalemskem templju. Določno nam to zatrjuje Jožef Flavij⁷, pripovedujoč, da so uporniki v začetku rimsko-judovske vojske sklenili, da se morajo ustaviti daritve za cesarja ter odbiti vsaka daritev, ki bi jo hotel darovati nevernik⁸. Zgodovina pa nam je ohranila tudi nekaj prav zanimljivih dogodkov. Kralj Aleksander Veliki je baje oskrbel daritev v jeruzalemskem templju⁹. Tudi Ptolomej III. je daroval v Jeruzalemu¹⁰. Antioh VII. Sidet je poslal celo med obleganjem Jeruzalema o prazniku šatorov daritev v mesto¹¹. Ko je prišel mogočni zaščitnik Marko Agripa l. 15 pr. Kr. v Jeruzalem, je daroval hekatombo, žgavno daritev 100 juncev¹². Tudi Vitelij, pripoveduje Jožef Flavij¹³, je prišel o Veliki noči l. 37 po Kr. v Jeruzalem, da bi tu opravil daritve. Po pravici pravi torej Tertulian, da so Rimljani nekdaž čistili tudi Boga Judov z

¹ Num. 28, 16—25.

² Num. 28, 26—31. — ³ Num. 29, 12—34.

⁴ Prim. Num. cc. 28 in 29. — ⁵ Prim. Lev. cc. 16 in 23.

⁶ Aristes (v Havercampovem Jos. II., 2, 112): Πολλοὶ γὰρ μυριάδες κτηνῶν προσάγονται κατὰ τὰς τῶν ἑορτῶν ἡμέρας. — Prim. št. v I. Reg. 8, 63. I. Chron. 29, 21; II. Chron. 29, 32 s.; 30, 24; 35, 7—9.

⁷ Bell. jud. 2, 6, 17, 2—4. — ⁸ Prim. str. 56.

⁹ Antiq. II, 8, 5. — ¹⁰ Jos. contra Apion. II., 5 init.

¹¹ Antiq. 13, 8, 2. — ¹² Antiq. 16, 2, 1. — ¹³ Antiq. 18, 5, 3.

daritvami, njih tempelj pa z darovi¹. In Jožef Flavij imenuje oltar v Jeruzalemu »vsem Helenom in Barbarom častitljiv oltar²«; o prostoru, kjer je stal tempelj, pa pravi, »da ga časti ves svet in da ga slave tujci na koncu sveta«³.

Omeniti moramo tudi daritev za neverniško vlado. Kakor so pred babilonskim suženjstvom izraelski kralji sami poravnali stroške za javne daritve, tako je tudi Cir naravnal, da se plačujejo potrebščine za javne daritve v templju »iz kraljeve skrinje«, »da se darujejo nebeškemu Bogu daritve in da se moli za življenje kralja in njegovih otrok«⁴. Še bolj jasno se more dokazati javna daritev posebej za kralja (*ὁλοκαύτως προσφερομένη ὑπὲρ τοῦ βασιλέως*) v makabejski dobi⁵. Bržčas so jo ustanovili sirski kralji. Po določnem pričevanju Filonovem⁶ je ukazal cesar Avgust sam, da se morata na cesarjeve stroške za zmeraj vsak dan darovati dve jagnjeti in en junec. Da se je daritev redovito opravljala prav do rimsko-judovske vojske, vemo iz Jožefa Flavija⁷. Tudi prvi kristjanje so opravljali molitve in daritve »za kralje in vse oblastnike, da bi mirno in pokojno živeli v vsi pobožnosti in čistosti«⁸.

Razen daritev pa so prinašali neverniki jeruzalemskemu templju tudi raznih darov (*ἀναθήματα*)⁹. Ko je n. pr. Ptolemej Filadelf prosil od judovskega velikega duhovnika mož, ki bi mu predstavil sv. pismo na grški jezik, je poslal jeruzalemskemu templju 20 zlatih in 30 srebrnih skled, 5 vrčev in 1 umetelno izdelano zlato mizo¹⁰. Da so sirski kralji prinašali v Jeruzalem darov, se da prav lahko izpričati¹¹. Tudi Rimljani so povelicevali tempelj s krasnimi darovi. Ko je n. pr. Sozij s Herodom premagal Jeruzalem, je daroval templju zlat venec¹². Tudi Marko Agripa, ko je obiskal Jeruzalem, je obdaril tempelj z darovi¹³. Med tempeljskimi posodami, katere je dal med obleganjem Jeruzalema stopiti Janez iz Gishale, so bili tudi vrči (*ἀκρατοφόροι*), katere sta bila templju podarila cesar Avgust in soproga¹⁴. Pa

¹ Apologet. c. 26: Cuius (Iudaeae) et deum victimis et templum donis et gentem foederibus aliquamdiu Romani honorastis.

² Bell. Iud. 5, 1. 3: Τὸν Ἑλλησι πᾶσι καὶ βαρβάρους σεβίσμιον βωμόν.

³ Bell. Iud. 4, 4. 3: Ὁ δὲ ὑπὸ τῆς οἰκουμένης προσκυνοῦμενος χώρος καὶ τοῖς ἀπὸ περάτων γῆς ἀλλοφύλοις ἀκοῇ τετιμεμημένος.

⁴ Prim. Esdr. 6, 8—10. — ⁵ I. Mach. 7, 33.

⁶ Legat. ad Caium § 23 in § 40. Prim. tudi Bell. Iud. 2, 10. 4: Ἰουδαῖοι περὶ μὲν Καίσαρος καὶ τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων δις τῆς ἡμέρας θύειν ἔφασαν. — Iz navedenih besedi tudi izprevidimo, da se je vsakdanja daritev za cesarja opravljala v dveh polovicah, namreč zjutraj pa zvečer.

⁷ Bell. Iud. 2, 17. 2—4. — ⁸ I. Tim. 2, 1—2. — ⁹ Prim. Luc. 21, 5.

¹⁰ Antiq. 12, 2. 5—9. — ¹¹ II. Mach. 3, 2; 5, 16. Antiq. 13, 3. 4.

¹² Antiq. 14, 16. 4. — ¹³ Philo, Legat. ad Caium § 37.

¹⁴ Bell. Iud. 5, 13. 6.

tudi drugi Rimljani so opetovano poslali darov templju edino pravega Boga¹.

Tako je bil torej jeruzalemski tempelj in služba božja v njem ob Kristusovem času v velikih časih pri izvoljenem ljudstvu in pri nevernikih, čeprav ni bilo v njem skrinje zaveze², in četudi ni sijala nad skrinjo zaveze Šekina³.

* * *

Trikrat, uče Talmudisti, se je moral tempelj zidati: prvi po Salomonu, drugi po Ezdru, tretji po Mesiju. Tretji tempelj si je

¹ Bell. Iud. 4, 3. 10.

² V Salomonovem templju je ostala skrinja zaveze do razdejanja Jeruzalema po Nebukadnezarju. Tedaj pa jo je skril s sv. šatorom in kadivnim oltarjem prerok Jeremija v neki votlini gore Nebo. Nekateri Jeremijevi spremljevalci pa so si hoteli kraj zaznamovati. In ko je Jeremija to izvedel, jih je posvaril, češ, da bo kraj neznan, »dokler Bog ne zbere svojega ljudstva in se ga ne usmili«. In takrat, t. j. ob vesoljni sodbi, ko se bode judovsko ljudstvo kot tako izpreobrnilo h Gospodu svojemu Bogu, bo Gospod po Jeremiju skrito sveto orodje zopet pokazal trdovratnim Judom v pričevanje. In Gospodovo veličastvo (שְׁכִינָה), znamenje pričujočnosti božje, se bode tistikrat zopet prikazalo v oblaku, kakor se je bilo prikazalo tudi Mozesu in kakor se je bilo razodelo Salomonu, ko je bil tempelj posvečen velikemu Bogu. (Prim. II. Mak. 2, 1—8).

Po povratu iz suženjstva res ni več sluha o skrinji zaveze. Presvetišče Zorobabelovega templja je bilo prazno. Tri prste debela kamenita plošča je ležala tam, kjer bi imela stati skrinja zaveze. Pred to ploščo je v spravni dan veliki duhovnik opravljal bogoslužbene ceremonije. V drugem templju ni bilo skrinje zaveze, ker je hotel Bog izvoljeno ljudstvo pripravljati na to, da bode v mesijanskih časih zavzemal mesto skrinje zaveze na oltarju, na plošči tabernakelj, bivališče živega Boga.

³ Ko je bil Salomonov tempelj po Nebukadnezarju razdejan, so preroki izrečno napovedovali, da se bode veličastvo Božje (שְׁכִינָה) zopet prikazalo: »In razodevalo se bo (ob povratu Judov iz suženjstva, zlasti pa ob Mesijevem prihodu na zemljo) veličastvo Gospodovo« (Iz. 40, 5). »In moj šator bo med njimi« (Ez. 37, 27). »To je mesto mojega prestola, in mesto stopinj mojih nog, kjer bom prebival sredi Izraelovih otrok na vekomaj« (Ez. 43, 7). — In ko so Judje, sezidavši drugi (Zorobabelov) tempelj, zahtevali, naj se prikaže veličastvo Gospodovo, je napovedal prerok Malahija (3, 1), ne le predhodnika, ampak Zveličarja samega, rekoč: »Glej, pošljem svojega angelja, ki bo pripravljal pot pred mojim obličjem. In zdajci bo prišel k svojemu templju Gospodovavec, katerega iščete, in angelj zaveze, po katerem hrepenite. Glej, pride, pravi Gospod vojskinih trum«. Kar je prerokoval tu prerok o »Gospodovavcu« in o »Angelju zaveze«, t. j. o Mesiju, kar je govoril Siracid o večni, neustvarjeni modrosti (Eccli 24, 12. 13), namreč, da je počivala v sv. šatoru, kjer so se zbirali Izraelci in opravljali službo božjo, in da je prebivala med potomci Jakopovimi in da je imela delež med Izraelovimi otroci, in da se je ukoreninila med izvoljenim ljudstvom; kar je prerokoval prerok Baruh (3, 38) o Bogu, da se bode dajal na zemlji gledati in da bode prebival med ljudmi, se je izpolnilo v človečenju Sina božjega. Res, prišel je Bog na zemljo, bival med judovskim ljudstvom, pa tudi med nami biva veličastno — v tabernaklju.

sezidal Mesija po modri moči in umetelnosti sv. Duha iz krvi Marije prečiste Dêvice. Saj Kristus imenuje sam svoje telo: tempelj¹. In vsak kristjan naj bi bil v umrljivem svojem telesu »tempelj sv. Duha«². To dvojje je bistvo, največja prednost Novega zakona, namen Gospodovega včlovečenja in smrti.

Prvič je obiskal Jezus Zorobabelov, oziroma Herodov tempelj kot nežen deček 40 dni³ na rokah materinih in starčka Simeona, zadnjič tri dni pred smrtjo kot žalujoč prerok⁴. Tedaj je namreč žalosten zapuščal Mesija, od svojcev zavržen, do tistega časa toli čislano svetišče Starega zakona z resnimi besedami: »Glejte, vaša hiša vam bo puščena pusta. Zakaj povem vam, ne bote me videli odslej, dokler ne porečete: »Češčen bodi, ki pride v imenu Gospodovem«. »In Jezus«, pristavlja evangelist, »je šel iz templja in se je proč podal«. Podal se je na Oljisko goro, podal se je v trpljenje in smrt. Povišan je bil na križ in s smrtjo na križu privzdignil vse k sebi. Zato pa so morale prenehati predpodobe Starega zakona, na njih mesto je morala stopiti resnica. Kar je bilo prerokovano, se je moralo dopolniti, stara postava se je morala umakniti evangeliju. Moral se je porušiti stari častitljivi tempelj, prenehati so morale krvave in nekrvave daritve Starega zakona, odstopiti duhovniki iz rodu Levijevega, »zakaj od solnčnega vzhoda do zahoda bo moje ime veliko med narodi; in na vseh krajih se bo darovalo in čista daritev se bo opravljala mojemu imenu, ker veliko bo moje ime med narodi, pravi Gospod vojskinih trum«⁵.

2. Prazniki.

Prazniki, dnevi molitve, so v duhovnem življenju tako potrebni kot v telesnem srcé, ki povzroča krvotok. Zato so obhajali Judje v v Kristusovem času več praznikov. Imenitnejši so bili: 1. Sobota; 2. Mlaji; 3. Novo leto; 4. Spravni dan; 5. Velika noč; 6. Binkošti; 7. Šatorski praznik; 8. Purim-praznik; 9. Praznik prinašanja drv in 10. Praznik posvečenja templja.*

1. **Sobota** (שַׁבָּת, שַׁבַּת, τὸ σάββατον) je bila pri Izraelcih sedmi dan v tednu in obenem tedenski praznik. Beseda pomenja (od glagola שָׁבַת, počivati) počitek, dan počitka. Izraelci naj bi se po božji volji ta dan zdržali težkega, hlapčevskega dela, da bi mogli služiti Gospodu. Zato se pojasnjuje ime⁶ z dostavkom: שַׁבְתוֹנוֹ שַׁבַּת קֹדֶשׁ לַיהוָה: sabbatum est, requies sancta in Domino, sobota je, sveti počitek v Gospodu.

¹ Ioan. 2, 19. 21. — ² I. Cor. 3, 16; 16, 19.

³ Luc. 2, 22 - 40. — ⁴ Matth. 23, 28. 39; 24, 1. — ⁵ Mal. 1, 11.

⁶ Ex. 16, 23; 31, 15.

Praznovanja sobote ni šele ukazal Mozes¹. Praznovala se je bržčas že od začetka sveta. Človeška natora sama že zahteva, da od časa do časa popustimo svoja navadna opravila in se posvetimo službi Gospodovi. Moogoče je, da so bili za praznovanje vsakega sedmega dne tudi merodajni lunini izpremeni. Po sv. pismu² pa je hotel Bog s praznovanjem sobote Izraelce spominjati, da je On sam ustvaril svet v šestih dneh, sedmi dan pa da je počival. Izraelci naj torej posnemajo Boga: naj delajo šest dni sebi, sedmi dan pa naj služijo Bogu. Spominjati jih je hotel tudi rešitve iz egiptovskega suženjstva³: »Spomni se, da si tudi ti služil v Egiptu, in da te je izpeljal Gospod, tvoj Bog, z močno roko in vzdignjeno ramo. Zatorej ti je zapovedal, da praznuješ dan sobote.«

Bistvo raznih ukazov⁴, katere je dal Mozes glede sobotnega počitka, je to-le: »Spomni se, da posvečuješ sobotni dan. Šest dni delaj in opravljaj vsa svoja dela. Sedmi dan pa je sobota Gospoda, tvojega Boga. Ne delaj nobenega dela, ne ti, ne tvoj sin, ne tvoja hči, ne tvoj hlapec, ne tvoja dekla, ne tvoja živina, ne tujec, ki je znotraj tvojih vrat. V šestih dneh je namreč Bog ustvaril nebo in zemljo, in morje, in vse, kar je v njih, sedmi dan pa je počival; torej je Bog blagoslovil sobotni dan, in ga je posvetil.« Postava ne prepoveduje le vsakega dela, združenega z dobičkom ali zaslužkom, n. pr. nositi tovore (Jer. 17, 21), ali kupčevati (II. Esdr. 10, 31), ampak sploh vsak posel (מְלָאכָה), n. pr. nabirati »mano« v puščavi (Ex. 16, 22—30), kuriti ogenj za kuho (Ex. 35, 3), nabirati drva (Num. 15, 32 ss). Ker se v soboto ni smelo kuriti in ne kuhati ali peči jedi, so morali pripravljati jedi za soboto že v petek. Zato so imenovali Judje ta dan עֶרֶב שַׁבָּת, pripravljavni dan. Zato imenujejo tudi evangelisti (Matth. 27, 62; Marc. 15, 42; Luc. 23, 54; Joan. 19, 14. 31. 42) smrtni dan Jezusov, t. j. petek: παρασκευή. Marko (15, 42) pristavlja še razlago: παρασκευή, ὅ ἐστιν προετοίμασιον⁵.

Praznovati pa se je morala sobota takole⁶: Darovati so morali dve enoletni jagnjeti brez graje in dve »efi« pšenične moke z oljem

¹ Prim. Ex. 16, 22. — ² Ex. 20, 8—11. — ³ Deut. 5, 15.

⁴ Ex. 20, 8. 11; 31, 13; Num. 28, 9. 10; Deut. 12—15 in drugod.

⁵ Po grški govorečih Judih se je ime παρασκευή zaneslo za petek tudi med grški govoreče kristjane in po teh tudi med latinske kristjane. (Prim. Tertullian. Adv. Marcion. 4, 12 in De ieiun. 14). Vendar se je ime Parasceve vsled »Vulgate« v latinski cerkvi ohranilo le za Veliki petek. Prim. Durandus, Ration. div. offic. 7, 1. 8: Nos hoc nomen, quod est commune cuilibet feriae sextae, appropriamus illi sextae feriae, quae est proxima ante Pascha pro eo, quod tunc praeparatus est cibus sive manna, quo et militans ecclesia modo et triumphans in futura requie perfruetur. — Sv. Izidor razlaga ime Parasceve: »Quia eo die Christus mysterium crucis explevit. (De eccl. offic. 1, 30, pri Migne PP. lat. LXXXIII., 764). — ⁶ Num. 28, 9.

pokropljene v jedivno daritev in primerne pitne darove. Preminjati so se morali v soboto tudi ogledni kruhi¹.

Kazni za prestopke ukazov o sobotnem počitku in posvečevanju so bile silno ostre². »Praznujte mojo soboto; zakaj sveta vam bodi. Kdor jo oskruni, bodi umorjen. Kdor ta dan opravlja kako delo, njegova duša bodi pokončana izmed srede svojega ljudstva«. Skrunivce sobote so kamenjali³.

Poznejšim Judom pa ti ukazi gledé sobotnega počitka in posvečevanja niso več zadoščali. Pomnožili in razširili so jih z raznovrstnimi ukazi. Prepovedavali so n. pr. ob sobotah potovanje in dovoljevali samo pot 2000 korakov ali 6 stadijev⁴. Že v makabejski dobi⁵ so se dali nekateri goreči Judje v vojski rajši pomoriti, kakor da bi prestopili postavo o sobotnem počitku. Drugi so se sicer ob sobotah branili napadov, niso si pa sami upali napadati sovražnike⁶. — V Kristusovem času so zlasti Farizeji v pretirani gorečnosti zelo razširili postavo o sobotnem počitku z mnogimi podrobnimi predpisi, ki niso bili vsekdar popolnoma v soglasju z duhom božje postave. V soboto bolnike ozdravljati, čeprav samo z besedo, po njih mnenju ni bilo dovoljeno⁷. Prav tako ni smel po naukih Farizejev ozdravljenec nositi postelje, na kateri je prej bolan ležal⁸; zrelo klasje se ni smelo smukati in žitna zrna ne tretji⁹, češ, klasje smukati je toliko kot žeti in zrnje tretji je toliko kot mleti. Nasprotno pa so učili Farizeji, da se smejo sobotni dan goniti voli in osli na vodo¹⁰, da se sme izvleči ovca, ki je padla v jamo¹¹, da se sme izvleči vol ali osel, ki je pal v vodnjak¹². Še podrobniše so razpredeni taki rabinski predpisi v Talmudu. Mišna navaja 39 glavnih del, ki se niso smela opravljati v soboto (אבות מלאכות). Vsako teh del pa je obsegalo še polno pododdelkov ali podvrstâ (תולדות).

Jeruzalemski Talmud ukazuje Judom, naj ob sobotah tudi pridno prebirajo postavo in preroke. Mozes ne zapoveduje tega nikjer izrečno. Šele pozneje, ko so bile nastale »sinagoge«, so začeli v njih pismouki čitati in razlagati sv. pismo¹³.

Ker je sobota spominjala Izraelce na dva vesela dogodka, namreč na ustvarjenje sveta in na rešitev iz egiptovskega suženjstva, so veljali sobotni dnevi v obče kot dnevi veselja¹⁴. Judje v Kristusovi dobi so hodili za to ob sobotah praznično oblečeni, obhajali so vesele pojedine¹⁵; postili se niso ob sobotah¹⁶.

¹ Lev. 24, 8. — ² Ex. 31, 14. — ³ Prim. Num. 15, 32 ss.

⁴ Prim. Act. 1 12. Epiphan. Haer. 66, 82 in Ios. Bel. Iud. 5, 2. 3.

⁵ I. Mach. 2, 32 ss.; II. Mach. 6, 11. — ⁶ I. Mach. 2, 40; 9, 43.

⁷ Matth. 12, 13; Marc. 3, 5; Luc. 6, 10. — ⁸ Joan. 5, 10.

⁹ Matth. 12, 2. — ¹⁰ Luc. 13, 15. — ¹¹ Matth. 12, 11. — ¹² Luc. 14, 5.

¹³ Prim. Dej. ap. 13, 15; 15, 21. — ¹⁴ Is. 58, 13; I. Mach. 1, 41.

¹⁵ Luc. 14, 1. — ¹⁶ Iudith, 8, 6.

Ker se je pri Hebrejcih dan pričenal z večerom, je trajala sobota od večera pa do drugega večera; ker pa večer ne nastopa povsod ob istem času, na visoko ležečih krajih n. pr. pozneje kot po dolinah, doba sobotnega počitka pa je morala biti določena natančno, so po mestih naznanjali začetek sobote s trobentanjem¹.

Naj pristavimo na tem mestu še druge sobotne čase, t. j. praznike, ki so bili urejeni po sedmerici dni, mesecev in let. Taki so bili razen sobote še:

a) Sobotni mlaj, t. j. prvi dan sedmega meseca, začetek državljanskega leta².

b) Sobotno leto, t. j. vsako sedmo leto.

c) Sveto leto, t. j. leto po sedmerih sobotnih letih, ali vsako petdeseto leto.

V spomin na vstajenje Jezusovo so apostoli v N. zakonu določili, naj se praznuje nedelja namesto sobote. Veliko nedeljo in zopet prihodnjo nedeljo so bili namreč zbrani apostoli v dvorani, ko se jim je prikazal Zveličar³. Prvi dan v tednu je prišel nad učence sv. Duh⁴; prvi dan v tednu so bili zbrani verniki v Troadi pri lomljenju kruha⁵. V nedeljo naj se v Korintu med javno službo božjo nabirajo darovi za obubožane jeruzalemske kristjane⁶.

Skrunivce sobote so v St. zakonu kamenjali. Dandanes pa kaznuje Bog skrunivce nedelj in praznikov z raznimi časnimi nesrečami, kakor je žugal že prerok Hagej⁷: »Veliko sejete, pa malo pridelate; jeste pa se ne nasitite; pijete, pa se ne napijete; oblečete se, pa se ne ogrejete; kdor zasluži plačilo, ga vrže v strgano vrečo ... Po obilnosti gledate, pa glej, pomanjkuje; v hišo prinašate, pa glej, tisto popiham iz nje. Zakaj tako? govori Gospod vojskinih trum. Zato, ker je zapuščena moja hiša in vi hitite vsakateri k svoji hiši.

2. **Mlaj** (v St. zakonu שָׁבִיט, LXX. *συνημία*, Vulg. *calendae*) je bil pri Izraelcih začetek vsakega novega meseca. Dva zanesljiva strokovnjaka sta morala sinedriju naznaniti, kdaj da je nastopil mlaj. Mlaje so Izraelci sicer praznovali, vendar pa ne kot zapovedane praznike z delopustom. Razen navadnih, vsakdanjih daritev so darovali o mlajih še dve teleti, ovna in sedem letnih jagnjet brez graje kot žgavno daritev s primernimi jedivnimi in pitnimi daritvami, in pa kozla v daritev za grehe. Med daritvami so trobentali duhovniki na srebrne trobente. Mlaji so bili dnevi svetega veselja in pobožne zbrane molitve⁸.

¹ Prim. Bell. Iud. 4, 9. 12.

² Več pod 3. točko. — ³ Ioan. 20, 19. 26. — ⁴ Act. 2, 1 ss.

⁵ Act. 20, 7. — ⁶ I. Cor. 16, 2. — ⁷ I, 6. 9.

⁸ Prim. I. Reg. 20, 5. 24. 27; IV. Reg. 4, 23; Iudith 8, 6.

3. **Novo leto** ali sobotni mlaj (הַשָּׁנָה הַרְבֵּעִית, začetek leta) je bil prvi dan sedmega meseca. Bil je dan počitka¹. Imenuje se »dan bučanja in trobent« (יום תְּרוּעָה Num 29, 1, יוֹם תְּרוּעָה Lev. 23, 24), ker so duhovniki praznik naznanjali s srebrnimi trobentami. Razen vsakdanjih in običajnih mlajnih daritev so darovali Judje ta dan v žgavno daritev eno tele, enega ovna in sedem letnih jagnjet s primernimi jedivnimi in pitnimi darovi, pa enega kozla v daritev za greh².

4. **Spravni dan** יוֹם הַכִּפּוּרִים v Talmudu יוֹמָא רבָּא, veliki dan, ali kratko יוֹמָא, dan) se je obhajal 10. dan sedmega meseca (Tišrija). Judje so se morali zdržati hlapčevskih del in strogo postiti. Zato ga Jožef Flavij³ imenuje ἡ ἐορτὴ τῆς νηστείας, praznik posta. Postiti se je moralo vse ljudstvo. Na prelomek posta je bila postavljena smrtna kazen. Ta dan so se morali »spraviti« z Bogom duhovniki, svetišče in vse ljudstvo. Službo božjo je opravljal veliki duhovnik. Daroval je najprvo junca v daritev za grehe in ovna v žgavno daritev zase in svojo hišo, potem pa dva kozla v daritev za grehe in ovna v žgavno daritev za ljudstvo. Pred vratni svetišča je s srečkanjem odločil, kateri obeh kozlov naj se zakolje v daritev za grehe in kateri naj se izpusti v puščavo Azazelu (אַזָּזֶל)⁴. — Možje so prihajali ta dan, katerega nekatere Rabini imenujejo »največo soboto«, v tempelj v spokornih oblačilih, so mnogo molili, izpovedavali se Bogu svojih grehov in opravljali javno pokoro. Le dečki pod trinajstim in deklice pod dvanajstim letom, pa noseče matere in bolniki so bili izvzeti od pokore. Mnogi so se dajali v Kristusovem času ta dan v sinagogah bičati, ko so se izpovedavali svojih grehov in ko so prosili božjega usmiljenja; drugi pa so delali pokoro doma.

Posebno slovesno in resno se je praznoval spravni dan v Jeruzalemu. Samo ta dan v letu je smel veliki duhovnik stopiti v »Presvetišče« in izreči ime »Jahve«, katerega ni smel sicer izreči noben Jud. Nemo je ljudstvo ležalo na obrazu, ko je šel veliki duhovnik v Presvetišče in je s krvjo zaklanega junca poškopil mesto, kjer je prej stala skrinja zaveze. Vsakokrat šo se verniki sklonili na obraz, kolikokrat je veliki duhovnik izgovoril ime božje; izgovoril pa ga je ta dan devetkrat.

¹ Prim. Lev. 23, 24 s.; Num. 29, 1—6.

² Num. 29, 2—6.

³ Antiq. 14, 16. 4. — ⁴ Lev. 16, 8. Že LXX. umeva pod »Azazelom« hudobnega duha, kjer prestavlja אַזָּזֶל l. c. s τῷ ἀποπομπαίῳ (v. 10 sicer res tudi εἰς ἀποπομπήν in v. 26 εἰς ἄφεσιν). Prvi izraz kaže namreč, kako je umevati zadnji. Ἀποπομπαῖος je namreč isto kot ἀποτρόπαιος ali ἀλεξίκακος, lat. averruncus, averruncator.

Vsega skupaj so v spravni dan Judje darovali Jehovu 15 velikih daritev med pretresljivimi ceremonijami in vzvišenimi molitvami, ki kristjana spominjajo na Pepelnico in na Veliki petek.

5. **Velika noč.** Razen sobote, prazničnega konca vsakega tedna, in mlajev in spravnega dne je Mozesova postava določevala tri glavne praznike, o katerih so morali prihajati v tempelj vsi odrasli moški Izraelci. Vsi ti prazniki se zaznamujejo s skupnim imenom חגים (hag, ple-sati), dnevi svete navdušenosti in veselja, ali pa מועדים (mo'ed, določiti), shodni dnevi, ker so se Izraelci shajali v Svetišču pri Bogu; zato se tudi sv. šator imenuje אהל מועד, šator shoda.

Velika noč (חמשה עצרת, po aram. חמשה, πέντε) je bila postavljena v spomin, da so bili izraelski prvorojenci v Egiptu obvarovani smrti; dalje v spomin, da so bili Izraelci rešeni iz egiptovskega suženjstva in kot praznik, s katerim se pričinja žetev. Prva Velika noč v Egiptu¹ se je praznovala, nekoliko drugače, kot pozneje v Palestini. Po novejših določilih² se je moralo zbrati pri velikonočni večerji najmanj 10 in ne več kot 20 oseb. Če je kaj ostalo od velikonočnega jagnjeta, se ni smelo použiti drugi dan, ampak se je moralo sežgati. Udeležiti so se morali velikonočne večerje dne 14. Nizana (ניסן) vsi Izraelci. Prestopki so se kaznovali s smrtjo³. Praznik se je praznoval v Palestini skozi cel teden; prvi in zadnji dan sta bila dneva počitka⁴; vmesni dnevi so bili manjši prazniki (מועד קטן). Jedli so ves teden opresen kruh⁵; zato se je imenoval praznik tudi חג המצות, ἑορτὴ τῶν ἄζυμων⁶ ali tudi okrajšano τὸ ἄζυμον⁷, praznik opresnih kruhov. Po »Mišni«⁸ se je vršila velikonočna večerja po posebnem predpisu. Pili so namreč z ozirom na četverno obljubo⁹ iz štirih kelihov ali kozarcev. Preden je hišni oče pil iz vsakega keliha, je napravil primerno napitnico, oziroma opravil primerno molitev. Prve tri kelihe so zaznamovali s posebnimi imeni. Prvega so nazivljali כוס הקדש (chos haqqidduš), keliha praznovanja. Drugega כוס הגדה (chos haggadah), keliha prazniške zgodbe in tretjega כוס הברכה (chos habberachah), keliha blagoslova. Ko so izpili iz prvega keliha, so prinesli na mizo opresen kruh, grenka zelišča (ločiko, redkev, peteršilj, krešo) in pečeno velikonočno jagnje. Nato so zapeli prva dva psaljma »velikega Halela« (ps. 113 in 114). Potem so pili iz tretjega keliha in jedli velikonočno večerjo. Sedaj so pili še iz četrtega keliha in zapeli ostale psaljme »velikega Halela«, namreč

¹ Ex. 12, 3—29. — ² Targ. Ion. ad Ex. 12, 4; Bell. Iud. 6, 9, 3.

³ Num. 9, 13. — ⁴ Lev. 23, 7, s.; Num. 28, 18, 25. — ⁵ Ex. 12, 15.

⁶ Ex. 23, 15; 34, 18. — ⁷ Marc. 14, 1. — ⁸ Pesach. 10.

⁹ Ex. 6, 6, s.: »Jaz sem Gospod, ki vas bom izpeljal iz ječe egiptovske, in vas potegnil iz njih suženjstva in vas rešil z vzdignjeno roko in z velikimi sodbami. In vas bom sprejel za svoje ljudstvo.«

ps. 115—118. Tuintam so pili tudi še iz petega keliha in zapeli psaljme 120—137.

Vsak dan v tednu so darovali v templju določene velikonočne daritve: 2 junca, 1 ovna in 7 letnih jagnjet s primernimi jedivnimi in pitnimi daritvami kot žgavno daritev in kozla v daritev za grehe¹.

Drugi dan² velikonočnega praznika, t. j. 16. Nizana, so darovali v templju prvinski snop. Snop so s posebnimi slovesnostmi duhovniki prejšnjo noč našli onostran potoka Kidrona, nastopni dan prinesli v tempelj in ga otopili zrnja. Zrna so opekli in zmleli v ročnem mlinu. Iz moke so z oljem in kadilom napravili daritev. En del so sežgali na oltarju, drugi del so použili duhovniki³. Temu daru pa so dodajali kot žgavno daritev letno jagnje s primerno jedivno in pitno daritvijo.

Ko je bila končana ta daritev, so Izraelci lahko zopet zapustili Jeruzalem in se vrnili domov⁴.

6. Sedem tednov, ali teden tednov po Veliki noči so se praznovali **Binkošti**. V Pentatevhu se zato praznik imenuje praznik tednov שבועות הג Exod. 34, 22; Deut. 16, 10). Imenuje se pa tudi praznik žetve (הַקַּצִּיר הג Exod. 23, 16), ker se je obhajal v zahvalo za končano žetev in dan prvin (Num. 28, 26 הַבְּכֻרִים יום), ker so darovali ta dan prvinske kruhe iz nove pšenice. V Novem zakonu⁵ in pri Jožefu Flaviju⁶ se praznik imenuje, z ozirom na oddaljenost od Velike noči, πεντηκοστή, namreč ἑμέρᾱ, petdeseti dan. — Obhajale so se Binkošti kot zapovedan praznik samo en dan.

Binkoštni praznik je bil dan počitka⁷. Glavna daritev je bila daritev dveh prvinskih kruhov iz nove pšenice (מִנְחָה הַדָּשָׁה)⁸, ki sta se darovala v zahvalo za končano žetev⁹. Kakor pa se je prvinskemu snopu o Veliki noči dodajala posebna žgavna daritev, tako tudi prvinskima kruhoma o Binkošti, namreč 7 letnih jagnjet, 1 junec in 2 ovna s primernimi jedivnimi in pitnimi daritvami. Razen tega pa so darovali 1 kozla za grehe in 2 letni jagnjeti v zahvalno daritev¹⁰. Kot prazniški dar pa so darovali o Binkošti v žgavno daritev 2 teleti, 1 ovna in 7 letnih jagnjet s primernimi jedivnimi in pitnimi darovi, pa kozla v daritev za grehe¹¹.

Razen tega so posamezniki darovali še mnogo zasebnih daritev¹².

¹ Num. 28, 19 ss. — ² יום הַנֶּחֱלָה (dies agitationis sc. manipuli), ali יום קציר העומר (dies metendi manipuli: Midraš Rath, 47, 1.)

³ Menach. 10, 3. — ⁴ Prim. Luc. , 41 ss.

⁵ Act. 2, 1. — ⁶ Antiq. 2, 10, 6.

⁷ Lev. 23, 21. — ⁸ Lev. 23, 16; Num. 28, 26.

⁹ Čas med Veliko nočjo in Binkošti je bil namreč čas žetve. Deut. 16, 9.

¹⁰ Lev. 23, 18 s. — ¹¹ Num. 28, 26—31. — ¹² Deut. 16, 10.

7. Tretji glavni judovski praznik je bil **šatorski praznik**. (חג הסוכות) *οκηνωπηγία*¹. Spominjal je s tem imenom Izraelce na njih bivanje v kočah in šatorih v puščavi. Drugo ime, katero je še imel ta praznik, namreč praznik bire (חג הבירה)², je opominjalo Izraelce k hvaležnosti po končani žetvi in trgatvi.

Praznik se je obhajal od 15. do 21. dne 7. meseca (Tišrija). Kot sklep praznika pa se je dodajal še 22. dan Tišrija. Judje so ta dan imeli za poseben praznik. Lev. 23, 36 se imenuje *עֲצֵרֶת*, dan shoda in zbora, LXX. *ἐξέσθιον*. — Ker niso smeli ta dan opravljati nobenega hlapčevskega dela, se imenuje v Novem zakonu³ *ἡ μεγάλη τῆς ἐορτῆς ἡμέρα*, magnus festivitatis dies, veliki prazniški dan. Vso osmino so morali Hebrejci bivati v šatorih, gledé katerih je bilo ukazano⁴: »Vzemite si prvi dan (praznika) sadu (vej) od najlepšega drevja, palmovih mladik in vej košatega drevja, in vrbja od potoka«, (da si postavite šatore), ter se radujte pred Gospodom, svojim Bogom.« Ali⁵: »Pojdite na gore in prinesite oljikovih, balzamovih, mirtovih in palmovih vej in vej pernatega drevja, da se naredé šatori, kakor je pisano.« V poznejši dobi so nosili Judje ta praznik v znamenje veselja v desnici butare iz vrbovih, mirtovih in palmovih vej, v levici pa citrone⁶. Ni čuda torej, če judovska pisatelja iz Kristusove dobe, Filon⁷ in Jožef Flavij⁸, imenujeta ta praznik »največji« in »najveselejši« praznik.

Razen premnogih prostovoljnih daritev posameznikov so darovali duhovniki v osmini mnogo prazniških daritev. Prvi dan so darovali 13 juncev, 2 ovna, 14 letnih jagnjet s primernimi jedivnimi in pitnimi daritvami v žgavno daritev in kozla v daritev za grehe. Prihodnjih šest dni so darovali iste daritve, samo vsak dan po enega junca manj. Osmi dan pa so darovali kot žgavno daritev samo 1 junca, 1 ovna in 7 letnih jagnjet s primernimi jedivnimi in pitnimi daritvami, in kozla v daritev za grehe⁹.

Vsako »sobotno leto« so morali leviti med osmino tega praznika prebrati »postavo« ljudstvu in tujcem, bivajočim v Palestini¹⁰.

Vsak dan šatornega praznika (osmi dan ne več) se je obhajal med jutranjo daritvijo slovesen liturgičen obhod. Duhovnik je korakal v slovesnem sprevodu do studenca Siloa, kjer je zajel v zlat vrč 3 »loge« vode. Potem se je prav tako slovesno vrnil v tempelj. Sprevod je spremljala glasna godba levitov. Ljudstvo pa je prepevalo na be-

¹ Lev. 23, 34; Ioan. 7, 2 ss. — ² Ex. 23, 16.

³ Ioan. 7, 37. — ⁴ Lev. 23, 40. — ⁵ II. Esdr. 8, 15.

⁶ Succah. 3, 1 sqq. — ⁷ Ἐορτῶν μεγίστη. Opp. II. 86.

⁸ Ἐορτῇ σφόδρα ἀρωατήν καὶ μεγίστη. Antiq. 8, 4. 1.

⁹ Prim. Num. 29, 12—39. — ¹⁰ Deut. 31, 10. 13.

sede Izaijeve¹: »V veselji bodele zajemali vodo iz studencev Zveličarjevih«. Prišedši v tempelj je prilil duhovnik vodi nekoliko vina in potem vso tekočino izlil v dve cevi ob zapadni strani oltarja. Ta daritvena razlitev vode je pomenjala razlivanje sv. Duha v mesijanskih časih². Navdušenje med tem slovesnim sprevedom je bilo nepopisno. Mišna pravi³, da ni videl veselja, kdor ni videl veselja te razlitve vode.

Prvi prazniški večer se je priredila na dvoru žena na velikih zlatih svečnikih velikanska razsvetljava, ki je čarobno svojo luč razširjala po vsem Jeruzalemu. Veljaki pa so tedaj veselja poskakovali z bakljami v rokah ob godbi in petju levitov. Po templju je kar šumelo, ko so ljudje med petjem »Halela« majali z zelenimi butarami. Plesavci ali skakavci pa so silno spretno baklje metali v višavo in jih prav tako spretno zopet lovili v roke. Več kot 500 levitov je prepevalo s spremljanjem godbe »stopniške psalme«, ter tako povelicevalo prazniško veselje.

Novodobni Judje praznujejo tudi 23. dan meseca Tišrija kot praznik postavnega veselja (שְׂמֵחַת הַתּוֹרָה) v spomin, da se zadnji dan šatorskega praznika neha z branjem postave in potem takoj zopet iznova začenja. Ali se je ta praznik obhajal že v Kristusovem času, ne moremo za gotovo določiti. Verjetno je, ker to, kar nam pripoveduje sv. Janez v 8. in 9. poglavju svojega evangelija, se je godilo najprimernejše v praznik, ko je bilo zbranega še mnogo naroda.

8. Dne 13., 14. in 15. Adarja so praznovali Judje po babilonskem suženjstvu **Purim-praznik** (פּוּרִים), ali dneve srečanja (יְמֵי הַפְּדוּת) ⁴. Vpeljali so praznik v spomin, da so bili čudovito rešeni v Perziji pod Asverom po Esteri in Mardoheju. Zato se praznik tudi imenuje ἡ μαρδοχαίου ἡμέρα, Mardohejev dan⁵. Prava prazniška dneva sta bila 14. in 15. Adar⁶, in sicer v prestopnem letu dvakrat, v prvem in drugem Adarju⁷. Ime je dobil praznik po perzijski besedi פּוּר (srečka), ker je bil Aman s srečko določil, da se morajo Judje pokončati 12. dne Adarja⁸. Po zgledu Esterinem (4, 16) so se Judje pripravljali na praznik s postom dne 13. Adarja (יָמֵינוּ אֶסְתֵּר). Prihodnja dva dneva pa so se veselili nezmerno in šumno. Glavna reč praznovanja je bilo v sinagogah čitanje knjige Esterine. Kolikorkrat se je md čitanjem izreklo ime Amanovo, so navzoči zaploskali z rokami ali pa s pestmi ali kladvi nabijali po stolih, kričeč: Zatré naj se njegovo ime. Oba dneva sta bila sicer prazniška dneva, o katerih so Judje drug drugemu pošiljali

¹ 12, 3. — ² Prim. Ioan. 7, 37 ss. — ³ Succah. 5, 1.

⁴ Esth. 9, 24. 26. 28. — ⁵ II. Mach. 15, 37.

⁶ Esth. 9, 21; Antiq. 11, 6. 12.

⁷ Meg. 1, 4. — ⁸ Esth. 3, 7; 9, 26.

jedi¹ in v poznejši dobi, n. pr. v Kristusovem času, uživali jedi in pijače čez mero. Saj pravi Rabba²: O Purim-prazniku je dovoljeno toliko piti, da človek več ne more ločiti med ארור המן (preklet bodi Aman) in med ברוך מרדכי (blagoslovljen bodi Mardohej).

9. Praznik **prinašanja drv** je bil praznik posebne vrste. Ker se je požgalo na žgavnem oltarju mnogo drv, je bilo treba od časa do časa dovažati iznova drv. Po povratu iz babilonskega suženjstva so odločevali s srečkanjem, po kateri vrsti so posamezne družine dolžne dovažati drv o določenem času skozi leto³. Taki dnevi so bili za določene družine prazniški dnevi. Pozneje pa so vpeljali še poseben praznik z imenom: *έορτή ξυλοφορίων*, praznik prinašanja drv, 15. dan meseca Aba (λῶος), t. j. 5. meseca. Vsak v Jeruzalemu bivajoči Izraelec je moral tedaj v naročju prinesiti drv k žgavnemu oltarju⁴. Talmudisti tega praznika ne omenjajo, pač pa nadrobno govorijo o dolžnosti posameznih hiš, dovažati drv o določenih dnevih⁵.

10. Imeniten praznik, vpeljan po babilonskem suženjstvu je bil praznik **posvečenja templja** (*ἐγκαίνια*, *גְּבֻהָה*)⁶. Vpeljal ga je Juda Makabejec v spomin, da je očistil in zopet posvetil tempelj, ki je bil dve leti oskrunjen po Antiohu Epifanu⁷. »In sklenili so Juda in njegovi bratje in ves Izraelov zbor, da naj se obhaja dan oltarnega posvečenja ob svojem času, od leta do leta, osem dni, od 25. dneva meseca Kazleva z veseljem in radostjo⁸.« »In z veseljem so praznovali osem dni kakor praznik šatorov, ker so se spominjali, da so malo poprej praznik šatorov obhajali na gorah in jamah kakor zverine. Zato so nosili z bršlinom ovite palice in zelene vejice in palmove veje njemu v čast, ki jim je dal srečo, očistiti njegov tempelj⁹.«

Praznik se je pričel dne 25. Kazleva, trajal je osem dni in je bil med najveselejšimi dnevi v letu. V templju so opravili mnogo daritev, po hišah pa so prižigali v znamenje veselja mnogo luči. Zato se praznik tudi imenuje: Φῶτα, luči¹⁰. Na ta praznik se je po krščanski tradiciji narodil v Betlehemu naš Gospod in Zveličar Jezus Kristus, »prava luč, ki razsvetljuje vsakega človeka, ki pride na ta svet¹¹.«

* * *

¹ Antiq. I. c.: Ὅθεν καὶ νῦν πάντες οἱ ἐν τῇ οἰκουμένῃ Ἰουδαῖοι τὰς ἡμέρας ταύτας έορτάζουσι, διαπεμπόμενοι μερίδας ἀλλήλοις.

² Traktat Megilla (Fol. 7. c. 2). — ³ II. Esdr. 10. 34.

⁴ Bell. Iud. 2, 17. 6: Τῆς τῶν ξυλοφορίων έορτῆς οὕσης, ἐν ᾗ πᾶσιν έθνος ὕλην τῷ βωμῷ προσφέρειν.

⁵ Mišna, Taanith, IV. 5 — ⁶ Prim. Ioan. 10, 22.

⁷ I. Mach. 4, 56 ss. II. Mach. 10, 5 ss.

⁸ I. Mach. 4, 59. — ⁹ II. Mach. 10. 6. 7. — ¹⁰ Antiq. 12, 7. 7. — ¹¹ Ioan. 1, 9.

Nekatere druge praznike, vpeljane po babilonskem suženjstvu, še navajajo sv. knjige; prav nič pa ne opisujejo, kako so se praznovali. Sem štejemo Nikanorjev praznik, v spomin zmage nad Nikanorjem¹; praznik v spomin, da je Makabejec Simon očistil grad v Jeruzalemu²; Juditin praznik, v spomin smrti Holofernove³ in praznik najdenja sv. ognja⁴.

* * *

Z opisanimi prazniki je nameraval Bog izvoljeno ljudstvo ohraniti v pravi veri in mu kazati pot do obljubljenega Odrešenika. Zato naj bi bili prazniki v vernikih čezdalje bolj in bolj vzbujali hrepenenje po prihodnjem Zveličarju. In gotovo ni samo slučaj, da je Jezus Kristus slovesno nastopal v Jeruzalemu o glavnih praznikih⁵ ter v pomenljivih dogmatičkih govorih učenjakom in prostakom razkladal imenitne nauke o svoji naravi, o svojem razmerju do Boga Očeta, o poslanju na svet in o svoji mesijanski nalogi. Ravno o praznikih se je zato tudi bojeval oni za večino izvoljenega ljudstva nesrečni duševni boj proti Zveličarju⁶, ki je naposled pretrgal vez med Sinom božjim in Judi. Prav zato pa se je tudi o Velikonočnem prazniku morala dopolniti prerokba Gospodova⁷: »Ne more biti, da bi bil prerok umorjen razen v Jeruzalemu«. Zares, ravno v 25. dan Nizana, judovsko Veliko noč, je bil križan Jezus Kristus. To je bil najbolj žalosten praznik, kar so jih priredili Izraelovi otroci. Tema in hudobija njegova pa sta se spremenili v svetlobo in spravo, v večni šatorski praznik, ki ga praznujejo vsi narodi, verujoči v Kristusa križanega.

»Pota na Sion pa žalujejo, ker nikogar ni, ki bi prišel k praznovanju.« Kajti že po Izaiju je govoril Vsemogočni⁸: »Čemu mi je toliko vaših darov? pravi Gospod. Naveličal sem se. Za žgavne daritve ovnov in za mast pitane živine in za kri telet in jagnjet in kozlov ne maram. Kadar pridete pred moje obličje, kdo terja te reči iz vaših rok, da hodite po mojih dvorih. Odslej mi ne nosite nič več praznega (nečimernega daru); kadilo mi je gnusoba. Mlaje in sobot in drugih praznikov ne morem več trpeti, vaši shodi so vsi napačni. Vaše mlaje in vaše godove črti moja duša, težavni so mi, težko jih prenašam. In četudi svoje roke stegate, vendar od vas obračam oči. Umite se, očistite se, hudobnost svojih misli spravite izpred mojih oči, nehaite napačno počenjati ... Potlej pridite in pričkajmo se!«

¹ I. Mach. 7, 49; II. Mach. 15, 36. — ² I. Mach. 13, 52.

³ Judith 16, 31 Vulg. — ⁴ II. Mach. 1, 18. Prim. str. 94.

⁵ Prim. Ioan. 2, 13 ss.; 5, 1 ss.; 7, 2 ss.; 10, 22 ss.; 1, 13 ss.

⁶ 2, 18; 5, 18; 7, 30. 23. 45; 11, 53. — ⁷ Luc. 13, 33.

⁸ Thren. 1, 4. — ⁹ Is. 1, 11 ss.

3. Zasebna služba božja.

Vsak Izraelec je bil vsled obreze v nekem pomenu Bogu posvečena oseba, kakor postane v Novem zakonu vsak kristjan, ker prejme sv. krst, vojščak Kristusov. Med neverniškimi narodi in med izraelskim ljudstvom je bilo podobno razmerje kot med duhovniško družino Aro-novo in med drugimi družinami izraelskega ljudstva. To čudovito razmerje izraelskega ljudstva do Boga pa naj bi po božji volji trajalo samo toliko časa, dokler bodo Izraelci živeli po postavah Gospodovih. »Ako boste torej poslušali moj glas in spolnovali mojo zavezo, mi boste lastnina izmed vseh narodov; zakaj moja je vsa zemlja. In vi mi boste duhovsko kraljestvo in svet narod¹.«

Primerni temu značaju izraelskega ljudstva kot svetega, Bogu posvečenega, duhovniškega naroda, so bili tudi njega znaki ali znamenja. Kraj, kjer je bivala družina, mu je bil svet kraj. Služba božja, katero je opravljal ta duhovniški narod, je bila molitev in verski pouk v domači hiši. Kakor Mozesova postava sploh vse, kar je duhovnega, notranjega, označuje po zunanje, tako se je duhovna zveza izraelskega ljudstva z Bogom označevala z nekaterimi zunanjimi znaki. Trije znaki ali znamenja so verne, »postavi« udane Izraelce vedno opominjali na dolžnosti, katere imajo do Boga. Ta znamenja so: 1. Cicit, 2. Tefilin, 3. Mezuza.

1. Cicit צִיצִית, Cicith, v Novem zakonu: κράσπεδα, pri sv. Justinu: τὸ κόκκινον ῥάμμα) so bili škrlatasti čopi ali prami na modrih ali belkastih volnenih trakovih, katere je moral med molitvijo nositi vsak Izraelec na štirih koncih zgornjega odela ali plašča. Ukazal je bil namreč Gospod Mozesu²: »Govori Izraelovim otrokom in jim reci, da si naredé čope (צִיצִית) na plaščevih voglih in jih privežejo z višnjevimi pentljami, da, ko jih vidijo, se spominjajo vseh Gospodovih zapovedi, in da se ne ravnaajo po svojih mislih in očeh, in ne hrepené po mnogoterih rečeh; temuč da bolj mislijo na zapovedi Gospodove in jih izpolnjujejo, in da bodo sveti svojemu Bogu.« In zopet³: »Naredi na prevezah čopke na čveterih voglih (צִיצִית) svojega plašča, s katerim se ogrinjaš«.

To obleko, imenovano po štirih voglih Arba Kanfot, so vedno nosili Judje doma in izvan doma, le ponoči ne, ker je pisano: »ko jih vidijo«, kar je pa ponoči nemogoče. Tudi Kristus je izpolnjeval to zapoved Mozesovo. Žena namreč, ki je bolehala 12 let na krvotoku, se je dotaknila »roba« (fimbria, κράσπεδον) njegove obleke in je čudežno ozdravela⁴.

¹ Ex. 19, 5. 6. — ² Num. 19, 38—40.

³ Deut. 22, 12. — ⁴ Prim. Luc. 8, 43—48.

Nekaj desetletij pred rojstvom Kristusovim pa so vpeljali Judje za opravljanje molitev v sinagogah še nekov prt, s katerim si med molitvijo ogrinjajo pleča in prsa. Imenujejo ga Talit (טלית, Tallith, ἱμάτιον).

Dandanes nosijo verni Judje med molitvijo v sinagogah čope »Cicit« na posebnih volnenih ogrinjalih ali plaščkih. En plašček (Arba Kanfot) nosijo na golem telesu¹, drugi (Talit) pa si med molitvijo ogrinjajo čez pleča in prsa.

Ženskam ni sicer prepovedano nositi ti oblačili; ali vsako imajo za prevzetno, ki nosi »Arba Kanfot« ali »Talit«. Pač pa je običajno, da napravljajo ženske možem ti oblačili po posebnih predpisih in opravljajoč med delom predpisane molitve. Ko deček doraste in postane podložen »postavi« (בר מצוה, Bar-Micwa, sin postave), navadno ko stopi v 13. leto, prejme tudi še dandanes med posebnimi slovesnostmi ta molitveni plašček, kakor že tudi ob Kristusovem času. Ko si Izraelec nadevlje »Talit«, moli: »Hvaljen bodi, Gospod, ki si nas posvetil s svojimi zapovedmi in nam ukazal, da si nadevljemo »Cicit«, in potem moli gori citirani mesti iz postave. Ko moli: »Ko jih vidijo«, pogleda »Cicit«, jih poljubi, in pritisne na oči. Ta običaj je učil baje Bog sam Mozesa, ko se mu je razodel na sinajski gori. Tako vsaj so učili Farizeji².

2. »Bodi ti (Jehovovo postopanje) ko znamenje na tvoji roki in ko spomenik pred tvojimi očmi, da bo postava Gospodova vedno v tvojih ustih³.« — »Vtisnite si te moje besede v srca in duše in privežite jih v znamenje na roke, in denite jih med svoje oči⁴.« Po naopačni razlagi teh dveh mest iz postave so nastali — in sicer že dolgo pred Kristusom — **Tefilin** ali molitveni listki iz pergamena, katere so si možki Izraelci pri jutranji molitvi (izvzemši sobote in praznike) z jermeni privezavali na čelo ali roko. V Starem zakonu⁵ se imenujejo תפילין, (Totafoth, listki za roke ali čelo). Rabini so jih imenovali תפילין, Tefilin (od תפלה, Tefillah, molitev). V Novem zakonu⁶ pa se imenujejo φυλακτήρια, branila ali amuleti, ker so jih imeli Judje tudi kot pomoček za odvrnjenje hudega.

Molitveni listki so bili dvojne vrste:

a) Molitveni listek za na roko (תפלה של יד, Tefillah šel jad), majhna, kockasta, votla škatlica iz pergamena, v kateri je bil en zviti listek tudi iz pergamena ali koženice in na njem napisani nekateri prav

¹ Prim. naš škapulir. — ² Prim. Ex. 34, 33—35.

³ Ex. 13. 9. Prim. v. 16. — ⁴ Deut. 11, 8. Prim. 6, 8.

⁵ L. c. Ex. 13, 9; Deut. 11, 18. — ⁶ Prim. Matth. 23, 5.

imenitni odlomki sv. pisma¹. Prvi in drugi odlomek obravnavata o prvorojencih, tretji in četrti pa o ljubezni do Boga in do bližnjega.

Privezali so to škatlico na levo roko blizu komolca.

b) Molitveni listek za na glavo (תפלה של ראש, Tefillah šel roš), škatlica prvi podobna, samo, da je bila razdeljena v štiri predalčke. V vsakem predalčku je bil po en listek in na njem napisano po eno navedenih biblijskih mest.

Privezavali so to škatlico z jermenom na čelu tik lasi.

Molitvene listke so Judje zelo čislali, zlasti ker se je bralo ime Vsemogočnega (שַׁדַּי, Šaddai) v obeh škatljicah triindvajsetkrat. Današnji Judje jih še bolj cenijo, kakor čelni list velikega duhovnika, na katerem se je čitalo ime Vsemogočnega samo enkrat. Zato pa so Judje molitvene listke silno spoštovali. Niso jih smeli golih obešati na steno, ampak so jih hranili vedno v zaprti vrečici. Če so komu iz nepredvidnosti pali na tla, se je moral postiti cel dan. Dečkom jih prvič privežejo, ko so stari trinajst let in en dan. Nositi pa jih ne smejo oni Judje, ki niso levitiško čisti, ali ki nimajo dovoljne resnobe, n. pr. žene, suznjiki, bolniki, žalujoči, ženini, njegov tovariš in svatje na ženitnini.

3. Dostavek v zgoraj navedenih biblijskih mestih²: »In zapiši jih na podboje in vrata svoje hiše« je povzročil še tretjo vrsto spominskih listov, ki so jih imenovali **Mezuza** (מְזוּזָה). Mezuza so bile podolgaste usnjate škatlice, katere so po zgoraj citiranem ukazu³ pritrjevali ob levem podboju hišnih in sobnih vrat. V njih so bili listki iz pergamena in na posameznih listkih v vsaki škatlici sta bila v 22 vrsticah napisana citirana svetopisemska odstavka⁴.

Vsaka levitiško-čista soba v vsaki judovski hiši je morala imeti in ima tudi dandanes ob levem podboju tako škatlico⁵.

Kristus očita Farizejem⁶, da so se posluževali teh znamenj, ki naj bi jih vedno spominjala postave, v prazno izkazovanje. »Vsa svoja dela«, tako jim očita, »opravljajo, da jih ljudje vidijo; delajo si namreč širje listke in večje robove v krilu«. Iz Talmuda⁷ res izvemo, da je bilo predpisano, iz koliko niti naj so ti čopi ali prami (Cicit), kako naj so dolgi, kolikokrat in kako naj so zavozljani; kako naj se pišejo odstavki »Mezuze« in »Tefilin«, kako velike naj so škatlice in kako dolgi jermen; kako se morajo privezati krog čela in roke in kolikrat treba jermen krog roke oviti.

¹ Ex. 13, 1—10; 13, 11—16; Deut. 6, 4—9; 11, 13—21.

² Deut. 6, 9 in 11, 20. — ³ L. c. — ⁴ Deut. 6, 4—9 in 11, 13—21.

⁵ Z »Mezuzo« moremo primejati kotličice ali posodice z blagoslovljeno vodo po naših sobah ali napis G. M. B. (Gašpar, Melhior, Baltazar) na naših vratih. Vsak Jud, ko vstopi ali gre iz sobe, se dotakne »Mezuze« in moli: »Gospod, čuvaj moj prihod in izhod sedaj in vekomaj.« — ⁶ Matth. 23, 5. — ⁷ Jadajim III., 3.

Nobeno ljudstvo na zemlji ni molilo tolikrat in toliko kakor duhovniški izraelski narod, dasi »postava« sama ne spominja skoro prav nikdar molitve in tudi nima nobenega posebnega obrazca za molitve. Ko pa se je popolnoma uredila služba božja, je bilo treba sestaviti tudi nekov ritual z obrazci za glavne vrste molitve. Že Davidovi psalmi kažejo, da so se že zgodaj vpeljali taki obrazci. Stara rabinska tradicija pa zatrjuje, da je že »velika sinagoga«, osobito pa goreči Ezdra uredil one molitvene obrazce, po katerih opravljajo Judje še dandanes svoje molitve. Tri med njimi so zlasti imenitne, namreč: Šemâ, Šemonê esrê in Kedušâ.

1. Šemâ se nazivlje po začetni besedi: שְׁמַע (Šema, poslušaj) in obsega svetopisemske odlomke Deut. 6, 4—9; 11, 13—21 ter Num. 15, 37—41 z nekaterimi blagoslovi spredaj in zadaj. Prvi in najimenitniši del so bile besede: »Poslušaj, Izrael! Gospod, naš Bog, je edini Gospod!« S tem stavkom so Izraelci izpovedávali svojo vero o bistvu božjem, kakor mi kristjanje izpovedujemo svojo vero o presv. Trojici z malim slavospévom (doksologijo): »Čast bodi Očetu in Sinu in sv. Duhu«¹.

Šemâ »recitirati« je moral vsak odrasli moški Izraelec vsak dan dvakrat, zjutraj in zvečer. Ženskam, otrokom in sužnjikom ga ni bilo treba recitirati.

2. Najimenitniša izraelska molitev pa je bila in je Šemonê esrê (שְׁמוֹנֶה עָשָׂר, Šemonê esrê, osemnajst), obstoječa iz osemnajst ali v poznejših časih iz devetnajst blagoslovov. V njih se priporočajo Vsemogočnemu najbolj srčne želje izraelskega ljudstva. Zlasti se v njih razodevlje hrepenenje po Zveličarju².

Šemonê esrê molijo vsi Judje, tudi ženske, otroci in sužnjiki, vsak dan trikrat: zjutraj, popoldne (ob času večerne daritve) in zvečer.

3. Pomenljiva je tudi molitev Kedušâ (קְדוּשָׁה), katero moli tudi mašnik pri sv. maši po predglasju ali prefaciji, namreč »Sanctus«: »Svet, svet, svet je Gospod vojskinih trum; nebo in zemlja sta polna njegove slave«. To je slavospév Serafinov pred ognjenim prestolom Jehovovim³. To molitev molijo Judje vsekdar s prav posebnim spoštovanjem.

* * *

¹ Kabalisti so pa že tudi v molitvi Šemâ našli nauk o presv. Trojici, ker se v njej Bog zaznamuje s tremi imeni. (Sohar, ed. Sulzb. II. f. 18, c. 3; f. 66, c. 2; III. f. 82. c. 2.)

² Nekateri izrazi spominjajo na Zaharijev »Benedictus« (Luc. 1, 68—79); n. pr. 1. blagoslov: »Češčen bodi, Večni, naš Bog in Bog naših očetov, . . . ki pošlješ njih otrok otrokom Zveličarja«; 14. blagoslov: »Potomca Davida, tvojega hlapca, pošlji kmalu; rog njegov bodi močan, kajti upali smo na Tvoje zveličanje«.

³ Prim. Is. 6, 1—4.

Ob Kristusovem času so molili Judje trikrat na dan: zjutraj, popoldne in zvečer. Za svojo navado so se sklicávali na očake Abrahama, Izaka in Jakopa¹. Razen tega so molili pred in po jedi, časih tudi še sredi obeda. Zahvaljevali so Boga, kakor delajo še dandanes krščanski in mohamedanski orientanci, posebej za vsako jed, za vsako pijačo, za prijeten duh, za vesela poročila itd.

Pravi dan molitve v tednu je bila seveda sobota. Posvečevali so s posebnimi ceremonijami in molitvami pa tudi ponedeljek in četrtek, ker je šel Mozes v četrtek drugič na Sinajsko goro, da je prejel od Gospoda tabli z zapovedmi, ter se vrnil z gore v ponedeljek.

Z neumitimi rokami ni smel noben Jud niti jesti niti moliti, kakor tudi duhovniki v templju niso smeli opravljati službe božje, dokler se niso izkopali in potem si še umili roke in noge. »Ko so nekoč farizeji videli nekatere izmed Jezusovih učencev z nečistimi, to je, z neumitimi rokami kruh jesti, so jim očitali. Zakaj farizeji in vsi Judje ne jedo, da bi si ne umivali pogosto rok, ker se drže izročila starejših. In ko pridejo s trga, ne jedo, ko bi se ne umili; in več drugega je, kar jim je izročeno, da izpolnjujejo: pomivanje kozarcev in vrčev, in kotlov in klopi«². Gospod pa jih imenuje hinavce, očitajoč jim, da opuščajo božje zapovedi, izpolnjujejo pa človeška izročila.

Molili so Judje bos in stoje, ker so bile ravne noge živali, katere je gledal Ezehiel³. Glavo pa so ponižno povešali in pokrivali, ker se jim ni zdelo spodobno, odkritim biti pred božjim veličanstvom.

Proti vzhodu obrnjeni Judje niso smeli moliti, ker so tako molili neverniki, ki so častili solnce⁴. Jehovov tempelj na Moriji je bil zato obrnjen od vzhoda proti zapadu. V Novem zakonu pa veli starodavno določilo⁵, da naj je cerkev obrnjena proti solnčnemu vzhodu. Na Kristusa, naše duhovno solnce, moramo namreč kristjanje gledati, ko molimo in darujemo⁶.

* * *

Opravljali so Judje o Kristusovem času ustne molitve, marljivo so gojili pa tudi premissljevanje. Navadno so namreč potem, ko so opravili skupno jutranjo molitev v sinagogi, še najmanj eno uro premissljevali o »postavi«, ali pa brali iz kake druge svetopisemske knjige.

Iz evangelija je pa tudi znano, kako so farizeji in pismouki pretirano gojili ustno molitev; kako so se n. pr. nastavljali po sina-

¹ Gen. 19, 27; 24, 63; 28, 11.

² Marc. 7, 1—4. — ³ Ezech. 1, 7. — ⁴ Prim. Ezech. 8, 16; II. Chron. 29, 6.

⁵ Const. ap. L. II. c. 57.

⁶ Pa tudi moderni Judje imajo med molitvijo obraz obrnjen proti solnčnemu vzhodu, ker ni več templja in ker je zapadnim Judom obljubljena dežela proti vzhodu.

gogah in na voglih potov, da bi jih ljudje videli¹. Zato jim kliče Gospod²: »Gorje vam, hinavci! objedate hiše vdov, dolge molitve opravljaje«. Kako so tuintam molili, nam opisuje sam Gospod Jezus Kristus³ v priliki o farizeju in cestninarju: »Farizej je stal in je molil sam pri sebi takole: Bog, zahvalim te, da nisem kakor drugi ljudje, razbojniki, krivičniki, prešeštniki, ali tudi kakor ta cestninar. Postim se dvakrat v tednu; desetino dajem od vsega, kar imam«. Cestninar je bil sicer tudi Jud, pa on je molil drugače: »Od daleč je stal, in še oči ni hotel proti nebu vzdigniti, temuč se je trkal na prsi, rekoč: Bog, bodi milostljiv meni grešniku!« In ta je šel opravičen v svojo hišo.

O Zveličarju beremo večkrat, da je po dokončanem dnevnem delu in trudu si odpočil v samoti, kamor je šel, da bi molil. »Zjutraj zgodaj je vstal in šel v puščavo, in je tam molil«⁴. — »Zgodilo se je pa tiste dni, da je šel na goro molit, in je prenočil v molitvi božji«⁵. — »In zgodilo se je, da je na nekem kraju molil, in ko je nehal, mu je rekel eden njegovih učencev: »Gospod, uči nas moliti, kakor je učil tudi Janez svoje učence. In jim je rekel: Kadar molite, recite: Oče, posvečeno bodi tvoje ime!«⁶ In v getzemanskem vrtu je pal na kolena in molil. Ko pa so ga obšle smrtne težave, je molil dalje⁷. In še zadnji trenutek svojega življenja je molil Jezus »z velikim glasom: Oče, v tvoje roke izročim svojo dušo! In ko je to izrekel, je izdihnil dušo«⁸.

4. Šola in sinagoga.

»Kdor ne pozna postave, bodi preklet«⁹. O tem so bili Judje po suženjstvu trdno prepričani. Rabbi Hillel uči¹⁰: »Čim bolje poznaš postavo, tem več življenja imaš v sebi. Čim bolje se izšolaš, tem bolj si moder. Čim več se posvetuješ, tem bolj razumno delaš. Kdor si prilasti poznavanje postave, si pridobi življenje prihodnjega sveta«. Zato so si Judje prizadevali na vso moč, da bi dobro poznali postavo. Ni jim pa bilo dovolj, samo poznati postavo; tudi izpolnjevali so jo radi. V izpolnjevanju postave so se urili že otroci. Podlago za to sta jim morala oskrbeti že družina in šola; nadaljnji pouk v postavi pa je o Kristusovem času oskrbovala sinagoga.

1. Jožef Flavij trdi¹¹, da je ukazal že Mozes, naj se učé dečki najimenitnejših postav, ker je to »najlepša vednost in vir prave sreče«. Na par mestih preslavlja Jožef gorečnost, s katero so Judje skrbeli za

¹ Matth. 6, 5. — ² Matth. 23, 14.

³ Luc. 18, 10—14. — ⁴ Marc. 1, 35. — ⁵ Luc. 6, 12.

⁶ Luc. 11, 1. ss. — ⁷ Prim. Luc. 22, 41 ss. — ⁸ Prim. Luc. 23, 46.

⁹ Prim. Ioan. 7, 49. — ¹⁰ Aboth II, 7. — ¹¹ Antiq. IV, 8, 12.

šolski pouk. »Bolj kakor za vse drugo, si prizadevamo za vzgojo mladine in za najimenitnejšo dolžnost celega življenja imamo, da natančno izpolnjujemo postave in se urimo v pobožnosti«. »Vprašajte kogarkoli izmed nas postave, pa jih bode lažje naštel vse, kot povedal svoje ime. Ker se jih učimo, odkar smo se začeli zavedati, so nam kakor v naše duše začrtane. In redko se primeri, da bi jih kdo prestopil, nikdar pa ne, da ne bi bil kaznovan, kdor jih je prestopil«¹. Podobno piše tudi Filon: »Ker imajo Judje postavo za božje razodetje in se je uče od zgodnje mladosti, nosijo njeno podobo začrtano v svojih dušah«². »Stariši, učitelji in vzgojitelji uče otroke že od zibel, še preden jih poučujejo v svetih postavah in nezapisanih navadah, verovati v Boga, edinega Očeta in Stvarnika sveta«³. Sam o sebi omenja Jožef, »da je poznal že v štirinajstem letu postavo tako natančno, da so prihajali k njemu veliki duhovniki in prvaki jeruzalemski, poučit se natančneje v postavi«⁴. Potemtakem torej ni dvomiti, da so se dečki poštenih judovskih družin dobro poučili v postavi že v nežni mladosti.

Samo po sebi je tudi umevno, da je bila dolžnost in naloga judovskih starišev, otroke vzgajati za življenje po postavi. Sklepati pa se sme, da so ob Kristusovem času že tudi občine ustanavljale posebne šole (בֵּית הַסֵּפֶר Beth hassepher), v katerih se je poučevalo o postavi. Neka stara tradicija trdi namreč, da je ukazal Jozua ben Gamla, naj se nastavijo v vsakem okraju in v vsakem mestu učitelji dečkov (מְלִמְדֵי תַינוּכֹת), h katerim naj se vodijo dečki od šestega ali sedmega leta. Bržčas je umevati pod Jozuom ben Gamla veliki duhovnik Jezus sin Gamalielov krog l. 63—65 po Kr. Če naj se torej po njegovem ukazu snujejo šole po vseh okrajih in mestih, so morale gotovo biti posamezne šole že ob Kristusovem času.

Glavni predmet v teh šolah je bilo seveda čitanje sv. knjig, čitanje postave. Zato se imenujejo te šole בֵּית הַסֵּפֶר, šole »knjige«, ker se je v njih čitala »knjiga vseh knjig«, knjiga postave, ali kakor enkrat izrečno beremo: מִקְרָא (Miqrâ), sveto pismo. Čitati so bržčas znali vsi v postavi poučeni Judje. Pisati pa se v teh šolah splošno še niso učili.

Postave pa judovski dečki niso samo čitali in se je učili na pamet, ampak so se polagoma vadili, jo tudi izpolnjevati. Tako n. pr. se odraslim ukazuje⁵, naj pazijo, da tudi otroci ob sobotah »počivajo«. Spravni dan naj se postijo dečki par let prej, ko dosežejo postavno

¹ Apion. I, 12. — Apion. II, 18. — ² Legat. ad Cajum § 31, Mang. II, 577.

³ Legat. ad Cajum § 19 Mang. II, 562. — ⁴ Vita 2.

⁵ Šabbath XVI, 6.

starost, da se polagoma privadijo¹. Ko pa so dečki dorasli, so postali podložni vsej postavi, postali so בַּר מִצְוָה (Bar Micwa).

2. Natančneje pa so se mogli Judje seznaniti s postavo pri pismoukih v בֵּית הַמִּדְרָשׁ (Beth hammidraš, hiše razlaganja). Vse ljudstvo pa se je po suženjstvu poučevalo s čitanjem postave v sinagogah. Glavni namen temu čitanju postave ni bila tolikanj služba božja, kot marveč pouk v verskih resnicah. Tak pomen pripisujeta sinagogam že Jožef Flavij² in Filon Aleksandrijski³. Zadnji jih nazivlje učilnice (διδασκαλεία). Tudi v Novem zakonu se nam kaže »poučevanje« (διδάσκειν) kot glavno opravilo v sinagogah⁴.

Kdaj so se začeli Judje zbirati ob sobotah v posebnih hišah, kjer so čitali in razlagali sveto pismo, ne vemo zagotovo. Gotovo pa je, da šele po povratu iz babilonskega suženjstva. Prvi sled nahajajo nekateri v psalmu 73, 8, ki ga je bržčas zložil neki pesnik iz Azafove šole po povratu iz suženjstva⁵. מוֹעֵדֵי אֱלֹ (hiše božje, kraji razodevanja božjega) razlagajo namreč nekateri eksegeti za sinagoge, zbirališča (מוֹעֵדֵי) v bogoslužbene namene (אֱלֹ). O Kristusovem času je bilo poučevanje v sinagogah ob sobotah že stara in splošna navada⁶. Po Dejanju apost. (15, 21) »jih ima Mozes od nekdanjih časov v vsakem mestu, ki ga oznanjujejo v shodnicah, kjer se vsako soboto bere«. Jožef Flavij in Filon Aleksandrijski in sploh Judje poznejše dobe pripisujejo ustanovitev sinagog Mozesu⁷.

Jasno je, da so se mogle ustanavljati sinagoge samo tam, kjer so bile ustanovljene posebne judovske verske občine, ali pa je opravljala judovska politična občina tudi posle verske občine. Po takih mestih, kjer so bili Judje z neverniki v manjšini, so imeli skoro gotovo posebne verske občine⁸. Po drugih mestih, kjer so stanovali izključno le Judje, ali so bili Judje v veliki večini, pa se politične občine navadno niso ločile od verskih, ampak so politične občine po posebnih odposlancih opravljale tudi verske posle. Vendar pa je gotovo, da je

¹ Ioma VIII, 4. — ² Apion. II, 17.

³ Vita Mosis III, 27 (Mang. II, 168). — ⁴ Matth. 4, 23; Marc. 1, 21; 6, 2; Luc. 4, 15. 31; 6, 6; 13, 10; Ioan. 6, 59; 18, 20.

⁵ Prim. Dr. Valentin Thalhoffer, Erklärung der Psalmen, 4. izd. str. 431.

⁶ Marc. 1, 21; 6, 2. Luc. 4, 16. 31; 6, 6; 13, 10. Act. 13, 10. Act. 13, 14. 27. 42. 44; 15, 21; 16, 13; 17, 2; 18, 4.

⁷ Prim. Ios. c. Apion. II, 17 in Philo Vita Mosis III, 27 in zlasti Fragm. apud Euseb. Praep. evang. VIII, 7, 12—13 (Mang. II, 630), in De septenario § 6 (Mang. II, 282). Rabinska mesta pri Vitringa str. 283 ss.

⁸ Vemo namreč, da so bile sinagoge v Damasku (Act. 9, 2), v Salamini (Act. 13, 5), v Antiohiji v Pizidiji (Act. 13, 14), v Tesaloniki (Act. 17, 1), v Korintu (Act. 18, 4), v Aleksandriji (Philo, Leg. ad Caj., 20), v Rimu (Philo ibid. 23).

bilo po Kristusovem vnebohodu v Jeruzalemu več posebnih judovskih verskih občin, dasi je bilo med Judi le malo nevernikov. Libertinci, Kirenejci, Aleksandrijci, Cilicijci in Azijci so imeli namreč vsled narodnostnih razlik posebne verske občine in zato tudi posebne sinagoge¹.

Imenovala se je verska občina קִנְסֶת (Keneseth, zbor, συναγωγή), občani ali verniki pa בְּנֵי הַקִּנְסֶת (Bene hakkeneseth).

Načelovali so občini starejšine (πρεσβύτεροι), ki so izvrševali tudi najvišjo sodno oblast v verskem oziru; starejšine, ali pozneje rabini (רַבִּי, učenjaki) so imeli namreč pravico nevredne občane bičati², ali jih celo izobčevati³.

Izobčenje je bilo dvojno: začasno (נִדְּדוּ, Nidduj) in dosmrtno (חֵרֵם, Cherem ali שְׁמִטָּה, Šammattâ. Nekateri eksegeti so ločili sicer, zapeljani po Eliju Levitu († 1549), tri vrste izobčenja⁴. Ali v Tal mudu je חֵרֵם in שְׁמִטָּה eno ter isto, kar je dokazal že Buxtorf⁵. Po ustnem izročilu ločimo samo dve vrsti izobčenja: נִדְּדוּ, začasno, pa חֵרֵם, dosmrtno izobčenje⁶. Kako stara pa je ta razločitev, je težko dognati. Evangelij naravnost navaja le ἀπορρίψαι (odločevati)⁷, ali ἀποσυναγώγων ποιεῖν ali γίνεσθαι (iz shodnic odločevati, pehati, devati)⁸, torej le izobčenje sploh⁹. Tudi Mišna omenja samo נִדְּדוּ, izobčenje, a tako, da se more izobčenec zopet sprejeti v sinagogo¹⁰. Z druge strani pa omenja že Stari zakon חֵרֵם, dosmrtno ali popolno izobčenje. Tudi v Novem zakonu srečujemo večkrat ἀνάθεμα in ἀναθεματίζεω¹¹. Da so Judje v drugem stoletju med službo božjo izrekli anatematizme zoper kristjane, potrjuje sv. Justin in drugi cerkveni očetje¹². Mogoče je torej, da so poznali Judje že o Kristusovem času dvojno izobčenje, ali samo ali združeno z anatematizmi.

Razen starejšin, ki so vodili splošne občinske zadeve, so se nastavljali za posebna opravila še posebni uradniki ali služabniki.

¹ Prim. Act. 6, 9. — ² Matth. 10, 17; 23, 34; Marc. 13, 9; Act. 22, 19; 26, 11.

³ Esdr. 10, 8; Luc. 6, 22; Ioan. 9, 22; 12, 42; 16, 2.

⁴ Prim. Klofutar, Commentarius in evangelium s. Ioannis, 2. izd. str. 204.

⁵ Lex. Chald. col. 2462—2470 (sub voce שְׁמִטָּה).

⁶ Maimonides pri: Vitringa, De synagoga, pg. 739.

⁷ Luc. 6, 22. — ⁸ Ioan. 9, 22; 12, 42; 16, 2.

⁹ Na znanem mestu I. lista do Korinčanov (I. Cor. 5) je αἶψαι ἐκ μέσου (iztrebiti izmed vas v. 2) bistveno različno od παραδόναι τῷ Σατανᾷ (izdati satanu, v. 5). Kakor so namreč apostoli imeli oblast iz obsedencev izganjati hudobne duhove (cf. Marc. 16, 17), tako je tudi Bog dopuščal, da so smeli hudobneže izročati hudobnemu duhu, ki jih je trpinčil na mesu, da bi rešili svoje duše.

¹⁰ Taanith III, 8. — ¹¹ Rom. 9, 3; I. Cor. 12, 3; 16, 22; Gal. 1, 8, 9; Marc. 14, 71; Act. 23, 12. 14. 21.

¹² Iustin. Dial. c. Tryph. c. 16. Epiphan. haer. 29, 9.

Vendar pa ni bilo posebnih služabnikov za opravljanje službe božje, t. j. za čitanje in razlaganje sv. pisma ter opravljanje javnih molitev. Ta opravila so oskrbovali občani sami. Zato je umljivo, kako je mogel Kristus povsod, kamor je prišel v sinagogo, čitati in razlagati sv. pismo.

Vendar pa je imela vsaka judovska verska občina ali sinagoga:

a) vrhovnega uradnika, imenovanega velikega shodničarja ali arhisinagoga¹ (ἀρχισυνάγωγος, חֲזַן הַסִּנְגָּה). Take velike shodničarje nahajamo povsod, koder so bivali Judje, ne samo v Palestini, ampak tudi v Egiptu, Mali Aziji², v Greciji³, v Italiji in sploh po rimskem cesarstvu. Od Judov so sprejeli to službo in ime tudi judovski kristjanje v Palestini⁴ in celo kristjanje izven Palestine⁵.

Veliki shodničar je oskrboval službo božjo: odločeval je, kdo naj vsakokrat čita sv. pismo in opravi predpisano molitev, kdo naj razlaga prečitani oddelek ali nagovori zbrane vernike⁶. Skrbeti je moral za red med zborovanjem⁷ in za shodno poslopje.

Navadno je imela vsaka sinagoga le enega velikega shodničarja⁸. Pri nekaterih shodnicah pa se jih omenja po več⁹.

b) Razen velikega shodničarja se imenujejo pri vsaki sinagogi tudi miloščinarji¹⁰ גַּבְבָּאֵי צְדָקָה (Gabbai cedaqah). Nabirali so v pušice denar, v sklede pa natorne pridelke. Pobirati sta morala najmanj po dva, nabrane darove deliti pa po trije miloščinarji.

c) Navesti moramo še shodniškega slugo חֲזַן הַכֶּזֶז (Chazzan hakkeneseth, ὑπηρέτης)¹¹. Prinašati je moral ob službi božji svete knjige in jih po končanem berilu zopet spravljati na določeno mesto. Opravljati je moral pa tudi druge posle v občini, n. pr. kaznjence bičati, otroke v čitanju poučevati.

Poslopje, v katerem so se Judje zbirali k službi božji se je imenovalo בֵּית הַכֶּזֶז (Beth hakkeneseth, aram. בֵּית הַשְּׂפָתִים ali samo שְׂפָתִים), grško συναγωγή ali προσευχή. Tuintam se nahajajo tudi izrazi συναγώγιον, προσευκτήριον in σαββατεῖον. Zadnji izraz pomenja poslopje, v katerem

¹ Marc. 5, 22. 35. 36. 38; Luc. 8, 49; 13, 14.

² Act. 13, 15 (Antiohija v Pizidiji). — ³ Act. 18, 8. 17 (Korint).

⁴ Epiphani. haer. 30, 18: Πρεβυτέρους γὰρ οὗτοι ἔχουσιν καὶ ἀρχισυναγώγους.

⁵ Ephemeris epigraphica t. V, 1884, pg. 537, n. 1222.

⁶ Act. 13, 15: V Antiohiji v Pizidiji so poglavarji shodnice po branju postave in prerokov pozvali Pavla in Barnaba, rekoč: Moža brata! če hočeta govoriti v opomin ljudstva, govorita! — ⁷ Luc. 13, 14. — ⁸ L. c.

⁹ Prim. Act. 13, 15. Ἀπέστειλαν οἱ ἀρχισυνάγωγοι πρὸς αὐτούς. — Marc. 5, 22: εἰς τῶν ἀρχισυναγώγων se lahko razlaga tudi tako: eden iz stanu arhisinagoga. — ¹⁰ Matth. 6, 2. — ¹¹ Luc. 4, 20.

so se Judje zbirali ob sobotah, imenujmo je torej sobotno hišo. Radi so zidali sinagoge zunaj mestnega obzidja, z ozirom na Prov. 1, 21 na kakem vzvišenem prostoru, blizu rek ali ob morski obali, da se je vsakdo, ki je bil levitsko nečist, mogel umiti ali izkópati pred začetkom službe božje. Zidane so bile sinagoge v raznih slogih in gledé velikosti so bile zelo različne. V severni Galileji¹ so se ohranile še do danes razvaline starih sinagog; najstarejše med njimi so bile zidane v drugem, morda celo v prvem stoletju po Kristusu. Iz teh razvalin se more približno sklepati, v kakšnem slogu so Judje zidali sinagoge. Velika aleksandrijska sinagoga je bila baje zidana v baziliškem slogu. Morda so bile nekatere zidane v obliki gledališč brez strehe. Vsaj o Samarijancih je to dognano². Gotovo je tudi, da o postnih dnevih Judje niso opravljali javnih molitev po sinagogah, ampak na odprtih prostorih, n. pr. ob morski obali³. Tak odprt kraj, ki pa je bil seveda z mejo obdan, morda celo obzidan, je tudi umevati Act. 16, 13. 16, kjer sv. Luka pripoveduje, da je šel v Filipih sv. Pavel s spremljevalci v soboto vunkaj skozi vrata k reki (Angisti), »kjer je bil navadni kraj molitve«⁴.

V vsakem mestu Palestine, morda tudi po manjših krajih, je bila vsaj ena sinagoga, n. pr. v Nazaretu (Matth. 13, 54; Marc. 6, 2; Luc. 4, 16), v Kafarnavmu (Marc. 1, 21; Luc. 7, 5; Ioan. 6, 59)⁵. Po večih mestih je bilo tudi po več sinagog; n. pr. v Jeruzalemu⁶, v Aleksandriji⁷ in Rimu⁸. Talmudovska pravljica pripoveduje, da je bilo v Jeruzalemu ob rimsko-judovski vojski do 480 sinagog. Razne sinagoge enega ter istega mesta so se ločile po raznih znakih. V Se-foridi je bila n. pr. »sinagoga vinske trte«⁹, v Rimu »sinagoga oljike« (συναγωγή ἐλαίας)¹⁰.

Opravljene so bile sinagoge o Kristusovem času dokaj priprosto. Glavno orodje v njih je bila skrinja (תַּבָּרָה, *Tebâ*, κιβωτός), v kateri se je hranilo skupaj zvito sveto pismo in druge svete knjige.

¹ Razvaline so v selih Kasiun, Kefr Birim, el Djiš, Meiron, Nabartein, Kedes, Tell Hum, Keraze, Irbid. — ² Epiphan. haer. 80, 1.

³ Taanith II, 1. — Tertullian. De ieiunio c. 16: Iudaicum certe ieiunium ubique celebratur, cum omissis templis per omne litus quocunque in aperto aliquando iam precem ad caelum mittunt. — Id. Ad nationes I, 13: Iudaici ritus lucernarum et ieiunia cum azymis et orationes litorales. — Antiq. 14, 10, 23: Καὶ τὰς προσευχὰς ποιεῖσθαι πρὸς τῇ θαλάσῃ κατὰ τὸ πάτριον ἔθος.

⁴ Felten, Apostelgeschichte, Freiburg, Herder, 1892 in Bisping, Erklärung der Apostelgeschichte, Münster, Aschendorff, 1871.

⁵ Prim. Act. 15, 21: Κατὰ πόλιν. — ⁶ Act. 6, 9; 24, 12.

⁷ Philo, Leg. ad Cai. c. 20: Πολλὰ δὲ εἰσι καθ' ἑκαστον τμήμα τῆς πόλεως.

⁸ Philo, Leg. ad Cai. c. 23. — ⁹ Nasir VII, 1 fol. 56 a.

¹⁰ De Rossi, Bulletino V, 1867, pg. 16.

Knjige so bile zavite v platnene tenčice ter spravljene v posebnih nožnicah ali obodkih (קִי = θήκη)¹. Za tistega, ki je bral ali razlagal sv. pismo, je bil, vsaj v poznejšem času, odločen poseben vzvišen prostor, neke vrste oder (בֵּימָה = βήμα), kjer je bil tudi postavljen podstavec ali pult (ἀναλογεῖον), na kateri so se med čitanjem ali razlaganjem pokladale knjige. — Med shodnično opravo so štetili tudi še svetilnice, pozavne in trobente. S pozavnami so vabili k službi božji na Novo leto, s trobentami pa o drugih praznikih.

Služba božja je bila o Kristusovem času natančno urejena. Verniki so sedeli v določenem redu, starejši in imenitniši na prvih sedežih, za njimi mlajši in manj imenitni; možje in žene bržčas ločeni. Kristus očita farizejem in pismarjem, da »imajo radi prva mesta pri večerjah in prve sedeže v shodnicah«².

Za pravilni shod je moralo biti navzočih najmanj deset oseb. Kot glavni deli službe božje se imenujejo v Mišni: a) Recitiranje Šemâ³, b) molitev Šemone esrê⁴, c) čitanje Tore ali postave, d) čitanje prerokov in e) duhovniški blagoslov.

a) Šemâ ni bila prava molitev, ampak bolj neka veroizpoved. Zato se tudi ni reklo: Šemâ moliti, ampak recitirati ali govoriti (קריאת שמע).

b) Moleč so Judje stali⁵ in gledali proti Presvetišču, oziroma proti Jeruzalemu⁶. Molitve Šemonê esrê ni molil ves zbor; molil jo je naprej poseben od velikega shodničarja določen molivec, ljudstvo pa je odgovarjalo, zlasti izrekalo אָמֵן (Amen)⁷.

c) Čitali so postavo in preroke lahko vsi verniki, celo nedorasli. Če pa so bili navzoči duhovniki in leviti, so jo čitali le-ti. Čitajoč sv. pismo so Judje stali (Luc. 4, 16: ἀνέστη ἀναγνῶναι). »Postavo« so brali po vrsti. Ves »Pentatevh« so prebrali v treh letih. V ta namen je bil razdeljen v 154 Paraš (פַּרָשִׁיֹת Paršijoth). Bralo je zadevni oddelek postave vsako soboto najmanj sedem bravecev; prvi in zadnji sta morala v začetku in na koncu izreči blagoslov (בִּרְכָה Berachah). Vsak bravec je moral prebrati najmanj tri verze in jih ni smel povedati iz spomina.

¹ Mnogi razlagajo tudi φελόνης ali φαινόλης (paenula) II. Tim. 4, 13 za take nožnice, v katere so se vtikali knjižni svitki (volumina), n. pr. sv. Janez Krizostom, ki pojasnjuje φελόνης z: γλωσσόχομον ἐνθα τὰ βιβλία ἔκειτο. Prim. Schirlitz, Griechisch-Deutsches Wörterbuch zum Neuen Testamente s. v.

² Prim. Matth. 23, 6; Marc. 12, 39; Luc. 11, 43; 20, 46.

³ Prim. str. 113. — ⁴ Prim. str. 113. — ⁵ Matth. 6, 5; Marc. 11, 25; Luc. 18, 11.

⁶ Ez. 8, 16; I. Reg. 8, 48; Dan. 6, 10.

⁷ Deut. 27, 15 ss.; Neh. 8, 6; I. Chron. 16, 36; Tob. 8, 8. — Tudi pri krščanski službi božji ljudstvo odgovarja ali odpeva Amen že od prvega začetka. Prim. I. Cor. 14, 16.

d) Ko se je prebral odstavek iz Tore, so brali, in sicer že o Kristusovem času, »preroke« (נְבִיאִים Nebiim, torej tudi stare zgodovinske knjige). To vemo iz Luc. 4, 17, kjer bere Jezus odlomek iz Is. 61, 1. 2. in iz Act. 13, 15, kjer se pripoveduje, da sta prišla Pavel in Barnaba v Antiohijo v Pizidiji in sta šla sobotni dan v shodnico in se usedla. »Po branju postave pa in prerokov« itd. — Ker se je s tem berilom končavalo svetopisemsko čitanje, so imenovali preroške oddelke Haftare (הַפְּתִיחַ s prerokom končati). Te oddelke so čitatelji odbirali po lastni volji¹. Bral jih je vedno le eden in samo pri glavni službi božji ob sobotah.

Ker so se brale Paraše in Haftare v svetem, t. j. hebrejskem jeziku, večina vernikov pa ni umevala tega jezika, so jih prestavljavci prevajali na širokaldajski jezik.

Za svetopisemskim branjem je prišla na vrsto še pridiga (דְּרָשָׁה, Derašah, razlaga), v kateri se je razlagal prečitani svetopisemski oddelek in dodajali opomini za čednostno življenje. Da so bile take homilije običajne že ob Kristusovem času, izvemo iz evangelijev, kjer se tolikrat navaja izraz διδάσκειν ἐν ταῖς συναγωγαῖς, učiti v sinagogah². Govornik (דְּרָשָׁה, razlagavec) se je usedel na vzvišen kraj. (Luc. 4, 20 ἐκ ὑψιστεύ.)

e) Služba božja se je končavala z duhovniškim blagoslovom, na katerega so se vsi verniki odzvali z אָמֵן (Amen).

Opisani spored je veljal za glavno službo božjo ob sobotah dopoldne. Zbirali pa so se Judje v sinagogah tudi ob sobotah popoldne; ali čitali so takrat samo iz Pentatevha. Po istem sporedu so se ravnali tudi ob ponedeljkih in četrtnih in o vseh praznikih, posebej še o Mlajih. Za vsak praznik je bila določena posebna perikopa iz Pentatevha.

* * *

Služba božja, ki se je opravljala v sinagogah, je močno pospeševala versko-nravno življenje judovskega ljudstva. Velike pomembe pa so bile sinagoge tudi za mlado krščanstvo. Kristus sam »je namreč prehodil vso Galilejo ter učil po sinagogah, oznanjujoč evangelij kraljestva«³. Po Jezusovem zgledu so tudi njegovi učenci ter prvi oznanjevalci sv. vere kot Judje zahajali v sinagoge, kjer so začeli širiti »veselo poročilo«. Kakor judovske kolonije lahko imenujemo jarke, po katerih je nevernikom pritekala milost sv. evangelija, tako sinagoge lahko imenujemo stolice, raz katere se je razsegala modrost sv. evangelija, prve krščanske pridiznice.

¹ Prim. Luc. 4, 17 ss. — ² Matth. 4, 23; Marc. 1, 21; 6, 2; Luc. 4, 15; 6, 6; 13, 10. Ioan. 6, 59, 18, 20. — ³ Matth. 4, 23.

5. Sinedrij.

Po povratu iz babilonskega suženjstva (krog 530 pr. Kr.) se je pri Izraelcih izpremenila državna ustava. Nekdanjo kraljevsko oblast je namreč nadomestil »veliki zbor« ali sinedrij, ki je bil ob Kristusovem času najvišji sodnji zbor v verskih, sodnjih in upravnih zadevah judovskega ljudstva.

1. Kdaj in kdo je ustanovil sinedrij, se ne da določiti natančno. Zbor plemenitašev v Jeruzalemu, ki je imel vladno in sodno oblast nad judovskim ljudstvom, moremo za gotovo dokazati šele v grški dobi. Rabini sicer trdijo, da se je začel sinedrij z onimi sedemdeseterimi možmi, katere si je po božjem ukazu izbral Mozes izmed judovskih starejšin, da bi mu pomagali voditi ljudstvo¹. Dalje trdijo rabini, da ta zbor ni prenehal nikdar od Mozesa, kar pa tudi ni res. Starejšine ljudstva namreč, o katerih je tuintam govor², češ, da zastopajo ljudstvo, niso oblastnija, kar pa je bil sinedrij vsekdar.

Tudi v perzijski dobi še ni bilo sinedrija. Rabini sicer govoré o »veliki sinagogi«³ v dobi Ezdrovi in Nehemijevi in pravijo, da je to sinedrij; a motijo se, naopak umevajoč nekatera mesta Ezdrove⁴ in Nehemijeve knjige⁵, kjer je večkrat govor o starejšinah in nekih načelnikih. Dokazati se da *γερονσία τῶν Ἰουδαίων*, t. j. sinedrij, šele v grški dobi. Prvič se namreč omenja pod Antiohom Velikim (223—187). Nekateri učenjaki trdijo določno, da se je sinedrij prvič sešel leta 188. pr. Kr.

Po povratu iz suženjstva je načeloval judovski državni, torej tudi geruziji, dedni veliki duhovnik. Velike duhovnike iz rodu Aronovega pa so nadomestili vsled upora junaških Makabejcev proti selevkiskemu trinoštvu veliki duhovniki iz rodu Hazmonejcev, ki so od Simona sem tudi podedávali to službo. Geruzija se v tej dobi večkrat omenja, n.

¹ Num. 11, 16.

² Prim. I. Reg. 8, 1; 20, 7; II. Reg. 23, 1; Ez. 14, 1; 20, 1.

³ Velika sinagoga (*בֵּית הַדְּבָרִים* ali *בֵּית הַשִּׁמְעָה*) je bil baje kolegij ali zbor 120 učenih mož, ki so — tako trdijo rabini — vladali izraelsko ljudstvo po povratu iz suženjstva. Pripisujejo ji celo vrsto raznih določeb. Ker je bil baje Ezdra predsednik temu slavnemu zboru, zato ga tudi imenujejo *בית דינו של עזרא*. Udom tega zbora prištevajo rabini tudi preroke Hageja, Zaharija in Malahija, ker so živeli in delovali po suženjstvu. Zadnji ud tega zbora je bil baje veliki duhovnik Simon Pravični, naslednik Onija I. Veliko sinagogo so imenovali Talmudisti ta zbor baje zato, ker je postavil veličanstvo božje (*הַגְּדֻלָּה*) v prvotno stanje, t. j. ker je zopet vpeljal tri pridevke božje, namreč naslove *הַגְּדֻלָּה הַגְּבוּרָה* (velik, mogočen, strahovit; prim. Deut. 10, 17).

⁴ Esdr. 5, 5. 9; 6. 7. 14; 10, 8.

⁵ Neh. 2, 16; 4, 8. 13; 5, 7; 7, 5.

pr. za Juda¹, za Jonatana² in Simona³. Dasi so bili Makabejci sprejeli knežji in kraljevski naslov⁴, se je vendar še ohranila geruzija. Vsaj za Aleksandre se izrecno omenjajo τῶν Ἰουδαίων οἱ πρεσβύτεροι⁵.

Pompej je zopet odpravil kraljestvo. Veliki duhovnik pa je ostal načelnik ljudstva (προστασία τοῦ ἔθνους)⁶. Krog l. 37. pr. Kr., ko je Herod nastopil vlado, se imenuje geruzija prvič συνέδριον⁷. Kaže se, da je oblast tega sodišča takrat segala tudi v Galilejo. Po smrti Herodovi je dobil Arhelaj samo en del očetovega posestva, namreč pokrajino Judejo z Idumejo in Samarijo. In tudi oblast sinedrija se je tedaj omejila na te pokrajine. Tako je bilo gotovo tudi pod prvimi prokuratorji. Vendar pa je imel sinedrij v tem času več oblasti kot za Heroda in njegovih sinov. O Kristusovem in apostolskem času se omenja sinedrij večkrat kot najvišja judovska oblast, zlasti kot najvišji judovski sodni zbor⁸. Namesto συνέδριον nahajamo tudi πρεσβυτέριον⁹ in γερουσία¹⁰. Jožef iz Arimateje, ud tega zbora, se imenuje¹¹ βουλευτής. Jožef Flavij¹² imenuje najvišji jeruzalemski urad συνέδριον ali βουλή; veliki zbor z vsem ljudstvom vred pa imenuje τὸ κοινόν. V Mišni¹³ se imenuje najvišji sodni zbor בֵּית דִּין הַגָּדוֹל (Beth din haggadol) ali po grškem ἡγεμονικὸν συνέδριον (Sanhedrin gedolâ), ali tudi samo συνέδριον (Sanhedrin).

Po razdejanju Jeruzalema l. 70. je moral sinedrij prejenjati. Pač pa so si Judje kmalu spet ustanovili sodni zbor (בֵּית דִּין) v Jabni ali Jamniji. V 3. in 4. stoletju po Kristusu je bil glavni sedež judovskih rabinov in zakonoznanstva v Tiberiji.

2. Gledé sestave sinedrija je pomniti tole: Po Mišni¹⁴ je bilo sinedristov 71, gotovo po zgledu zbora starejšin za časa Mozesovega (Num. 11, 16). Vodilno besedo v sinedriju so imeli veliki duhovniki (οἱ ἀρχιερεῖς). Skoro povsod v Novem zakonu, kjerkoli se navedejo posamezne vrste svetovavcev, so ἀρχιερεῖς na prvem mestu. S tem izrazom se menjava v istem pomenu: οἱ ἀρχοντες¹⁵.

¹ Prim. II. Mach. 1, 10; 4, 44; 11, 27. Tudi πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ I. Mach. 7, 33. zaznamujejo geruzijo.

² I. Mach. 12, 6: ἡ γερουσία τοῦ ἔθνους, ibid. 11, 23: οἱ πρεσβύτεροι Ἰσραήλ, ibid. 12, 35: οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ.

³ I. Mach. 13, 36; 14, 20. 28. — ⁴ Prim. str. 21 in 22.

⁵ Antiq. 13, 6. 5. — ⁶ Antiq. 20, 10. — ⁷ Antiq. 14, 9. 3–5.

⁸ Matth. 5, 22; 26, 59; Marc. 14, 55; 15, 1; Luc. 22, 66; Ioan. 11, 47; Act. 4, 15; 5, 21 sq.; 6, 12 sq.; 22, 30; 23, 1 sq.; 24, 20.

⁹ Luc. 22, 66; Act. 22, 5. — ¹⁰ Act. 5, 21. — ¹¹ Marc. 15, 43; Luc. 23, 50.

¹² Antiq. 14, 9. 3–5; 15, 6. 2 fin. Bell. Iud. 2, 15. 6. — ¹³ Sota IX, 11.

¹⁴ Sanhedrin I, 6.

¹⁵ Nahajajo se naslednji izrazi, s katerimi se zaznamuje sinedrij: I. ἀρχιερεῖς, γραμματεῖς καὶ πρεσβύτεροι, zadnji dvoji tuintam v nasprotnem sporedu (Matth. 27, 41; Marc. 11, 27; 14, 43. 53; 15, 1.

Kakor je težko določiti, kaj je prav za prav umevati pod *ἀρχιερεῖς*, tako je gotovo, da je misliti na najimenitnejše med duhovniki, prvo seveda na dejanskega velikega duhovnika; potem na vse one, ki so bili kdaj veliki duhovniki, pa so bili odstavljene, kar se je za kralja Heroda Vel. in pozneje pripetilo prav pogosto. Gotovo so velikim duhovnikom prištevati tudi potomci onih plemiških družin, iz katerih so se v tem času navadno jemali veliki duhovniki¹. Take družine so bile Fabi, Boet, Anan ali Ana in Kamit. — Verjetno je tudi, da so velike duhovnike imenovali načelnike 24 duhovniških vrst, v katere je duhovnike razdelil že David². Morda so med velike duhovnike v sinedriju šteti tudi načelniki tempeljskih čuvajev.

Druga vrsta sinedrijskih prisednikov so bili *γραμματεῖς*, pismouki, torej pravni strokovnjaki.

Vsi drugi prisedniki, katerih ne moremo porazvrstiti v dve navedeni vrsti, pa so se imenovali *πρεσβύτεροι*, starejšine.

Veliki duhovniki (*ἀρχιερεῖς*) so pripadali o Kristusovem času skoro izključljivo stranki saducejev³, pismouki pa skoro ravno tako izključljivo stranki farizejev. V herodiansko-rimskem času so bili torej v sinedriju saduceji in farizeji⁴. Največ vpliva v sinedriju so imeli v tem času farizeji, dočim so bili voditelji sinedrija saduceji⁵.

O predsedniku v sinedriju pripoveduje poznejša judovska tradicija, da so zavzemali to mesto farizejski voditelji šol⁶. Ali temu

II. *ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς* (Matth. 2, 4; 20, 18; 21, 15; Marc. 10, 33; 11, 18; 14, 1; 15, 31; Luc. 22, 2. 66; 23, 10).

III. *ἀρχιερεῖς καὶ πρεσβύτεροι* (Matth. 21, 23; 26, 3. 47; 27, 1. 3. 12. 20; 28, 11. 12; Act. 4, 23; 23, 14; 25, 15).

IV. *οἱ ἀρχιερεῖς καὶ τὸ συνέδριον ὅλον* (Matth. 26, 59; Marc. 14, 55; Act. 22, 30).

Glede *ἀρχοντες* prim. Act. 4, 5. 8 s 4, 23. — Parkrat nahajamo *οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἀρχοντες* (Luc. 23, 13; 24, 20). Na teh dveh mestih so pod *ἀρχοντες* gotovo umevati ali *οἱ γραμματεῖς*, ali *οἱ πρεσβύτεροι*, ali pa oboji skupaj.

¹ Prim. Act. 4, 6: Ἄννας ὁ ἀρχιερεὺς καὶ Καϊάφας καὶ Ἰωάννης καὶ Ἀλέξανδρος καὶ ὅσοι ἦσαν ἐκ γένους ἀρχιερατικοῦ. — Act. 19, 14 se navaja »veliki duhovnik« *Σκευᾶς* s sedmimi sinovi, katerega ne nahajamo v zapisniku velikih duhovnikov, katerega so sestavili stari grški pisatelji na podlagi poročil Jožefa Flavija v Antiq. 18, 2. 2. — ² I. Par, 24, 1—19. Prim. Luc. 1, 5.

³ Act. 5, 17. Antiq. 20, 9. 1.

⁴ Saduceji: Act. 4, 1 ss.; 5, 17; 23, 6; Antiq. 20, 9. I. Farizeji: Act. 5, 34; 23, 6; Bell. Iud. 2, 17. 3; Vita 38. 39.

⁵ Odtod so razlagati izrazi: *ἀρχιερεῖς καὶ Φαρισαῖοι* (Matth. 21, 45; 27, 62; Ioan. 7, 32. 45; 11, 47. 57; 18, 3), ali tudi samo *οἱ Φαρισαῖοι*, ali celo *οἱ Ἰουδαῖοι* (Ioan. 1, 19) za sinedrij.

⁶ Taki možje se navajajo v Mišni (traktat Aboth p. I.) po dva in dva skupaj. Navedena tradicija omenja, da je bil prvi one dvojice נָשִׁי (Nasi), t. j. predsednik, drugi pa בֵּית דִּין אֶבֶר (Ab-beth-din), t. j. podpredsednik v sinedriju.

izrecno nasprotujeta Novi zakon (Act. 5, 17 ss.; 7, 1; 9, 1. 2; 22, 5; 23, 2. 4; 24, 1) in Jožef Flavij (Antiq. 14, 9. 3—5; 20, 9. 1). Veliki duhovnik, ἀρχιερέυς, je vedno na čelu sinedrija. Kjer se imenujejo imena, je zmeraj dejanski veliki duhovnik predsednik sinedriju. Tako n. pr. Kajafa ob Kristusovem času (Matth. 26, 3. 57), Ananija za apostola Pavla (Act. 23, 2; 24. 1), oba — kar vemo iz Jožefa Flavija — dejanski službujoča velika duhovnika¹. Edino mesto, katero se lahko navaja zoper našo trditev, je Act. 4, 5. 6, kjer se kaže kot na čelu sinedrija Ana, ki ni bil več dejanski veliki duhovnik. Ali treba imeti pred očmi vzporedno (paralelno) mesto Luc. 3, 2. Na obeh mestih se navaja Ana na tak način pred Kajafom, kakor bi bil res on dejanski službujoči veliki duhovnik, kar pa prav gotovo ni bil. Kakor se torej iz Luc. 3, 2 ne sme sklepati, da je bil Ana tedaj še veliki duhovnik, prav tako se iz Act. 4, 5. 6. ne sme sklepati, da je bil isti Ana predsednik sinedriju, kar bi bilo v očitnem nasprotstvu z Matth. 26, 57—66. V obeh slučajih torej sv. Luka poroča malo nenatančno. Pravi veliki duhovnik je bil tedaj Kajafa; Ana pa se imenuje, ker je bil tast Kajafov in ker je imel na slabotnega Kajafa še velik vpliv². Po vsem tem torej trdimo, da je bil Nasi prvotno pravi knez ali kralj ljudstva; Ab-beth-din pa prvotno ni bil skoro gotovo nič drugega, kot predstojnik sinedriju. V istem pomenu se nahaja tudi izraz Roš-beth-din. Šele doba po Mišni je prenesla pomen onih besedij na predsednika in podpredsednika sinedriju.

3. Krajevno je bila oblast sinedriju o Kristusovem času omejena na 11 okrajev ali toparhij Judeje v ožjem smislu³. Sinedrij ni torej imel nad Jezusom Kristusom sodne oblasti, dokler se je ta mudil v Galileji. V nekem obziru pa je imel sinedrij oblast nad judovskimi občinami po vsem svetu. Dajal je n. pr. ukaze občini v Damasku, naj zapre tamošnje kristjane⁴. Občine po svetu sicer niso bile strogo dolžne, poslušati ukaze sinedrija. Ali veljava njegova je bila tolika, da so se ji občine klanjale radovoljno.

¹ Izpraševanje Jezusovo pred Anom (Ioan. c. 18), — ki takrat res ni bil dejanski veliki duhovnik —, ni protidokaz, ker ono izpraševanje je bilo le zasebno.

² To menda po pravici sklepamo iz Ioan. 18, 15: »Et adduxerunt eum ad Annam primum; erat enim socer Caiphae, qui erat pontifex anni illius«.

³ Po Jožefu Flaviju (Bell. Iud. 3, 3. 5) in Pliniju (Hist. nat. V, 14. 70) je bila Judeja v ožjem smislu v rimski dobi razdeljena na 11 okrajev, imenovanih kleruhije (κληρουχίαι) ali toparhije (τοπαρχίαι), namreč: 1. Jeruzalem, 2. Gofna, 3. Akrabata, 4. Tamna, 5. Lida, 6. Emavs (Amwas), 7. Betleptefa, 8. Idumeja, 9. Engadi, 10. Herodij, 11. Jeriha. Prim. Schürer, II. str. 137 ss. — Rimljani so razdelili deželo v teh 11 okrajev zato, da so lažje in vspešnejše pobirali davke.

⁴ Act. 9, 2; 22, 5; 26, 12.

V stvarnem obziru pa oblast sinedrija najboljše določimo tako, če pravimo, da je bil sinedrij v nasprotju s tujo rimsko vlado najvišja domača oblast. Pod to oblast so spadale vse verske, višje sodnje in upravne zadeve, katerih niso smela reševati nižja sodišča in v kolikor sinedrijeva oblast ni bila omejena po Rimljanih. Pod oblast sinedrija so torej spadale tudi vse zadeve, ki so se tikale »postave«. Sinedrij odpošlje poslance k Janezu Krstniku, oznanjujočemu »krst pokore«, vprašat, kdo da je, kako poučuje in s kakšno pravico krščuje (Ioan. 1, 19—28). Sinedristi vprašajo Jezusa, izganjajočega o prvi Veliki noči v javnem delovanju kupčevavce in prodajavce iz templja, s kakšno pravico to dela, češ, kaj takega sme razen njih samo Mesija ali preroki (Ioan. 2, 13—25). Sinedrij obsodi Jezusa zaradi navideznega bogokletstva (Matth. 26, 65; Ioan. 19, 7), Petra in Janeza kot kriva preroka in zapeljivca ljudstva (Act. cc. 4 in 5), sv. Štefana kot bogokletneža (Act. 6, 13 ss.), sv. Pavla, češ, da je prestopil »postavo« (Act. c. 23).

Sodil je sinedrij pa tudi v družbinskih ali civilnih zadevah in je kazensko postopal v prestopkih in zločinih (Act. 4, 5—23; 5, 21—40). Imel je lastno policijsko oblast (Act. 4, 3; 5, 17. 18). Smel je obsojati na smrt in sicer smrt s kamenanjem, obglavljenjem, obešenjem in sežganjem. Smrtna kazen, katero je odločil sinedrij, pa je obveljala o Kristusovem času le tedaj, če jo je potrdil tudi prokurator. Sinedristi pravijo naravnost (Ioan. 18, 31): ἡμῖν οὐκ ἔξεστιν ἀποκτεῖναι οὐδένα: Mi ne smemo nikogar umoriti. Prav isto se da posneti iz poročila sinoptikov o obsodbi Gospodovi. Judovska tradicija pripoveduje, da se je vzela ona pravica sinedriju 40 let pred razdejanjem templja¹. Verjetnejše pa je, da je izgubil sinedrij ono pravico takoj, ko je prišel prvi prokurator v Judejo (l. 6. po Kr.). Prokurator pa se je navadno oziral na judovsko pravo, če je potrdil obsodbo. Le tako nam je tudi umljivo, kako je mogel Pilat obsoditi Jezusa Kristusa. V nekem posebnem slučaju so se morali soditi celo rimski državljani po judovski postavi. Če je namreč kak nevernik prestopil mejo v templju, katero prestopiti je bilo dovoljeno le Judom², je bil obsojen na smrt, četudi je bil Rimljan³. Kajpada je moral oskrbnik potrditi tudi takšno obsodbo.

Res pa je, da imamo v sv. pismu N. zakona nekaj zgledov, iz katerih bi mogli sklepati, da je smel sinedrij tudi o Kristusovem in apostolskem času izvrševati smrtne obsodbe. Sem štejemo kamenanje sv. Štefana (Act. 7, 1—58) in umor sv. Jakopa ml., bratranca Jezusovega (Antiq. 20, 9. 1; Euseb. Hist. eccl. 2, 23). Ali ta dva in

¹ Jer. Sanhedrin I, 1 in VII, 2. — ² Prim. str. 16 in 17. — ³ Bell. Iud. 6, 2. 4.

drugi podobni slučaji (Act. c. 5; Luc. 4, 30; Ioan. 8, 59) dokazujejo samo to, da so si sinedristi večkrat tudi sami lastili pravice, katerih niso imeli in da so si jih včasih tudi res priborili s silo.

Vendar pa so imeli Rimljani pravico, če so hoteli, postopati tudi samostojno. In tako so res storili večkrat, n. pr. ko so vjeli sv. Pavla (Act. 21, 33). Tudi je imel oskrbnik in celo tribun jeruzalemske kohorte pravico, sklicati sinedrij in zahtevati od njega, da preišče in presodi kakšno zadevo po judovskih postavah. (Prim. Act. 22, 30; 23, 15. 20. 28).

4. Krajevna sodišča¹ so imela seje vsak drugi in peti dan v tednu, t. j. v ponedeljek in četrtek. Če se je ravnal tudi sinedrij po tem običaju, ni znano. O praznikih niso sodili, še manj pa o sobotah. Ker se je smela smrtna obsodba razglasiti šele v dan po obravnavi in obsodbi, se taki slučaji navadno tudi niso obravnavali na večer pred prazniki ali pred soboto. Seveda so to le teoretične določbe, ki se pa niso zmeraj izpolnjevale v dejanju, ker vemo za gotovo iz obsodbe Jezusa Kristusa, ki je bil obsojen in križan na velikonočni praznik.

Kraj, kjer se je zbiral sinedrij — βουλή — je bil po Jožefu Flaviju² blizu Ksista³, in sicer od tega proti izhodu, proti templju. Ker je bil Ksist z mostom naravnost zvezan s templjem, je βουλή, t. j. sinedrij (βουλευτήριον) iskati na hribu Moriji na zapadni strani templja. Mišna imenuje kot zbirališče sinedrija לִשְׁכַּת הַגָּזִית (Liškath haggazith), dvorano ob Ksistu⁴. — Če se je ob obsodbi Jezusovi (Marc. 14, 53 ss.,

¹ Manjši sodni zbori, ki so se pa tudi imenovali po sinedriju (סנהדרין) סנהדרין, mali sinedrij), so bili po vseh večjih mestih Palestine, n. pr. v Jopi, Jerihi, Seforidi, Gadari, Amatu. Taki sodni zbori so šteli po 23 prisodnikov. V Mišni (Sanhedr. 1, 2) se omenja tudi sodni zbor 3 mož (בֵּית דִּין שָׁל שְׁלֹשָׁה), ki je sodil o prestopkih v denarnih zadevah ali manjših poškodbah. Jožef Flavij pa omenja (Antiq. 4, 8, 14) sodni zbor 6 mož. Ti manjši sodni zbori so umevati Matth. 5, 21 (κρίσις) in Matth. 10, 17 ter Marc. 13, 9. (συνέδριον).

² Bell. Iud. 5, 4. 2.

³ Ksist (Ξυστός) je bil s kamenjem potlakani trg v Jeruzalemu, ki je bil naokrog obdan s pokritimi hodniki. Mišna ga imenuje גָּזִית (Gazith). Nekateri eksegetje razlagajo ime Gazith (גָּזִית) = rezan kamen, češ, oni trg se je tako imenoval, ker je bil potlakani z rezanimi kamni. Prim. LXX, I. Chron. 2, 2, kjer se nahaja prislov ξυστός, Vulg. politus; Am. 5, 11 pa čitamo prislov ξεστός od glag. ξέω, gladiti, Vulg.: quadro lapide.

⁴ Drugi ga predstavljajo: s kamenom potlakana ali mozaična dvorana. Prim. Dr. Nik. Heim, Jesus v. Nazareth, str. 140. Po Heim-u je bila dvorana sezidana v podobi bazilike in sicer na južni strani templja. Severna polovica je baje segala med tempeljsko poslopje, južna pa na dvor nevernikov. Stoli za sodnike so bili postavljeni na svetem, tempeljskem prostoru, zatoženci in tožitelji pa so med obravnavo zavzemali posvetni prostor dvora nevernikov. Kot znak veljave in moči sine-

Matth. 26, 57 ss.) sinedrij zbral v palači velikega duhovnika, je bila to potrebna izjema, katero je zahteval že nočni čas; zakaj po noči so bile duri zaprte, ki so iz mesta vodile na tempeljski grič.

5. Sodnijsko postopanje v sinedriju se v Mišni opisuje takole:¹ Sinedristi so sedeli v polukrogu, da so gledali drug drugega. Dva zapisnikarja sta stala pred njimi, eden ob desni, drugi ob levi polukroga, in sta zapisávala, oziroma označevala govore tistih, ki so se izrekli za osvoboditev zatoženca, in govore onih, ki so se izrekli za njegovo obsodbo². Pred sinedristi so sedeli v treh vrstah rabinski učenci, ki so se poslušajoč učili, kako se obravnavajo sodnje zadeve. Zatoženec je moral priti pred sodnike v žalnem oblačilu ter se je moral vesti pohlevno. V slučajih, ko se je šlo za življenje in smrt, se je morala vršiti obravnava po posebej določenih predpisih. Pričelo se je namreč obravnavati z opravičevalnimi razlogi; šele potem so se smele navajati obsojevalne okoliščine. Kdor je že branil in izgovarjal zatoženca, ga ni smel potem obsojati; pač pa je tisti, ki je že govoril za obsodbo, smel premeniti svojo misel in iznova govoriti za osvoboditev. Navzoči učenci so smeli govoriti le na korist zatožencu, ne pa proti njemu. V nižjih sodnih zborih jim je bilo dovoljeno tudi to. Oprostitev zatoženca se je smela razglasiti že na dan obravnave, obsodba pa šele dan po obravnavi. Glasovali so stoje, in sicer »od strani«, to je: počenši od najmlajšega sinedrista; v drugih sodiščih je prvi glasoval predsednik. Za oprostilni odlok je zadostovala navadna večina, za obsodilni je bilo treba večine dveh glasov. Če je n. pr. sodilo 23 sodnikov — kolikor jih je moralo biti najmanj navzočih za veljavno sodbo — in 12 izmed njih je oprostilo zatoženca, obsodilo pa 11, je bil oproščen. Če pa jih je 12 glasovalo za obsoditev, 11 pa za oprostitev, se je moralo število sodnikov pomnožiti za dva in glasovanje se je moralo toliko časa ponavljati, da se je mogel zatoženec zakonito oprostiti ali pa obsoditi. Najvišje dopustno število sodnikov pa je bilo 71, kolikor je bilo vseh sinedristov skupaj.

6. Škrb za rajnike.

Razen resnobnih Egipčanov ni skrbelo nobeno ljudstvo bolj za svoje rajnike, kakor stari Hebrejci. Indi so metali svoje mrlične ribam v valove sv. Ganga, Perzijani so jih izpostavljali jastrebom in kro-

drija je viselo s stropa posvetovalnice dolgo palici podobno žezlo. Morda so Judje hoteli tako posnemati Rimljane, pri katerih so liktorji pred konzuli in cesarji nosili »fascēs« (sveženj šib s sekiro), v znamenje najvišje oblasti.

¹ Prim. Sanhedrin IV. in V.

² Prim. Matth. 16, 19: ὁἷον in λύειν, kar je isto z rabinskim אָסר in הִתִּיר (asar in hittir), obsoditi in oprostiti.

karjem, Grki in Rimljani so jih — vsaj v gotovih dobah — sežigali. Izraelci pa so vedno imeli tolažilno vero, da bodo mrtvi zopet vstali. Zato so jih pokopávali v skalnatih grobovih, jamah in duplinah, v vrtovih in umetnih rakvah. Med vsemi starimi narodi so zlasti Judje¹ ob Kristusovem času najbolj skrbeli za rajnike. Ni čuda, saj jim je bil vedno pred očmi opomin modrega Siraha²: »Sin objokuj mrliča, in začni se jokati, kakor bi se ti bilo prigodilo kaj prav hudega. Po navadi pokrij njegovo truplo in ne puščaj v nemar njegovega pokopa... Bridko žaluj za njim in potlej utolaži svojo žalost. Žaluj pa en dan ali dva po njega vrednosti zavoljo opravljanja... Spominjaj se poslednjih reči... Spominjaj se moje sodbe; zakaj ravno taka bo tvoja: včeraj meni, danes tebi! Kadar mrlič počiva, daj tudi spominu vanj počivati; tolaži ga pa, kadar gre duh iz njega«.

1. Še preden se je pri bolniku začel smrtni boj, so se zbrali v »hiši žalosti« sorodniki in prijatelji, ki so tolažili bolnika in mu s svojo navzočnostjo izkazovali sočutje. Zgodilo se je tuintam, da so bili sorodniki in prijatelji po več dni pri bolniku, n. pr. Jobovi prijatelji, in da se je takim tolažnikom večkrat moralo bogato postreči.

Bolnika je obiskal eden ali tudi več rabinov. Rabinova naloga je bila, opozoriti bolnika, naj stori testament ali razodene zadnjo voljo glede časnega premoženja. Molil je potem z njim sedem psaljmov in ga opominjal, naj ostane stanoviten v veri in v tolažbe polnem upanju na prihodnjega Zveličarja. Bolnik pa se je pred rabinom »izpovedal« svojih grehov in prestopkov, odpustil javno sovražnikom, in poklical prédse otroke, da jih je blagoslovil. Če pa so še živeli bolnikovi starši, so ga ti blagoslovili.

Ko je bolnik med glasnim jokom in stokom navzočih sorodnikov in prijateljev, ki so molili ob gorečih svetilkah, izdihnil svojo dušo, so mu zatisnili najbližji sorodniki oči in usta in mu skrivili prste tako, da so tvorili sv. ime Šaddaj (יְהוָה, Vsemogočni). Nato so položili truplo na tla — navadno na slamo — in pri glavi prižgali »dušno svetilko«. Tako je truplo navadno ležalo tri do štiri ure. Potem se je začelo vse potrebno pripravljati za pogreb. Truplo so umili z gorko vodo in pokrili s tenčicami; krog glave pa so ovili Talit³, od kate-rega so odtrgali nekaj Cicit⁴. Nos in ušesa mrličeva so navadno zamašili z bombažem. Bogatci pa so mrliča potresli s stolčeno kafro, posušenim mirinim ali lavorjevim perjem in drugimi dišavami, ali pa so ga poškopili z dišečimi tekočinami. Včasih pa so mrliča celo ma-

¹ Prim. Is. 14, 18; Luc. 7, 12; Ioan. 11, 30; Gen. 23, 17; I. Reg. 31, 13; II. Par. 32, 33 et al. — ² Sir. 38, 16—24.

³ Prim. str. 111. — ⁴ Prim. str. 110 s.

ziliti, da bi ga čimdalje obvarovali trohnobe. Tako so hotele maziliti tudi Jezusovo truplo Marija Magdalena, Marija Jakopova in Saloma¹. Nikodem pa je prinesel zmesi mire in aloe okoli sto liber. Z Jožefom Arimatejcem sta potem Jezusovo telo zavila v tenčico z dišavami vred, kakor je pri Judih šega pokopávati². Tudi glavo, roké in nogé so povezávali s povoji, n. pr. pri Lazarju³ in Peter je videl v grobu Zveličarjevem »prt, kateri je bil na njegovi glavi« (Talit) in posebej po-voje za roke in noge⁴.

2. Precej po smrti kakega človeka so poklicali sorodniki piskače in žalovavke, da so s piskanjem, tuljenjem in prepevanjem žalnih pesem objokovali mrtveca⁵.

3. Ko se je vse pripravilo za pogreb, so nesli s tenčicami povitega mrliča na nosilnici h grobu. Če je bil rabin, so položili nanj nekaj knjig; če je bil vojak, pa kakšno orožje. Možje in žene žalovavke, in piskači so spremljali urne nosivce, jokajoč in tuleč. Prišedši na pokopališče so spustili mrliča v grob in mu pokrili oči s črepinjami, v znamenje, da je minljivo vse na svetu. Potem so grob zaprli s kamenom, da so truplo varovali pred požrešnimi šakali in drugimi zverinami. Vsak moški je nato odtrgal nekaj trave ter jo vrgel za seboj, govoreč: »Spomni se, o človek, da si prah in da se zopet povrneš v prah«⁶. Tolažec sorodnike rajnega so se potem vsi vrnili v »hišo žalosti«.

4. Dragocenih grobnih spomenikov, kakor n. pr. spomenik Makabejcev v Modinu⁷, nahajamo pri Judih o Kristusovem času primeroma malo. Bogatci so si napravili kot pokopališče zase in družino blizu mesta skalnato votlino. Ob stenah so izkopali ali izdolbli več klopi ali dolbin, kamor so pokladali mrliče⁸. Mnogi bogatini in ple-

¹ Marc. 16, 1.

² Ioan. 19, 39. 40. — Ta tenčica Gospodova (sindon munda) se hrani v Turinu. Dolga je 4'36 m in široka 1'10 m in kaže podobo trupla Jezusovega. — Drugi ali zunanji mrtvaški prt Jezusov pa se hrani že tisoč let v benediktinskem samostanu Cornelymünster pri Cahenu. Dolg je 1'81 m, širok 1'05 m. Pomniti pa je, da je to samo ena polovica; drugo polovico je namreč cesar Karel Plešasti podaril opatiji compiegne-ski na severnem Francoskem. Umetna tkanina je najfinejše indijsko platno (byssus). — V Cornelymünstru se hrani tudi prt (Talit), s katerim je bila v grobu povita glava našega Zveličarja. Večkrat skupaj zganjen je dolg 0'40 m in širok 0'22 m. Tkanina je tako fina, da je — večkrat skupaj zganjena — vendar še prozorna. (Prim. Dr. Nikolaus Heim, Unser Herr Jesus von Nazareth, str. 241.)

³ Ioan. 11, 44. — ⁴ Prim. Ioan. 20, 6. 7. — ⁵ Prim. Ierem. 9, 17.

⁶ Prim. Gen. 3, 19. — ⁷ I. Mach. 23, 27 ss.

⁸ Starinoslovci ločijo več vrst grobov: a) globina, v katero se je truplo spustilo (tumulus, Senkgrab); b) dolbina, v katero se je truplo potisnilo (Schiebgrab); c) klop, na katero se je mrlič položil (Bank- oder Aufleggrab) in d) korito,

miči so imeli rakve v mestih po vrtovih². Reveže — in v velikih mestih tudi tujce — so pokopávali na skupnih pokopališčih³. Spomladi meseca marca vsakega leta so grobove pobelili, da jih je vsakdo spoznal, da se jim torej ni približal, ker bi bil sicer postal »nečist«⁴.

Preprost pogreb so Judje imeli za nečast; največa sramota pa se je storila mrtvecu, če ga sploh niso pokopali, ampak so truplo prepustili živalim. Zato so pokopavanje mrličev prištevali najlepšim delom usmiljenja⁵.

Sežigali Hebrejci niso mrličev. In čeprav vemo, da so n. pr. sežigali truplo kralja Asa⁶, vendar trdimo, da sežiganje mrličev pri Judih ni bilo običajno, in da so je vedno imeli za neverniško šego.

Dandanes pokopujejo palestinski Judje mrtvece v בֵּית הַיִּם (Beth Hajim), t. j. v »hiši živih«, izročajoč jih — kot nekdanj — brez rakev materi zemlji.

5. Žalovali so Judje za mrtvecem navadno sedem dni, tuintam tudi dalje. Tretji, sedmi, štirinajsti in štirideseti dan po smrti rajnikovi so prišle »žalovavke« iznova v hišo žalosti, kjer so mrliča objokovale in pomilovale. Moški sorodniki pa so takrat oblečeni v Talit neprestano molili za rajnika, zlasti molitev »Kedušo«⁷, kar je tudi še dandanes navadno.

Tuintam uprizore Judje po pogrebu mrtveca »mrtvaški ali grobni ples«. Pred hišo shodničnega predstojnika Jajira, kateremu je bila umrla dvanajstletna hčerka, so bili »piskači in šumeča množica«, ko je Jezus prišel tjakaj⁸. Piskali in peli so namreč žalno pesem (Ui ui lu lu lu) in plesali mrtvaški ples. Za križ nesočim Zveličarjem »je šla velika množica ljudi in žen, ki so jokale in ga milovale«⁹, t. j. pele žalno pesem. In še dandanes plešejo Judje n. pr. ob grobu Simona Pravičnega v Jeruzalemu in pred grobno jamo Simona Ben Johai v Mironu pri Safetu v Galileji¹⁰.

6. Iz opisanih žalnih običajev so hoteli nekateri sklepati, da Judje niso verovali na neumrljivost duše in na plačilo na onem svetu, kar pa ni res. Nasprotno vemo, da so farizeji in esenci in ž njimi skoro vsi Izraelci — izvzemši samo saducejce — verovali to

v katero se je truplo vložilo (Trog- oder Einleggrab). (Prim. Zschokke, Historia sacra A. T., ed. 2., str. 135 s.).

² Prim. Ioan. 19, 40—42. — ³ Prim. Matth. 27, 7; Ierem. 26, 23.

⁴ Na to šego misli Gospod Jezus Kristus, ko primerja hinavske pismarje in farizeje »pobeljenim grobovom, ki se ljudem od zunaj zde lepi, znotraj pa so polni mrtvaških kosti in vsake gnusobe«. (Matth. 23, 27).

⁵ Prim. Tob. 1, 21; 2, 9 al. — ⁶ II. Chron. 16, 14. — ⁷ Prim. str. 113.

⁸ Matth. 9, 23; Marc. 5, 38. 39. — ⁹ Luc. 23, 27.

¹⁰ Prim. Heim, l. c. str. 228.

resnico¹. Ni čuda; saj je jasno razodeta v knjigah Starega zakona. Že Job govori²: »Vem, da živi moj Odrešenik, in poslednji dan bom vstal iz zemlje; in zopet bom obdan s svojo kožo in v svojem mesu bom gledal svojega Boga. Jaz sam ga bom videl, in moje oči ga bodo gledale, in ne drugi; to upanje je hranjeno v mojem srcu«. In prerok Daniel zatrjuje³: »In veliko izmed teh (vsi), ki spé v prahu zemlje, se bo vzbudilo; eni k večnemu življenju, eni pa k osramočenju, ki ga bodo večno gledali«. In ali ne izpove Marta iste vere, ko pravi⁴: »Vem, da bo (Lazar) vstal ob vstajenju, poslednji dan«. Da je bila vera o vstajenju mrtvih pri Judih splošna, se vidi tudi odtod, ker je Kristus in apostoli v Novem zakonu niso vpeljali iznova, ampak so jo samo potrдили, kakor se lahko prepričamo iz sv. pisma. Dalje dokazuje tudi to, ker se imenuje poseben kraj razen groba, kjer bivajo duše umrlih — (לשׁוֹא, Šeol, LXX ἄδης, Vulg. inferi ali infernus) limbus — raj — predpekel, — da so Judje verovali v neumrljivost duše. Najbolj jasen dokaz pa, — ne samo, da je človeška duša neumrljiva, ampak tudi za vstajenje mrtvih, za katoliški nauk o čistilišču na onem svetu ali vicah in o koristi in moči sv. daritve, molitve in dobrih del za duše tistih rajnikov, ki so se ločili sicer v stanu milosti božje, pa niso še dovolj zadostili za svoje grehe, nahajamo v zgodbah junaškega Juda Makabejca, ko se je bojeval zoper Gorgija, namestnika nevernega kralja Antioha v Idumeji, l. 165. pr. Kr.⁵. »Po Binkošti so šli nad Gorgija, poglavarja v Idumeji. Ta pa je odrinil s tri tisoč pešci in s štiristo konjiki. Ko so se sprijeli, se je zgodilo, da je padlo nekaj Judov ... Drugi dan pa je prišel Juda s svojimi, da je pobral trupla pobitih in jih položil k pradedom v grobe očetovske. Našli so pa pod suknjami pobitih nekaj darov jamnijskih malikov, kar Judom prepoveduje postava⁶. Vsem je bilo torej očitno, da so padli zavoljo tega. Vsi so torej hvalili pravično sodbo Gospodovo, ki je bil skrivno storil očitno. In tako so se obrnili k molitvi, in so prosili, da bi se čisto izbrisal storjeni greh. Junaški Juda pa je opominjal ljudstvo, da naj se ohranijo brez greha, ker pred očmi vidijo, kar se je zgodilo zavoljo greha teh, ki so padli. Potem je napravil biro in je poslal dvanajst tisoč drahem⁷ srebra v Jeruzalem, da bi se daritev opravila za grehe mrtvih, ker je dobro in pobožno mislil o vstajenju; (ako bi namreč ne bil upal, da bodo ti vstali, kateri so bili pobiti, bi bilo nepotrebno in prazno moliti za mrtve); in ker je premislil, da

¹ Antiq. 13, 23; 18, 2; Bell. Iud. 2, 12; Epiphan. Haer. 16. Prim. Act. 23, 6—6.

² Job 19, 25—27. — ³ Dan. 12, 2. — ⁴ Ioan. 11, 24. — ⁵ II. Mach. c. 12.

⁶ Prim. Deut. 7, 25. 26. Ios, 7, 21.

⁷ Grški izvirnik ima le: dva tisoč drahem = krog 1500 K.

imajo ti, kateri so umrli v pobožnosti, prihranjeno prav veliko milost. Sveta in dobra je torej misel moliti za mrtve, da bi bili grehov rešeni».

»Kar pa se tiče vstajenja mrtvih (in torej tudi neumrljivosti človeške duše), pravi Zveličar¹ saducejcem, ki so tajili ti dve dogmi, kateri bodo vredni spoznani, doseči uni svet in vstajenje od mrtvih, se ne bodo ne možile, ne ženili. Zakaj nič več ne bodo mogli umreti; angelom so namreč enaki, in so otroci božji, ker so otroci vstajenja. Da pa mrtvi vstanejo, je tudi Mozes dokazal pri grmu², ker Gospoda imenuje Boga Abrahamovega, in Boga Izakovega, in Boga Jakopovega. Bog pa ni mrtvih, ampak živih; zakaj njemu vsi žive«. In odgovorili so nekateri pismarji in mu rekli: »Učenik! prav si govoril«.

B. Kaj je oviralo versko-nravno življenje?

1. Pismouki.

Judovska postava je bila v mnogih točkah težko umljiva. Kdor si je torej hotel v njej pridobiti strokovnega znanja, se je je moral učiti. Za Ezdra in gotovo tudi še dolgo potem je bilo poučevanje v postavi dolžnost prerokov in duhovnikov. Ezdra sam je bil oboje, duhovnik in učenjak ter učitelj postave (סופר, Sofer). Tekom časa — in sicer že pred Kristusovim rojstvom — pa so se začeli tudi drugi Izraelci — neduhovniki — pečati s postavo in zrasel je nov stan pismoukov ali pismarjev, t. j. pismoznalcev iz poklica. V grški dobi, ko so tudi nekateri duhovniki širili napredek v grški omiki, zato pa zanemarjali postavo, se je izcimilo celo neko nasprotstvo med duhovniki in pismouki. Ne več duhovniki, marveč pismarji so postali sedaj goreči varuhi postave. Zato so bili pismarji od tega časa pravzaprav učitelji ljudstva in voditelji njegovi v duhovnem življenju.

1. V dobi Novega zakona nahajamo že poseben stan pismo-ukov. Imenujejo se v svetopisemskih knjigah Novega zakona γραμματεῖς, pismouki, pismoznalci, učenjaki (סופרים, Soferim)². Razen tega splošnega izraza se nahaja za judovske učenjake še ime νομικοί³, t. j.

¹ Luc. 20, 27—40. Prim. Matth. 22, 23—33 in Marc. 13, 18—27. — ² Ex. 3, 6.

² Prvotno je סופר vsakdo, ki se peča s knjigami (ספרי), n. pr. tudi pisar ali knjigovez.

³ Νομικός je v poznejši grščini pravi izraz za pravdoznalca (legis peritus, iuris peritus). S tem grškim izrazom se označujejo namreč tudi rimski pravdoznanci (Strabo, p. 539: Οἱ παρὰ Ρωμαίους νομικοί). Gotovo ne slučajno, ampak name-noma se poslužuje te besede sv. Luka, ki je hotel rimskim čitateljem svojega evan-gelija prav označiti judovske pismouke.

postavoznalci, pravdoznanci (Matth. 22, 35; Luc. 7, 30; 10, 25; 11, 45 sq. 52; 14, 3). In ker pismouki niso samo poznali postave, ampak so jo tudi učili, se imenujejo tudi νομοδιδάσκαλοι, učitelji postave (Luc. 5, 17; Act. 5, 34). Jožef Flavij jih imenuje¹ πατρίων ἐξηγηταὶ νόμων (razlagavce očetnih postav), ali² po grški navadi σοφισταὶ (modrijane) in³ ἱερογραμματεῖς (pismoznalce ali pismouke). V Mišni⁴ se zovejo samo starejši učenjaki סוֹפְרִים (Soferim), pismouki; sodobni pa se nazivljejo חֲכָמִים (Chakamim), modrijani.

2. Velika veljava, katero so imeli ti učenjaki pri ljudstvu, se kaže že v častnih naslovih, katere so jim dajali ljudje. Navadno so jih nagovarjali z רַבִּי (Rabbi)⁵, moj gospod, (Matth. 23, 7 in drugod). Iz tega spoštljivega nagovora se je polagoma razvil naslov: rabi (rabi Jozua, rabi Eliezer, rabi Akiba itd.)⁶. Pred Kristusom se še ne more dokazati, da bi se bili Judje že posluževali naslova rabi. Hillel in Šamaj se nikdar ne imenujeta rabi. Tudi v Novem zakonu nahajamo ῥαββί samo kot nagovor. Kaže se torej, da je šele po Kristusu iz nagovora rabi nastal naslov rabi. Višja stopnja⁷ naslova רַב (rab) je רַבָּן (raban), ali — kakor se je tudi izgovarjala beseda — רַבֹּן (rabon). Prva oblika je bolj hebrejska, druga pa bolj sirokaldejska. Prva oblika se nahaja zlasti v Mišni kot naslov štirih imenitnih pismoukov v dobi od l. 30—150. po Kr.⁸ Druga oblika pa se nahaja zlasti v Novem zakonu, kjer se glasi ῥαββονί (Marc. 10, 51) ali tudi ῥαββουνί (Ioan. 20, 16) kot spoštljiv nagovor za Gospoda Jezusa Kristusa.

V grščini Novega zakona se rabi včasih zamenjuje s χήριος (Matth. 8, 2. 6. 8. 21. 25 in drugod), ali z διδάσκαλος (Matth. 8, 19 in drugod večkrat). Sv. Luka se poslužuje tudi izraza ἐπιστάτης = praeceptor (Luc. 5, 5; 8, 24. 45; 9, 33. 49; 17, 13). Kot častna naslova pismoukov se v sv. pismu N. z. še navajata izraza πατήρ = pater in καθηγητής = magister (Matth. 23, 9. 10). Zadnji izraz je bržkone sirski מוֹרֶה (Moreh) = učitelj, prvi pa sirokaldejski אבא (Abba) = oče, ki se v Mišni večkrat nahaja za rabi⁹.

¹ Antiq. 17, 16, 2; prim. 18, 3. 5. — ² Bell. iud. 1, 33. 2; 2, 17. 8. 9.

³ Bell. iud. 6, 5. 3. — ⁴ N. pr. Orla, III. 9; Sanhedrin, XI. 3.

⁵ רַב (rab) je pravzaprav gospod nasproti sužnjiku. Ker so pa s tem naslovom nagovarjali pismouke kot učitelje, je beseda dobila polagoma pomen učitelj. — ⁶ Prim. francoski: Monsieur.

⁷ Aruch: גְּדוֹל מֶרֶב רַבִּי וְגְדוֹל מֶרֶבִּי רַבָּן = Višji kot rab je rabi, a višji kot rabi je raban.

⁸ Ti štirje so: 1. raban Gamaliel I., 2. raban Johanan ben Sakkai, 3. raban Gamaliel II. in 4. raban Simon ben Gamaliel II.

⁹ N. pr.: Abba Saul, Abba Gurjan, Abba Jose ben Chanan, Abba Jose ben Dosai, Abba Judan.

3. Od učencev so zahtevali rabini neomejeno spoštovanje, ki je moralo biti še večje, kot do očeta in matere. »Spoštuj prijatelja skoraj kakor učitelja in učitelja skoraj kakor Boga«¹. »Učitelja moraš bolj spoštovati, kakor očeta; zakaj sin in oče sta dolžna spoštovati učitelja«².

Sploh so zahtevali rabini záse prva mesta: »Ljubijo prva mesta na gostijah in prve sedeže po shajališčih in pozdrave«³ po ulicah in da jih ljudje imenujejo rabi!« (Matth. 24, 6—7. Prim. Marc. 12, 38—39; Luc. 11, 43; 20, 46).

4. Vsako delovanje pismoukov, učenje in sojenje, bi moralo biti brezplačno. Rabi Sadok uči: »Postava ne bodi rabinu ni za krono, da bi se povzdigoval, ni za matiko, da bi z njo kopal.« Hillel pa

¹ Aboth IV, 12. — ² Kerithoth VI, 9 fin.

³ Judovski pozdravi so bili silno obširni. Prišlec je želel tistemu, ki ga je pozdravil, miru, rekoč: שָׁלוֹם לְךָ (Šalom lak, Mir s teboj!). Ta pa je odgovoril onemu v slovo: לְךָ לְשָׁלוֹם (Leki lešalom, Hodi v miru!)

Drugi navadni pozdravi so bili te ali podobne vsebine: »Gospod te blagoslovi!« »Pozdravljen bodi!« kakor latinski: »Ave!« S poslednjim pozdravom je vstopil nadangel Gabriel v tiho sobico Marije prečiste Device (Luc. 1, 28). Tudi Jezusovi učenci so tako pozdravljali Učenika, ki pa se je tudi posluževal pozdravov: »Mir z vami!« ali: »Pozdravljeni!« (Marc. 14, 45; Matth. 28, 9; Luc. 24, 36 idr.) Koga »pozdraviti« je pomenjalo pri Izraelcih toliko kot »voščiti mu miru«. Tako pravi Gospod apostolom, ko jih pošlje na misijonsko pot: »Kadar pridete v kako hišo, jo pozdravite, rekoč: Mir bodi tej hiši! In ako je tista hiša vredna, bo prišel vaš mir nad njo.« (Matth. 10, 12 sq.).

Sorodniki in prijatelji so se drug drugega pozdravljajoč tudi poljubljali. Zato pomenja v sv. pismu koga poljubiti toliko kot pozdraviti ga. Celo Gospod Jezus Kristus je pričakoval, da ga bode prijazen gostitelj sprejel s poljubom; kajti farizeju Simonu očita (Luc. 7, 45), da mu ni dal poljuba. Tudi apostoli so Kristusa pozdravljali s poljubom (Marc. 14, 45). Poljubljali so Judje prijateljeva usta ali brado. Plemenitnikom in mogočnejšem so poljubljali roko ali noge.

V starih časih je bilo pri pozdravih običajno poklekniti in skloniti se na zemljo. (I. Reg. 24, 9), tako da so se z obrazom dotaknili zemlje. Ob Kristusovem času so tako pozdravljali bržčas samo Boga. Pač pa so se Judje v tem času pri pozdravih globoko pripogibali in polagali — kakor še današnji Orientalci — desno roko na prsi. Mladina je pred starejšimi vstajala s sedežev. Jezdec, hoteč koga počastiti, je sedel s konja ter se dostojno priklonil pred pozdravljenim prišelcem.

Goste so Judje čistili zlasti s tem, da so jim ob prihodu z vodo umili zaprašene noge (Luc. 7, 44), in da so jim ob slovesu dajali darove (Matth. 2, 11). Ljubljene kneze in mogočnjake so sprejemali slovesno in jih vodili po okrašenih in s cveticami potresenih ulicah. Tako beremo tudi o Zveličarju, da so ga Jeruzaleščani cvetno nedeljo (10. Nizana) slovesno sprejeli: »Učenca sta pripeljala oslico in zrebe in so položili oblačila nanji in so Ga gori posadili. Silno veliko ljudi pa je razgrinjalo oblačila po potu; drugi pa so veje sekali z dreves in stlali na pot. Mnogi pa, katere so šle spredaj in zadaj, so vpile, rekoč: „Hozana sinu Davidovemu!“ (Matth. 21, 6—9).

trdi¹: »Kdor se poslužuje krone postave v vnanje namene, dere v pogubljenje.« Kakor je v postavi sodnikom prepovedano darila sprejemati (Ex. 23, 8; Deut. 16, 19), prav tako naj bi tudi pismouki zastonj poučevali ljudstvo v postavi. Rabini so si morali torej vse za življenje potrebno sami oskrbovati. Nekateri so bili iz premožnih družin; drugi so se živili s kakim obrtom. Rabi Hillel je bil dninar, rabi Jozua je igle delal, rabi Izak je bil kovač, rabi Johanan črevljar itd. Raban Gamaliel III., sin rabi Juda ha Nasi, toplo priporoča, naj pismouki družijo učenje postave s kakšnim telesnim delom, češ, da oboje varuje človeka grehov².

Znano je, da se je tudi apostelj Pavel še kot oznanjevalec sv. evangelija pečal s šatorskim obrtom (Act. 18, 3; I. Thess. 2, 9; II. Thess. 3, 8). Vendar opominja že Siracid, da bodi učenost v postavi rabinu prva in najimenitniša naloga; obrt pa mu bodi šele druga, postranska skrb. »Pismarjeva modrost potrebuje miru, in kdor ima malo (vnanjih) opravkov, si pridobiva modrost. S kakšno modrostjo bo napolnjen oni, ki drži za drevo, in ki se s šibo baha, z ostnom vole goni, in se peča s takimi deli, in ve govoriti le od telet«³. . . »Modri preiskuje modrost vseh starih in premišljuje preroke . . . Veliko jih hvali njegovo modrost, in ona ne bode nikdar pozabljena. Njegov spomin ne bo izginil in po njegovem imenu se bo popraševalo od roda do roda. Njegovo modrost bodo pripovedovali narodi in njegovo hvalo bo oznanjevala srenja.«

Kaže pa se, da so rabini le sodili brezplačno, težko da so tudi učili brezplačno. Celó v evangeliju beremo, da je delavec vreden plačila (Matth. 10, 10; Luc. 10, 7), dasi je Gospod tudi dejal: Δωρεάν ἐλάβετε, δωρεάν δότε: Zastonj ste prejeli, zastonj dajajte! (Matth. 10, 8). Na to pravico, zahtevati živež od tistih, katerim oznanjuje evangelij, se sklicuje tudi apostelj Pavel (I. Cor. 9, 3—18), četudi se je je posluževal le izjemoma (II. Cor. 11, 8—9; Phil. 4, 10—18. Prim. tudi Gal. 6, 6). Če je Pavel postopal v duhu tedanjega časa, kar je več kot verjetno, potem smemo trditi, da tudi judovski pismouki niso zmeraj zastonj učili postave. V svačilnem govoru očita Gospod Jezus Kristus pismoukom in farizejem celo lakomnost. »Gorjé vam, pismarji in farizeji, hinavci! Objedate hiše vdov, dolge molitve opravljaje« (Matth 23, 14; prim. Marc. 12, 40; Luc. 16, 14; 20, 47). Znali so si torej v slučaju, da so morali poučevati zastonj, pomagati drugače. Sploh jim daje Jezus Kristus jako slabo нравnostno izpričevalo. »Vsa svoja dela opravljajo, da jih ljudje vidijo; delajo si namreč širje listke in večí

¹ Aboth IV, 5; I, 13. — ² Aboth II, 2.

³ Eccli. 38, 25. 26; 39, 1. 12. 13. 14.

robove v krilu« in »hodijo v dolgih oblačilih«. »Vse torej, karkoli vam reko, izpolnjujte in delajte; po njih delih pa nikar ne delajte, ker pravijo, pa ne storé«¹.

5. Glavni sedež delovanja pismoukov je bila seveda do l. 70. po Kr. Judeja. Pa tudi v Galileji jih nahajamo (Luc. 5, 17). Celo v daljnem Rimu so se našli grobni spomeniki z imeni, katerim je pridejan naslov γραμματεύς, pismouk. Pa saj so babilonski Judje v 5. in 6. stoletju sestavili najimlenitnejše rabinsko delo: Talmud.

6. Rabini so se v svojem delovanju ozirali zlasti na postavo in pravo. V prvi vrsti so bili torej pravdoznanci; njih delokrog pa je bil trojen.

a) Skrbeli so za teoretiški razvitek prava s primerjanjem posamnih slučajev s postavo. Ravno s tem kazuistiškim postopanjem so postali pismouki zlasti po razdejanju Jeruzalema v nekem zmislu celo postavodajavci.

b) Učence so prava učili. Slavni pismouki so zbirali v posebnih hišah (בֵּית הַמִּדְרָשׁ, Beth hammidraš, učilnica) ali tudi v tempeljnu (ἐν τῷ ἱερῷ) učence, imenovane תַּלְמִידֵי הַרַבָּנִים (Talmide chakamim, učenci modrosti), večkrat tudi oženjene može. V Jeruzalemu je bilo ob Jezusovem času mnogo takih šol, pozneje pa v Jabni in še pozneje v Tiberiji. Učitelji so z učenci vedno ponavljali tvarino; zato pomenja izraz »ponavljati« (שָׁנָה, Šanah, δευτεροῦν) toliko kot učiti in od tod je izvajati beseda מִשְׁנָה (Mišna, nauk)². Učenci so med poukom sedeli na tleh; učitelj pa je stal na vzvišenem prostoru. Zato pomenja izraz »sedeti pri nogah koga« to kot biti njegov učenec³.

c) Pismouki so pravo izvrševali tudi dejanski, oziroma sodili v pravnih zadevah.

Vendar pa rabini niso samo učili postave, tudi ne samo sodili po postavi, pečali so se tudi sploh z vedo o postavi, proučevali so pa tudi zgodovinske in poučne (didaktiške) knjige sv. pisma. Bili so zato najbolj sposobni za predavanja po sinagogah, dasi so tudi drugi Izraelci smeli predavati, če so hoteli. Morali so pa tudi skrbeti, da se sv. pismo ni pokvarilo. Zato so štelí poznejši rabini vrste, besede in črke posameznih sv. knjig, pristavljali so sv. tekstu pravopisne in kri-

¹ Prim. Matth. 23, 5; Marc. 12, 38; Luc. 20, 46; Matth. 23, 3; primerjaj tudi str. 110 in 111.

² Prim. Hieronymus, Epist. 121. ad Algasia, quaest. X. (Opp. ed. Vallarsi I, 884 sq.): Doctores eorum σοφοί hoc est sapientes vocantur. Et si quando certis diebus traditiones suas exponunt discipulis suis, solent dicere: οἱ σοφοί δευτεροῦν, id est sapientes docent traditiones.

³ N. pr. Dej. ap. 22, 3: Pavel je sedel pri nogah Gamalielovih.

tiške opomnje in delali vse ono, kar dandanes imenujemo מִצְוָה, (Mas-soreth, Mazoro)¹.

6. Delovanje rabinov ali pravzaprav že plod njih truda v razla-ganju in razvitku postavnega in običajnega prava se imenuje הִלְכוֹת (Halakâ, običaj)². Skupina vseh zgodovinskih in versko-nravnih raz-lag, ki so jih rabini polagoma zbrali, pa se imenuje הַגְּדָה ali אֲגָדָה (Haggadâ ali Agadâ)³.

Skupna podlaga obojemu je raziskavanje in pojasnjevanje sv. pisma, kar se imenuje s sirokaldejsko besedo מְדַרְשׁ (Midraš)⁴. Hala-hiški Midraš je torej razlaga postave in običajev; hagadiški Midraš pa je razlaga versko-nravnih in zgodovinskih mest sv. pisma⁵.

Vpliv pismarjev na ljudstvo ob Gospodovem času ni bil najboljši. Ohraniti bi bili morali med ljudstvom duha postave in prerokov. Učili so sicer ob sobotah v sinagogah, ali učili so namesto postave večkrat svoja mnenja, ali so vsaj po svoje presukavali postavu. Simeon Pra-vični (krog l. 320. po Kr.) je postavil načelo: Bodi v sodbah premiš-ljen in zgradi si krog postave ograjo. Vsako dejanje bodi natančno preudarjeno in storjeno po strogih predpisih zakona.« Seveda ti pred-pisi pogostokrat niso bili zakon. Večkrat niso bili nič drugega kot samo volja pismoukov in mnogokrat jih ljudstvo ni moglo izpolnjevati. Talmud sam jih imenuje »muko farizejev«. Ni čuda torej, da pravi Kristus o farizejih⁶: »Navezujejo težka bremena, ki jih ni moči nositi in jih nakladajo ljudem na rame, pa jih sami s prstom nočejo ga-niti«. In na drugem mestu⁷ jih vpraša resnobno: »Zakaj prestopate vi zapoved božjo zavoljo svojega izročila?« To je ono zlo človeških postav, ki je postajalo vedno večje in nazadnje prepreglo vso postavu, v mnogih točkah premenilo, izpridilo ali jo celo izpodrinilo.

2. Nekateri imenitni pismouki.

O pismoukih, ki so živeli pred razdejanjem Jeruzalema, imamo prav malo zanesljivih poročil. Imena in vrsto najimenitnejših rabinov

¹ Od sirokaldejskega glagola מִצַּר (Mesar), izročiti; torej je Mazora to kot izročilo. One rabine, ki so se pečali z opisanim obdelávanjem sv. pisma, so ime-novali Mazorete.

² Od glagola הִלַּךְ (Halak, hoditi. (Prim. nemško rečenico: was gang und gäbe ist).

³ הַגְּדָה (Haggadâ) je povest, legenda, pravljica.

⁴ Od glagola דָּרַשׁ (Daraš) = razlagati.

⁵ Hagadiške rabinske pravljice so se ohranile v spisih Helenistov Demetrija, Evpolema in Artapana, dalje pri Jožefu Flaviju in Filonu aleksandrij-skem in v raznih apokalipsah. Marsikaj se nahaja v targumih in talmudu, naj-več pa v »Knjigi jubilejev«. — ⁶ Matth. 23, 4. — ⁷ Matth. 15, 3.

nekako od drugega stoletja pr. Kr. pa do l. 70. po Kr. nam je ohranil Talmud v prvem poglavju traktata Aboth (ali Pirke Aboth), kjer so navedeni učeni možje, po katerih se je širilo izročilo postave od Moza pa do razdejanja jeruzalemskega mesta. Glavni podatki iz tega poglavja z dodanimi nekaterimi opombami so naslednji:

1. **Mozes** je prejel postavo na sinajski gori in jo izročil Jozuu; ta starejšinam; starejšine prerokom, in preroki so jo izročili mozem velike sinagoge¹.

2. **Simon Pravični**, t. j. veliki duhovnik Simon I. v začetku 3. stoletja pred Kristusom, ki je imel pridevek *δικαιος*, kakor poroča Jožef Flavij².

3. **Antigon** iz Soha je prvi rabin, katerega ime nam je ohranila tradicija. Več kot imena pa tudi ne vemo z gotovostjo.

4. **Jose** ben Joeser iz Cerede.

5. **Jose** ben Johanan, doma v Jeruzalemu.

6. **Jozua** ben Perahja.

7. **Nittai** ali Matevž³ iz Arbele⁴.

8. **Juda** ben Tabbai.

9. **Simon** ben Šetah je živel ob času Aleksandra Janeja⁵.

10. **Šemaja** je menda tisti, katerega imenuje Jožef Flavij⁶ *Σαμέας*⁷. Ko je namreč l. 47. pr. Kr. mladi Herod radi svojega postopanja v Galileji kot zatoženec stal pred sinedrijem in so vsi prisledniki iz strahu pred njim odstopili od zatožbe, si je upal povzdigniti svoj glas edini Šemaja, ki je prerokoval tovarišem, da bode Herod še vse pomoril. Prerokba se je izpolnila 10 let pozneje, ko je dal Herod, osvojivši si l. 37. Jeruzalem, vse svoje nekdanje tožitelje umoriti. Samo farizeju Polionu in njegovemu učencu Šemaju je Herod prizanesel, ker sta bila someščanom nasvétovala, naj puste kralja v Jeruzalem.

11. Šemajev učitelj je bil po gorenji trditvi Jožefa Flavija Polion ali — po Talmudu — **Abtaljon**⁸.

¹ Prim. str. 123. — ² Antiq. 12, 2. 4.

³ Namesto Nittai (נִתַּי ali נְתַי) bero drugi viri מִתַּי ali מְתַי, torej Matevž.

⁴ Domovina Matevževa אֶרְבֵּל je današnji Irbid, severozapadno od Tiberije. Tu se še nahajajo razvaline neke stare sinagoge, ki jo je baje sezidal Matevž.

⁵ Prim. str. 22. — ⁶ Antiq. 14, 9. 4.

⁷ Ime שַׁמַּי, ki se večkrat nahaja tudi v St. zakonu, zlasti pri Nehemiju in v Kroniškikh bukvah, pišejo LXX Σαμαία, Σαμαίας, Σαμείας, Σεμείας.

⁸ Ime Πολίων je latinski Pollio. Ker so si Judje v tej dobi radi nadévali razen domačega imena tudi še grška ali latinska imena (n. pr. Jezus in Jazon, Saul in Pavel), je prav verjetno, da si je nadel tudi naš אַבְתַּלְיֹן (Abtaljon) še latinsko ime Pollio, ki se grški glasi Πολίων.

12. **Hillel** in 13. **Šamaj** sta bila najimenitniša rabina te dobe. Obeh se je oklenila posebna šola učencev, ki se je ločila po razlaganju postave. Glede njunih osebnih razmer pa tudi ni znanega veliko več, kakor o drugih rabinih te dobe.

Hillel, imenovan, da ga ločimo od drugih učenjakov istega imena, חִלְלֵי (Hazzagen, Stari)¹, je bil rojen v Babiloniji iz neke plemenite pa obubožane rodovine, ki se je izvajala naravnost od kralja Davida. Takih potomcev Davidovih je bilo mnogo v Babiloniji. Ko si je bil namreč Nabuhodonozor osvojil Jeruzalem, je prepeljal v Babilonijo mnogo družin iz kraljevega rodu, ki so ostale veljavne skozi cela stoletja. Krog l. 50. pr. Kr. je prišel Hillel z bratom Šebna v Jeruzalem. Tu se je začel učiti postave pri načelnikih sinedrija, Šemaju in Abtaljonu. Potrebni živež si je moral sproti zaslužiti z delom svojih rok. Kot dninar je zaslužil na dan krog 40 h. Učil se je z veliko vnemo. Ko nekikrat ni mogel plačati šolnine, je splezal med okno učilnice ter tam poslušal. Ker se je to zgodilo po zimi, je otrpnel vsled mraza. Napol zmrznjenega so ga našli učitelji in tovariši. Priučil si je, kakor pravi Talmud, »vso modrost in vse jezike«. Razumel je jezik gorâ, holjmov in dolin, dreves in zelišč, divjih in domačih živali in hudobcev². Priučivši si modrost judovske postave, se je vrnil v Babilonijo. Čez nekaj let pa je zopet prišel v Jeruzalem, kjer je otvoril imenitno šolo. Poznejši rabini so Hillela zelo čislali³. Imel je 80 učencev; 30 med njimi je bilo vrednih, da bi počivala nad njimi Šekina, kakor nad Mozesom; 30 pa vrednih, da bi se po njih ukazu ustavilo solnce, kakor na ukaz Jozuov. Od enega izmed 20 ostalih, manj nadarjenih, Jonatana ben Uziela, pa pristavlja Talmud, da je vsak ptič, ki je letel čezenj, takoj zgorel.

Hvaleč Hillela omenjajo rabini, da je bil čez mero krotak in silno spravljiv. Hodil je srednjo pot med herodiansko, Rimljanom prijazno dvorno stranko in med farizejsko ljudsko stranko. Da je bil Hillel velik mislec, kažejo mnogi njegovih izrekov, n. pr.: »Gosta imam doma, je rekel večkrat svojim učencem, moram hitro domov, da ga pogostim. Ta gost je naša duša, ki je danes še v nas, jutri morda že ne več.« S tem izrekom je pokazal, kako moramo skrbeti, da si ohranimo čisto dušo.

Hillel je živel v Jeruzalemu do l. 10. po Kr. V tej dobi se je »postava« veliko milejše tolmačila kot so jo tolmačili farizeji. V Šamaju ki ima tudi pridevek »Stari« (חִלְלֵי, Hazzakén), pa je imel Hillel

¹ Nekateri družijo z izrazom »Stari« pomen veljavnega učitelja. »Stari« (prim. Matth. 5, 21. 27. 33.) so namreč priznani starejši učitelji in חִלְלֵי (Zaken) je bil nekaj časa častni naslov sinedristov.

² Sanhedrin, 16. — ³ Succa 28a.

trdovratnega nasprotnika. V zmislu starih farizejev si je prizadeval Šamaj za strogo razlaganje in izpolnjevanje »postav«. Zato so bili prepiri med Hillelanci in Šamajci na dnevnem redu. Prepiri so se tikali davščin v verske namene, praznovanja sobote in praznikov, zakonskih postav ter predpisov o levitski čistosti. Dan (9. Adar), ko so se pričeli ti prepiri, se je mnogim zdel tako imeniten, da so ga postavili kot postni dan.

Pa ne samo vrstniki, tudi Judje v poznejši dobi, so zelo cenili ljubeznivega in modrega Hillela. Imenovali so ga učenca in posnemavca Ezdrovega. Drugi so trdili, da je prejel sv. Duha, ker le z njegovo pomočjo je bilo mogoče vzbuditi zamrlo zanimanje za »postav«, ki jo je bila mlačnost postavila pod mernik.

Neka krščanstvu nasprotna judovska stranka novejša doba ima Hillela za reformatorja kakor Samuela in Ezdra. Nekateri so ga hoteli — celo blasfemično — primerjati z Jezusom Kristusom¹. Seveda pa je treznim — ne rečem vernim — duhovom vsako primerjanje Hillelovo z Gospodom Jezusom Kristusom nemogoče.

15. Po judovskih in krščanskih virih je imel Hillel imenitnega naslednika v sinu **Simonu**, kar pa ni gotovo².

16. Gotova zpodovinska oseba pa je šele **Gamaliel I.**, ali — po Mišni — רַבִּן גַּמְלִיֵּאל הַזָּקֵן, raban Gamliel hazzaqen, Starejši, da ga loči od Gamaliela II. ali Mlajšega. Znano je, da je bil njegov učenec sv. apostelj Pavel³; znana je tudi njegova sodba v sinedriju⁴ o krščanstvu: »Če je od ljudi ta naklep ali to delo, se bo razdrlo; če je pa od Boga, ga ne boste mogli razdreti«. Krščanska legenda ga je vsled tega napravila za kristjana⁵. Pa tudi judovska tradicija ga je slavila med prvimi judovskimi učitelji. »Odkar je mrtev raban Gamaliel Starejši, ni nikogar več, ki bi spoštoval postavu, kakor se spodobi; obenem je pa tudi izginila čistost in zdržnost«. Talmud pripoveduje, da je imel 1000 učencev; 500 izmed njih se je pri njem izučilo v postavi, 500 pa v grški modrosti.

17. Zelo sloveč je bil tudi njegov sin **Simon**. Živel je za rimsko-judovske vojne ter je zavzemal v prvi njeni polovici (66–68 po Kr.)

¹ Geiger, Das Judenthum u. s. Geschichte, 2. Aufl., Breslau 1865, I, 117; Renan, Vie de Jésus, Par. 1863, 35; Grätz, Geschichte der Juden, III., Leipzig 1863, 225.

² Prim. Schürer, Geschichte des jüd. Volkes, II., Leipzig 1886, str. 299.

³ Act. 22, 3. — ⁴ Prim. Act. 5, 34–39.

⁵ Prim. Clement. Recogn. I, 65, sqq. Prim. tudi povest jeruzalemskega duhovnika Luciana, kako so našli svetinje mučenca sv. Štefana (lat. pri Surius, Vitae Sanctorum IV, 502 sqq.) Obenem s svetinjami sv. Štefana so našli baje tudi ostanke Nikodema, Gamaliela in njegovega sina Abibona, ki so bili po tej legendi vsi kristjanje. Prim. rimski breviarij 3. avg. — Prim. tudi P. Nilles S. J., Kalendarium Manuale (1879) str. 232.

odlično mesto med voditelji. Jožef Flavij¹ ga slavi kot silno modrega in spretnega narodnega voditelja.

* * *

Velike pomembe za daljnje razvijanje rabinske vede je bilo razdejanje Jeruzalema in konec judovske države. Sinedrij, kateremu so načelovali saducejski veliki duhovniki, so Rimljani odpravili. Farizejski pismouki, ki so imeli tudi že v minulem stoletju v sinedriju odločilno besedo, so postali edini voditelji ljudstva. In o rabinih te dobe imamo več in zanesljivejših poročil, kot o pismoukih prejšnje dobe.

Glavni sedež rabinske učenosti po razdejanju Jeruzalema je bila Jamnija ali Jabna. Tu so se naselili najimenitniši pismouki, ki so preživeli razdejanje Jeruzalema. Tuintam se imenuje tudi Lidda (Lud) kot bivališče imenitnih pismoukov. Od srede drugega stoletja pa je bila Tiberija središče farizejske učenosti.

1. Najimenitniši pismouk v prvih desetletjih po razdejanju Jeruzalema je bil raban **Johan** ben Sakkaj. Bival je navadno v Jamniji, nekaj časa tudi v Berur Hail in Arabu v Galileji. Pripisujejo se mu nauki, katere so po ustnem izročilu ohranili prejšnji rabini od Mozesa. Legenda pripoveduje, da je tudi on, kakor Jožef Flavij, prerokoval Vespazianu, da bode postal cesar.

2. Skoro v tistem času kakor raban² Johan ben Sakkaj je živel r. **Sadok**, ali — kakor bi ime pravilneje izgovarjali — Sadduk. Živel je baje že pred razdejanjem Jeruzalema, občeval je pa tudi še z Gamalielom II., Jozuom in Eliezerjem.

3. V prvih desetletjih po razdejanju templja je živel neki plemenit pismouk iz duhovniškega rodu, r. **Hananja**, »predsednik duhovnikov« (סגן הכהנים). Pripoveduje namreč, kaj je delal v templju njegov oče in kaj je še on sam videl v templju.

4. K prvemu rodu po razdejanju templja je prištevati tudi r. **Eliezer** ben Jakob. Njegov stric je še služil v templju kot levit.

5. Za kakih 20 let mlajši kot Johan ben Sakkaj je raban **Gamaliel II.**, sin Simonov in nečak Gamaliela I. Bil je prvi učenjak na koncu 1. in ob začetku 2. stoletja (90–110 po Kr.) Sodišče v Jabni, kateremu je načeloval, je bilo v tej dobi splošno priznано kot najvišja

¹ Vita 38: 'Ο δὲ Σίμων οὗτος ἦν πόλεως μὲν Ἱεροσολύμων, γένους δὲ σφόδρα λαμπροῦ, τῆς δὲ Φαρισαίων αἵρέσεως, οἱ περὶ τὰ πατρια νόμιμα δοκοῦσι τῶν ἄλλων ἀκριβέστα διαφέρειν. Ἦν δ' οὗτος ἀνὴρ πλήρης συνέσεως τε καὶ λογισμοῦ, δυνάμεός τε πράγματα κακῶς κείμενα φρονήσει τῇ ἑαυτοῦ διορθώσασθαι.

² Naslov »raban« se navadno piše cel, »rabi« pa navadno okrajšujemo s črko »r.«

izraelska oblast. Tu so se zbirali krog njega prvi učenjaki in med njimi je imel Gamaliel vedno prvo besedo. Zlasti sta bila v tesni zvezi z njim r. Jozua in r. Akiba. V svojem postopanju se je ravnal po milejših načelih Hillelovih, le v 3 točkah je soglašal s Šamajem.

6. Najimenitniša vrstnika Gamalielova sta bila r. **Jozua ben Hananja** in

7. r. **Eliezer** sin Hirkanov, oba učenca Johanana ben Sakkaj.

R. Jozua se je rodil iz levitske rodovine. Bil je krotek in popustljiv značaj. Rekli so: Odkar je r. Jozua mrtev, ni več na svetu dobrega srca. Ravnal se je po geslu: Zavist, poželjivost in sovraštvo končajo človeka. Legenda pripoveduje, da se je razgovarjal s cesarjem Hadrianom o raznih verskih zadevah.

Trd, neupogljiv značaj pa je bil r. Eliezer. Držal se je vedno ustnega izročila. Ker je bil silno učen in je imel izredno dober spomin, je mogel v vsakem slučaju takoj pravo pogoditi. Njegov učitelj Johanan ben Sakkaj ga je hvalil, da je bil kot z apnom ometan vodnjak, ki prav nič ne pušča. Kar pa je enkrat spoznal kot ustno izročilo, to mu je veljalo kot resnica, od katere se ne sme odstopiti.

8. Častno mesto med rabini te dobe zavzema tudi r. **Eleazar ben Azarja** iz plemenite in bogate duhovniške družine, ki je bila v sorodstvu z Ezdrom. Bil je tako bogat, da so rekli: Odkar je on mrtev, ni več bogastva med učenjaki. Deloval je v Jabni. Občeval je z r. Izmaelom in r. Tarfonom, vrstnikoma Akibovima.

9. Vrstnik Gamalielov in Jozuov je bil dalje r. **Doza** sin Arhinov.

10. Mlajšim možem v tem rodu je prištevati r. **Eleazar ben Sadok**, sin že imenovanega r. Sadoka. Kakor oče je bil tudi sin v tesni zvezi z Gamalielom.

11. Samostojno mesto med učenjaki te dobe pa zavzema r. **Izmael**. Sicer je prišel tuintam tudi v Jabno. Tudi je občeval s slavnimi vrstniki r. Jozuom, Eleazarjem ben Azarja, Tarfonom in Akibom. Navadno pa je živel v južni Palestini ob edomljanski meji v vasi Kefar-Azir, kjer ga je obiskal nekoč Jozua. Bil je iz duhovniškega rodu; nekateri celo trdijo, da je njegov oče še opravljal službo velikega duhovnika, kar pa ni gotovo. Sv. pismo je razlagal v besednem zmislu in ne tako svojevoljno kakor Akiba. Postavil je baje tudi 13 pravil, po katerih naj se razlaga sv. pismo. Kakor pripoveduje legenda, je umrl Izmael kot mučenec v Barkohebovem uporu.

12. Med učenjaki, ki so še občevali z Gamalielom, Jozuom in Eliezerjem pa bili bolj njegovi učenci, je najimenitnejši r. **Akiba ben Jozef**. Deloval je zlasti med l. 110—135 po Kr. Bil je predstojnik rabinskih šol v Lidi in Jabni. Talmud se največkrat nanj sklicuje. Rekli so o njem: »Kar ni bilo razodeto Mozesu, je bilo razodeto Akibu«;

ali: »kdor se loči od Akiba, ravna tako, kakor bi se ločil od življenja«. Imel je mnogo učencev. Sv. Irenej trdi¹, da je bil tudi učitelj prevajavcu sv. pisma Akvilu. Največjo zaslugo si je stekel s tem, da je začel zapisavati tradicionalno razlago postave ter tako položil temelj Mišni. Spisal je baje tudi imenitno knjigo »Jecira«, t. j. en del »Kabal«². Pozneje se je r. Akiba pridružil uporniku Barkohebu. Rimljani pa so ga zato umorili³.

13. Vrstnik Akibov je r. **Tarfon**, pismouk iz duhovniškega rodu, ki je izpolnjeval duhovniške dolžnosti, kolikor je mogel, tudi še po razdejanju templja. Živel je v Lidi. Občeval je največ z Akibom. Poznejša legenda ga je napravila, kakor večinoma vse rabine te dobe, za mučenca vsled Barkohebovega upora. Nekateri učenjaki imajo našega Tarfona za onega Trifona, s katerim je imel pogovor sv. Justin⁴.

Razen r. Tarfona so kot vrstniki občevali z r. Akibom še r. Johanan ben Nuri, r. Simon ben Azai, r. Johanan ben Beroka, r. Joze Galilejec in r. Simon, Nanov sin. R. Simona, sina Azajevega, slavé rabinski viri zlasti radi vstrajnega učenja. »Odkar je mrtev ben Azai, pravijo, ni več vstrajnih učencev.«

V to dobo spadata tudi še Abba Saul in r. Juda ben Bether.

Večkrat kot vsi dosedaj imenovani pa se omenjajo v Mišni: r. Juda, r. Joze, r. Meir in r. Simon, ki so živeli krog srede 2. stoletja.

* * *

Ker se v eksegeških in drugih bogoslovskih knjigah večkrat omenjajo tudi nekateri imenitni rabini srednjega veka, naj na tem mestu o njih dostavimo nekaj podatkov, dasi strogo ne spadajo v okvir te razprave.

Arabska veda, ki se je razcvela deloma na vzhodu, deloma pa tudi na zapadu, na Španskem in Južnem Francoskem, je dobro vplivala tudi na Jude. Njih rabini so se namreč iznova začeli zanimati za hebrejščino in za izvirnik sv. pisma St. zakona.

1. Sem je prvi prištevati **Saadia Gaôn** (arab. Sa'îd ben Jûzuf). Rodil se je l. 892. v Dalâzu v Egiptu. Ker je kmalu prišel v Fajjûm

¹ Adv. haer. 3, 24.

² Kabalâ (קַבְּלָה, Qabbalâ) je neki judovski skrivnostni način razlaganja sv. pisma in obenem skupina takih skrivnostnih razlag. Nahajajo se v dveh knjigah. Prva se imenuje »knjiga stvarjenja« (סֵפֶר יִצְרָאֵל, Sefer Jecirâ), druga pa »knjiga svetlobe« (סֵפֶר זוֹהַר, Sefer Zohar), kratko »Zohar«. — ³ Prim. str. 83.

⁴ Iustin. Dial. c. Tryphone c. 1: Εἰμὶ δὲ Ἑβραῖος ἐκ περιτομῆς, φυγὼν τὸν οὖν γενόμενον πόλεμον, ἐν τῇ Ἑλλάδι καὶ τῇ Κορίνθῳ τὰ πολλὰ διαγών. — Ime יִרְפֹּן (Tarphon) in Τρύφων je isto.

v Zgornjem Egiptu, je dobil priimek al Fajjûmî. Drugi viri pa trdijo, da je bil rojen v Fajjûmu. Pozneje so začeli njegovemu imenu pri-
stavljeni še ha-Gaôn, ker ga je bil imenoval predstojnik izgnancev v
Babiloniji, David ben Sakkai, l. 928. za gaôna, t. j. predstojnika šole v
Suri. Z Davidom pa se je Saadia kmalu sprl; zato ga je David od-
stavil in pregnal. Nato pa Saadia odstavi Davida in s svojo stranko
izvoli drugega kneza. Prepričan je rešil kalif Kahir l. 933. in sicer ne-
ugodno za Saadia. Potrdil je odlok Davidov: Saadia je bil odstavljen in
David je ostal knez izgnancev. Pozneje sta se nasprotnika zopet spri-
jaznila in Saadia je zopet dobil prejšnjo službo. Umrli je l. 942. Z ob-
sežno vednostjo je bil brezdvomno eden najznamenitejših judovskih
rabinov po talmudski dobi. Preložil je sv. pismo na arabščino in razložil
je mnogo knjig sv. pisma¹. Sicer se je še pečal z verskim modro-
slovjem, s hebrejskim jezikoslovjem in talmudo-znanstvom². Pomenljiv
je Saadia za Jude zlasti zato, ker je prvi v arabskem jeziku razlagal
sv. pismo ter tako postal predhodnik mnogih arabsko-judovskih pisa-
teljev. Zaslug si je tudi pridobil v polemiki s karejci.

Za Saadiem sta razložila samo nekatere dele sv. pisma Gaôn
Samuel ben Hofni v arabskem jeziku in Hananel ben Hušiel v he-
brejščini.

2. Na koncu 10. in v začetku 11. stoletja je živel v Kordovi na
Španskem Jehuda ben David Hajjug, ki je začel prvi trditi, da ima
vsaka hebrejska korenika tri soglasnike. To trditev je dalje razvijal in
dokazoval Abulvalid Mervan ibn Ganah, ki je največ živel v
Saragosi, in sicer v prvi polovici 11. stoletja. Najimenitnejši učenjak
te šole pa je bil Moze ben Samuel ibn Chiqitilla v Kordovi. Raz-
ložil je arabski vse sveto pismo (od l. 1050—1080). Ohranilo pa se
je njegovih spisov le malo.

Izmed poznejših rabinov navajamo naslednje:

3. R. **Salomon** Jicchaqi ali Raši (רש"י, nastalo iz začetnic imen
יחזקאל ושלמה ויהודה) je najbolj znan med vsemi rabinskimi učenjaki. Tuin-
tam ga imenujejo Judje in kristjanje tudi Jarki. Rodil se je l. 1040
v Troyes v Šampanji (Champagne) na severnem Francoskem. Sedem
let je potoval in se učil pri imenitnih rabinih, zlasti tudi v Speier-ju,
Worms-u in Mogunciji, kjer se je razlegala Geršomova talmudska
modrost. V Worms-u kažejo še dandanes zraven sinagoge Rašijevo
kapelo in Rašijev stol.

Povrnivši se domov je postal 25 let star rabin v domačem

¹ Judje ga zato imenujejo »razglavca« *zzz' êξογίγ*.

² Tiskan je Pentatev h v carigrajski tetragloti (1546), v pariški in london-
ski poliglotti ter v izdaji Newcastla upon Tyne (1811) ter nedavno kot: Version arabe
du Pentateuque de Saadia etc. par I. Derenbourg, Paris 1893 (s hebrejskimi črkami).

mestu. Z učenostjo je kmalu privabil k sebi mnogo učencev. Tako je postala njegova hiša središče rabinske učenosti na severnem Francoskem. Spisal je mnogo slovniških in eksegeških del. Stari zakon je skoro ves razložil (izvzemši Kroniški in Ezdrovi knjigi), in je pri razlagi pazil zlasti na literalni zmisel. Kristjane večkrat pobija in zato razlaga mesijanske prerokbe zanje neugodno, da si so jih razlagali starejši rabini tako kakor kristjanje¹. Njegov komentar v Pentatevh, ki je izšel l. 1475. v Reggio, je prva hebrejska tiskana knjiga. Celih 700 let je služil ta komentar kot šolska knjiga v judovskih šolah. Umrl je Raši l. 1105. Zapustil je tri hčere, ki so se vse tri omožile z imenitnimi judovskimi učenjaki. Rašijeve težnje je za njim razširjal nečak r. Samuel ben Meir, navadno imenovan Rašbam (רשב"ם = ר' שמואל בן מאי). Po njegovem vplivu je nastala na severnem Francoskem in celo na Nemškem posebna šola, ki je sv. pismo razlagala po načelih Rašijevih. Iz spoštovanja pa so ti učenci imenovali svoja dela samo »dostavke« (tossaphoth) Rašijevih del. Vsled tega so se imenovali tosafisti. Najimenitniši med njimi je bil Rašbamov mlajši brat Rabbeun Tam.

4. R. **Abraham** ben Meir, imenovan tudi Aben Ezra, se je porodil neki imenitni rodovini v Toledu krog l. 1093. Bil je učenec in pozneje zet rabina Juda Hallevi in starejši vrstnik Majmonidov, ki ga je zelo spoštoval. Krog l. 1150. je šel Aben Ezra na dolgotrajno potovanje po raznih evropskih deželah. Potem je potoval v Palestino, mudil se dalj časa v Tiberiji, kjer se je razgovarjal s tamošnjimi učenjaki o mazoretskem tekstu sv. pisma. Umrl je leta 1167. na otoku Rodu. Popolnoma je bil večč hebrejskemu in arabskemu jeziku in priznan kot slovničar, modroslovec, pesnik, zvezdoznanec, zdravnik, kabalist in zlasti kot ekseget. Njegova eksegeška dela mnogi še bolj cenijo kot Jarkijeva.

5. R. **David Qimchi**, imenovan tudi Radaq (ר' דוד קמחי iz רד"ק), se je rodil v Narboni na Francoskem l. 1170. in je tam tudi umrl krog l. 1230. Nadkrilil je visoko po učenosti in spisih očeta Jožefa Qimchi in brata Mozesa. Odlikoval se je kot slovničar, leksikograf in ekseget. Njegovega slovarja so se posluževali dolgo časa v judovskih šolah in po njem so pozneje pisali druge slovarje. Razložil je skoro vse knjige St. zakona. Njegov komentar so Judje cenili tako visoko, da so ga sprejeli v rabinsko biblijo². Sovraštvo zoper krist-

¹ Prim. Klofutar, Commentarius in evangelium s. Matthaei, ed. 2. ad I, 23, pag. 36.

² Rabinska biblija (Biblia rabinica) se imenuje hebrejsko sv. pismo St. zakona z zbirko raznih starejših rabinskih komentarjev. Do sedaj imamo 7 izdaj. Prve tri se imenujejo Bombergove (Bombergianae) po Danielu Bombergu, ki jili

jane je sicer prikrival, kaže je pa dovolj očitno v načinu, kako da razlaga mesijanske prerokbe³. Razlagujoč išče in kaže zlasti literalni zmisel, ne zameta pa tudi tipičnega ali duhovnega.

Do sedaj navedeni Judje so marsikaj crpali iz arabske vede, a nič iz arabskega modroslovja. Rabinsko učenost pa so začeli družiti z arabskim modroslovjem naslednji:

6. **Samuel** ibn Gabirol († krog l. 1070. v Valenciji) je zlasti znan po knjigi: »Vir življenja«. V njej druží judovske ideje z novoplatonskimi in aristotelovimi.

7. R. Mozes ben Maimon, navadno imenovan **Maimonid**, časih Rabbam (רמבם), je bil rojen v Kordovi na Španskem l. 1135. V rabinski učenosti ga je poučeval oče r. Maimon, imeniten učenjak in sodnik v Kordovi. Arabščine, matematike, astronomije in zdravilstva pa se je učil mladi Mozes pri Averroesu, Ibn Tofailu ter Ibn Zaiigu. Ko je l. 1160. Mohamed ben Tomrut, vladar severne Afrike in Španije začel preganjati Jude, je vsa družina Maimonova odpadla k izlamu. Trideset let star zapusti Maimonid domovino, potuje najprvo v Palestino, potem pa v Egiptet, kjer se naseli v Aleksandriji, pozneje pa v Fostatu (Stari Kairi). Da si je prislužil vsakdanji živež, je kupčeval z dragocenostmi, pa z zdravilstvom se je pečal. L. 1179. je postal Maimonid domači zdravnik Saladinov. V tej službi je ostal tudi še pri dveh Saladinovih naslednikih. Ker je stalno bival v Egiptu, je dobil pridevek: Egipčan. Dasi pa mu je izvrševanje zdravilstva vzelo precej časa, ni vendar nikoli popolnoma opustil vede. Dovršil je mnogo slovstvenih del. Ustanovil je v Aleksandriji tudi akademijo, kjer so se vzgajali mnogi mladeniči iz Egipta, Palestine in Sirije. Umrl je l. 1204. Pokopali so ga na lastno željo v Tiberiji v Galileji.

Maimonidovo najimenitniše delo je מורה הנבוכים (Moreh hannebochim, učitelj zmešanih), ki ga je spisal v arabskem jeziku za učenca r. Jožefa. Arabski izvirnik pa je prevel na hebrejščino Abu Tibbon in prevod je Maimonid potrdil.

8. Tej modroslovski šoli pripadajo še judovski eksegeti: Tanchum Jerušalmi (13. stol.), Levi ben Geršom († 1340), Jožef

je natisnil v svoji beneški tiskarni l. 1517, 1525, 1548. Četrta je izšla v Benetkah l. 1568 in peta ravnotam l. 1617. Šesto je izdal J. Buxtorf v Bazileji 1618—19 in sedmo Mozes frankobrodski v Amstelodamu l. 1724. Nimajo pa vse vseh komentarjev. Misel za take izdaje sv. pisma je spočel Feliks iz Prata (Felix Pratensis), Ord. Aug. († 1539), rojen Jud, ki se je izpreobrnil h krščanstvu ter postal mašnik in redovnik. Dolgo časa je Feliks načeloval Bombergovemu zavodu v Benetkah. Pozneje je prišel v Rim, kjer je Judom oznanjeval krščanske resnice — po hebrejski.

³ Prim. opombo 1. str. 147.

Albo (1388—1444) in **Abarbanel** (1437—1508), Portugalec, hud nasprotnik kristjanov.

9. V 16. in 17. stoletju so mnogi Judje, n. pr. Elia Levit, Salomon Norci, Azar. Rossi in dr. napisali kritičnih opazek glede hebrejskega teksta sv. pisma.

Elia Levit (Elihu ben Ašer Hallevi) se je rodil l. 1472. v Novem mestu ob Ajši (Aisch na Nemškem). Od mladih nog se je pečal s hebrejščino. L. 1504. je moral ob nekem preganjanju Judov zapustiti rojstno mesto. Pribežal je v Padovo, kjer se je kmalu proslavil s komentarjem slovnice r. Davida Qimchi. L. 1509. je prišel v Benetke, l. 1512. pa v Rim. Tu je bil 13 let gost kardinala Egidija viterbskega. V kardinalovi gostoljubni hiši so se zbirali mnogi slavni možje, ki so se učili pri Eliju hebrejščine. Od l. 1527. do 1540. je zopet bival v Benetkah. Tega leta ga je povabil Pavel Fagij na Nemško, da mu je vodil hebrejsko tiskarno v mestecu Isny. Ko je Fagij opustil tiskarno v Isny, se je preselil Elija l. 1547. zopet v Benetke, kjer je umrl leta 1549. Ker je toliko občeval s kristjani in z mnogimi celo sodeloval, so ga njegovi judovski sovorniki sumničili, da je prikrit kristjan; in zato je moral od njih veliko pretrpeti.

Elija Levita je spisal mnogo del, ki so v kritičnem, slovničnem in slovarskem obziru velikega pomena.

3. Veliki duhovniki.

Veliki duhovniki (הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל, Hakkohen haggadol, ἀρχιερεύς) je imel po povratu iz babilonskega suženjstva nele najvišjo duhovniško ampak tudi veliko politiško čast in veljavo. Bil je namreč glavar tudi v državnih zadevah. Vsaj od začetka grške dobe pa do rimsko-herodianske vlade je bilo tako. Kakor predmakabejski, tako so bili tudi hazmonejski veliki duhovniki nele duhovniki, ampak tudi svetni knezi. Četudi je bila po grških poveljnikih in judovskem sinedriju omejena njih moč, je bila venčdarle še dokaj velika, ker je bila služba dosmrtna in dedna. Največa moč velikih duhovnikov se nam kaže v poznejšem hazmonejskem času, ko so bili veliki duhovniki obenem tudi kralji. Ob času rimskih oskrbnikov so stanovali veliki duhovniki v nekdanji Herodovi palači na Sionu ter so imeli tako prav kraljevski dvor. Veliko oblasti so sicer izgubili pod Rimljani in še bolj pod herodiani, ko se je pokončala hazmonejska dinastija in odpravila dosmrtnost in dednost velikih duhovnikov. Herod in Rimljani so jih namreč nastavljali in odstavljali svojevoljno. Volili so jih navadno samo iz nekaterih slovečih družin (Fab ali Fabi, Boet, Anan ali Ana, Kamit). Naravno je bilo, da je pri tem rasla moč rabinov ali pismo-

ukov. Vendar so si veliki duhovniki ohranili dokaj veljave prav do l. 70. po Kr. Bili so vseskozi načelniki sinedriju. Bili so torej vplivno plemstvo pod rimsko in herodiansko nadvlado.

Kako imenitni so bili veliki duhovniki, spoznamo tudi od tod, ker nam je Jožef Flavij tako natančno ohranil njih imena in vrsto, v kateri so službovali, od Aleksandra Velikega pa prav do razdejanja Jeruzalema po Titu¹. Vsaj za čas od Heroda Velikega dalje se je Jožef Flavij posluževal uradnih zapisnikov velikih duhovnikov samih.

V naslednjem zapisniku navajamo 28 velikih duhovnikov, ki so službovali od Heroda Velikega dalje pa do razdejanja Jeruzalema.

Ko je bil vjet zadnji judovski kralj in veliki duhovnik Antigon in obglavljen vsled Herodovih spletek po ukazu Antonijevega l. 37. pr. Kr., je poklical Herod za velikega duhovnika nekega do tedaj malo poznanelega moža iz duhovniškega rodu v Babilonu, imenom

1. **Ananel** (37—36)². Čez leto in dan pa ga je zopet odstavil. Na njegovo mesto je postavil

2. **Aristobula III.**³, nečaka Antigonovega, torej hazmonejca, leta 35. Ker ga je ljudstvo zelo ljubilo, ga je dal Herod v kopeli siloma utopiti.

Povzdignjen je bil v drugo

3. **Ananel** (l. 34. ss.)⁴.

4. **Jezus** ali Jozua, sin Fabijev, mu je bil naslednik⁵.

5. **Simon** (24—5 pr. Kr.)⁶, sin Boetov, oče Herodove najbolj ljubljene žene Mariame, je bil aleksandrijec. Herod ga je odstavil, ker je sumil, da je bil sokrivec pri uporabi Antipatrovega in Ferorovega.

6. **Matija** (5—4 pr. Kr.)⁷, sin Teofilov. Herod ga je odstavil malo pred smrtjo, torej l. 4. pr. Kr. Na en spraven dan je opravljal službo velikega duhovnika Jožef, sin Elemov⁸, ker je bil Matija takrat levitsko nečist.

7. **Joazar**-ja, sina Boetovega, torej brata Mariaminega, je nastavil še Herod; odstranil pa ga je Arhelaj še tisto leto, torej leta 3. ali 2. pr. Kr.⁹.

8. **Eleazar**-ja, brata Joazarjevega, je imenoval Arhelaj, ko se je vrnil iz Rima¹⁰.

9. **Jezus**, sin Sietov ali Seetov¹¹.

10. **Joazar**, drugič¹². Odstavil ga je Kvirinij, dasi je miril Jude, ki so se ustavljali ljudskemu popisavanju.

¹ Antiq. 20, 10. — ² Antiq. 15, 2. 4; 3, 1. — ³ L. c. 15, 3. 1. 3.

⁴ L. c. 15, 3. 3. — ⁵ L. c. 15, 9. 3. — ⁶ L. c. 15, 9. 3. — ⁷ L. c. 17, 4. 2; 6, 4.

⁸ L. c. 17, 6. 4. — ⁹ Antiq. 17, 6. 4. — ¹⁰ L. c. 17, 13. 1. — ¹¹ L. c. 17, 13. 1.

¹² L. c. 18, 1. 1; 2. 1.

11. **Anan I.**, sin Setov (6—15 po Kr.), nastavljen od Kvirinija, odstavljen od oskrbnika Valerija Grata¹. Sveto pismo (Luc. 3, 2; Ioan. 18, 13—24 in Act. 4, 6) ga imenuje Ana.

12. **Izmael** (15—16), sin Fabijev, nastavljen in odstavljen od Valerija Grata, je bil obglavljen ob meščanski vojni v Kireni².

13. **Eleazar** (16—17), sin Anana I., nastavljen in odstavljen od Valerija Grata³.

14. **Simon** (17—18), Kamitov sin. Tudi on je bil nastavljen in odstavljen od Valerija Grata⁴.

15. **Jožef**, imenovan **Kaifa** (18—36 po Kr.), je bil nastavljen še od Valerija Grata in odstavljen od Vitelija spomladi l. 36.⁵ Tast njegov Ana je živel še za službovanja Kaifovega. (Prim. Matth. 26, 3. 57; Luc. 3, 2; Ioan. 11, 49; 18, 13 ss.; Act. 4, 6.).

16. **Jonatan**, sin Anana I., nastavljen od Vitelija spomladi l. 36. po Kr., odstavljen od istega o Veliki noči l. 37.⁶ Veliko veljavo v javnem življenju je imel še pod oskrbnikom Ventidijem Kumanom (48—52 po Kr.)⁷. Na skrivaj ga je dal umoriti oskrbnik Feliks⁸.

17. **Teofil**, Jonatanov brat, nastavljen od Vitelija l. 37., odstavljen l. 41. od kralja Agripa I.⁹.

18. **Simon** Kantera, Boetov sin, nastavljen, pa kmalu zopet odstavljen od kralja Agripa I.¹⁰.

19. **Matija**, sin Anana I. Agripa ga je odstavil malo pred svojo smrtjo l. 43.¹¹.

20. **Elionaj**, nastavljen še od Agripa I., torej l. 43.¹²; odstavil pa ga je Herod halkiški.

21. **Jožef**, sin Kamejev (Kemedov, Kamitov), nastavljen in odstavljen od Heroda halkiškega¹³.

22. **Ananija**, sin Nedebejev, nastavljen še od Heroda halkiškega, torej pred l. 48. po Kr.¹⁴. Ob času, ko je bil vjet apostelj Pavel (Act. 23, 2; 24, 1), je bil Ananija še veliki duhovnik. Kedaj da je bil odstavljen, se ne da natančno „določiti“. Živel pa je potem še daljša

¹ L. c. 18, 2. 1. 2; prim. 20, 9. 1; Bell. iud. 12, 2.

² L. c. 18, 2. 2. — ³ L. c. 18, 2. 2. — ⁴ L. c. 18, 2. 2.

⁵ Antiq. 18, 2. 2. — Ime Kaifa (Καϊφας) ni = כִּיפָא (Kefa), ampak קִיִּי (Qaiiaf). — ⁶ L. c. 18, 4. 3; 5. 3; prim. 19, 6. 4.

⁷ Bell. iud. 2, 12. 5—6; prim. str. 43. — ⁸ Bell. iud. 2, 13. 3; Antiq. 18, 5. 3.

⁹ Antiq. 18, 5. 3. — ¹⁰ L. c. 19, 6. 2. — ¹¹ L. c. 19, 6. 4.

¹² L. c. 19, 3. 1. — Ime Elionaj יְלִיֹּהֲנַי (Eljeho'enaj, moje oči so obrnjene na Gospoda) ali יְלִיֹּהֲנַי (Eljo'enai) se nahaja tudi v St. zakonu (Esdr. 8, 4; 10, 22. 27; I. Chron. 3, 23; 4, 36; 7, 8; 26, 3. — ¹³ Antiq. 20, 1. 3; 5. 2.

¹⁴ L. c. 20, 5. 2; prim. 20, 6. 2; Bell. iud. 2, 12. 6.

kot zasebnik. Ker je bil zelo bogat pa skop, ga je ljudstvo sovražilo, zažgalo mu v začetku rimsko-judovske vojne hišo in ga kmalu nato umorilo¹.

23. **Izmael** (59—61), sin Fabijev, nastavljen in odstavljen od kralja Agripa II.² Umorili so ga v Kireni³.

24. **Jožef Kabi** (61—62), sin velikega duhovnika Simona⁴.

15. **Anan II.**, sin Anana I. Nastavil ga je Agripa II. Opravljal je službo velikega duhovnika samo tri mesece⁵. Po smrti oskrbnika Porcija Festa, preden je došel v Palestino novi oskrbnik Albin, je dal samovoljno umoriti jeruzalemskega škofa, sv. apostelja Jakopa mlajšega, brata Gospodovega, 27. dec. l. 60. po Kr. Zato ga je Albin takoj odstavil. Ob rimsko-judovski vojni pa ga je umorila bojaželjna drhal⁶.

26. **Jezus** (61—63), sin Damnajeve, nastavljen od Agripa II.⁷

27. **Jezus** (63—65), sin Gamalielov, nastavljen še pod Albinom⁸. Ob rimsko-judovski vojni se je družil z Ananom. Zato pa ga je doletela Ananova žalostna usoda⁹. Žena, ki jo je snubil kot vdovo, mu je bila Marta, hči Boetova¹⁰.

28. **Matija**, sin Teofilov¹¹, l. 65. ss. Nastavil ga je Agripa II. Zelot Simon ga je dal umoriti l. 70.

Med vojno so uporniki protipostavno izžrebali za velikega duhovnika nekega Fanija, sina Samuelovega, iz nizkega rodu. Jožef Flavij ga zato ne prišteva v vrsto zakonitih velikih duhovnikov¹².

* * *

Veliki duhovnik je zastopal vse verske in narodne nade judovske. Vanj so stavili največje zaupanje. Razen Boga jim je bil on edina tolažba. To njih mišljenje o velikem duhovniku je prelepo izraženo na koncu Ekleziastika¹³:

»Kakor se sveti zgodnja danica sredi megle, in kakor polna luna ob svojih dneh, in kakor solnce v svoji svetlobi: tako se je on svetil v božjem templju. Kakor bliščeča mavrica med veličastnimi oblaki

¹ Antiq. 20, 9. 2—4; Bell. iud. 2, 17. 6. 9.

² Antiq. 20, 8. 8. 11. — ³ Bell. iud. 6, 2. 2.

⁴ Antiq. 20, 8. 11; prim. Bell. iud. 6, 2. 2. — ⁵ Antiq. 20, 9. 1.

⁶ Bell. iud. 2, 20. 3; 22. 1—2; 4, 3. 7 — 5. 2; Vita 38. 39. 44. 60.

⁷ Antiq. 20, 9. 1 & 4. Prim. Bell. iud. 6, 2. 2. — ⁸ Antiq. 20, 9. 4. 7.

⁹ Bell. iud. 4, 3. 9; 4, 3. 5. 2; Vita 38. 41. — ¹⁰ Iebamoth VI, 4.

¹¹ Antiq. 20, 9. 7; Bell. iud. 5, 13. 1. pa se nazivlje Matija kot sin Boetov.

¹² Bell. iud. 4, 3. 8; Antiq. 20, 10.

¹³ V Eccli. 50, 1—23 je govor o velikem duhovniku Simonu II. (krog 217—197 pr. Kr.). Egiptovskemu kralju Ptolemeju Filipatorju je ubranil, da ni ulomil v tempelj. Veliko je zidal in popravljaj pri tempeljskih poslopih.

in kakor cveteče cvetlice v spomladanskih dneh, in kakor lilije ob potokih, in kakor dišeče kadilo ob poletnih dneh, kakor svetel ogenj in kadilo užgano na ognju, kakor posoda iz čistega zlata, ozaljšana z vsakršnimi dragimi kameni, kakor rodovitna oljika, kakor cipresa, ki se kvišku dviga: tak je bil on, kadar je oblekel častno oblačilo in je bil napravljen z vso lepoto. Kadar je šel k svetemu oltarju, je razsvetlil vse svetišče (z bliščečo obleko). Ko je pa prejemal darove iz rok duhovnov, in stal sam pri oltarju, krog njega pa njegovi bratje: je bil kakor vsajen ceder na libanski gori, in vsi Aronovi sinovi so stali okoli njega v svoji časti, kakor palmove veje. Gospodove darove pa so oni držali v svojih rokah pred vsem Izraelovim zbirališčem; in ko je pri oltarju opravljal svojo službo, da bi dokončal daritev najvišjega Kralja, je stegnil roko k pitnemu daru, in je daroval kri grozdja; izlil jo je pri oltarju v dišavo božjo najvišjemu Poglavarju. Tedaj so vpili Aronovi sinovi, in trobili z dolgimi trobentami, in dajali slišati velik glas v spomin pred Bogom. Tedaj je padlo vse ljudstvo nagloma z obrazom na tla, da je molilo Gospoda, svojega Boga, in prosilo vse-mogočnega visokega Boga. In pevci psaljmov so ga povelicevali s svojimi glasovi in v veliki hiši je bilo polno prijetnega glasu. In ljudstvo je v molitvah prosilo Gospoda Najvišjega, dokler ni bilo dokončano češčenje Gospodovo, in dokler niso opravili svoje službe. Potem je šel doli in je vzdignil roke nad vse zbirališče Izraelovih otrok, da je Bogu čast skazal s svojimi ustnicami, in se razveselil v njegovem imenu, ter je ponovil svojo molitev, in je hotel pokazati božjo moč.«

Kakor je mislil in čutil Siracid za sirske nadvlade, tako je mislilo ljudstvu o velikem duhovniku tudi še za prvih dni Herodovih. Spoštovanje, ljubezen, vdanost, ki so jo gojili Judje v tem času do tempeljna, so prav tako gojili tudi do osebe velikega duhovnika. Ko je l. 35. pr. Kr. na praznik šatorov zadnji hazmonejski veliki duhovnik, mladeniško-lepi sedemnajstletni Aristobul, opravljal službo v tempeljni, je bilo ljudstvo, videč ga, nepopisno navdušeno in je glasno vzdikalo, ko je v krasni službeni obleki stal pred oltarjem. Zato pa je sklenil Herod mladeniča uťnoriti. In res ga je dal v kopeli utopiti v Jerihi¹.

Prav ta vtisk, ki ga je napravljala na ljudstvo oseba velikega duhovnika in krasota in svit njegove službene obleke, je bil vzrok, da so imeli Rimljani službeno obleko velikega duhovnika od l. 6. pa do l. 36. po Kr. pod ključem. Hranil jo je namreč načelnik posadke v gradu Antoniji ter jo izročal velikemu duhovniku le štirikrat na leto, namreč na tri glavne praznike in na Veliki spravni dan. L. 36. pa je

¹ Prim. Antiq. 15, 3 3.

na judovsko prošnjo oskrbnik Vitelij izročil obleko velikemu duhovniku samemu. Ko so si Rimljani Jeruzalem osvojili, prisvojili so si tudi službeno obleko velikega duhovnika¹.

Misliti si moremo torej, kako slabo je vplivalo na versko življenje Izraelcev, ko je postala kupljiva visoka služba in čast, ko se pri izbiranju velikih duhovnikov ni več gledalo na zakonita določila, ampak na to, kdo da več plača, ali kdo da bolje pospešuje politične težnje Rimljanov, oziroma herodiancev. Jasno je tudi, da je to silno slabo vplivalo na velike duhovnike same. Izgubiti so namreč morali plemenitost mišljenja. Veliki duhovniki niso več čutili z ljudstvom. In res se prepričamo iz zgodovine, da so bili veliki duhovniki v tem času naravnost nasprotni judovsko-narodnemu duhu.

4. Duhovniki.

Kar se tiče navadnih duhovnikov, so v Gospodovem času precej veljave izgubili na pismouke. Prej so bili namreč duhovniki učitelji in voditelji ljudstva. Od makabejskih bojov sem pa so postali pismouki duševni voditelji ljudstva.

Vendar pa duhovniki niso izgubili vsega vpliva. V političnem in socialnem oziru so duhovniki tudi še sedaj načelovali ljudstvu. Ker so bili tudi premožni in kot potomci Aronovi tesno združeni, lahko previdimo moč, združeno v njih vrstah. Seveda je bila ta moč veliko manjša kakor pred makabejsko dobo.

1. Jasno je, da so morala biti med duhovniki razna dostojanstva.

Prvi za velikim duhovnikom je bil שָׂגָן ali שָׂגִי, aram. שָׂגָן (Sagan ali Segen). Njegove pravice in dolžnosti pa nam niso popolnoma znane. Mnogi menijo, da je bil namestnik velikega duhovnika. Drugi pa verjetneje trdijo, da je sagan prav tisti kot στρατηγός τοῦ ἱεροῦ, t. j. tempeljski glavar, ki je imel vrhovno nadzorstvo nad templjem in nad vsem, kar se je v njem godilo.

Razen sagana se navajajo pa tudi סֵגָנִים (Seganím), στρατηγοί (v množnem številu). Pri sv. Lukežu (22, 4. 52) se namreč omenjajo οἱ ἀρχιερεῖς καὶ στρατηγοί. V ἀρχιερεῖς so brez dvoma umevati duhovniki iz onih imenitnih družin, iz katerih so se navadno jemali veliki duhovniki. Seganím ali στρατηγοί pa so tempeljski glavarji, nižji od sagana.

Za saganom in sagani so bili med duhovniki posebno imenitni še načelniki onih 24 vrst, v katere so bili od časa Davidovega razdeljeni vsi duhovniki², in načelniki pododdelkov, katerih je bilo

¹ Bell. iud. 6, 8. 3. — ² Prim. Act. 4, 1; 5, 24. 26.

³ Ločitev duhovnikov v 24 vrst se je ohranila prav do razdejanja Jeruzalema. To jasno izpričuje Jožef Flavij, pišoč (Antiq. 7, 14. 7): Διέμενεν οὗ ὁ περιστερῶς

po Talmudu v vsaki vrsti po pet do devet¹. Ti načelniki in njih oddelki so morali seveda po redu opravljati službo božjo; razen tega pa še upravljati tempeljsko premoženje ter skrbeti za red in varnost v tempeljskih poslopih in prostorih.

Veljava in vpliv raznih duhovniških vrst in oddelkov sta bila zelo različna. Najveljavnejše so bile seveda one vrste, iz katerih so se navadno jemali veliki duhovniki in drugi vplivni tempeljski načelniki. Po pravici trdi torej Jožef Flavij², da je velika prednost pripadati prvi duhovniški vrsti, t. j. Jojaribovi, iz katere so bili hazmonejski veliki duhovniki in knezi. Tudi v posameznih vrstah so bili posebni bolj ali manj vplivni krogi. V Jeruzalemu bivajoče družine so znale poskrbeti, da so se oddajale njim najvplivnejše tempeljske službe. Zlasti so družine, iz katerih so se v herodiansko-rimski dobi jemali veliki duhovniki³, prištevati najvišjemu duhovniškemu plemstvu. V družabnem oziru so se ti krogi silno razlikovali od drugih duhovniških vrst. V zadnjih časih pred razdejanjem templja so »veliki« duhovniki celo siloma jemali nižjim duhovniškim vrstam desetino, tako da so nekatere med njimi morale stradati⁴. Zato pa je bilo tudi politično mišljenje duhovnikov v raznih vrstah zelo različno. V začetku judovskega upora so se n. pr. duhovniki, ki so bili takrat v službi, pridružili upornikom; »veliki« duhovniki pa so si vse prizadejali, da bi zadušili upor⁵.

Kakor duhovniki so bili tudi leviti, ki so bili zlasti pevci in tempeljski vratarji, razdeljeni v 24 vrst⁶.

2. O bivališčih duhovnikov in levitov imamo prav malo zanesljivih poročil. Stara postava navaja 48 levitovskih mest (Num. c. 35, Ios. c. 21.). Po povratu iz babilonskega suženjstva je dobil samo en del duhovnikov in levitov bivališča v Jeruzalemu. Drugi so se morali naseliti po mestih in vaseh Judeje⁷, ne daleč od templja. V Nehemijevem zapisniku (11, 10—19) se navaja v Jeruzalemu bivajočih duhov-

ἄχρι τῆς σήμερον ἡμέρας. Vita 1: Ἐμοὶ δ' οὐ μόνον ἐξ ἱερέων ἐστὶ τὸ γένος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς πρώτης ἐφημερίδος τῶν εἰκοσιτεσσάρων (πολλὴ δ' καὶ τοῦτο διαφορά), καὶ τῶν ἐν ταύτῃ φυλῶν ἐκ τῆς ἀρίστης. — Prim. I. Par. 24, 7—18; I. Mach. 2, 1; Luc. 1, 5.

¹ Ier. Taanith IV. fol. 68a ter Tosefta, Taanith c. II. — V grščini se zaznamuje glavna vrsta s πατριά (Antiq. 7, 14. 7) ali ἐφημερία (Luc. 1, 5. 8) ali ἐφημερίς (Vita 1), pododdelki pa s φυλή (Vita 1).

² Vita 1: Πολλὴ δὲ καὶ τοῦτο διαφορά. Prim. str. 154, op. 3.

³ Prim. str. 149. — ⁴ Antiq. 20, 8. 8; 9. 2. — ⁵ Bell. iud. 2, 17. 2—4.

⁶ I. Par. c. 25. — Antiq. 7, 14. 7: Ἐποίησε δὲ καὶ τῆς Λευϊτιδος φυλῆς εἴκοσι μέρη καὶ τέσσαρα, καὶ κληρωσαμένων κατὰ τὸν αὐτὸν ἀνέβησαν τρόπον ταῖς τῶν ἱερέων ἐφημερίσιν ἐπὶ ἡμέρας ὀκτώ.

⁷ Več selišč, v katerih so se bili naselili pevci, je navedenih Neh. 12, 27—29. — Makabejci so bili iz Modina (I. Mach. 2, 1). — Duhovnik Zaharija je bival v po-

nikov 1192, levitov in pevcev 284, vratarjev 172. Vseh duhovnikov in levitov skupaj pa je bilo krog 6000¹.

3. Imenitna duhovniška služba je bilo oskrbovanje tempeljskega premoženja. V tempeljskih zakladnicah je bilo namreč mnogo raznih dragocenosti. Že posode, ki so služile pri daritvah, so bile veliko vredne: zlati in srebrni kotli, skleda, vrči in druge podobne posode². Sem so šteti razne preproge, duhovniška oblačila in razne tkanine, iz katerih so se napravljala oblačila.

Tu je bilo zlasti tudi mnogo natornih pridelkov: moka in olja za jedilne daritve, vina za pitne daritve, dišav za kadilne daritve ter razne davščine za duhovnike in levite. Pred vsem pa so bile v tempeljskih zakladnicah velike vsote denarja, ki so neredkokrat privabile nepoklicane pohlepne goste, da so jih tuintam izpraznili siloma³. Narodova gorečnost za čast božjo pa je zopet in zopet napolnila zakladnico. Vse te denarje in dragocenosti so hranili v raznih zakladnicah (γαζοφυλάκια)⁴ v velikem ali notranjem dvoru templja. Določeni čuvaji so jih morali radi varnosti vedno nadzirati in upravljati posebni upravitelji, ki so jih imenovali γαζοφύλακες. Hranili so ti čuvaji svete posode, preproge in duhovniška oblačila, prevzemali so moko za jedilne in vino za pitne daritve ter sprejemali razne druge darove. Kupovali so upravniki drva za žgavni oltar in pobirali tempeljski davek⁵.

4. Kot čuvaji javnega reda v templju so bili postavljeni zlasti leviti. Za red na notranjem dvoru pa so morali skrbeti duhovniki sami. Ti čuvaji so seveda zopet imeli posebne nadzornike in načelnike.

Redarji so imeli tudi dolžnost, zapirati in odpirati vrata na dvorih in v templju, ki so bila po noči zaprta. Tudi vratarji so imeli svojega glavarja. Zapiranje tempeljskih vrat je oskrbelo vsakokrat 200 vratarjev⁶. Samo težke bronaste duri na vzhodni strani zunanjega dvora

gorju judovskem (Ain Karêh) (Luc. 1, 39.). — Kakor Origen trdi (Comment. in Matth.), je bila duhovniška vas tudi Betfaga ob Oljiski gori. — ¹ Esdr. 2, 36—39 in 8, 2.

² Po Tamid III, 4 so potrebovali za vsakdanjo službo 93 srebrnih in zlatih posod. Po Chagiga III, 8 jih je bilo v templju po troje od vsake.

³ Poizkus Heliodorov (II. Mach. 3); Antioh Epifan ropa (I. Mach. 1, 21—23); Pompej se zaklada ne dotakne (Antiq. 14, 4. 4; Bell. iud. 1, 7. 6); Kras (Crassus) ropa 2000 talentov (Antiq. 14, 7. 1; Bell. iud. 1, 8. 8); Sabin ropa po Herodovi smrti (Antiq. 17, 10. 2 fin.; Bell. iud. 2, 3. 3 fin.); Pilat ropa (Antiq. 18, 3. 2; Bell. iud. 2, 9. 4); Flor ropa (Bell. iud. 2, 14. 6.) — Prim. o svetem zakladu tudi evangelij sv. Matevža 27, 6.

⁴ Marc. 12, 41. 43; Luc. 21, 1 beseda γαζοφυλάκιον ne pomenja zakladnice, ampak veliko skrinjo, sestavljeno iz 13 manjših skrinjic, ki so imele podobo piščali. Zato se hebrejski imenujejo שׁוֹפָרוֹת (Šofarot), piščali. Ker je stala ta skrinja na dvoru ženâ, zaznamuje γαζοφυλάκιον Ioan. 8, 20: dvor ženâ, torej javen kraj.

⁵ Šekalim II, 1. — ⁶ Contra Apion II, 9.

je zapiralo vsakokrat 20 vratarjev¹. Tempeljske duri so baje vsled teže tako škripale, ko so jih odpirali ali zapirali, da se je slišalo škripanje do Jerihe².

5. Prava bogoslužbena opravila, t. j. daritve in kar je bilo ž njimi v zvezi, so opravljali seveda vsi duhovniki, ločeni v 24 vrstâ. Za posebna opravila pa so bili nastavljeni stalni duhovniki-uradniki. Kako raznovrstna so bila ta opravila, vidimo iz nekega mesta v Mišni³, kjer se navajajo imena duhovnikov-uradnikov, ki so opravljali tempeljske službe nekaj let pred razdejanjem Jeruzalema in templja. Poseben uradnik je bil postavljen »nad srečkami«; vsak dan je namreč vodil srečkanje opravil posameznih duhovnikov. Drugi, »nad znamkami«, in tretji, »nad pitnimi daritvami«, sta oskrbovala pitne daritve. Darovavec je kupil namreč pri uradniku »nad znamkami« znamko ali »marko«, jo izročil uradniku »nad pitnimi daritvami« ter prejel od njega zanjo določeno količino vina za pitno daritev. Na podoben način je bilo oskrbljeno tudi glede perotninskih daritev. Določeno vsoto denarja ali posebno znamko je darovavec izročil uradniku »nad perotninskimi daritvami«, pa je dobil zahtevano žival. Nekatere za daritve potrebne reči so oskrbovale posebne družine od roda do do roda. Družina Garmu je n. pr. pekla »ogledne kruhe«, družina Abtina je pripravljala lepo dišeče kadilo. Tudi za petje je bil postavljen poseben pevovodja, kakor tudi nad bobnarji, ki so s cimbali iz medenine (לִצְלָצֵל, Celacal, neka vrsta cimbal) dajali znamenje za petje, poseben »nadbobnar«. Dalje je bil nastavljen poseben tempeljski zdravnik, poseben studenčar in klicar, ki je imel tako močan glas, da ga je bilo slišati baje do Jerihe⁴. Ker so se morale preproge v templju večkrat prenavljati, je bil nastavljen poseben »preprogar«, ki je moral skrbeti za nove preproge in nadzirati stare. Naposled je moral tudi za duhovniška oblačila skrbeti poseben uradnik.

6. Zelo številna vrsta tempeljskih služabnikov pa so bi'i pevci⁵, ki so spremljali vsakdanjo žgavno daritev in druga bogoslužbena opravila s petjem in sviranjem. Pripadali so trem rodovom ali družinam: Heman, Azaf in Etan ali Jedutun⁶. Razdeljeni so bili tudi oni v 24 vrst⁷.

Njih glavna naloga je bilo petje. Z godbo so le spremljali petje.

¹ Bell. iud. 6, 5. 3. — ² Tamid III, 8.

³ Šekalim V, 1. — ⁴ Tamid III, 8.

⁵ Hebrejski se imenujejo מְשֹׁרְרִים (Mešorerim), grški pa φαλτῳδοί, ιεροψάλται, ὑμνωδοί, καιαρισταί τε και ὑμνωδοί; n. pr. Eccli. 47, 9; 50, 18; Antiq. 12, 3. 3; 20, 9. 6; Bell. iud. 2, 15. 4.

⁶ I. Par. 6, 16—32; 15, 16—19. 25; II. Par. 5, 12. — ⁷ I. Par. 25.

Godbeno orodje¹, s katerim so spremljali petje, je bilo zlasti trojne vrste: a) za udarjanje na ploče, b) za brenkanje na strune, pa c) za pihanje na pihala.

a) Cimbali (מִצְלֵחַ, Mecilettajim ali צֶלְצֵל Celacal, κύμβαλα) so bile votle poloble iz kovine, ki so se udarjale s kladivom, ali pa sta se dve cimballi tolkli druga ob drugo.

b) Orodje druge vrste je bilo na strune. Največkrat se imenujejo citre (כִּינֹר, νάβλα in קִינֹר, κινύρα). Bile so nekoliko podobne našim citram. Na votlo stvar — na les ali črepinjo — so bile napete strune, po tri ali po več, in z malim kladivcem ali s paličico se je nanje udarjalo. Νάβλα je imela po poročilo Jožefa Flavija² dvanajst strun, κινύρα pa deset. Na »nabla« so brenkali s prsti, na »kiniro« pa v Jožef Flavijevi dobi s paličico, v starih časih pa so brenkali tudi na »kiniro« s prsti³. Pri službi božji so rabili veliko citer: po Mišni⁴ dve do šest »nabel«, pa najmanj devet »kinir«. — Znana je »Davidova harfa« ali »glasbeno orodje Davidovo«, kakor jo imenuje sv. pismo⁵, ker jo je ali David izumil ali pa vsaj izročil levitom za božjo službo. Harfa je bila velika, trioglata in je imela 24 ali tudi manj strun napetih na votlem lesu. Igrali so s prsti od desne in leve. Rabili so pri službi božji vselej najmanj po dve, a ne več kakor po šest harf.

c) Razen opisanih glasbil so stari Izraelci o največjih praznikih (Velika noč, Binkošti, Šatorski praznik) prav pogostoma rabili tudi piščali (הַלֵּיל, Halil). Delali so jih iz votlega bičja ali iz lesa. Izprva je bila piščal brez luknjic, na katere se pritiska, da se glas preminja. Radi so devali po dve in po več piščalk skupaj, da so imele več glasov.

Na ta glasbila so udarjali, brenkali ali pihali leviti, s trobento (חֲצֹצֶרֶת, Chacocerot) pa so pihali duhovniki. Že Mozes je dal narediti dve trobenti iz srebra, s katerima sta trobila dva duhovnika⁶. Trobenti sta bili podolgasti, ravni, komolec in morda še več dolgi. Trobenta ima krepak, doneč in veličasten glas, zato je bila posebno pripravna za službo božjo. Rabili so vsaj po dve trobenti vedno v templju, n. pr. kadar so odpirali vrata predvora, pred soboto in pri vsakdanji daritvi. Trobili pa so tedaj, ko je ponehalo petje.

7. Nižja dela v templju so v dobi Serubabelovi, Ezdrovi in Nehemijevi opravljali tempeljski sužnjiki (נֶתִינִים, Nethinim). V Talmudu⁷

¹ Prim. Dr. Fr. Lampe, Zgodbe sv. pisma, 4. sn. str. 470 s., kjer je opis godbenega orodja pojasnjen z lepimi slikami. — Prim. tudi Cerkveni Glasbenik, XXIII, 1900, str. 26 ss.

² Antiq. 7, 12. 3. — ³ I. Reg. 16, 23; 18, 10; 19, 9.

⁴ Arahin II, 3. 5. — ⁵ II. Par. 29, 26. — ⁶ Num. 10, 1—10.

⁷ N. pr. Jebamoth II, 4.

se sicer tudi še omenjajo »netinim«; da bi pa bili v templju opravljali kakšno lužbo, se ne da dokazati. Namesto njih pa se omenjajo služabniki (חֲזַנִּים, Chazanim). Filon¹ pravi celo, da so tempelj pometali in snažili leviti. Nekatera lažja dela so opravljali tudi dečki in mladeniči, sinovi duhovnikov.

5. Stranke.

Zelo kvarnega vpliva na versko-nravno stanje judovskega ljudstva so bile tudi stranke ali ločine (αἵρέσεις, φιλοσοφίαι)². Med učenjaki sicer še ni rešeno vprašanje, ali so bile razne judovske stranke politične stranke ali pa verske ločine in tudi mi si o tem vprašanju ne upamo izreči zadnje sodbe. Menimo pa, da so bili vsaj farizeji in saduceji nele verska ločina, ampak tudi politična stranka. Pa saj v tisti dobi med Judi skoro ne moremo ločiti javnega verskega življenja od političnih teženj. Oboje je bilo tesno združeno. Zato se bomo v naslednji razpravi ozirali na obojno stran judovskih strank: na njih politične težnje in njih posebno versko naziranje.

V svetem pismu se navajajo farizeji, saduceji, herodian, helenisti in prozeliti. Drugi stari pisatelji omenjajo kareje, esene, terapevte, hemerobaptiste, zelote in sikarije.

O vsaki imenovanih strank hočemo navesti nekaj podatkov in dostaviti nekaj malega o treh judovsko-krščanskih ločinah, namreč o ebionitih, nazarejcih in nikolaitih ali balaamitih.

a) Farizeji.

Farizeje nahajamo že pod Makabejcem Jonatanom (161—143 pr. Kr.). Izšli so iz pismouških krogov, kakor saduceji iz duhovniških vrst. Prizadevali so si, vsaj od kraja, da bi se vse godilo strogo »postavno«³. Saduceji pa so se zlasti trudili, da bi kot plemiči zavzemali višja mesta v judovski teokraciji.

1. Ime farizejsko je hebrejsko: פְּרִישִׁים (Perušim). Aramejska oblika je פְּרִישִׁין (Perišin), stat-emphat. פְּרִישַׁיָּא (Perišajja) in odtod grško Φαρισαῖοι. Po besedi pomeńja ime prav gotovo ločence. Bržkone so se farizeji imenovali ločence, ne samo, ker so se ogibali nevernikov, ki so bivali v deželi, in njih nečistosti⁴, ampak tudi od one nečistote in nepopolnosti, v kateri je živel množica judovskega ljudstva. V tem pomenu razlagajo farizejsko ime tudi sv. očetje⁵. Prav verjetno je tudi,

¹ De praemiis sacerdotum § 6.

² Act. 15, 5; 26, 5; Antiq. 13, 5, 9; 18, 1, 2. — ³ Antiq. 13, 10, 6; 18, 1, 3.

⁴ Prim. Esdr. 6, 21; 9, 1; 10, 11; Nehem. 9, 2; 10, 29.

⁵ S. Klement Homil. XI. 28: Οἱ εἰσιν ἀφωρισμένοι καὶ τὰ νόμιμα ὡς γραμματεῖς τῶν ἄλλων πλείον ἐιδότες. — Pseudo-Tertullian. adv. haer. c. 1:

da so si dali ime Perušim farizeji sami, češ, da so popolnejši kot drugi Judje, da so neka cerkvice v cerkvi (ecclesiola in ecclesia). Nasprotniki pa so ohranili ime, dali pa so mu pomen »separatistov«.

Sami so se farizeji navadno imenovali חַבְרִים (Chaberim), bližnje. Mišna in sploh starejše rabinsko slovstvo istoveti ime Chaberim s Perušim. Chaber je namreč tisti, ki natančno izpolnjuje »postavo«, zlasti predpise o levitski čistoti. Pojem Chaber obsega vse tiste, ki so v vsem pokorni postavi, učene in neučene. V nasprotju s Chaberim pa so אַמ־הָאֶרֶץ (Am-haarec), množica tistih, ki ne izpolnjujejo natančno postave¹.

Dostaviti pa moramo, da so se srednjeveški rabini posluževali besede Chaber v pomenu »rabinski tovariš« ali učenjak. Ne smemo pa pomena, ki ga je imela beseda Chaber v srednjem veku, zanašati v navedena mesta Mišne in razna mesta starih rabinov. Chaber je namreč vsak, kdor natančno izpolnjuje postavo in izročila starejših (παράδοσις τῶν πρεσβυτέρων), torej identičen s farizejem.

Primerno temu farizejskemu teoretiškemu naziranju je bilo tudi njih praktično postopanje. Kakor se ogiblje Izraelec, da ne bi postal »nečist«, nevernika, tako se farizej na vso moč ogiblje vsakogar, ki ni farizej. »Obleka od Am-haarec je Midras (nečista) za Perušim«². Chaber ne prihaja kot gost k Am-haarec in ga ne sprejme v svojem oblačilu kot gosta³. Tudi evangelisti pripovedujejo⁴, da so farizeji očitali Jezusu, da občuje s »cestninarji in očitnimi grešniki« ter da hodi v njih hiše.

V makabejskih bojih nastopajo neki Makabejcem prijazni bojevniki, ki se imenujejo »pobožni« (οἱ Ἀσιδαῖοι, t. j. חַסִידִים Chasidim), kot posebna ločina ali stranka med narodom⁵. Boré se sicer ob strani Judovi za vero očetov, vendar pa ne pripadajo k makabejski stranki. Gotovo je, kar se že tudi vidi iz njih imena, da so v struji tistih, ki posebno goré za natančno izpolnjevanje »postave«, da so torej ista stranka, ki se nam nekaj desetletij kasneje pokaže kot farizeji. S prvimi Makabejci so bili »asidejci« zvesti zavezniki. Razdrli pa so se z Janezom Hirkanom, ki se je nagnil k saducejem. Sicer so

Pharisaeos, qui additamenta quaedam legis adstruendo a Iudaeis divisi sunt, unde etiam hoc accipere ipsum quod habent nomen digni fuerunt. — Origen, Comm. in Matth. 23, 2: Qui autem maius aliquid profitentes dividunt se ipsos quasi meliores a multis, secundum hoc Pharisaei dicuntur, qui interpretantur divisi et segregati. Phares enim divisio appellatur.

¹ Da sta paruš in chaber identična pojma, se zlasti prepričaš, če primerjaš Chagiga II, 7 z Demai II, 3. — ² Chagiga II, 7.

³ Demai II, 3. — ⁴ Marc. 2, 14—17; Matth. 9, 9—13; Luc. 5, 27—32.

⁵ I. Mach. 2, 42; 7, 12 ss.

načelovali sinedriju saducejski veliki duhovniki. Dejanski pa so imeli ves vpliv na javne zadeve farizeji. Da je bilo res tako, se prepričamo iz nekaterih poročil Jožefa Flavija. »Farizeji imajo množico ljudstva za zaveznico¹; zlasti jim je vdano ženstvo². Največji vpliv imajo na občine, tako da se opravljajo vsa bogoslužna dejanja, molitve in daritve po njih naredbah³. Njih vpliv na množico je tako velik, da jim je pokorna celo takrat, ko govore proti kralju ali velikemu duhovniku⁴. Celo saduceji se ravnaajo v uradnem poslovanju po zahtevah farizejev, ker bi jih sicer množica ne trpela⁵.

Tudi iz evangelijev se prepričamo, da so imeli farizeji ob Kristusovem času prvo besedo v šolah, sinagogah, sinedriju. Javno menenje je bilo v tem času farizejsko.

2. V verskem oziru so farizeji razen svetih knjig in pisane postave visoko čislali ustno izročilo. Tako trdi izrečno Jožef Flavij⁶: »Farizeji so ljudstvu po izročilu očetov (ἐκ πατέρων διαδοχῆς) naložili mnogo naredeb, ki niso zapisane v postavi Mozesovi.« Tudi iz Novega zakona⁷ vemo, da so se farizeji sklicávali na izročilo starejših (παράδοσις τῶν πρεσβυτέρων).

Dalje so farizeji učili, »da je vsaka duša neminljiva, da pa le duše dobrih ljudi preidejo v druga telesa, duše hudobnih pa da se kaznujejo z večnimi kaznimi«⁸; ali, kakor pravi Jožef Flavij na drugem mestu⁹: »Verujejo, da imajo duše neumrljivo moč in da so pod zemljo kazni in plačila za tiste, ki so v življenju delali dobro ali slabo ter da je enim prisojeno večno jetništvo, drugi pa se morejo zopet vrniti v življenje.« Saduceji pa nasprotno uče, da ni vstajenja mrtvih (μὴ εἶναι ἀνάστασιν Matth. 22, 23; Marc. 12, 18; Luc. 20, 27; Act. 23, 8; prim. 4, 1—2). »Taje neumrljivost duše in kazni in plačilo na onem svetu¹⁰.« »Duše strohné obenem s telesi¹¹.«

Farizeji so dalje učili, da so dobri angeli in hudobni duhovi, saduceji pa so tajili oboje (Act. 23, 8).

Tudi o božji previdnosti in človeški prostosti pripisuje Jožef Flavij farizejem in saducejem razne nazore. Po nauku farizejev je vse odvisno od Boga in usode¹².« Saduceji pa »taje usodo popolnoma, ker Bogu ni mogoče, kaj hudega storiti ali prevideti¹³.«

¹ Antiq. 13, 10. 6: Τὸ πλῆθος σύμμαχον ἔχόντων.

² L. c. 17, 2. 4: Οἷς ὑπῆρχτο ἡ γυναικωνίτις.

³ L. c. 18, 1. 3. — ⁴ L. c. 13, 10. 5. — ⁵ L. c. 18, 1. 4.

⁶ Antiq. 13, 10. 6. — ⁷ Marc. 7, 3; Matth. 15, 2.

⁸ Bell. iud. II, 8. 14. — Da Jožef ne trdi o farizejih, da so učili preseljevanje duš (μετεμψόχως), dokazuje nastopno mesto. — ⁹ Antiq. 18, 1. 3.

¹⁰ Bell. iud. 2, 8. 14. — ¹¹ Antiq. 18, 1. 4.

¹² Bell. iud. II, 8. 14. — ¹³ L. c.

3. Politiška vprašanja so reševali farizeji vedno imajoč pred očmi svoje verske nazore, dočim so bili saducejci pravi koristolovci. Nameni farizejev namreč niso bili politiški ampak verski: strogo izvrševanje postave. Uklonili so se vsaki vladi, če so le mogli »postaviti izpolnjevanje«. Če pa jim je katera vlada branila strogo izpolnjevanje postave, so se ji začeli upirati. To se ni godilo samo pod Antiohom Epifanom, marveč tudi in zlasti pod judovskima knezoma Janezom Hirkanom in Aleksandrom Janejem, ker sta s svojega saducejskega stališča pobijala farizejske naredbe. Pod Aleksandro, ki jim je prepustila vlado, pa so vodili politiko. Vendar so se posluževali političnih pravic samo v verske namene. Politika kot taka jim je bila bolj postranska reč.

Politično stanje, zlasti v Kristusovem času, ko so bili Judje pod neverniško ali nevernikom prijazno oblastjo, pa so lahko razmišljali z dvojnega stališča. Lahko so si namreč stavili pred oči previdnost božjo in potem so morali priti do zaključka, da jim je Bog sam poslal neverniško vlado za kazen. Tako sta n. pr. farizeja Polion in Šemaja¹ svetovala someščanom, naj se uklonejo vladi Herodovi. Če pa so se farizeji postavili na nasprotno stališče, češ da so Izraelci od Boga izvoljeno ljudstvo, ki se mu mora pokoriti ves svet, tedaj so se morali upirati neverniški vladi. Na tem stališču stoječ so opravičeno popraševali, če se sme davek plačevati cesarju (Matth. 22, 17 ss.; Marc. 12, 14 ss.; Luc. 20, 22 ss.). S tega stališča ni hotela velika večina farizejev priseči Herodu zvestobe. Reči se sme, da je bilo to zadnje naziranje pri ljudstvu in pri farizejih veliko bolj razširjeno kot prvo.

4. Farizeji so bili sami v se zaljubljeni in v svojo pravičnost ter so se z neizmernim ponosom imenovali potomce Abrahamove. Jezus Kristus pa te pravičnosti nič kaj ne ceni. V svojem govoru na gori pravi poslušavcem²: »Ako ne bo obilniši vaša pravičnost, kakor pismarjev in farizejev, ne pojdete v nebeško kraljestvo.« Sv. Janez Krstnik pa svari farizeje in saduceje, ki so prihajali k njegovemu krstu, med drugim tudi tako-le³: »Ne govorite med seboj: Abrahama imamo očeta, zakaj povem vam, da Bog more Abrahamu iz tega kamenja otrok obuditi.«

Odkraja so si farizeji sicer res prizadevali za pravo notranjo pobožnost. Pozneje pa je postala njih pobožnost bolj zunanja. Kazala se je, kakor vemo iz evangelijev, v pogostih umivanjih, v posebnostih v obleki, v branilih in čopih⁴, v dolgih molitvah, postih in skazovanju pri delitvi miloščine⁵ itd.

¹ Prim. str. 140. — ² Matth. 5, 20. — ³ Matth. 3, 7 ss.

⁴ Prim. str. 110 s. — ⁵ Prim. Matth. c. 23.

Nahajali pa so se med njimi tudi poštenjaki, n. pr. Nikodem (Ioan. 3, 1 ss.), Gamaliel (Act. 5, 34).

Tudi manjše ločine so bile med njimi, n. pr. šoli Šamajeva in Hillelova¹.

Večni prepiri med farizeji samimi in zlasti med njimi in saduceji pa so morali biti ljudstvu le v škodo.

b) Saduceji.

Farizejem nasprotni so bili saduceji. Kaj pa je bilo bistvenega pri tej stranki, ni tako jasno in gotovo kakor pri farizejih. Naj bolj značilno je, da so se visoko čislali kot plemiči. Ni jih bilo sicer veliko. Kar pa jih je bilo, so bili plemiči, bogataši in prvaki ljudstva. Jožef Flavij jih opetovano označuj v tem zmislu. »Samo bogataše (εὐποροὶ) pridobivajo zase, ljudstva pa nimajo na svoji strani«². »Malo mož je sprejelo ta nauk, med njimi pa prvi veljaki (πρωτοὶ τοῖς ἀξιώμασιν)«³. Ti veljaki so bili zlasti duhovniki. Sv. Luka⁴ in Jožef Flavij⁵ določno pričata, da so pripadale veliko-duhovniške družine saducejski stranki.

1. Ime saduceji (צדוקים, Σαδδουκαῖοι) je bržkone izvajati od onega duhovnika Cadoka, ki je s svojo družino ob Salomonovem času opravljal božjo službo v Jeruzalemu. Prav gotovo je napačna razlaga od prislova צדק (Caddiq, pravičen) ali od samostalnika צדק (Cedeq, pravičnost). Neka apokrifna legenda⁶ izvaja ime po nekem imenitnem pismouku Cadoku, učencu Antigona iz Soha, v 2. stoletju pr. Kr. Prva razlaga je pač najverjetnejša. Stranka, ki se je opirala na plemiče-duhovnike, se je pač lahko imenovala saducejska ali cadoška, ker so bili mnogi med duhovniki בני צדוק (Bené Cadoq), potomci Cadokovi. Njih smer se je lahko imenovala cadokovska.

2. Nauki saducejev temelje v načelih grških epikurejcev, materialistov in deistov. Pripoznavali so samo pisano postavo. Da bi bili pripoznavali samo Pentatevh, zametavali pa »preroke«, kakor so trdili nekateri sv. očetje⁷, ni gotovo. Tajili so torej ustno izročilo, dalje neumrljivost človeške duše, vstajenje mrtvih ter plačilo in kazni na onem svetu. Tajili so angele in hudobne duhove. Trdili so, da si človek lahko sam izbere dobro in hudo in da

¹ Prim. str. 141 s.

² Antiq. 13, 10. 6. — ³ L. c. 18, 1. 4. — ⁴ Act. 5, 17.

⁵ Antiq. 20, 9. 1. — ⁶ V Aboth de- Rabbi Nathan.

⁷ Prim. Origen, Contra Celsum I, 49; Comment. in Matth. 22, 29; 22, 31—32; Hieronim, Comment. in Matth. 22, 31—32.

lahko dela, kakor se mu poljubi, da si je torej tudi sam vzrok sreče ali nesreče.

Živelii so saduceji po zgledu grških epikurejcev jako razkošno.

Kakor farizeji so tudi saduceji širili krivi nauk o zemskem kraljestvu Mesijevem.

3. V političnem obziru se da nasprotje med farizeji in saduceji ob kratkem takole označiti:

Saducejem je pripadalo plemstvo, duhovniki in tempeljski glavarji; farizejem pa so pripadali pismouki in prosto ljudstvo. Oporo so imeli farizeji v prostem ljudstvu, ki jih je zelo spoštovalo zavoljo njih verske gorečnosti. Saduceji pa so imeli oporo v tujih mogočnjakih, ki so vodili osodo judovskega ljudstva. Klanjali so se Ptolemejem in že tudi Selevcidom. Kralju Herodu so bili popolnoma pokorni in tudi z rimskimi prokuratorji so se dobro razumevali, da niso izgubili pridobljenih predprav.

4. V socialnem pogledu so se razlikovali saduceji od farizejev zlasti v nekaterih kazensko-pravdnih in ceremonielnih vprašanjih. Kazensko postavo so razlagali saduceji dobesedno, farizeji milješe, v korist prostemu ljudstvu. Pričkali so se n. pr. farizeji in saduceji o tem, če sme stati na odpustilnih pismih (libellus repudii) ime inostranskih vladarjev ali ne. Saduceji so dejali: ne; to pa zato, da je zavzemal prvo mesto podpis saducejskega duhovnika. Farizeji so pa dejali: sme biti; saj imamo celo denarje s cesarjevo podobo. Pričkali so se dalje o tem, kdo naj določa mlaje ali neomenije. Lastili so si to pravico saduceji, češ, to je stvar duhovnikov; ti pa so bili skoro vsi saduceji. Farizeji, katerim so pripadali skoro vsi rabini, pa so trdili, da to pristaja njim kot učenjakom, in da duhovniki ne znajo tega natančno preračunati.

V nasprotju med seboj, pa so bili farizeji in saduceji edini, kadar se je šlo zoper kristjane¹.

Ko je prenehala judovska država, so izginili iz zgodovine tudi saduceji. Njih moč je bila v politiki. Ko niso mogli več politikovati, jim je odbila zadnja ura. Nasprotno pa so farizeji ravno po ukončanju judovske države tem glasneje poudarjali versko stališče.

e) Kareji.

Kot naslednike saducejev in v nekem pomenu kot predhodnike protestantov lahko smatramo kareje (קָרַיִם, Qaraim). Ime izvaja od קָרָא (Qera); od tod je מִקְרָא (Miqra), t. j. pismo, ker se drže samo pi-

¹ Prim. Act. 4, 1; 23, 2 ss.

sane postave. Jožef Flavij pripoveduje¹, da se saduceji ne menijo za izročilo očetov, katero tako poudarjajo farizeji. To nasprotstvo med farizejskimi rabini in saducejsko nadahnjenimi judovskimi prostomiselci je krog l. 750. po Kr. rodilo novo stranko. Anan namreč, nečak Hasdaja, poglavarja izgnancev, rojen krog l. 700. po Kr. v Basri, si je silno prizadeval, da bi dosegel glavarsko čast in službo. Ker se mu to ni posrečilo, je ustanovil v Bagdadu stranko karejev, ki se je kmalu razširila po Palestini in zlasti po Krimskem polotoku. Načelno zametajo kareji vsako izročilo in se drže samo pisane Mozesove postave. Izročilo imajo samo kot seč (שֵׁרָפָה, Sejag), s katero so pismouki obdali postavo.

Po neki štetvi iz l. 1871. je vseh karejev komaj 6000. Žive po Ruskem, Gališkem, v Jeruzalemu in Egiptu.

d) Herodiani.

Herodiani se v evangelijih enekrati imenujejo skupno s farizeji². Kaj so pravzaprav bili, ne moremo določiti z gotovostjo. Epifanij³ in nekateri poznejši pisatelji smatrajo to stranko za versko ločino, češ, verovali so, da je bil Herod Veliki obljubljeni Zveličar. Sklicujejo se na legendarično poročilo, da je dal Herod o rojstvu Jezusovem sežgati rodovnik, v katerem so bili zaznamovani vsi potomci Davidovi, in na dejstvo, da so mnogi Judje praznovali z razsvetljavo poseben Herodov praznik⁴. Drugi pa trdijo, — gotovo bolj prav —, da so bili herodiani politična stranka, ki se je potegovala za vlado Herodovo, oziroma nadvlado rimsko ter zahtevala, naj ljudstvo Rimljanom plačuje davek. Tej zahtevi pa so se nekateri farizeji močno ustavljali, sklicujoč se na Mozesovo postavo, po kateri so bili Judje dolžni plačevati davek samo tempeljnu⁵.

Ko je Herod V. odstavil Jezusa ali Jozua, Fabitovega sina, mu je dal za naslednika Simona, sina Boetovega, Aleksandrijca, očeta Herodove žene Mariame. Iz privržencev tega velikega duhovnika-tujca se je bilo zbralo neko novo plemstvo, ki je imelo vse drugačne nazore, kakor dosedanji duhovniki. To narejeno plemstvo je bilo podlaga stranki herodianov. Njeni privrženci so radi menjavali svoja semitska imena v grška ali latinska, ljubili so neverniške šege in običaje, obiskavali so gledišča, prikrivali in celo popravljali si obrezo⁶ itd. Prav

¹ Antiq. 18, 10. 6. — ² Matth. 22, 16; Marc. 3, 6; 12, 3.

³ Panarium haer. 20, quae est 7. iudaismi.

⁴ Prim. Heim, L. c. str. 156. — ⁵ Prim. Matth. 22, 17 ss.

⁶ Prim. I. Cor. 7, 18; I. Mach. 1, 16; Antiq. 12, 5. 1.

veliko pa jih ni bilo nikdar in njih vpliv, ki ga Kristus imenuje »herodianski kvas«¹, ni bil posebno velik.

e) Helenisti.

1. Helenisti (Ἑλληνισταί) so bili v narodnostnem obziru v nasprotju s hebrejci (Ἑβραῖοι) grški govoreči Judje (Ἰουδαῖοι ἑλληνιστὶ φθεγγόμενοι, Chrys.). Hebrejci pa so bili Palestinci judovske narodnosti, govoreči sirokaldejski jezik.

2. V verskem obziru so helenisti grško govoreči kristjanje, ki so se izpreobrnili iz judovstva (Judenchristen), z grškimi prozeliti vred, ki so kristjanje postali iz neverništva (Heidenchristen). Hebrejci pa so v tem pomenu v Palestini rojeni sirokaldejski govoreči kristjanje, ki so se izpreobrnili iz judovstva².

3. V političnem pomenu pa so bili helenisti Judje, ki so poznali in ljubili grške šege in običaje, grški jezik in slovstvo, naj so živeli doma ali na tujem. Sem so šteli zlasti Judje, živeči v onih pokrajinah, koder so govorili grški jezik, posebej še egiptovski Judje, ki so jih bili Ptolemejci v Egiptu naselili med grškimi priseljenci³.

f) Prozeliti.

1. Prozeliti (προσέλητοι) so bili izpreobrnjenci iz nevernikov (οἱ ἐξ ἔθνων προσεληλυθότες καὶ κατὰ τοὺς θεῖους πολιτευόμενοι νόμους, Suidas). Dasi so namreč Rimljani in Grki zaničevali Jude zaradi njih vere, jih je vendar mnogo prestopilo k judovstvu po raznih mestih in deželah, v Jeruzalemu, v Antiohiji, sirski in pizidijski, v Atenah in Rimu. Zlasti so rade prestopale ženske. V Damasku je bilo skoro vse ženstvo Judom prijazno. Posebej so omenjati plemenite žene, ki so se zanimale za judovstvo⁴. Celo cesarico Popejo imenuje Jožef Flavij pobožno, bogaboječo (θεοσεβής). Hvali jo tudi, da je bila vsekdar pripravljena, priporočati pri cesarju Neronu judovske prošnje⁵. Da ni dovolila, da bi bili po smrti njeno truplo po rimski šegi sežgali, ampak da je hotela biti maziljena po navadi inostranskih kraljev (regum externorum consuetudine), pripominja Tacit⁶. O Klavdiji Prokuli, Pilatovi ženi, smo že omenili, da se je zanimala za judovsko vero in šege

¹ Marc. 3, 6; 8, 15; 12, 13; Matth. 22, 16. — ² Prim. Act. 6, 1; 9, 29.

³ Prim. Rom. 1, 14 ss., kjer so Ἑλληνες Grki, βάρβαροι pa Rimljani. Βάρβαρος pomenja namreč prvotno onega, ki govori drug jezik. — Če se pa Ἑλληνες v domovinskem ali verskem oziru stavijo v nasprotje z Judi, so v Ἑλληνες umevati neverniki (Rom. 1, 16; 2, 9; 10, 12; Gal. 2, 15.).

⁴ Prim. Act. 13, 50; 17, 4. — ⁵ Antiq. 20, 8, 11; Vita, 3. — ⁶ Annal. 16, 6.

izvoljenega ljudstva¹. — Navesti moremo pa tudi zglede imenitnih mož, ki so sprejeli judovsko vero. Iz Apostolskega dejanja² je znan dvornik kraljice Kandake. — Aziza iz Emeze in Polemona cilicijskega, oba svaka Agripa II., smo tudi že imenovali³.

2. Apostolsko dejanje in Jožef Flavij pa večkrat govorita o »bogaboječih izpreobrnjencih« (φοβούμενοι τὸν θεόν ali σεβόμενοι τὸν θεόν, ali samo σεβόμενοι in tudi σεβόμενοι προσήλυτοι)⁴. Ti so zlasti posvečevali sobotni dan in se ravnali po predpisih glede čistih in nečistih jedil, oziroma živali.

3. Od teh »izpreobrnjencev« (φοβούμενοι ali σεβόμενοι τὸν θεόν) pa so ločiti pravi prozeliti (גרִימ, Gerim), προσήλυτοι, bivši neverniki, ki so z obrezo sprejeli judovsko vero in se zavezali izpolnjevati vso judovsko postavo.

V Starem zakonu niso po hebrejski in grški bibliji גרִימ (Gerim), oziroma προσήλυτοι, nič drugega, kakor to, kar so bili v atiški državi meteki (μέτεοικοι), namreč tujci, ki so stalno bivali v deželi Izraelovi, ki pa niso bili v izraelski občinski zvezi. V govorici (usus loquendi) Talmudovi pa pomenjata oba izraza take bivše nevernike, ki so se dali obrezati in ki so popolnoma prestopili v izraelsko občinsko zvezo. Ti so bili torej pravi izpreobrnjenci. Koliko jih je bilo, ne moremo sicer povedati; ne bomo se pa motili, če trdimo, da jih je bilo veliko manj, nego »bogaboječih« (σεβόμενοι).

Ti dve vrsti izpreobrnjencev (σεβόμενοι in προσήλυτοι) nekateri novejši pisatelji istovetijo z dvema izrazoma, ki se nahajata v rabinskem slovstvu. Pravijo namreč: »bogaboječi« (σεβόμενοι) so pri rabinih »prozeliti vrat« (גרִי הַשַּׁא'ר, Gere hašša'ar; pravi prozeliti (προσήλυτοι) pa so »prozeliti pravice« (גרִי הַצֶּדֶק, Gere haccedeq). V istini je le zadnje resnično; »bogaboječi« (σεβόμενοι) in Gere hašša'ar pa nimajo nič skupnega. Mišna loči namreč samo med גר (Ger) in גר תושב (Ger tošab). »Ger« je popolnoma pojuden nevernik, »Ger tošab« pa to, kar pomenja v Starem zakonu »Ger«, namreč tujec, živeč v deželi Izraelovi. Zaradi večje jasnosti so pristavljali pozneje k besedi »Ger« še צֶדֶק (Cedeq), rekli so torej »Ger haccedeq«, t. j. pravični, po postavi živeči tujec. Namesto »Ger tošab« so pa govorili »Ger ša'ar«, t. j. tujec, živeč znotraj Izraelovih vrat, t. j. tujec, živeč v deželi izraelski. »Ger ša'ar« je torej prav to, kar v Starem zakonu samo »Ger«. O njih pravi Talmud⁵, da so morali izpolnjevati »sedem Noetovih zapovedi«. V teh zapovedih pa so umevali Talmudisti⁶ one zapovedi,

¹ Prim. str. 38. — ² 8, 26 ss. — ³ Prim. str. 52.

⁴ Act. 10, 2. 22; 13, 16. 26. 43. 50; 16, 26; 17, 4. 17; 18, 7; Antiq. 14, 7. 2.

⁵ Aboda sara 64b. — ⁶ Sanhedrin 56b.

ki jih je moral izpolnjevati človeški rod pred Abrahamom in vsi Neabrahamoviči (»sinovi Noetovi«). Teh »sedem Noetovih zapovedi« navajajo po Majmonidu takole: »Šest reči je bilo ukazanih prvemu človeku: 1. O češčenju zunanjih božanstev (de culto extraneo) = ne malikuj. 2. Slavi ime Gospodovo (de benedictione nominis). 3. O prelivanju krvi (de effusione sanguinis) = ne ubijaj! 4. Ne prešestvuj (de revelatione turpitudinum). 5. Ne ropaj (de rapina). 6. Bodi pokoren oblastim (de iudiciis). Dodatno je bilo ukazano 7. Noetu o živem udu (de membro vivo) = ne jej živega, t. j. krvavega mesa. Tako je nastalo sedem zapovedi.«

Te zapovedi pravzaprav niso nič drugega kot razlaga natorne postave. Apostoli so v jeruzalemskem zboru¹ od kristjanov in nevernikov zahtevali izpolnjevanje prve, (ki obsega drugo), tretje, četrte in sedme. Peta je obsežena v tretji, šesto pa navaja Pavel Rom. 13, 1.²

Za dejansko življenje te zapovedi seveda niso bile posebnega pomena, ker so se Grki in Rimljani malo menili zanje.

4. Ko so se sprejemali novi prozeliti v judovstvo, zahtevali so po Talmudu³ od njih tri reči: obrezo, krst s potopljenjem in daritev. Pri ženskah sta se zahtevala samo krst in daritev. Po razdejanju jeruzalemskega mesta in templja je odpala seveda tudi daritev.

g) Eseni.

Eseni ali esejci so bili neka judovska ločina, ki je nastala v 2. stoletju pr. Kristusom. Glede imena, postanka in značaja te ločine pa je še marsikaj temnega.

1. Že ime ločine se da težko razložiti. Jožef Flavij jih navadno imenuje Ἐσσηνοί⁴, časih tudi Ἐσσαῖοι⁵. Plinij jih imenuje Esseni, Filon vedno Ἐσσαῖοι. Če Filon trdi, da ime pomenja ἱεραῖοι (pobožni), je to le etimološko igranje⁶. Brez dvoma je ime semitskega izvira, čeprav se ne da še nobena razlaga z gotovostjo dokazati. V starih časih so ime izvajali od אַסַּי (Asajja), »zdravniki«. Ali ta razlaga se ne strinja z značajem ločine, niti z grškim θεραπευταί, ker se eseni nikjer ne zovejo »zdravniki«, ampak samo θεραπευταί θεοῦ (služabniki božji)⁷. Naj primernejša je pač razlaga iz sirskega אַסַּי (Chasé), pobožen, pluralni stat. absol. אַסַּיִן (Chasen), stat. emphat. אַסַּיִין (Chasajja). Iz prvega se da razlagati oblika Ἐσσηνοί, iz drugega pa Ἐσσαῖοι. Nemogoči

¹ Act. 15, 29. — ² Prim. Zschokke, Historia sacra A. T., 2. izd., str. 43.

³ Kerithoth 81a.

⁴ Vsega skupaj 14krat; n. pr. Antiq. 13, 5. 9; 13, 10. 6; 13, 11. 2 al.

⁵ N. pr. Antiq. 15, 10. 4; 17, 13. 3 al.

⁶ Quod omnis probus liber § 12 (Mang. II, 457). — ⁷ L. c.

tudi nista razlagi od glagola אָע (Acâ), trd biti, da pomenja esen asketa; ali pa od priloga אָע (Chesen), junaški, da pomenja junake v čednosti.

2. Kakor se z gotovostjo ne da razložiti ime esenov, tako negotov je tudi postanek ločine. Jožef Flavij se jih najprvo spominja za Makabejca Jonatana krog l. 150. pr. Kr.¹ Z gotovostjo omenja esena Juda za Aristobula I. (105—104 pr. Kr.)² Začetek ločine je torej postaviti v 2. stoletje pr. Kr.

Težavnejše pa je vprašanje, ali so se eseni ustanovili samo na podlagi judovske vere, ali so bili pri njih postanku merodajni tudi tuji, posebej helenistovski vplivi? Če preudarjamo poročila Filonovo³, Jožef-Flavijevo⁴ in Plinijevo⁵, lahko trdimo s precejšno gotovostjo, da se je esenizem razvil na judovski podlagi, da je bil poostreni farizeizem, ki je zlasti poudarjal predpise o levitski čistoti in o praznovanju sobote, da pa je sprejel pod grškim vplivom tudi marsikaj iz parzizma (n. pr. molitev pred solncem: εὐχὴ εἰς τὸν ἥλιον), pitagoreizma (n. pr. teženje po telesni čistoti in svetosti, razna umivanja, priprosti način življenja, spoštovanje celibata, belo obleko, zameitanje krvavih daritev, češčenje solnca), mogoče tudi kaj iz budizma⁶.

3. Pa pogledjmo podrobneje, kako so po gori citiranih virih živeli eseni!

Filon in Jožef Flavij cenita število esenov o Kristusovem času več kot na 4000. Kolikor vemo, so bivali samo v Palestini, največ v vaseh na zapadni strani Mrtvega morja⁷. Mest so se navadno ogibali zaradi nenravnega življenja mestnih prebivavcev. Živeli so skupno v posebnih hišah po natančno določenih pravilih. Načelovali so jim predstojniki (ἐπιμεληταί), katerim so morali biti podložniki v vsem pokorni. Kdor je hotel biti sprejet mednje, je dobil tri esenske znake: sekirico (motiko ali rovnico, ἀξίνηριον), predpasnik (περίζωμα) in belo oblačilo (λευκὴν ἐσθῆτα). Niso ga pa takoj sprejeli medse, ampak je prej moral prestati enoletno preizkušnjo; potem so mu šele dovolili razna umivanja. Na to so ga zopet preizkušali dve leti. Če je dobro prestal preizkušnjo, so ga sprejeli k skupnim obedom in ko je še družbi prisegel, je postal pravi esen. Sprejemali so medse le dorasle može. Ven-

¹ Antiq. 13, 5. 9. — ² Antiq. 13, 11. 2; Bell. iud. 1, 3. 5.

³ Quod omnis probus liber § 12—13 (Opp. ed. Mang. II, 457—459).

⁴ Bell. iud. 2, 8. 2—13; Antiq. 13, 5. 9; 15, 10. 4—5; 18, 1. 5.

⁵ Hist. nat. V, 17.

⁶ Popolnoma napačna in bogokletna pa je trditev racionalistov (n. pr. Wachter, Voltaire, D. Strauss, Leben Jesu, Leipzig, 1864. pg. 187), da se je krščanstvo naravnim potom razvilo iz esenizma. Prim. Vrhbosno, 1900, str. 238 ss., članek: Krščanstvo i esenizam. — ⁷ Plin. Hist. nat. V, 17.

dar so pa že tudi mlade dečke vzgajali za njih prihodnji esenski poklic. O prestopkih posameznih udov je sodil sodni zbor, obstoječ iz sto esenov. Kdor se je močno pregrešil, so ga izključili iz družbe.

Najtrdnejša vez, ki je družila esene, je bilo skupno imetje. Posameznik ni imel nič; kar so imeli, je bilo vseh. Oskrbnike (ἐπιμελήτας, ταμίας, ἀποδέκτας τῶν προσόδων) so si volili. Imeli so za vse samo eno blagajnico.

Živeti so morali eseni po strogem dnevnem redu. Ko so vstali, so opravili molitev. Po molitvi so jih predstojniki poslali na delo. Po končanem delu so se zbrali k predpisanemu umivanju ali kopanju. Na to so imeli skupen obed. Po obedu so šli zopet na delo ter se zvečer sešli pri skupni večerji. Pečali so se zlasti s poljedelstvom. Zanimarjali tudi niso obrti in umetnosti. Popolnoma prepovedana pa jim je bila kupčija, ker vzbuja skopost.

Filon in Jožef Flavij slavita esene kot junake v čednosti. Βέλτιστοι ἄνδρες τῶν τρόπων: najboljše npravne može jih imenuje Jožef Flavij¹. Živelii so zdržljivo, skromno, imeli niso skoro nič potrebsčin.

Sužnjikov niso poznali; zametalii so prisego in maziljenje z oljem. Pred vsakim obedom so se kopali ali umivali v mrzli vodi. Nosili so belo obleko. Vedli so se posebno sramežljivo. Ženili se niso². Templju so sicer pošiljali darove (ἀναθήματα), živalskih daritev pa niso opravljali, ker so bolj cenili svoje daritve. Zato so se ogibali jeruzalemskega templja. Obedovali so skupno. Skupne obele so namreč imeli za daritvene obele. Jedila so pripravljali duhovniki. Da bi se bili eseni popolnoma zdržali vina in mesa, kar se je časih trdilo, se ne da dokazati.

Kakor smo že omenili, je bilo glavno esensko naziranje judovsko. Za Bogom so najbolj častili postavodajavca Mozesu. Praznovali so jako strogo soboto. Verovali so v usodo, oziroma previdnost božjo, in tudi sicer so poudarjali tiste resnice kot farizeji. Obrezo so obdržali, daritve pa so, kakor smo omenili, zavrgli. Vendar pa so obdržali duhovnike iz rodu Aronovega³.

Iz vsega se torej vidi, da so bili eseni neke vrste strogi farizeji; da pa so sprejeli tudi nekaj tujih verskih nazorov. Sprejeli pa so kmalu tudi mnogo krščanskih resnic. In res zgodovina uči, da so izmed Judov ravno oni kmalu in radi sprejeli krščansko vero. Oni pa, ki niso postali kristjani, so se naposled poizgubili med krivovernimi krščanskimi nazarejci in ebioniti.

¹ Antiq. 18, 1. 5.

² Filon pravi (II, 633—634): Ἐσσαίων οὐδεὶς ἀγεται γυναῖκα.

³ Antiq. 18, 1. 5.

h) Terapevti.

Esenom sorodni so bili terapevti (θεραπευταί)¹. Omenja jih prvi Filon v knjigi Περὶ βίου θεωρητικοῦ ἢ ἱερέων ἀρετῶν². Razširjeni so bili po mnogih deželah; zlasti je bila imenitna njih naselbina v Egiptu v obližju Aleksandrije in Mareotiškega jezera. V tej naselbini so bili moški in ženske (starejše device, θεραπευτίδες). Živel so posamezno po samotah, poljih in vrtovih v majhnih hišicah. Vsaka hišica pa je imela svetišče (τεμενίον, μοναστήριον), kjer so od solnčnega vzhoda pa do zahoda premišljevali svete resnice. Pridno so brali tudi sv. pismo ter je razlagali alegorično. Po solnčnem zahodu so zapuščali svetišča, da so vsak zase použili nekoliko jedi in pijače (kruha, soli, hizopa in vode). Potem so šli spat. Nekateri so uživali jed samo vsak tretji ali šesti dan. Bivališča so zapuščali samo vsak 7. in 49. oziroma 50. dan. Vsak 7. dan so se zbirali v skupnem svetišču (κοινὸν τεμενίον); le neka stena je ločila moške od ženskih. Tu so skupno opravljali molitve, prepevali svete pesmi ter poslušali nagovore predstojnikov. Zlasti imeniten praznik pa je bila noč (παννυχίς) od 49. do 50. dne (po Veliki noči?). Tedaj so se zbrali v belih oblačilih k veselemu obedu, pri katerem so zaužili »najsvetejšo jed« (okvašen kruh s soljo in hizopom). Mnogo so tudi molili, prepevali in celo rajali³.

Terapevti so bili v marsičem podobni esenom; le da so ti bolj delali, terapevti pa več premišljevali. Tudi so terapevti strožje živeli kakor eseni.

i) Hemerobaptisti.

Sv. Epifanij⁴ s tem imenom označuje neko judovsko ločino. Nazivali so privrženca te stranke z grško besedo hemerobaptiste⁵,

¹ Ime izvaja Filon od grškega glagola θεραπεύειν. Ne razloči pa, ali so se imenovali ti asketi zato tako, ker je njih modrost zdravila dušne strasti, ali ker so bili goreči častivci božji.

² De vita contemplativa (Mangey II, 471—486). Evzebij Cezarejski in drugi katoliški pisatelji do 16. stoletja z veseljem navajajo to knjigo, meneč, da so bili terapevti prvi krščanski asketi. Knjigo pa so zavrgli iz polemiških vzrokov prvi magdeburški centuriatorji. Tudi novodobni protestantski zgodovinarji (Lucius, A. Harnack, Schürer) trdijo, da knjiga ni pristno Filonovo delo. Jezikoslovci pa odločno priznavajo njeno pristnost in učenjaki se zopet nagibajo k stari misli, da Filon v tem delu opisuje življenje in delovanje starih judovskih asketov, ki so se morda zbrali iz pismouških krogov v diaspori. Nirschl (Die Therapeuten, Mainz 1890) pa meni, da so bili terapevti večinoma nekdanji judovski duhovniki v Jeruzalemu, ki pa so se pokristjanili in z družinami zbežali v Egipt, da so se l. 35. rešili preganjanja sinedrija.

³ Prim. Exod. 15, 1. 20. — ⁴ Haer. 7. — ⁵ Καθ' ἡμέραν βαπτίζομενοι.

ker so se vsak dan umivali ali kopali¹, bodisi da so tako strogo jemali postavo o telesni čistoti, bodisi da jim je bilo vsakdanje kopanje posebne zdravilne ali skrivnostne pomembe. V verskih nazorih so se hemerobaptisti po Epifanijevem poročilu vjemali z nauki pismoukov in farizejev. Glede umivanja ali kopanja pa so trdili, da je človeku potrebno vsak dan, da se očisti vseh grehov.

Že Petavij, ki je izdal dela sv. Epifanija, pripominja, da hemerobaptisti menda niso bili posebna judovska stranka. Po Marc. 7, 3. 4 »farizeji in vsi Judje ne jedo, da bi si rok pogosto ne umivali... In ko prihajajo s trga, ne jedo, da bi se ne umili. In več drugega je, kar jim je izročeno izpolnjevati: pomivanje kozarcev in vrčev, in kotlov in klopi.« Prav tako poroča Jožef Flavij o esenih, da so se vsak dan umivali². O svojem učitelju Banu pa isti pripoveduje³, da se je pogosto kopal po dnevi in po noči v mrzli vodi, da bi se posvetil. Kaže se torej, da so se nekateri posebno goreči farizeji, da bi dosegli večjo popolnost ali levitsko čistoto, kopali vsak dan. Take so menda, morda sramoteč jih, imenovali hemerobaptiste. Posebna ločina pa bržkone niso bili.

j) Zeloti in sikariji.

Stranka zelotov (ζηλωταί) ali gorečnikov je nastala o Kristusovem času iz farizejske stranke. Tedaj namreč, ko je cesarski namestnik Kvirinij za pregnanim Arhelajem popisával l. 7. po Kr. deželo in prebivavce, se je farizej Cadok združil z Judom Galilejcem ali Gavloničanom ter se ustavil popisávanju⁴. Farizeji z velikim duhovnikom Joazarjem na čelu pa so bili v nasprotju z zeloti zmernejši. Juda je sicer Kvirinij umoril; stranka njegova pa se je še dalje ohranila⁵. Judova sinova Jakopa in Simona je ukazal umoriti Tiberij Aleksander⁶. Sin Menahem je bil med glavnimi načelniki o pričetku upora l. 66.⁷ Judov potomec in Menahemov sorodnik Eleazar je branil trdnjavo Masado l. 73.⁸ Tej stranki je menda pripadal tudi Simon »zelot« ali »kananejec«, preden je postal apostol⁹. Bržkone so bili pri tej stranki tudi

¹ Prim. Tertullian. De baptismo c. 15: Ceterum Israel Iudaeus quotidie lavat, quia quotidie inquinatur.

² Bell. iud. 2, 8. — ³ Vita c. 2. Ψυχρῷ ὕδατι τὴν ἡμέραν καὶ νύκτα πολυλίκως λουόμενον πρὸς ἀγνείαν.

⁴ Prim. str. 38. — ⁵ Act. 5, 37. — ⁶ Antiq. 20, 5. 2.

⁷ Bell. iud. 2, 17. 8—9. — ⁸ L. c. 2, 17. 9.

⁹ Luc. 6, 15; Act. 1, 13. — Za biblijsko-hebrejski נָחֲמָן (Qannâ) se v poznejši hebrejščini čita tudi נָחֲמָי (Qanna'i) in נָחֲמָן (Qana'n). Iz zadnje oblike je posredno iz plurala נָחֲמָנִים (Qana'najja) nastal grški Καναναῖος (Matth. 10, 4; Marc. 3, 18) namesto pravilnega Κανανίτης.

oni Judje, ki jih je dal Pilat v templju umoriti, ko so opravljali daritve¹.

Iz stranke zelotov se je porodila za kralja Heroda Agripa I. še drznejša stranka sikarijev, ki so politične nasprotnike morili z bodali². Sikariji so se upirali Rimljanom, a so tudi ropali po Judeji.

O nazorih zelotov ali gorečnikov izvemo največ iz apokrifne knjige »Assumptio Mosis« (Ἀνάληψις Μωϋσέως), ki jo je spisal neki zelot bržčas kmalu po Herodovi smrti³.

k) Ebioniti.

Navesti hočemo še tri, sicer ne judovske, ampak judovsko-krščanske ločine, ki so se pa odcepile od prave cerkve vsled napačnih nazorov o judovstvu. Te ločine so: ebioniti, nazarejci pa nikolaiti.

Ebioniti⁴ ali ebionci imajo ime, kakor nekateri razlagajo, po nekem Ebionu iz Kohabe v Basanu. Drugi pa verjetneje trdijo, da je ime hebrejsko עֲבִיּוֹנִים (Ebjonim), kar pomenja reveže, ubožce. Bili so potomci občanov prve krščanske srenje v Jeruzalemu, o kateri vemo, da je bila obubožala. Zlasti pa so postali veliki reveži tedaj, ko so l. 70. pred obleganjem zapustili Jeruzalem ter bežali v Pelo v Pereji. Učili so, da veže judovska ceremonielna postava vse kristjane. Sv. apostola Pavla so imeli za krivoverca, Kristusa pa za največjega preroka. Posluževali so se samo (pokvarjenega) evangelija sv. Matevža.

l) Nazarejci.

Ebionitom sorodna ločina so bili nazarejci⁵. Njih nazori so se razlikovali od krščanstva manj kakor ebionski. Ceremonielno judovsko postavo so imeli obvezno samo za Jude. Ni pa gotovo, če so tajili božanstvo Kristusovo. Tudi apostola Pavla niso sovražili tako kakor ebioniti, ampak so ga čislali kot pravega apostola. Posluževali pa so se tudi oni (pokvarjenega) hebrejskega evangelija sv. Matevža.

Bivali so nazarejci v Bereji (sirski), v Peli in v Kohabi v Bataneji.

m) Nikolaiti.

Nikolaiti so bili Cerintu in poznejšim gnostikom sorodna ločina. Nekateri trdijo, da so se imenovali po diakonu Nikolaju, ki se v Apostolskem dejanju⁶ med diakoni navaja najzadnji iz podobnega razloga kot Juda Iškariot v seznamu apostolov⁷. Drugi pa verjetneje

¹ Prim. Luc. 13, 1. — ² Prim. Act. 21, 38. — ³ Prim. Schürer L. c. II, 630—638.

⁴ Epifanij, Haer. 30. — ⁵ Epifanij, Haer. 29. — ⁶ Act. 6, 5.

⁷ Diakon Nikolaj je bil baje ljubosumen na svojo lepo ženo. Zato so ga apostoli svarili. On pa je v prevzetnosti peljal ženo k apostolom, tam se ločil od nje ter postal krivoverec in ustanovitelj nikolajtske ločine.

trdijo, da so si ime nadeli iz prevzetnosti, češ, da so visoko presegali navadne ljudi v verskem spoznavanju. Ime izvajajo namreč iz grškega *νιζαν λαόν*, presegati ljudstvo. Drugi so jih istovetili z balaamiti¹. Kaže se namreč, da je ime nikolait prestava hebrejskega balaamit (נִכְלַיִם Bala`am = *νιζαν λαόν*). Apokalipsa jih navaja kot malikovavce in prešeštnike². Pripisávali so jim, da so jedli malikom darovano meso in da so živeli silno razkošno. Iz citiranih mest Apokalipse se vidi, da so širili nenravno kugo zlasti v Efezu in Pergamu. Iz Apoc. 2, 20 sklepamo, da so brezbožne nauke širili tudi v Tiatiri. Njih tukajšnji pristaši so (po v. 24.) »spoznali globokosti satanove« (ἐγνώσαν τὰ βλάτεια τοῦ σατανᾶ). Iz teh sarkastiških besedi moramo sklepati, da so s svojimi nauki družili tudi gnostiške nazore.

* * *

Po raznih opisanih ločinah in strankah, ki so stavile človeška menenja nad božje ukaze, se je Mozesova postava že pred Kristusom začela izpreminjati v judovstvo (v slabem pomenu). »Postava in preroki« — napačno umevana — nista več zadoščala; postala sta črka, ki mori duha. Celo »krst pokore« Janeza Krstnika je mogel srca samo oblit, ozdraviti pa jih ni mogel. Gniloba se je vedno širila ob verstvu starega zakona. Temelj kraljestva Izraelovega je bil izpodkopan. Še rabljive kamne stare sinagoge je porabil Kristus za duhovni tempelj novega in večnega zakona. Ostalo trhlo zidovje pa se je sesulo, da nikdar več ne vstane.

* * *

»Kaj ima slama pri pšenici? pravi Gospod. Mar niso moje besede kakor ogenj, pravi Gospod, in kakor kladvo, ki razbije skalo? Zategavoljo, glejte, pojdem jaz nad (lažnive) preroke, pravi Gospod, ki moje besede drugemu (pravemu preroku) kradejo. Glej, jaz pojdem nad preroke, reče Gospod, ki lastno besedo uče in pravijo: Gospod tako govori. Glej, pravi Gospod, jaz pojdem nad preroke, ki imajo lažnive sanje, in jih pripovedujejo, in zapeljujejo moje ljudstvo s svojo lažjo in s svojimi (navideznimi) čudeži, ko jih vendar jaz nisem poslal, ne jim zapovedal; in ki temu ljudstvu niso k pridru, pravi Gospod. Če te bo torej to ljudstvo, ali prerok, ali duhoven vprašal, rekoč: Katero je breme Gospodovo? jim reci: Vi ste breme; proč vas bom namreč vrgel, pravi Gospod«³.

¹ Prim. Apoc. 2, 14; II. Petr. 2, 15. z Iud. 5, 4. 11. 19. — ² Apoc. 2, 6. 14. 15.

³ Jerem. 23, 28—33.

6. Judovski Mesija.

Iz opisanega politiškega in versko-nravnega stanja judovskega ljudstva o Kristusovem času se da sklepati, da je bil nastal med Judi duh nevolje in jeze zoper Rimljane. Željo po maščevanju so komaj še skrivali. Ljudstvo ni imelo nič več pravega zaupanja niti v sé niti v previdnost božjo. Nasprotno se je v njem porodila jeza zoper vladajoče Rimljane in celo upornost zoper Boga. V tej nevolji se je strastno oklepalo ideje o pričakovanem, močno zaželenem Mesiju, kakršnega si je bilo samo izmislilo, ki jim je moral po njih mislih postati rešitelj iz trinoških verig Herodianov in Rimljanov.

Takodaleč pa so mogli zaiti samo zaslepljeni in nasprotujoč previdnosti božji. Ni jim bilo namreč za rešitelja, ki naj bi jih rešil grešnih spon. Hoteli so imeti rešitelja, ki naj bi jih oprostil trinogov in ki naj bi jih vodil na bojnem polju od zmage do zmage ter jih postavil poglavarje vsemu svetu. Ta rešitelj naj maščuje vse krivice, ki so jih kdaj pretrpeli Judje, napolni jim shrambe z zlatom, nasiti naj jih z vsemi sladnostmi življenja in pridobi naj jim slave in časti med vsemi narodi.

Da so Judje o Kristusovem času res željno pričakovali Mesija, vemo iz njih vsakdanje molitve Šemonê esrê¹. V 10. prošnji prosijo namreč, naj Gospod zbere raztresene otroke Abrahamove; v 11., naj zopet postavi domače sodnike in oblastnike; v 14., naj jim zopet sezida Jeruzalem; v 15., naj jim kmalu pošlje potomca Davidovega in ustanovi njegovo kraljestvo; v 17., naj zopet vpelje daritve v Jeruzalemu. Isto povzemljemo iz velikonočne hagade, ki je povzeta iz 25. vrste hebr. 118. psalma: Pošlji nam, prosimo, Gospod, Zveličarja!²

V Novem zakonu pa imamo neštivilno dokazov. Starček Simeon »je čakal oveseljenja Izraelovega«. Razodeto mu je bilo, da ne bo umrl, »dokler ne vidi Maziljenca Gospodovega«. In res! Videl je »zveličanje« (Zveličarja), ki ga je Gospod pripravil pred vsemi narodi: »luč v razsvetljenje nevernikom in v čast Izraelu, svojemu ljudstvu³. — 84letna vdova, prerokinja Anna, je častila Gospoda in govorila o Mesiju vsem, »ki so čakali Izraelovega odrešenja«⁴. — Imeniten svetovavec (sinedrist) Jožef iz Arimateja »je čakal božjega kraljestva«⁵. — Pismarji ljudstva razložé kralju Herodu prerokbo Mihejevo (5, 2) o rojstvu Mesijevega v Betlehemu⁶. — Janez Krstitelj vpraša Jezusa⁷: »Ali si mar ti, ki ima priti, ali naj drugega pričakujemo?« — Apostol Pe-

¹ Prim. str. 113. — ² Prim. Ps. 117, 25. 26. — ³ Luc. 2, 25—32.

⁴ Luc. 2, 36—38. — ⁵ Marc. 15, 43; Luc. 23, 51.

⁶ Matth. 2, 4 sqq. — ⁷ Matth. 11, 3; Luc. 7, 19. 20.

ter je spoznal Jezusa za »Kristusa, Sina živega Boga«¹. — Ko je šel Jezus slovesno v Jeruzalem, ga je vse ljudstvo pozdravljalo kot Mesija, rekoč: »Hozana sinu Davidovemu! Hvaljen bodi, ki prihaja v imenu Gospodovem! Hozana na višavah«².

Taki prizori so nam le tako umljivi, če vemo, kako živo da je bila v narodu ukoreninjena mesijanska ideja.

Za dobo po Kristusu ni treba posebnih dokazov za to, da se prepričamo, kako živo so Judje tudi še takrat pričakovali Mesija. Številni politiško-verski nemiri za prokuratorjev (44—66) nam jasno pričajo, kako živo da je narod pričakoval, da bode kmalu Bog sam neposrednje posegel v usodo svojega ljudstva. Kako bi bili sicer ljudje kot Teoda³, Juda Galilejec⁴, in neki Egipčan⁵ našli na stotine in

¹ Matth. 16, 13 sqq.; Marc. 8, 27; Luc. 9, 18 sqq.

² Matth. 21, 1—9; Marc. 11, 1—10; Luc. 19, 29—38; Ioan. 12, 12 sqq.

³ Act. 5, 36: »Pred temi dnevi je vstal Teoda, ki se je delal velikega, kateremu se je pridružilo okoli štiristo mož po številu; bil je ubit, in vsi, ki so mu verjeli, so bili razkropljeni in uničeni. — Lat. Theodas, grški Θεοδᾶς, je okrajšano Θεοδόσιος, Θεόδωρος ali Θεόδοτος. Bržkone je misliti na Matija, sina Margalotovega. Matija je namreč hebr. מַתִּיָּה (Mattiah) = Božidar = Θεόδωρος. (Prim. str. 28). — Sicer pripoveduje tudi Jožef Flavij (Antiq. 20, 5. 1) in za njim Evzebij (H. e. 2, 11) o nekem Teodu, ki ga pa komaj moremo istovetiti z našim, naslednje: Ko je bil Kuspj Fad oskrbnik v Judeji (44—46), je pregovoril neki krivi prerok veliko množico ljudi, da so šli za njim do Jordana, vzemši seboj vse premoženje. Obetal jim je, v dokaz, da je poslan od Boga, da bode, kot nekda Jozua, razdelil vodo Jordanovo ter jih suhih nog prepeljal čez reko. S takimi obeti jih je res mnogo premotil. Kmalu pa je bil Fad tej drhali z vojsko za petami. Njegovi kornjeniki so jih mnogo pobili, še več pa zajeli. Tudi Teoda so vjeli, mu razklali črepijo in jo prinesli v Jeruzalem. — Sicer prim. o njem tudi str. 46.

⁴ Act. 5, 37: »Za tem se je vzdignil Juda Galilejec, v dneh popisavanja, in je ljudstvo naše potegnil. Pa je poginil, in vsi, kolikor se mu jih je bilo pridružilo, so bili razkropljeni.« — O Judu Galilejcu, ki se zato tako imenuje, ker je bival v Galileji, ali Gavloničanu (rojen v mestu Gamali v Gavlonitidi) smo potrebno povedali na str. 38 in 172. — Morda je misliti Act. 5, 37 na Juda, Sarifajevega sina, ki je dal pred Herodovo smrtjo z Matijem, sinom Margalotovim, po učencih posekati iznad tempeljskih vrat zlatega rimskega orla in je bil zato sežgan. Jožef Flavij govori namreč (Bell. iud. 1, 33. 2) o modrijanu Judu. — Sicer prim. o njem Antiq. 18, 1. 6; 20, 5. 2; Bell. iud. 2, 8. 1). — Juda in Teoda se spominja tudi sv. Janez Krizostom (Hom. IV. de laudibus s. Pauli) v latinski prestavi takole: »Quodsi temporum opportunitas cuncta fecisse dicatur, ad repellendum Theudas et Iudas profertur, qui quum iisdem fere, quibus etiam Christus temporibus exstissent, et veritatem etiam per quaedam etiam signa impugnare tentassent, repente destructi sunt.«

⁵ Act. 21, 38: »Nisi li ti Egipčan, ki si pred temi dnevi napravil punt in izpeljal v puščavo štiritisoč razbojnikov?« — O nekem Egipčanu pripoveduje tudi Jožef Flavij (Antiq. 20, 8. 6; Bell. iud. 2, 13. 5), da je kot prerok nastopil pod oskrbnikom Feliksom. Krog sebe je baje zbral velikansko množico (Bell. iud. 2, 13. 5, govori celo o 30.000 možeh), peljal jo proti Oljiski gori, češ, da se bode na njegovo besedo sesulo zidovje jeruzalemsko, kot nekda Jeriha (Ios. 5, 13—6, 21).

tisoče vernikov, ki so verjeli njih obljubam? Zgodovina priča, da se je oglasilo že nad šestdeset Mesijev¹. Vsakega so nekaj časa pripoznavali, samo pravega so umorili zastopniki naroda.

Jožef Flavij trdi celo², da je upanje na mesijansko odrešenje Jude najbolj naganjalo k ustaji zoper Rimljane. Seveda se Jožef v svojem hinavstvu do rimskih mogotcev predrzne mesijanske prerokbe razlagati o Vespazianu. Njegove razlage pa sta se poprijela tudi Tacit³ in Svetonij⁴.

Dasi so torej Judje o Kristusovem času tako željno pričakovali Zveličarja, ga vendar niso pripoznali, ko je javno nastopil in svoje božje poslanstvo potrdil s čudeži.

Kako naj si to razlagamo? Vzrokov ni iskati v zgodovinskem razvoju ljudstva, marveč v judovskem strankarstvu in rabinskih šolah. Po njih se je namreč učila in gojila misel o zemeljskem kraljestvu Mesijeve. Judje te dobe so bili preveč mogočni po mišljenju. Njih rodoljubje je bilo naopačno. Hoteli so največ veljati na zemlji. Tako so si domišljali svojega Mesija kot mogočnega kralja z božjo močjo, ki bo vladal vesoljnemu svetu in kraljeval še slavnješe kot Salomon.

Slava in moč judovskega ljudstva bi bila morala biti v živi veri, v natančnem izpolnjevanju postave in v trdnem upanju na Zveličarja, ki naj bi rešil ves človeški rod iz grešnih spon, v katere je zabredel. A bilo je drugače. Da bo Mesija imel predhodnika, kakor je bilo pre-

Oskrbnik Feliks pa je z rimskimi vojaki napal drhal ter jo razgnal. 400 je bilo ubitih, 200 ujetih, Egipčan sam je ubežal (Antiq. 20, 8. 6). — Na prvi hip se vidi, da je Jožefovo poročilo nezanesljivo. Prim. Felten, Die Apostelgeschichte, Freiburg i. B., Herder, 1892, pri 21, 38.

¹ Prim. Klofutar, Commentarius in evangelium s. Ioannis, 2. izdaja, Labaci, 1894, pri 5, 43.

² Bell. iud. 6, 5. 4: Τὸ δὲ ἐπ' αὐτοὺς μάλιστα πρὸς τὸν πόλεμον ἦν χρησιμὸς ἀμφίβολος ὁμοίως ἐν τοῖς ἱεροῖς ἡρῶμενος γράμμασιν, ὡς κατὰ τὸν καιρὸν ἐκείνον ἀπὸ τῆς χώρας τις αὐτῶν ἄρξει τῆς οἰκουμένης. Τοῦτο οἱ μὲν ὡς οἰκείον ἐξέλαβον καὶ πολλοὶ τῶν σοφῶν ἐπλανήθησαν περὶ τὴν κρίσιν. Ἐδῆλου δ' ἄρα τὴν Οὐεσπασιανοῦ τὸ λόγιον ἡγεμονίαν, ἀποδεχθέντος ἐπὶ Ἰουδαίας αὐτοκράτορος.

³ Hist. V. 13: »Pluribus persuasio inerat, antiquis sacerdotum libris contineri, eo ipso tempore fore, ut valesceret oriens profectique Iudaea rerum potirentur. Quae ambages Vespasianum ac Titum praedixerat; sed vulgus more humanae cupidinis sibi tantam fatorum magnitudinem interpretati ne adversis quidem ad vera mutabantur.«

⁴ Vespas. c. 4: »Percrebuerat oriente toto vetus et constans opinio, esse in fati, ut eo tempore Iudaea profecti rerum potirentur. Id de imperatore romano, quantum postea eventu paruit, praedictum Iudaei ad se trahentes rebellantur.«

rokovano¹, in da bo delal čudeže, so pričakovali Judje vsepovsod. Da bo pa Bog, zato so se malo menili. Še manj jim je šlo v glavo, da bo moral trpeti in umreti. Prerokovanj o trpečem Mesiju² niso razlagali o osebi Mesijevi, marveč o trpljenju vsega naroda. Zadostilo, ki bo po prerokih Mesija ž njim zadostil za razžaljenja božja, bo po njih mislih samo neka priprošnja pri Bogu. O večnem, torej tudi predsvetnem bitju Mesijevem niso tistodobni učitelji učili ničesar. Mesijevo kraljestvo so umevali vseskozi kot posvetno kraljestvo. To je bila tudi glavna misel onega ljudskega sklepa, s katerim je bil Hazmonejec Simon l. 142. pr. Kr. imenovan vladarjem (ἐθνάρχης) in velikim duhovnikom obenem (I. Mach. 14, 41)³.

Kakšnega Mesija so o tem času pričakovali Judje, izvemo iz nekaterih apokrifnih knjig Starega zakona, namreč iz knjige Henohove⁴, apokalipse Baruhove⁵, IV. knjige Ezdrove⁶ in sibilskih knjig⁷.

¹ Is. 40, 3; Malach. 4, 5.

² V drugem stoletju po Kristusu se pač nahajajo neki sledovi, da je bila med Judi tuintam razširjena misel, da mora Mesija trpeti. Tako poroča sv. Justin (v knjigi *Dialogus cum Tryphone* c. 68): »Če jim (Judom) navajamo mesta sv. pisma, ki jasno kažejo, da mora Mesija trpeti in da ga moramo moliti, ker je Bog, prisiljeni priznavajo, da je na dotičnih mestih sicer govor o Mesiju, vendar se pa drznejšo trditi, da ta (Jezus) ni Mesija. Verujejo pa, da bo šele prišel in trpel in vladal in da ga bo treba moliti.« Še bolj jasno se izraža Trifon na drugem mestu (c. 89): Παθητὸν μὲν τὸν Χριστὸν ἔτι αἱ γραφαὶ κηρύσσουσι, φανερόν ἐστιν· εἰ δὲ διὰ τοῦ ἐν τῷ νόμῳ κεκατηραμένον πάθους, βουλόμεθα μαθεῖν, εἰ ἔχεις καὶ περὶ τούτου ἀποδείξαι. (Jasno je, da sv. pismo naznanja trpečega Zveličarja; če pa bo trpel po trpljenju, ki se ima po postavi razliti nadenj, se hočemo poučiti, če me moreš o tem prepričati). Na teh mestih je sicer res govor, da mora Mesija trpeti, ne pa, da mora trpeti za grehe sveta, še manj, da mora umreti na lesu sv. Križa. — Priznati moramo dalje, da so v 2. stol. po Kr. nekateri Judje razlagali Izaijevo prerokbo o »možu bolečin« (c. 53.) o Mesiju. (N. pr. Iustin. Dial. c. Tryph. c. 90.: Παθεῖν μὲν γὰρ καὶ ὡς πρόβατον ἀχθήσεσθαι οἴδαμεν· εἰ δὲ καὶ σταυρωθῆναι κ. τ. λ.). Ali trdili so o vsakem pravičnem, da mora zadoščati s trpljenjem za storjene grehe in da koristi njegovo presežno trpljenje drugim. Vendar je bila misel o spravnem in zadostilnem trpljenju Mesijevem le malo razširjena. O tem se do cela prepričamo iz vedenja učencev in nasprotnikov Jezusovih. (Prim. Matth. 16, 22; Luc. 18, 34; 24, 21; Ioan. 12, 34.) Po tem soditi, lahko trdimo, da je bila misel o trpečem Zveličarju Judom v Kristusovi dobi splošno neznana. — ³ Prim. str. 21.

⁴ Spisana je bila od več pisateljev, rojenih Judov v Palestini, med l. 140. — 125. pr. Kr., torej v dobi, ko je bila po Partih oslABLJENA moč Selevcidov in so Judje pod Makabejci ponosno dvigali glavo. Ti pisatelji so se precej ozirali na prerokbe Ezehiela, Daniela, Hageja, Zaharija in Malahija. Obsega 108 poglavij z raznimi razodenji, prikaznimi ali vizijami in prerokbami. Tudi mnogo modrostnih in iz zgodovine povzetih naukov je v njej. Najstarejši del so pogl. 1.—36. — razodenja o grehu angelov — in pogl. 37—64. Pogl. 70. in 71. pripovedujeta v podobenskem je-

Iz teh virov lahko posnamemo naslednje glavne nauke, ki so jih učili rabini te dobe o Mesiju:

ziku potovanja in prikazni Henohove. Ta dva dela pa astrološka knjiga (pogl. 72. do 82.) sta spisana od enega pisatelja in sta najstarejša in prava knjiga Henohova.

Od drugega pisatelja so pogl. 65. — 69. — knjiga Noetova.

Poglavja 83.—90. tvorijo zopet samostojno knjigo sanj, katere drugi del so modrostni nauki (pogl. 91.—105).

Poglavje 106.—108. tvorita dva dostavka, ki sta morda od pisatelja glavnega dela knjige. Prim. Dr. J. N. Friedlieb, *Das Leben Jesu Christi des Erlösers*, 2. izd., Münster und Paderborn, Schöningh, 1887, str. 126—151.

⁵ Apokalipsa Baruhova je bila spisana šele po razdejanju Jeruzalema v sirskem jeziku. Našli so jo v Milanu v ambrozijanski knjižnici v zvezi s sirsko predstavo sv. pisma, imenovano Pešita (Cod. Ambros. B. 21 Inf.). Knjiga je znana postala šele v latinski prestavi Cerianijevi iz l. 1866. Pozneje je izdal Ceriani še sirski tekst in sicer l. 1871. v tisku, l. 1883. pa v fotografriranem posnetku. — V knjigi pripoveduje namišljeni Baruh, kaj se mu je pripetilo neposrednje pred in po razdejanju Jeruzalema in kaj mu je bilo razodeto. Prim. Schürer, l. c., II., str. 638 ss.

⁶ IV. knjiga Ezdrova je po vsebini podobna Apokalipsi Baruhovi. Obsega namreč sedem prikazni, ki jih je baje imel Ezdra. Spisana je bila pod Domicianom (81—96 po Kr.). Med vsemi judovskimi apokalipsami ni bila v starem in srednjem veku nobena tako razširjena kakor IV. Ezdrova knjiga. Nekateri grški in latinski cerkveni očetje so jo imeli celo za sveto in preroško knjigo. Zato so jo kmalu predstavili v sirski, etiopski, arabski, armenski in latinski jezik. Ta stara latinska prestava se je ohranila v mnogih rokopisih sv. pisma, kar priča, da so jo radi čitali še v srednjem veku. To je tudi vzrok, da se v natiskih knjiga še vedno dodaja uradni »Vulgati«. — Vse gori navedene petere prestave so prirojene po grškem tekstu, ki je bržkone tudi prvotni izvirnik, ki pa se je izgubil.

Ime: »četrt« knjiga Ezdrova je običajno samo v rimski cerkvi. Kanonični knjigi Ezdra in Nehemija se imenujeta namreč I. in II. Ezdrova knjiga. Apokrifni Ezdra, ki je pridejan Septuaginti, grški prestavi sv. pisma St. zakona (prim. Val. Loch, *Vetus testamentum graece iuxta LXX interpretes*, edit. altera, Ratisbonae, Manz, 1886, str. 438—452), in je kratek posnetek zadnjih dveh poglavij Kronike, kanoniške Ezdrove in enega dela Nehemijeve knjige, ima v »Vulgati« naslov: »tretja« Ezdrova knjiga. Vsled tega se naša knjiga imenuje v »Vulgati« četrt« Ezdrova knjiga. Najstarejše ime naše knjige je bilo bržkone Ἐσδρας ὁ προφήτης ali pa Ἐσδρα ἀποκάλυψις.

⁷ O Sibilah in sibilskih knjigah je čitati več v leposlovnem listu »Dom in Svet«, l. 1892, str. 416 ss. in 467 ss. — Tu imamo pred očmi reke judovskih in krščanskih sibil. Kakor so namreč Grki in Rimljani s pomočjo sibilskih rekov širili svoje verske nazore, prav tako so se tudi nekateri Judje poprijeli tega skrivnostnega pripomočka za razširjenje svoje vere. Kolikor se more izpričati, so se začele med Judi najprej v drugem stoletju pr. Kr., in sicer iz Aleksandrije, širiti dozdevne sibilске prerokbe. Uspeh je moral biti dober, zakaj kmalu so jih posnemali nekateri drugodi živeči Judje, potem pa tudi nekateri krivoverni kristjanje. Tako skrivnostno vedeževanje se je širilo do tretjega in četrtega stoletja po Kr. Napravljale so se tudi zbirke dozdevnih sibilskih prerokb. Ž njimi se je zagovarjalo judovstvo, oziroma krščanstvo, nasproti poganstvu. Zbirka, ki se nam je ohranila do današnjih dni, je polagoma nastala od drugega stoletja pr. Kr. pa do četrtega po Kr. Sestavili so jo deloma Judje, deloma pa krivoverni krščanski hiliasti.

1. Stiske, bridkosti in zmešnjave bodo na svetu, preden bo prišel Mesija. Prerokovano je bilo to že v Starem zakonu¹. Tako so rabini razvili nauk o bolečinah Mesijevih² (חַשְׁמֹנִי חֲבִיבִי, Cheble hammašiach), ki bodo nastopile pred njegovim rojstvom, t. j. javnim nastopom. Z raznimi znamenji se bodo napovedovale one stiske. Solnce in mesec bosta otemnela. Meči se bodo prikazovali na nebu. Čete

Vseh sibilskih knjig štejemo danes v najnovejši izdaji Friedliebovi iz l. 1852. štirinajst. Med vsemi najimenitnejša je III. knjiga. Sibila, ki se ji pripisuje ta knjiga, pravi, da je sinaha Noetova, s katerim se je v ladji rešila ob vesoljnem potopu. Dalje trdi, da jo je Bog izbral kot oznanjevalko božjih sklepov in naredeb od začetka pa do konca sveta. Potem pripoveduje stvarjenje sveta, hudobijo ljudi o Noetovem času in vesoljni potop. Opisuje, kako bodo nastali iz Noetovih potomcev štirje veliki, v Aziji gospodujoči narodi: Perzi, Makedonci, Selevcidi in Ptolemejci; kako bodo osnovali slavna kraljevstva, ki pa bodo neslavno porušena. S posebno ljubeznijo se mudi pri judovskem ljudstvu, napoveduje prihodnjega Odrešenika, njegove čudeže, smrt in vstajenje, preganjanje učencev in vseh vernikov. Nazadnje opisuje usodo večnega Rima, nastop Antikristov in konec sveta. Nekatere točke iz življenja in trpljenja Mesijevega so na dolgo in široko opisane. Za zgled podajemo naslednje stihe:

Sibyll. III, 652 - 656:

Καὶ τὸτ' ἀπ' ἡελιοῦ θεὸς πέμψει βασιλῆα,
 "Ὅς πᾶσαν γαῖαν παύσει πολέμοιο κακοῖο,
 Οὗς μὲν ἄρα κτείνας, οἷς δ' ἔρκια πιστὰ τελέσας.
 Οὐδέ γε ταῖς ἰδίαις βουλαῖς τάδε πάντα ποιήσει,
 Ἀλλὰ θεοῦ μεγάλιοι πιθήσας δόγμασιν ἐσθλοῖς.
 Pošlje vladarja takrat nam Bog od solnčnega vzhoda,
 Kteri bo vojsko končal in mir naredil na zemlji:
 Enim življenje bo vzel, izpolnil bo drugim obljube.
 Odločeval pa ne bo po sodbah lastnega uma,
 Ampak ukazom sledeč božanskim in volji vsevišnji.

Sibyll. III, 46—50:

Αὐτὰρ ἐπεὶ Πῶμη καὶ Αἰγύπτου βασιλεύσει,
 Εἰς ἐν ἰθύνουσα, τότε δὴ βασιλεία μεγίστη
 Ἀθανάτου βασιλῆος ἐπ' ἀνθρώποισι φανεῖται.
 "Ἢξει δ' ἀγνὸς ἄναξ, πάσης γῆς σκῆπτρα κρατήσων
 Εἰς αἰῶνας πάντας, ἐπειγομένοιο χρόνιοι.
 Tistikrat, ko bo Rim podvrget si tudi Egipt,
 V trdno edinstvo teždeč, takrat bo nesmrtnega kralja
 Veliko žezlo in moč zavladata ljudstvom po zemlji.
 Prišel tedaj bo vladar, ki zemlje vesoljne oblasti
 Družil bo v svojih rokah nad vsemi rodovi na veke.

¹ Os. 13, 13; Dan. 12, 1 in drugod.

² Izraz je povzet iz Os. 13, 13: »Bolečine kakor porodnice bodo prišle na denje«. Prim. Matth. 24, 8: Πάντα δὲ ταῦτα ἀρχὴ ὠδίνων; Marc. 13, 9: Ἀρχαὶ ὠδίνων ταῦτα.

pešcev in jezdecev se bodo drville po oblakih¹. Natorni red se bo izprevrgel v pravcat nered. Solnce bo sijalo ponoči, luna pa podnevi. Iz lesa bo kapala kri; kamenje bo dajalo od sebe glasove, in sladka voda bo napolnjena s soljo². Obsejani kraji bodo kakor bi bili neobsejani. Polne žitnice bodo prazne in viri potokov bodo usahnili³. Tudi med ljudmi se bodo pretrgale vezi navadnega reda. Greh in brezbožnost bosta zavladala na zemlji. Kakor norci bodo ljudje preganjali drug drugega. Prijatelj se bo vzdignil zoper prijatelja, sin zoper očeta, hči zoper mater, ljudstvo zoper ljudstvo. Za vojsko pridejo potresi, ogenj, lakota, ki bodo morili ljudi⁴.

2. Z ozirom na Mal. 4, 5. 6: »Glej, jaz vam pošljem preroka Elija, preden pride Gospodov dan, veliki in strašni. In bo obrnil srce očetov k sinovom, in srce sinov k njih očetom, da ne pridem in ne udarim zemlje s prokletstvom«, so pričakovali Judje, da bo pred Mesijem prišel prerok Elija, ki mu bo pripravljaj pot⁵. Tudi v knjigi Jezusa Siraha⁶ se nahaja ta misel. Pisatelji Novega zakona se večkrat sklicujejo nanjo⁷. Tudi v sibilskih prerokbah nahajamo izraženo to prepričanje⁸. Namen prihoda Elijevega bode, napraviti na zemlji mir in sploh vse zopet spraviti v pravi tir⁹. Tuintam nahajamo tudi mnenje,

¹ Orac. Sibyll. III, 795—807. Prim. Bell. iud. 6, 5. 3; Tacit. Hist. V, 13.

² IV. Esdr. 5, 1—13. — ³ L. c. 6, 18—28.

⁴ Apocal. Baruch. 70, 2—8; IV. Esdr. 6, 24; 9, 1—12; 13, 29—31. Prim. tudi Matth. 24, 7—12. 21; Marc. 13, 19; Luc. 21, 23; I. Cor. 7, 26; II. Tim. 3, 1.

⁵ Prerok govori o dvojnem prihodu Mesijevem na svet in o dveh njegovih predhodnikih. Prvi Mesijev predhodnik o njegovem prvem prihodu je bil sv. Janez Krstnik, ki je budil ljudi k pokori v Elijevem duhu in moči. (Matth. 11, 14; Luc. 1, 17. Drugi Kristusov predhodnik pa bo Elija, ki pride pred njegovim drugim prihodom k sodbi. Da prerok Elija na koncu časov res zopet pride na svet, je stanovitno izročilo med Judi in v krščanski cerkvi. To potrjuje tudi Jezus Kristus sam. (Matth. 17, 11; Marc. 9, 11.).

⁶ 48, 10.: »(Elija, prerok), ki si bil postavljen v hudih časih, utolažiti Gospodovo jezo, nagniti očetovo srce sinu in zopet ustanoviti (izpreobrniti) Jakopove rodove«. Prim. Mal. 4, 6. in Matth. 11, 14; 17, 12.

⁷ Matth. 17, 10; Marc. 9, 11; prim. tudi Matth. 11, 14; 16, 14; Marc. 6, 15; 8, 28; Luc. 9, 8. 19. Ioan. 1, 21.

⁸ Orac. Sibyll. II, 187—190:

Καὶ τότε ὁ Θεοβίτης γε, ἀπ' οὐρανοῦ ἄρμα τιταίνων
Οὐράνιον, γαίῃ δ' ἐπιβὰς, τότε σήματα τρισσά
Κόσμῳ ὅλῳ δείξει τε ἀπολλυμένου βίοτιο.

»In tedaj bo napregel Tezbit kočijo nebeško,

Prišel v plamenu na svet in známenje trojno bo zemlji

Z grožnjo naznanil, rekoč, da konec se bliža vesoljstvu.«

⁹ Prim. Matth. 17, 11: Ἀποκαταστήσει πάντα; Marc. 9, 12: Ἀποκαθιστᾷ

da bo Elija mazilil Mesija¹ in oživiljal mrtvece². — Zraven Elija so mnogi pričakovali še nekega preroka kakor Mojzesa, obljubljenega v Deut. 18, 15.³ Drugi pa so razlagali to mesto o samem Mesiju. — Nekateri so pričakovali tudi še preroka Jeremija⁴, in sicer zato, ker je veljal kot poseben zaščitnik izraelskega ljudstva (II. Mach. 2, 5 sqq. in 15, 6–16). — V krščanskih virih se nahaja tudi še misel, da bo prišel pred Mesijem Henoh⁵, o katerem vemo iz Geneze (5, 24), da ga je Bog vzel, in iz Sirahovih Bukev (44, 16; 49, 16), da je prestavljen v raj, da bi opominjal narode k pokori.

3. Potem se bo prikazal Mesija.

Imenuje se: Maziljenec, grški Χριστός κυρίου, hebr. מָשִׁיחַ (Hammašich) ⁶, aram. מְשִׁיחָא (Mešicha) ⁷ ali מַלְכָּא מְשִׁיחָא (Maleka Mešicha) ⁸. V podobenskih govorih knjige Henohove se zaznamuje z izrazi: Sin človekov, Izvoljenec, Sin božji, Sin žene⁹. — Da se bo rodil iz rodu Davidovega, se je splošno priznavalo na podlagi prerokb St. zakona¹⁰. Zato je »Sin Davidov« navadni izraz za Mesija¹¹. Kot Davidov potomec se mora roditi v Betlehemu, mestu Davidovem¹².

O času prihoda Mesijevega so imeli poznejši rabini čudno mnenje. Trdili so, da bo ta svet stal 6000 let, primerno šesterim dnevom stvarjenja, kajti »en dan je pri Bogu kakor tisoč let«¹³. Dobo šest tisoč let pa so rabini razdelili v tri manjše dobe: 2000 let bo človeški rod brez postave, 2000 let bodo Judje imeli postavo, 2000 let pa bo vladal Mesija. Zanj določeni čas je torej že prišel; Mesija pa še ne

¹ Iustin. Dial. cum Tryph. c. 8.: Χριστός δὲ εἰ καὶ γεγέννηται καὶ ἔστι πού, ἄγνωστός ἐστι καὶ οὐδὲ αὐτὸς πω ἑαυτὸν ἐπίσταται οὐδὲ ἔχει δυνάμιν τινα, μέχρις ἂν ἐλθὼν Ἡλίας κρίσῃ αὐτὸν καὶ φανερόν πᾶσι ποιήσῃ. — Ibid c. 49.: Καὶ γὰρ πάντες ἡμεῖς τὸν Χριστὸν ἀνθρώπον ἐξ ἀνθρώπων προσδοκῶμεν γενέσθαι καὶ τὸν Ἡλίαν κρίσαι αὐτὸν ἐλθόντα.

² Sota IX, 15 na koncu: »Vstajenje mrtvih pride po preroku Eliju. — To pričakovanje se naslanja na dejstvo, da je Elija v St. zakonu res obudil mrtveca. Prim. III. Reg. 17, 17 sqq. — ³ Ioan. 1, 21; 6, 14; 7, 40. — ⁴ Matth. 16, 14.

⁵ Ev. Nicodemi c. 25 in razlagavci Apoc. 13, 3. coll. Hebr. 11, 5.

⁶ Mišna Berachoth I, 5. — ⁷ Mišna Sota. IX, 15. — ⁸ Targumim.

⁹ Henoch. 46, 1–4; 45, 3, 4; 105, 2; 62, 5.

¹⁰ Is. 11, 1, 10; Jer. 23, 5; 30, 9; 33, 15, 17, 22; Ez. 34, 23 s.; 37, 34 s.; Os. 3, 5; Am. 9, 11; Mich. 5, 2; Zach. 12, 8. — Prim. Matth. 22, 42; Marc. 12, 35; Luc. 20, 41; Ioan. 7, 42.

¹¹ V Novem zakonu večkrat: υἱὸς Δαυὶδ; v Targum Jonat. k Os. 3, 5: בַּר דָּוִד (Bar David); v Šemone Esre, 15. blag.: בְּרַךְ דָּוִד (Cemach David).

¹² Mich. 5, 2; Matth. 2, 5; Ioan. 7, 41, 42.

¹³ Barnabas c. 15; Iren. V, 28, 3; prim. Ps. 89, 4.

more nastopiti zavoľjo pregreh ljudi. Prikazal se bo űele, ko se ljudstvo izpokori ter začne natančno izpolnjevati postavbo.

Prišel pa bo Mesija naglo kot blisek in nastopil bo kot zmagojoč vladar¹. Rojen bo sicer v Betlehemu. Ko pa bo naglo nastopil, ne bo nihče smel vedeti, od kod da je, t. j. kateri družini pripada². V jeruzalemskem Talmudu³ se pripoveduje, da se je rodil Mesija v Betlehemu tisti dan, ko so Rimljani porušili tempelj. Odneseł pa ga je materi kmalu po rojstvu strašen vihar. Pri poznejših judovskih pisateljih se nahaja mnenje, da bo slovesno nastopil v Rimu⁴. Sploh pa je bila razširjena vera, da se bo kot Mesija skazal s čudeži⁵.

4. Ko bo Mesija nastopil, se bodo vzdignile zoper njega skupno vse neverniške moči⁶. Tuintam se nahaja tudi misel, da se mu bo nasproti postavil neki glavni nasprotnik — antikrist⁷. — V poznejših rabinskih virih nahajamo za tega glavnega nasprotnika izraelskega ljudstva in njegovega Mesija skrivnostno ime Armilos (אַרְמִילּוֹס)⁸. — Pričakovali so Judje tudi, da se bosta zopet vzdignila zoper Mesija Gog in Magog⁹ ter izvršila zadnji napad na mesijansko kraljestvo.

¹ Prim. Matth. 24. 27.

² Prim. Ioan. 7, 27: »Tega poznamo, od kod je; kadar pa pride Kristus, ne bo vedel nihče, odkod je«, coll. Ioan. 7, 42: »Ali ne pravi pismo: Iz Davidovega zaroda, in iz trga Betlehema, kjer je bil David, pride Kristus?«

³ Prim. Lightfoot. Horae k Matth. 2, 1. — ⁴ Targum Jerušalmi pri Ex. 12, 42.

⁵ Matth. 11, 4 ss.; Luc. 7, 22 ss.; Ioan. 7, 31.

⁶ Ta napad so pričakovali Judje brez dvoma z ozirom na 11. poglavje Daniellovo. — ⁷ Ime se nahaja v Novem zakonu: I. Ioan. 2, 18. 22; 4, 3; II. Ioan. 7; tvarina pa II. Thess. c. 2, ter Apoc. Ioan. c. 13.

⁸ Buxtorf, Lex. Chald. coll. 221—224; Wetzer & Welte, Kirchenlexicon pod zaglavjem »Armillus«.

⁹ O Gogu in Magogu govori že Ezehiel pp. 38 in 39. Preroku sta Gog in Magog zastopnika vseh sovražnikov Mesijevega kraljestva. Kaj sta bila Gog in Magog, pa je težko določiti. Med razlagavci je kolikor glav toliko misli. Malvenda De antichristo, I. 6. c. 30., navaja šestnajst razlag. Magog je prvotno ime enega sina Jafetovega (Gen. 10, 2).^{*} Pozneje pa pomenja divje narode v severovzhodni Aziji in v vzhodni Evropi, n. pr. Skite, Tartare idr. Gog je, vsaj pri Ezehielu, posebna oseba, knez mozoški in tubalski. Prerok ga ima namreč za voditelja raznih zaveznikov. (Prim. Lic. Jos. Bautz, Weltgericht & Weltende, str. 96 ss. — O zadnjem napadu sovražnih moči na sveto cerkev govori brez dvojbe z ozirom na navedeno Ezehielovo prerokbo sv. Janez v Skrivnem razodetju (20, 7—10): »Ko bo dokončanih tisoč let, bo satan izpuščen iz ječe, in pojde venkaj, in bo zapeljeval narode, ki so na štirih voglih zemlje, Goga in Magoga, in zbral jih bo na vojsko. Njih število je kakor pesek morja. In so šli gori po širjavi zemlje, in so ostopili tabor svetnikov in ljubo mesto. Prišel pa je ogenj od Boga z neba, in jih je požrl. In hudič, ki jih je zapeljal, je bil treščen v ognjeno in žvepleno jezero, kjer bosta trpela tudi zver in laznjivi prerok noč in dan vse vekomaj.«

5. Mesija pa bo pokončal vse sovražne moči. Že v najstarejši Sibili (III, 652 ss.) nastopa kot kralj,

»Kteri bo vojsko končal in mir naredil na zemlji:

Enim življenje bo vzel, izpolnil bo drugim obljube¹.«

Pomandral pa bo sovražnike s samo besedo².

Šele potem bo nastopila vesela mesijanska doba. Kajti »dokler so brezbožneži na svetu, traja jeza božja; kakor hitro pa izginejo s sveta, izgine tudi jeza božja s sveta³.«

6. Ker se bo mesijansko kraljestvo ustanovilo v Sveti deželi, se mora pred vsem prenoviti Jeruzalem. Prenovitev pa so si mislili Judje različno. Dokler je še stal stari Jeruzalem, so pričakovali le neko očiščenje sv. mesta, ker je bilo onesnaženo po nevernikih⁴. Po razdejanju Jeruzalema pa so upali, da bo Jeruzalem zopet sezidan in sicer na večno⁵. Nekateri so pa tudi mislili, da je novi Jeruzalem v nebesih že pripravljen, da ga treba torej le v mesijanski dobi prestaviti na zemljo. Podlaga za tako domnevanje se nahaja pri prerokih St. zakona, n. pr. pri Ezeielu (pp. 40—48)⁶, Izaiju (54, 11 ss., c. 60), Hageju (2, 7—10), Zahariju (2, 6—13). Odtod so razlagati tudi mnogi izrazi v Novem zakonu, n. pr.: ἡ γῆ Ἱερουσαλὴμ (gornji Jeruzalem, Gal. 4, 26), Ἱερουσαλὴμ ἐπουράνιος (nebeški Jeruzalem, Hebr. 12, 22), καὶ νῆ Ἱερουσαλὴμ (novi Jeruzalem, Apoc. 3, 12; 21, 2. 10)⁷. Po apokalipsi Baruhovi je stal nebeški Jeruzalem prvotno, preden je Adam grešil, v raj. Po grehu pa ga je Bog odmaknil in shranil z rajem vred v nebesih. Pozneje ga je Bog pokazal Abrahamu v nočnem videnju in Mojzesu na Sinajski gori⁸. Tudi Ezdra ga je videl v prikazni⁹. Ta novi in krasni Jeruzalem se bo torej po judovskem mnenju prikazal na zemlji, in sicer na onem mestu, kjer je stal stari Jeruzalem. Po lepoti in krasoti pa bo daleč prekosil zemeljski Jeruzalem¹⁰.

7. Po svetu raztreseni Judje se bodo zopet zbirali v novem Jeruzalemu. Na pesniški način opisuje Salomonov psalterij¹¹,

¹ Prim. str. 180.

² Psalterium Salom. XVII, 27. 39: Ἐν λόγῳ στόματος αὐτοῦ. Prim. Iz. 11, 4: »Percutiet terram virga oris sui, et spiritu labiorum suorum interficiet impium.«

³ Mišna, Sanhedrin X, 6 fin. — ⁴ Psalterium Salom. XVII, 25. 33.

⁵ Prim. Šemonê Esrê, 14. blagoslov.

⁶ V poglavjih 40.—48. pelje Gospod Bog preroka na visoko goro, da od tam gleda podobo novega templja (40.—43.), ki ga vsega natančno premeri. Potem (44.—46.) sliši od spremljevalca — angela -- zakone novega bogočastja. Končno (47.—48.) gleda prerok prenovljeno Sv. deželo.

⁷ Prim. tudi Test. Dan. c. 5: ἡ νῆα Ἱερουσαλὴμ, novi Jeruzalem.

⁸ Apoc. Baruch. 4, 2—6. — ⁹ IV. Esdr. 10, 41—59.

¹⁰ Henoch 53, 6; 90, 28—29; IV. Esdr. 7, 26; prim. tudi Apoc. Baruch. 32, 4.

¹¹ Ps. XI.

kako se zbirajo izraelski raztresenci od Večera in Jutra, od Severa in Otokov in kako korakajo proti Jeruzalemu. Pa saj je prerokoval že Izaija, da bodo neverniki vodili raztresene Jude v novi Jeruzalem ter jih darovali templju¹.

Po IV. knjigi Ezdrovi so se deseteri rodovi naselili v neki do tedaj neobljudeni deželi z imenom Arzareth (v latinski prestavi) ali Arzaph (konec sveta, v sirski prestavi), da bi tam izpolnjevali božje postave². Od tam se bodo v mesijanski dobi zopet vrnil domov; in Najvišji bo zamašil izvirke Evfratove, da ga bodo mogli prebroditi³. V Šemonê esrê molijo Judje vsak dan (10. blagoslov): »Vzdigni zastavo, da zbereš naše razkropljene brate od vseh štirih strani sveta!«

8. Tedaj se začne veličastno mesijansko kraljestvo v Palestini. Načeloval mu bo sicer Mesija. Vendar pa bo imel najvišjo oblast v tem kraljestvu Bog sam. Zato se tudi imenuje v nasprotju do neverniških svetnih kraljestev božje kraljestvo (βασιλεία τοῦ θεοῦ, v Novem zakonu zlasti pri Marku in Luku. Sibill. III, 47—48: Βασιλεία μεγίστη θθανάτου βασιλῆος). V istem pomenu se poslužuje sv. Matevž rekla: nebeško kraljestvo (βασιλεία τῶν οὐρανῶν). V tej zvezi pomenjajo namreč »nebesa« po judovski govorici Boga samega. To je kraljestvo, ki mu ne vladajo zemeljske oblasti, ampak najvišje nebeške moči.

Središče tega kraljestva je Sv. dežela. »Zemljo posesti«⁴ je torej toliko kot deležen biti mesijanskega kraljestva. Mesijansko kraljestvo pa ne bode obsegalo same Palestine, ampak ves svet. Saj je bilo prerokovano že v St. zakonu, da bodo tudi neverniki priznavali Boga Izraelovega za najvišjega sodnika⁵, da se bodo izpreobrnili⁶, da bodo sprejeti v kraljestvo božje⁷, da bo torej Jahve kraljeval vsej zemlji⁸ in da bo Mesija znamenje za vse narode⁹. Najdoločneje obeta Daniel¹⁰ izvoljencem Najvišjega, da bodo vladali vsem kraljestvom sveta. In to upanje so gojili tudi poznejši Judje.

Sploh pa se opisuje na podlagi St. zakona mesijanska doba kot doba veselja in neskaljene radosti. Vojskâ, preprirov, needinosti ne bo več, ampak na zemlji bo mir, pravičnost, ljubezen in zvestoba.

Celo divje živali bodo postale krotke in bodo služile človeku. Natora bo izredno rodovitna. Vsled tega bo med ljudmi veliko bo-

¹ Is. 49, 22; 60, 4, 9; 66, 20.

² Arzareth je = ארצ אהרת (Arec aharet), druga zemlja (terra alia, IV. Esdr. 13, 40. Prim. hebr. izraz Deut. 29, 27, kar obrača Mišna (Sanhedrin X, 3) na desetero rodove. — ³ IV. Esdr. 13, 39—47.

⁴ Prim. Matth. 5, 5. — ⁵ Is. 2, 2 ss.; Mich. 4, 1 ss.; 7, 16 s.

⁶ Is. 42, 1—6; 49, 6; 51, 4—5; Jer. 3, 17; 16, 19 s.; Soph. 2, 11; 3, 9; Zach. 8, 20 ss. — ⁷ Is. 55, 5; 56, 1 ss.; Jer. 12, 14 ss; Zach. 2, 15.

⁸ Zach. 14, 9. — ⁹ Is. 11, 10. — ¹⁰ Dan. 2, 44; 7, 14, 27.

gastvo in cvetoče blagostanje. Ljudje bodo živeli do blizu tisoč let; starosti pa ne bodo čutili, ampak bodo vedno veseli kot živahna mladina. Časih se radost mesijanskega kraljestva opisuje pod podobo vesele gostije, ki jo bo pripravil Bog pravičnim.

Te in podobne telesne dobrine pa niso edine, ki čakajo Mesijeve izvoljence. Deležni jih bodo zato, ker so sveto, Bogu posvečeno ljudstvo. Med njimi ne bo nobene krivice. Služili bodo Bogu v svetosti in pravičnosti¹.

Deležni pa bodo blaženosti ne samo živeči po vsem svetu razkropljeni Judje, ampak tudi umrli Izraelci. Vstali bodo namreč iz grobov in se pridružili živečim bratom².

Mesijansko kraljestvo bo trpelo vekomaj, kakor so napovedovali preroki³. Zato pravijo Judje o Kristusovem času: »Mi smo slišali iz postave, da Kristus ostane vekomaj«⁴.

Vendar pa niso vérovali vsi Judje, da bo mesijansko kraljestvo večno. Nekateri⁵ so trdili, da bo trajalo štiristolet, ker je trajalo egiptovsko suženjstvo štiristolet⁶. Drugi pa so učili z ozirom na besede Psalmske (89, 4), da je pri Bogu tisoč let kot en dan, ki je minul, da bo mesijansko kraljestvo trajalo tisoč let. Na to mnenje se opira tudi Apoc. 20, 4—6. Povsod pa, kjer se trdi, da mesijansko kraljestvo ne bo večno, se na koncu dni pričakuje še neko prenovljenje sveta in poslednja sodba.

9. Nauk o prenovljenju sveta, חֲדוּשׁ הָעוֹלָם (Chidduš ha'olam, παλιγγενεσία) se opira na Jes. 65, 17; 66, 2, kjer je govor o novih nebesih in novi zemlji⁷. Ločili so namreč rabini sedanji in prihodnji svet, הָעוֹלָם הַזֶּה (Ha'olam hazzeh) in הָעוֹלָם הַבָּא (Ha'olam habba'), v Novem zakonu večkrat⁸: ὁ αἰὼν οὗτος in ὁ αἰὼν ὁ μέλλων ali ὁ ἐρχόμενος. Gledé tega novega sveta pa niso soglašali vsi rabini. Eni so učili, da se bo pričenal z mesijansko dobo; drugi pa, da se bo začel na koncu mesijanskih dni. Starejši in prvotni nauk je bil pač ta, da se bo prihodnji ali novi svet začel z nastopom Mesijevega.

10. Preden bo poslednja sodba, bodo vsi mrtveci vstali. Nauk o vstajenju mrtvih se je opiral na mnoga jasna mesta St. zakona (n.

¹ Prim. Luc. 1, 74. 75. — ² Prim. Dan. 12, 2.

³ Prim. Ier. 24, 6; 33, 17, 22; Ez. 37, 25; Ioel 4, 20; Dan. 7, 27.

⁴ Ioan. 12, 34.

⁵ IV. Esdr. 7, 28—29: Omnis, qui liberatus est de praedictis malis, ipse videbit mirabilia mea. Revelabitur enim filius meus Iesus cum his qui cum eo sunt, et iucundabuntur qui relictii sunt in annis quadringentis. Et erit post annos hos, et morietur filius meus Christus, et omnes qui spiramentum habent homines.

⁶ Prim. Gen. 15, 13 ter Ps. 90, 15.

⁷ Prim. tudi Matth. 19, 28; II. Petr. 3, 13; Apoc. 21, 1.

⁸ N. pr. Matth. 12, 32; Marc. 10, 30; Luc. 18, 30; Ephes. 1, 21.

pr. Dan. 12, 2; II. Mach. 7, 9. 14. 23. 36; 12, 43 s.). V Kristusovem času so ta nauk širili zlasti farizeji in njih privrženci¹. Le saduceji so tajili vstajenje mesa². Eseni in aleksandrijski modroslovci pa so trdili, da bo duša večno živela sama záse³. Za dobo med smrtjo in vstajenjem mesa so farizeji učili, da bodo pravični uživali neko časno srečo, hudobni pa, da bodo časno trpeli⁴.

11. Po vstajenju mesa bo poslednja sodba Bog sam bo sodil izraelsko ljudstvo in vse človeške otroke, vsakega po njegovih delih, ki se zapisujejo že za življenja vsakega človeka v nebeških knjigah⁵. Kakor bodo kazale knjige, se bo glasila sodba. Hudobni bodo pahnjeni v geheno⁶, kjer bodo večno goreli. Pravični bodo pa sprejeti v paradiž⁷, kjer bodo bivali v višavah onega sveta. Gledali bodo obličje božje in njegovih svetih angelov. Njih obličje se bo svetilo kakor solnce. Živeli bodo večno⁸.

* * *

Pa ne samo Judje, ampak tudi neverniki so pričakovali in sicer ravno v Kristusovi dobi Zveličarja sveta.

1. Da so ga pričakovali sosedje in sorodniki Judov, Samarijani, vemo iz evangelija sv. Janeza (4, 5—26). Imenovali so ga v svojem jeziku Taheb, t. j. rešitelj. Ker so izmed svetih knjig ohranili Pentatevh, so v Devteronomiju (18, 15) čitali in prav razlagali mesijansko prerokbo: »Preroka izmed tvojega naroda in izmed tvojih bratov, kakor mene, ti bo obudil Gospod, tvoj Bog; njega poslušaj!«

2. Da so nekega zveličarja pričakovali Indi, se poučimo iz višnuizma.

3. Pričakovali so ga stari Kitajci. Konfucij (krog l. 550. pr. Kr.) piše: »Dejanja njegova (zveličarjeva) se kažejo v zakonih neba in zemlje; in ni se bati, kadar bo prišel oni »svetec«, ki ga pričakujemo, da bi se mu ne izkazovala ista čast, ki jo ima kot vladar sveta⁹.«

¹ Prim. str. 161. — ² Prim. str. 163. — ³ Antiq. 18, 1. 5; Bell. iud. 2, 8. 11.

⁴ Prim. priliko o bogatinu in ubožcu Lazarju (Luc. 6, 22. ss.).

⁵ Henoch 98, 7—8. — Prim. Luc. 10, 20; Phil. 4, 3; Apoc. 3, 5; 13, 8; 20, 15

⁶ Prim. str. 14.

⁷ V rabinščini se nazivlja paradiž navadno גֶּן עֵדֶן (Gan 'Eden, prim. Gen. 2, 8), ali tudi פֶּרְדִּים (Pardes); v Novem zakonu παράδεισος (Luc. 23, 43; II. Cor. 12, 4). Poslednja beseda je perziškega izvira. Vpeljal jo je Ksenofon v grško slovstvo. Pomenja pa v perzijskem jeziku vrt, park, gaj, raj. V tem splošnem pomenu se nahaja tudi še v svetem pismu St. zakona (Cant. 4, 13; Eccli. 40, 28).

⁸ Dan. 12, 3.

⁹ Novejši preiskovavci kitajskih verskih običajev trdijo, da je pod onim »svetcem« umevati neki modrijan iz Konfucijeve dobe.

4. Iranci niso poznali samo boga luči (Mitra) kot posredovavca med Bogom in ljudmi, ampak tudi posebnega rešitelja (Sosioš) na koncu sveta.

5. Tudi Mohamedani verujejo v nekega zveličarja. Mohamed sam sicer ni trdil o sebi, da je Mesija, pač pa, da je imeniten prerok, kot Mojzes in Kristus. Sicer se v Koranu Jezus priznava kot Mesija in Devica Marija kot Mati njegova (Sura 3. 19. 57. 66.), pa prerok se stavi v isto vrsto, in o drugem zveličarju ni več govora. Vendar pa pričakujejo mohamedanski rodovi nekega zveličarja. Proti koncu sveta, pravijo, bo ustanovil eden izmed starejših kalifov kraljestvo, ki bo trajalo tisoč let. Mahdi, 10. imam, rojen v 255. letu Hedžre, je baje nekje skrit. Na koncu sveta pa se bo zopet prikazal in se bo v zvezi z Jezusom bojeval zoper antikrista ter bo ustanovil tisočletno kraljestvo. — Res so vstajali med Mohamedanci do najnovejših dni navidezni mahdiji, ki so podžigali razne arabske rodove za vojsko proti nevernikom.

6. Egipčani so z Iranci in Semiti verovali vstajenje mrtvih in odrešenje vseh stvari (ἀποκατάστασις πάντων). Ni pa gotovo, ali so verovali tudi v osebnega zveličarja.

7. Pri Grkih se je kazalo hrepenenje po odrešenju iz suženjstva greha v basnih o Latoni (Leto) in Apolonu ter o Prometeju. — Platon navaja v dvogovoru »Alkibiad II.« Sokrata takole govorečega: »Treba je čakati, da se nam bode povedalo, kako se treba vesti do Boga in do ljudi.« Alkibiad mu odgovori: »Kdaj, o Sokrat, bo pač ta čas in kdo bo učitelj?« Sokrat odgovori: »Ta je, ki záte skrbi«¹. Klemen Aleksandrijski navaja v svojih Στωματεῖς tále odlomek grškega pesnika Evripida: Pošlji nam luč, ki razsvetljuje duha; ki nas uči, od kod se porajajo boji življenja; kaj je vir vsega zla; kateremu Bogu treba darovati, da zadobimo mir v bridkostih².

8. Z Grki soglašajo Rimljani. Njih hrepenenje po zveličarju izraža pesnik Horac takole³:

¹ Ἀλκιβιάδης δεύτερος ἢ περὶ προσευχῆς v Platonis Opera, t. IV., Lipsiae, Tauchnitz, 1829, c. XXII. s. Σω. Ἀναγκαῖον οὖν ἐστὶ περιμένειν, ἕως ἄν τις μάθῃ ὥς δεῖ πρὸς θεοὺς καὶ πρὸς ἀνθρώπους διακείσθαι C. XXIII. Ἄλ. Πότε οὖν πάρεσται ὁ χρόνος οὗτος, ὃ Σώκρατες; καὶ τίς ὁ παιδεύσων; ἥδιστα γὰρ ἂν μοι δοκῶ ἰδεῖν τοῦτον τὸν ἀνθρώπον τίς ἐστίν. Σω. Οὗτός ἐστιν ὃ μέλει περὶ σοῦ.

² Πέμψον μὲν φῶς ψυχᾶς ἀνέρων τοῖς βουλομένοις ἄθλους προμαθεῖν ποτὲν ἔβλαστον, τίς ρίζα κακῶν, τίνα-δεῖ μακάρων ἐκθῆσαι μένους εὖρεῖν μόχθων ἀνάπαυλιν.

³ Carm. I. 2. 25:

»Quem vocet divum populus ruentis
Imperi rebus? prece qua fatigent

»Kôga od bogov na pomoč naj kliče
Ljudstvo, ko kraljestvo nam v prah se ruši?
S kakšno prošnjo kličejo naj device
Vesto, da čuje?

Kôga bo izbral si Jupiter, da izbriše
Greh naš? . . . Pridi, prosimo te, že skoraj
Od oblaka svetlega naodet, naš prerok,
pridi Apolon!

Vergil se veseli¹, ker se bo kmalu vrnila zlata doba in Saturnovo kraljestvo, ki ga je napovedala Sibila:

»Blaženi zadnji je čas prišel že Kumejske Sibile,
Veliike dobe kolo iznova je teči začelo.
Vrača Devica se že, Saturna se vrača kraljestvo,
Zarod prenovljen hiti raz sinje nebeške prostore.«

Ciceron piše²: Ne more biti drug zakon v Rimu, drug v Atenah; drugačen sedaj, drugačen pozneje; marveč vse narode in v vsakem času bo družil eden ter isti zakon, večni in neminljiv; in vsem ljudem bo eden in skupen učitelj in zapovedovavec — Bog.

9. Stari Germani so družili podobno kot Grki prva človeka (Odin in Frigga) z zveličarjem.

10. Od drugih narodov navajamo samo še Mehikance in Peruanke. Oboji so gojili hrepenenje in upanje po boljši dobi³.

Virgines sanctae minus audientem
Carmina Vestam?

Cui dabit partes scelus expiandi
Iupiter? Tandem venias, precamur,
Nube candentes umeros amictus
Augur Apollo.

¹ Eclog. IV.:

Ultima Cumaei venit iam carminis aetas;
Magnus ab integro saeculorum nascitur ordo.
Iam redit et Virgo; redeunt Saturnia regna;
Iam nova progenies coelo demittitur alto.

To pesem so nekateri sv. Očetje imeli za neke vrste mesijansko prerokbo, (prim. Aug. de Civ. Dei, 10, 27; ep. 155.), dasi se v prvi vrsti nanaša na Salonija, sina konzula Poliona.

² De rep. 3, 6: »Nec erit alia lex Romae, alia Athenis; alia nunc, alia posthac; sed et omnes gentes et omni tempore una lex et sempiterna et immortalis continebit unusque erit communis quasi magister et imperator omnium Deus«. Prim. tudi de div. 2, 54; de nat. deor. 2, 28.

³ Prim. Dr. H. Lücken, Die Traditionen des Menschengeschlechtes, 2. izd., Münster, Aschendorff, 1869, str. 336—411; dr. F. Stiefelhagen, Theologie des Heidenthums, Regensburg, Manz, 1858, str. 534—542; Wetzer-Weltejev Kirchenlexicon, 2. izd., VIII. zv. stolp. 1405—1418.

Ohranili pa so si neverniki upanje v Odrešenika deloma iz prvotnega razodetja, deloma pa iz svetih knjig St. zakona. Saj je že za asirsko-babilonske dobe tolmačil prerok Daniel Nabuhodonozorju svoje sanje o štirih svetovnih monarhijah, ki jih bo zdrobilo kraljestvo Kristusovo, samo pa bo ostalo vekomaj¹. Podobno so se širile tudi druge mesijanske prerokbe med neverniki². Po pravici vpraša torej Tertulian³: Kateri pesnik, kateri modrijan ni pil iz studenca prerokov? In Teofil, škof Antiohijski († l. 182.), trdi⁴: Vedé ali nevedé so grški in latinski pesniki isto učili, kakor preroki, četudi so veliko mlajši in so svoje misli zajemali iz postave in prerokov.

Prav verjetna je tudi misel, ki jo izrekajo že cerkveni očetje⁵, razlagajoč besede sv. Janeza (1, 4): »In življenje je bilo luč ljudi«, da je Bog sam razsvetljeval tudi nekatere neverniške modrijane (n. pr. Sokrata, Platona, Cicerona, Seneka), da so nevernike pripravljali na oznanjevanje sv. evangelija.

¹ Prim. Dan. 2, 31—45.

² Prim. Kröll, Die Beziehungen des klassischen Alterthums zu den hl. Schriften des Alten und Neuen Testaments. Trier, Paulinus-Druckerei, 1901.

³ Apolog. c. 47: »Quis poëtarum, quis sophistarum, qui non de Prophetarum fonte potaverit?«

⁴ Πρὸς Ἀὐτόλυστον, III.

⁵ N. pr. Klemen aleksandrijski (Strom. I, 6): Kakor se je v tem času k nam doneslo blagovestje, tako so bili dani v starem času postava in preroki Judom, Grkom (nevernikom) pa modrost, da so se pripravljali na oznanjevanje evangelija.

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

COBISS 0

00000502180

Kaj pa bodeš!

 Nekatere misli o volitvi stanu.

Spisal Jakob Verhovec D. J.

Knjiga je izšla v založbi uredništva Voditeljevega in se dobiva v tiskarni sv. Cirila v Mariboru. Izvod velja 20 v, po pošti 25 v.

Knjiga je jako primerna odrasli mladini obojega spola. Duhovniku pa podaje veliko lepih zbranih misli za pouk v mladeniških in dekliških družbah.

Tiskarna sv. Cirila v Mariboru

priporoča naslednje knjige:

Premišljevanja o življenju našega Gospoda Jezusa Kristusa za vse dneve celega leta. Spisal o. **Brunon Vercruysse S. J.** I. in II. zv. Cena obema zvez. 6 K, trdo vezanima 8 K, po pošti 30 v več.

Jako priročna knjiga v lepem jeziku za vsakdanje premišljevanje za duhovnike kakor tudi za posvetne kristjane.

Slovenske knjižnice „**Pod Lipo**“ I. zvezek: Črtice iz slovenske zgodovine. Stari Slovani. Za priprosto ljudstvo spisal **Dobrogoj Velčki**. Cena 30 v, po pošti 35 v.

Katekizem o zakonu. Slov. knjiž. »Pod lipo« II. zv. Cena 30 v, po pošti 35 v.

„Voditelj v bogoslovnih vedah“,

največja slovenska teologična revija. Poleg znanstvenih člankov iz raznih bogoslovnih strok obdeluje tudi razna praktična vprašanja iz dušnega pastirstva, prinaša razlago bibličnih zgodeb za višje razrede ljudskih šol, podaje pregled o katoliškem življenju na zahodu in vzhodu, poroča o katoliških misijonih ter zasleduje domače in tuje bogoslovno znanstvo.

Z l. 1902. je »Voditelj« nastopil V. letnik, izhaja četrtletno, vsakokrat na 8 polah in velja samo 5 kron na leto.

Dobiva se še tudi I. letnik po 2 K 40 v, II. letn. po 4 K in IV. letn. po 5 K; III. letnika je pošla 1. številka.

Naročnino sprejema

Upravništvo „Voditelja“ v Mariboru.

Nova, za organiste prepotrebna, slovenska liturgična knjiga:

Obrednik za organiste.

Sestavil

Matej Štrakl,

koralist stolne cerkve v Mariboru.

»Obrednik« obsega vsa imenitnejša liturgična opravila in blagoslavljanja, ki se vršé med letom navadno po župnijskih cerkvah, dve koralni maši, responzorije in določbe treh lavantinskih sinod o cerkvenem petju in sveti glasbi. »Officium Defunctorum« se že tiska in izide v isti obliki z večjimi črkami.

Napevi so sestavljeni v modernih notah v vijolinskem ključu. Note imajo obliko cele, polovične in četrтинke note, pa vendar niso iste vrednosti, kakor v modernem taktu. Koral ne pozna takta. Cela nota se ne razločuje skoraj nič od polovične. Merodajen je tukaj le naglas besed.

Da si more omisliti »Obrednik« vsak organist, je cena nizka, kakor le mogoče. Dobiva se le pri založniku Mateju Štraku v Mariboru.

Cena v platno vezani knjigi z rudečo obrezo je 1 K. 60 v. s pošto vred proti predplači.

Na naročila brez denarja se ne more ozirati.

